

ДЖЭНДЭРЭ МАРИЕТ

П с а л ь э м п с э х э л ь ы м э

Гуманитарнэ шэныгэмэ апыль Адыгэ республикэ институт

Джэндэрэ Мариет

П С А Л Ъ Э М П С Э Х Э Л Ъ Ы М Э

Адыгэ лъэпкъ шэжым ехылаагъэу
Тыркуем кыщысыугъоигъэхэр

МЫЕКЪУАПЭ: "МЫУТИХЭР"
2001

Адыгейский республиканский институт
гуманитарных исследований

Мариет Джандар

Ж И В О Е С Л О В О

Фольклорно-этнографические этюды об адыгах,
живущих в Турции

Майкоп: "Меоты"
2001

Редактор Абу Схалыхо, доктор филологических наук
Рецензент Аскер Гадагатль, доктор филологических наук.

Живое слово. Фольклорно-этнографические этюды об адыгах,
живущих в Турции. Мариет Джандар. - Майкоп: "Меоты", 2000. - _____с.

В книге впервые вводятся в научный оборот материалы, собранные автором во время фольклорно-музыкально-этнографической экспедиции в Турцию летом 1998 года.

РЕДАКТОРЫМ ИГУШЫАП

Дунаир техъэ-текл, куцэр теуцогъу-теуцогъу. Тэ, адыгэхэмклэ, тхьамыклагъоу тпэклэклыгъэр, хъэзабэу тцэчыгъэр тыбзи, тигушъхъэ лэжыгъи апэклэклыгъ, ащэчыгъ. Лъэпкъым инасып ары ыбзи игушъхъэ лэжыгъи янасып хъурэр. Тилъэпкъ ищысыплэ - псэуплэу дунэе джэнэтым хъашхъурэлэу клочлэ жъалымыр жьыхъарзэу щыхъушлагъ лъэхъэнэ гъэнэфагъэм. Тлъапсэрэ тшъхъапэрэ зэтыричи, ипхъыхъэ-итэкъоу дунаим зэфэдэклэ тытырипхъагъ, тызэлъымы- лэсэу тыкыгъэнагъ. Тицыфышъхъэу бэ хэклодагъэр, тилэшлагъи тигушъхъэ лэжыгъи итэкъухъагъэ хъугъэ. Ахэр джы къэтыугъ-оижьынхэм иамалхэр щылэ хъугъэх. лорыуатэхэу лъэпкъымклэ дышъэ клэнэу щытым икъэугъоижьын хэхэс адыгэхэм адэжьи щызэ-рахъэу рагъэжъагъ. Джащ тетэу 1998-рэ илъэсым мэзэ псаурэ Търкуем лорылотэугъоекло купым иэкспедицие щыреклокыгъ, угъоин лобыбэ ышлагъ. Ащ хэтэу этнографическэ материал гъэшлэгъонхэр Джэндэрэ Мариет кыугъоигъэх. А материалхэмрэ ахэмэ яхылыгъэ ушэтын-зэфэхъысыжъэу Мариет ышыгъэхэмрэ зыдэт тхылъ кыидигъэклыным фигъэхъазырыгъ.

Блэклыгъэ зэманхэм лъэпкъым игъэшлэ гъогу гушъхъэ лэжыгъэу щызэлэуигъэклагъэр кызылотыкырэ, кызыгъэлъэгъукырэ лорылотэ угъоигъэ-хэшыпыкыгъэх Мариет итхылъ дэхъагъэхэр: адыгэ лъэпкъ хэбзэ-бзыпхъэхэр, сабий къэхъугъаклэм ифэло-фашлэхэр, къэцэн-дэклон, нысэщэдждэгу, шъэоцэжъ лобыгъохэр; хъэдэгъэ фэло-фашлэхэр, лъэпкъ шэн-нэшанэхэр; зэхэтыклэ-зэхэхъэклэ шапхъэхэр; шлошыхэр, лъэпкъыр къэзыуцухъэрэ чыюпсым (природэм) епхыгъэ гулъытэ зэфэхъысыжъхэр... Шъыпкъэ, мыхэр зытетыгъэм тет дэдэхэу зэклэри кызэтенагъэхэп. Лъэхъанэм, цыф лъэпкъхэу зыдэпсэхэ хъугъэхэм япхыгъэу, хэгъэкли хэгъахъуи зэралоу, зэхъоклыныгъэ горэхэр зыфэхъугъэхэр ахэтых.

Шлэныгъэм еклолэклэу, еплъыклэу илэр ащ екыаллэрэм,

иеплъыклэ иеклолэклэ бэклэ елътыгъ. Ары, шлэныгъэлэжъ еплъыклэхэр, еклолэклэхэр зэхъоклыныхэ алъэклышт лъэхъаным, шлэныгъэмэ язытет ялътыгъэу, ау ащ фэдэп лъэпкъ гушъхъэ лэжыгъэхэм ялоф. Ахэр жэрыло лорылотэ шъошэ зэфэшъхъафхэм арылэу, гъэчъыгъэу кызэтэнэх (шъыпкъэ, ахэми зыпари ахэмышъухъахэу клорэп, ау нахъ зыпкъ итыхэу къэнэх). Арышъ, шлэныгъэлэжъ лобышлагъэхэм осэ гъэнэфагъэ ялэми, ащ нахъи нахъ уасэ илэу кыышлошлы лъэпкъ гушъхъэ лэжыгъэм. Шлэныгъэлэжъхэмклэ ар егъэшлэрэ гушъхъэ

(духовнэ) гъомылэу мэхъу, лъэхъаныклэ пэпчъ нахь еплъыклэ тыргъуагъэ шыгъэным иджэныкъо машлоу, къежъаплэ илэу, ау ухыжъыплэ имылэу, лъэпкъыр щэлэфэ дыщылэнэу къэ- нэ. Мариет илофшлагъэ уасэу илэр ащ къеушыхъаты.

Шлэныгъэлэжъым морадэу зыфигъэцужъыгъэм фэлорышлэу тхылъым гъэпсыклэ гъэнэфагъэ фишыгъ: информатор пэпчъ къылотэгъэхэр зы чыплэу къытынхэм нахь, а зы лобыгъом фэгъэхьыгъэу къалотагъэхэр зэугъоиллагъэу къэтыгъэныр нахь тэрэзэу ылъытагъэ авторым. Джащ рыгъуазэзэ, этнологиём илэныкъо пэпчъ лахь- лахьэу (блок-блокэу) зэтеутыгъэу, лэныкъо пэпчъ къалотагъэхэр, къэзылотэгъэхэм ямылбытыгъэу, зы чыплэ зэришыгъэхэр тэрэз дэд, ащ лупклагъэ хилъхъагъ лобым.

Лъэпкъ гупшысэр, лъэпкъ гушъхъэ лэжъыгъэр, лъэпкъ псэлъа- клэр нэкум, псэм фэдэу къэзыухъумагъэхэм, сыдрэ къиныгъуи щычлэзымынэу тинепэрэ мафэхэм къанэзыгъэсыгъэхэм ясурэтэу авторым тхылъым ыклэ дэжъ къыщитыхэрэми гуклочлэ лэшыгъэ ахэлъ, зилъэпкъыгу къытеорэ цыфхэм гүфэбэныгъэ афыуегъэшлы, уилъэпкъ шлу плъэгъуным, плъэкыщтыр фэпшлэным укыфалэты. Клэклэу къэ- плон хъумэ, лъэпкъ этнологиём, культурологиём, тарихъым, лъэпкъ гупшысаклэм яхьыллэгъэ шлэныгъэ къэклоплэ кыучлэ Мариет илофшлагъэ зэрэхэлъым сицыхъэ телъэу, тхылъым гъогумаф есэлэ.

Шъхъэлэхъо Абу

1.8

ТЫРКУЕМ ИС АДЫГЭМЭ ЯДУНЭЕТЕТЫКІ, ЯГУПШЫСАКІ

Гуманитарнэ шіэныгэмэ апыль Адыгэ республикэ институтым иофышлэхэмрэ Адыгэ къралыгъо университетым иклэлэегъаджэхэмрэ зыхэлэжъэгъэ экспедициеу 1998-рэ илъэсым май - июнь мазэхэм Тыркуем шылагъэм сэри сыхэтыгъ. Тилъэпкъэгъухэр зыщыпсэухэрэ хэгъэгум тызклэкӀагъэр искусствэм, фольклорым, этнографием альэныкьокӀэ ахэм кӀахэнэжъыгъэр кӀэтыугъоижьынэу ары.

Хэткли мышъэфыжъыр лъэхъэнэ гъэнэфагъэм кыташылӀэгъэ лъэпкъ гъэклодым лъэпсэичыр зэрэпадзэжъыгъагъэр, лъэпкъым инахъ бэдэдэм хэкур зэрэрагъэбгынэгъагъэр ары. Егъэзыгъэрэ гъэпцӀагъэрэкӀэ кӀодыжъыпӀэным игъогу тыратэкъогъагъэхэр Осмэн империем ичӀыгухэм арагощэгъагъэх. Империиер зэхэзи къралыгъо зэфэшъхъафыбэ зэхъум, адыгэм инахъыбэм Тыркуер ары псэупӀэ фэхъугъагъэр. Непи, кызыэрэрадзэрэмкӀэ, Тыркуем адыгэу миллионищ фэдиз щэпсэу.

Тыркуем адыгэ чылабэ ит, адыгэ цыф дэмысэу зы кӀали итын фаеп. Тэ чыпӀэ бэдэдэмэ тащылагъ, чылишъэ фэдизмэ тадэхъагъ. А чылэхэр кӀэлэ зэфэшъхъафхэм кӀягъэтӀысэкӀыгъэхэу, ахэм зэпхыныгъэ зэфэшъхъафхэр адырялэхэу мӀэпсэух. ТипщыпӀэхэр кӀэлипшымэ адэтыгъ. КӀалэхэм таращымэ чылэхэм мафэ кӀэс тащзэзэ Ӏоф тшӀагъэ. Сэ сшъхъэкӀэ чылэ 35-мэ Ӏоф ащысшӀагъ, ахэмэ ащыпсэурэ цыф Ӏушхэм кӀалотагъэхэр кассетэ 16-мэ кӀатестхагъ, кассетэ пӀэпчъ сыхъатищ зыкӀудыирэ кӀэбархэр тетхагъэу. Ахэм нэбгырэ 80-мэ кӀалотагъэхэр, амакӀэхэр атет.

Кассетэхэм атетхагъэхэм анэмыкӀэу ӀэпэрытхыкӀэ кӀэстхыгъэри макӀэп - печатнэ листи 3 фэдиз хъущт.

КызыэрэталуагъэмкӀэ, Тыркуем адыгэ чылэ 600-700 фэдиз ис. Тыркуем тыкӀызэсым, апэдэдэ кӀалэу Дюзджэ текӀоллагъ. Дюзджэ нэбгрэ мин 80 щэпсэу. Ахэмэ ащыщэу мин 20 фэдизыр адыгэх. А кӀалэр Стамбулрэ Анкара рэ азфагу ит. КӀалэр дахэ, чыгыбэ дэт, шхъонтӀамэр тырехы, цыфэу дэсыр зэкӀэри зэрэшӀэрэм фэд.

КӀалэм тыкӀызэсым, апэу тызӀукагъэр Дюзджэ дэт Адыгэ хасэм итхъэматэу Нэмэрыкьо Азиз ары. А лыр изекӀокӀэ закьокӀи зэрэадыгэр кӀэошӀэ. Кызыэрэтэжагъэр кыхэщэу, лъэшэу кытфэчэфэу кытпэгъокӀыгъ, хъакӀэщэу тфагъэнэфагъэм тыригъэблагъагъ. Ар кӀэгущылэ зыхъукӀэ мытэрэзэу зыгорэ кыӀуакъомэ, кыфызэпы-

мыгъэфакъомэ ылоу зытештыхъажьрэм фэдагъ. Щхыпцѣы дахэр ылупэ
лулъыгъ, ау ынэхэу нэгъунджэ зылулъыгъэхэр чэфынчъагъэх.

А мафэр мы къалэм щыдгъэкѣуагъ, адыгэу дэхэм ащыщы бэмэ
талуклагъ.

Къыхэзгъэщмэ сшѣоигъу Лъэцэрыкъомэ ащыщэу илъэс 62-рэ зы-
ныбжь Сами тегъэпсыхъагъэу щылэхэм ащыщ, ау адыгэ лъэпкъым
къинэу пэкѣкѣыгъэм ынэпс къышлуакозэ къытегущылэ. А мафэм ыужы
зылузгъэкѣжыгъ, къэбарыбэ къысфѣлотагъ.

Шулкэ сыгу къэкѣжы джа къэлэ дэдэм щыпсэу Устэкъомэ
ащыщэу Исмахыли. Исмахылэ ныбжьыкѣ, зэкѣжъ, гъот дэгъу ил,
адыгэ зыпѣкѣ, зыозгъэукѣщтмэ ащыщэу сыхэплъагъ. Адыгэм
фэгъэхыгъэу зыгорэ зэхашэмэ, зимылъку апэ изгъэшъырэмэ ащыщ.
Тыкъызэкѣ мафэм ипчыхъэ хасэм цѣыф бэдэдэ къыщызэрэугъои-
гъагъ, аныбжь хэкѣлотагъэу лыбэ къекѣлѣлэгъагъ. Ахэм ахэтыгъэх
Емзэщ Нэджмэтдин, Хъаткъо Суат, Таймэз Кязим, Шъхъабэ Хъыкмэт,
Нэпсэу Оркъан (зыцѣ къесымылохэрэм агу къысарэмыгъабгъ) ыкѣи
нэмыкѣхэр. Мыхэм бэ къысфѣлотагъэр, адыгэ лъэпкъым къыкѣлугъэ
гъогу къиным хэшѣкѣшхо фырял, къалуатэрэр агучлэ нэсэу агу
къаделэу къалуатэ. Ахэм лъэшэу сызэрафэразэр хэзгъэунэфыкѣи
сшѣоигъу.

Таймэз Кязим къахэкѣи, тилъэпкъэгъоу къызэрэугъоигъэхэм
ацѣкѣ шѣуфэс сэлам къытихыгъ, ѣофэу тызыпылъым мэхъанэшхо
зэрэратырэр къылуагъ. А пчыхъэм сыгу тѣкѣу зыгъэ, сыда пѣомэ
хасэм члэхэм къатѣорэр тэрэз дэдэу къызэрагурымылорэм гу лъы-
стагъ: адыгабзэр зымышлэхэрэр ахэтых. "Бзэр мэкѣдымэ сыд къэ-

тыугъоин, сыд дгъотын?" сѣуи, тѣкѣу сыкъэщтагъ. Арэу щытми,
къытпэгъокѣыгъэ цѣыфхэм янэплъэ-луплъэ гур къылэтыщтыгъ. Анэ-
гукѣ ахэр бэшлагъэу сшлэхэрэм, тиадыгэ хэку ичылэхэм
ащыслъэгъугъэ цѣыфхэм анэгукѣ афэдагъэх, сырялахылылагъэу
къысщыхъуштыгъ. Анэгу ихыгъэу, къытщыгушлукѣхэу, ѣофэу тызпылъыр
зэдытиѣофэу зэрэщытыр къагурылоу къытпэгъокѣыгъэх. Чэщым
сыхъатыр щы охъуфэ хасэм къэкѣуагъэр зэкѣри зэхэсыгъ. Джащ фэ-
дизым адыгэм иѣоф тызтегущылагъэр, нэф къэшъи, тѣоф ыуж тыхъагъ.

Дюзджэ адыгэ чылэ 58-рэ къегъэтѣсэкѣыгъагъ. Ахэмэ ащыщэу
чылэ 35-рэ адыгацѣу ялагъэхэр къашлэжъэу къэттхыжыгъ. Ахэр мыш
фэдэ чылэх.

1) Убыххьябл (tly мэхъу, ятлонэрэр - Амчлэхьябл), 2) Гутлэхьябл, 3) Дзыбэхьябл, 4) Хьапэпхьябл, 5) Шагуджхьябл, 6) Туохьябл, 7) Шъхьалэхъокой (Шъхьэлэхъохьябл), 8) Брамьджхьябл, 9) Бэслъэнейхьябл (Іэнэжъыкъяуай), 10) Тэкъэжътыкой, 11) Хьаджхьасанхьябл, 12) Нэгъужъхьябл, 13) КІэсэхьябл, 14)

Хьампый-

хьябл, 15) Цыекъохьябл, 16) Къэсапкой, 17) Нэщэхьябл, 18) Бзэджэжъыкъохьябл, 19) Цыпкъохьябл, 20)

Шыикъухьябл, 21)

Бэслъэнэихьябл, 22) Къязыкъухьябл (чылитly мэхъу), 23) ТІэхъухьябл, 24) Хьантухьябл, 25) ХъокІэхьябл, 26) Быджхьябл, 27) Тыгъужъхьябл, 28) Хьдзэлхьябл, 29) Къэрджхьябл, 30) КІэкІхьябл, 31) ХьакІэмзый, 32) Къайтэхъухьябл, 33) Коцэхьябл, 34)

Хьатыихьябл, 35) Хьатххьябл.

Чылэ 23-мэ адыгацІэу ялэхэр къашлэжъырэп. Чылэу тыздэхьагъэхэр инхэп. Анахь инхэу тыздэхьагъэхэм унэгъо 50-100 ащэпсэу, ар тэ тадэжъ, хэкужъым, чылэ цыкІукІэ щалъытэ. Унэгъо 30-35-рэ нахь зыдэмыс чылэхэри ахэтых. Ар тэ тичылэхэмкІэ зы хьаблашъхьэм фэдиз нылэп. ЗэкІэри фэшлыгъэу мэпсэху плэмэ,шъыпкъэ хъуцтэп. Яунэхэу апэдэдэ зекІыжъхэм ашыгъагъэхэм

0

ачІэсхэу ащыпсэхуэрэми тарихьылагъ. Ахэр адыгэ унэ кІыхьэ дэдэхэу, кІэсэнхэр акІэтхэу, пэлулъашъо ялэу гъэпсыгъэх. Талуклагъ унэхэу пхъэм хэшлыкІыгъэ хьырахъишъэхэмкІэ гъэкІэрэклагъэхэми, ахэри адыгэ унэ шъыпкъ ало. Непэрэ мафэм щагухэм унэу адэтхэр зэкІэри тІоу зэтетых. ЫчІэгъырэр чэмы-мэлы, чэты зыфэплощтхэм ятІысыпл, яшхапл, ышъхьагъырэм унагъор щэпсэу. Сыклэупчлагъ зы унэ щэхъу щагухэм зыкладэмытым. "ТикІалэхэр кыызэращэрэм тетэу зыхэтэгъэкІых, шъхьаф тэшлых. Сыд пай унитly тшІышт? Тилэми исын щылэп", ало.

Тадэхьагъ чылэхэм адэс цІыфхэр чэфынчъэхэу, ящылэкІэ-псэукІи мытхъэгъо дэдэу, къэкІопІэшхо зэрямылэри къахэщэу, талуклагъ чылэ зырызхэми ящылэкІэ уигъэрэзэкІаехэу. Ялэр къабзэу, зэкІэупклагъэхэу мэпсэху. Тырку унагъохэр зыдэс чылэхэм уадэтэу уклэ зыхъукІэ, адыгэ унагъор шІэхэу къахэщы. Адыгэхэм яунэхэр щагум дэдзагъэу, пчъэлупэ щагу ин ялэу гъэпсыгъэх. Ялэгу-щагухэр къэбзэ-лъябзэх, къэгъагъэ зэмлІэужыгъуабэ къащагъэ- кІы, чъыг къэгъэкІынми пылъых, инжир, мэркІо фыжъ чъыгхэр щагу пэпчъ дэтых, ау ящагухэм чэу гъэпытагъэ аІутэп. "Сыда дгъэ- былъыщтыр, хэта зышІодгъэбылъыщтыри?" ало.

Ящажухэм уц къэ- шхьо, уц кырхэр адэтых, гьогу лъэгъо закъо унэм екы. Адыгэхэм ящажухэр ащ фэдизеу амыгъэпытэщтыгъэхэми, унагъо пэпчъ ищажу гъунапкъеу илэм ренэу чэу лулъыщтыгъ шъхьапырыкыплэ илэу. Непэрэ мафэм ащ фэдэ ахэлъэп тызлуклагъэ адыгэхэм. Ящажухэр мыгъэгъунагъэхэу мэпсэух. Анахъеу ащ фэдэ кызыщылъэгъу- гъэр чылэхэу Бырсырхьабл, Дэркьулхьабл, Байрамыдж, Хьаджэмы- кьохьабл. Орэчылэшху орэчылэцлыкы фаеми, мэщыт дэмытэу, щай- ешъуаплэ ямылэу тыдэхьагъэп. Чылэ пэпчъ азанэ тфэ кыщэдждэ, нэмаз охътитфыр ашы. Цыфым сьд юфшлэн илэми егъэтлылышъ, азанэр кызэрэджагъэм тетэу нэмаз шыным ыуж ехъэ. Лыхэр мэ- щытым маклох, бзылъфыгъэхэм унэм щашы. Ащкэ ахэмэ сяхъопсагъ. "Азанэ зыщымыджэрэ чылэм сьд нэхъой дэлъ?" алоты кытэ- упчыщтыгъэх. Щайешъуаплэу чылэхэм адэтхэр унагъо горэм иеу егъэлажъэ. Мыщ щай, псылэшлэу зэфэшъхьафхэр щащэх, ау щай ешъон закъор арэп ащ кызыклакloxэрэр. Щайешъуаплэр ары чылэм хъульфыгъеу дэсхэр зыщызэлуклэхэрэр, ягухэлъ-гуклаехэр зыщызэра- луатэхэрэр. Чылэхэм хасэхэм яунэхэр адэтых, джа унэхэри ща- йешъуаплэм фэдэуи агъэфедэх. Мэфэреным зэрэгъэгущылэхэу лыхэр ахэм ачлэсых. Узэряхъопсэн дэдэу щытыр ешъуагъи утэшъуагъи зы нэбгырэ нэмылэми а хэгъэгум тызэрэщылумыклагъэр ары.

Чылэ клоцым удэтэу укло зыхъуклэ, анахь фабэми нэжъ-лужъ бзылъфыгъэхэм апэхэм щэхъу къэмылбагъоу шашыф шлуцлэхэр ате- хъуагъеу зее-тлаехэу плъэгъущтых. Щайешъуаплэм бзылъфыгъэ лухъан, лутлысхъан е лусхэм ахэхъанышъ адэгущылэныр емыклушхоу алъытэ. Яунэ клоцхэр европэ гъэпсыклэм фэдэх. Зы унэ нэмылэми ислъэгъуагъэп пхъэм хэшлыкыгъэ дэпкъ псэуалъэ, гъолъыплэ- тлысыплэхэр унэхэм бэ дэдэу арытых. Загъорэ сегупшысэщтыгъ: "Унагъом мыщ фэдиз нэбгырэу исым ящыгъынхэр, яхъап-щыпхэр, ячыхлэн-шъхъантэхэр тыдэ агъэтлылыра?" слоти. Ахэр дэпкъым хэшлыхьэгъэ гъэтлылыплэхэм адалъхьэхэу кычлэкыгъ. Яхъакъу- шыкъухэр мэклае горэми дэтхэу зы унэ нэмылэми ислъэгъуагъэп. Зы унагъо нэмылэми къэслъэгъугъэп иунэ дэпкъ алырэгъу елулыгъеу, алырэгъоу ялэр зэклэри джэхашъом тедзагъэх. Ухэтынкли уфит, унагъом узихьэклэ, уицуакъэ зыщыпхынышъ уихъан фай, аужыпкъэм мощ фэдиз цыф кызэклуаллэрэ хъэдагъэм е джэгум а юфыгъор щэч хэмылъеу шагъэцаклэ. "Зиунэ цуакъэклэ уихьэрэм ышъхъэ утеуцуагъэ фэд", ало. Салъыплъагъ: зыми ицуакъэ ахэкло- клагъеу, ащ юф кыпыклэу щытэп.

Унэхэми шъхъангъупчъэлухъоу алулхэр икыхьагъэклэ шъхъан- гъупчъашъхъэм нэс нылэп кызынэсырэр. Гъэшлэгъонба, ар тэ тиунэ

анахь зэлэхыгэм ислъэгъогъагэмэ, сшломыдахэу сеплъяныгыи, ау ахэмэ яунэхэм дэхэ дэдэу ар къяклоу кысщыхъугъ. Нэмаз зышашыщт унэ гъэнэфагъэхэр ялэх ныо-хъаджэхэр зэрыс унагъохэм. Ащ фэдэ унэхэмэ расимхэр (картхэр), гъунджэхэр арытынхэу щытэп. Талуклагъ ащ фэдэ унагъохэми.

Газ ялэп, яунэхэр тенэч хъакуклэ агъэфабэх. Пхъэ машло хъакум зырашыхъэклэ, унэр псынклэу къэфабэ. "Шъуищауиклыплэхэр унэм пэчыжьэу щытых ало, ар хъуна?" кытимылоу унагъо тихъагъэп. Ежъхэм ящауиклыплэхэр, чылэми къалэми, унэ клоцым итых.

Апэдэдэу тилофшлэн щедгъэжъагъ Брамиджэхъаблэ. Ар къалэу Дюзджэ км.10-клэ пэчыжь. Мы чылэм дэсхэр шапсыгъэхэмрэ абдзахэхэмрэ. Унэгъо 35-рэ щэпсэу. Чылэм итеплъэ зэрэдахэр къэплон плъэклынэу щытэп: къушъхъэ лъэлэ дэдэм щыс, пчэдыжъым, осэпсыр джыри темыкыгъэу, чылэм тыдэхъагъ, тыгъэу кыкыоклырэм чылэм ишъофхэр налмэс-налкътэм фэдэу зэпигъэнэфыщтыгъэх. Чылэр пхъотэжъыщт зыфалорэм фэдэу къэбзэ-лъабзэу, гъогоу дэклрэм бгъуитлумклэ клэлъырыс. Ллакъоу дэсхэр: **Къуаджэхэр, Жъажъыйхэр, Хъабрацухэр, Чэмыклэхэр** арых.

Хъабрацухэмрэ Чэмыклэхэмрэ "тыабдзах" ало. "Шапсыгъэхэр хъоналэх, абдзахэр нахь дэгъу" алошъ, чылэм дэсхэр зэсэмэркъэу. Мы чылэм Къуаджэ Кязим Даутэ ыкьо (илъэс 68-рэ ыныбжь) сыщылулагъ, гущылэгъу тызэфэхъугъ. Сызэрэхэплъагъэмклэ, ылони ышлэни зышлэрэ лыжъ луш. Адыгабзэклэ дэеу мэгущылэ плонэу щытэп, ау тыркубзэм дехъыхы, етлани кызыклэщтэжъыгъэ фэдэу адыгабзэм къеклужы. Ащ ишъхъэгъусэу Эдиби (илъэс 60 ыныбжь), тлэклу-шъоклухэр кысфилотагъэх. Сшлогъэшлэгъоныгъ яунэ адыгэ онджэкъэу итыр. Пклэгъосэ мэлэшлу зыпыущтыгъэ адыгэ кьоехъалхэр чыифым телъэу онджэкъ клоцым щыгъущтыгъэх.

Сэ мыхэмэ упчлэ ястынэу игъо симыфэзэ, ежъхэмэ кыыстырапхъанклэзэ бэдэд упчлэу кыысатыгъэр.

Мы къуаджэм къэбарэу кыщысыугъоигъэм сырыразэу сыкъэкложыгъ. Чылэ зэдэлужь, мыхъо-мышлэ щашлэрэп, щешъохэрэп. Ар сыд зымыуасэр?! Чылэм дэсыр зэклэри лъэшэу диным пылтых, цыфэу шлошъхъуныгъэ зилэм сыдигъокли ыгу къабзэ, ыбзэ дахэ.

Ятлонэрэ чылэу сызыхъагъэр Шагуджхъабл. Ар къалэу Дюзджэ км.12-клэ пэчыжь, чылэ зэгъэфэгъэ дэхэцыклу, унэхэр чъыгхэм къахэмыщыжьэу чылэр шхъонтлабз, щагухэм къэгъагъ зэмлэужыгъуабэ къащагъэклы, ящагу пчээлупэхэр уц къэшхъо клырых. Ахэр аупклэхэшъ, яхъайуанхэм арагъэшхэу кыталауагъ. Чылэм унэгъо

38-рэ фэдиз дэс, ахэм янахьыбэр Шагуджых. Джары чылэм ыцци

кызытеклыгъэри. Ллакьоу дэсхэр **Шъхьаклумыдэхэр, Цушъхьэхэр, Гутлэхэр, Хъутхэр, Бэджашэхэр** арых.

Сэ сибысымыгъэхэри Шагуджых. Шагуджхэм яныоу Назир Омар ыпхъум (илъэс 83-рэ ыныбжъ) гущылэгъу сыфэхъугъ. Назирэ ыныбжъ емылътыгъэу ныо чан, "адыгэ ныо шъыпкъ" зыфалорэм фэд, ау ныор зэрэкъопцлэ дэдэм пае тэклү сегуцэфагъ "адыгэна мыр?" слуи. Етлани сэр-сэрэу зэсложьыгъ: "Адыгэми мы ныом янэрэ ятэрэ яз нэпэмыклъэкъ горэм щыщын фае". Сызэнэгугъэм тетэу кычлэкыгъ нэужым. Тызэрэгъэгущылэзэ, Назирэ кылуагъ янэ зэрэабхъазыр, ар адыгэмэ ялэкъэгъуба. Назирэ уеплътынклэ ныо ищыгъ, къэшъуаклощтыгъэм фэд, шъхьатехъо фыжъыбзэри ышъхъэ дахэу къещэклыгъ, бэшлагъэу сшлэщтыгъэм фэдэу ылэ кыисфищэигъ.

Сэри шлэхэу зыфаер къасшли, ылэкл себэугъ. Ащ фэдэ хабзэ ащ щыл: нахьыжъым ылэ кыщэеу нахьыклэм зыритыклэ, ылэ ебэун фаеу. Ныор гушлэзэ зэклаклуи, тэпчан зэгъэфагъэу шъхьантэжъыер бэу зытесым тетлътысхъажъыгъ. Унэм ини цыклүи исымэ яупчлэжъэгъоу, унэгъоунашъор зыгъээзеклорэр зэрэарым гу лътыстагъ. Назирэ иакъыл чан, адыгабзэри мыдэеу ешлэ, ау тыркубзэр нахъ фэпсынклэу рэгущылэ. Сыд упчлэ естыгъэми, джэуапыр кызэритыжърэм тетэу упчлэ кытыжъыщтыгъ: "Ащ фэдэ Къафкъас щыла?" - ылоты. Цыклүзэ кыфалотэжъыгъэу ылозэ Кавказ кызэриклыжъыгъагъэхэм икъэбар кылотагъ, етланэ нысащэу фашыгъагъэм икъэбари - бэ, бэ кылотагъэр, ежъыри бэ кызыклэупчлагъэр.

Тыгущылэу тыщысызэ, Назирэ тэджыгъэ, телефоныр зытет столым ипчъэ кылуи, тутын пачкэ зэфэшъхъафыбэ кыдихыгъ. Ахэплътыхъ-къахэплътыхъажъы, ащыщ горэм, "Мальборо" зытетхагъэм ту-тыныбжъэ кыдихи клыгъани, ешъонэу ригъэжъагъ. Етланэ тыркубзэклэ ыпхъу зыгорэ рилуагъ, адрэм кофе кыгъажъуи Назирэ кыфыхыгъ. Ныом сеупчлыгъ тутыныр ыгуклэ къезэгъымэ слуи. "Тутыным къао (кофе) сыдешъо зыхъуклэ, ар хьалэмэт, сэ лъэшэу сиклас, сыгу зыдэщылъыр сыууклыщткли сшлэрэп", - кысылуагъ. "Мэшэлахъ, алахъым гъэшлэ клыхъэ зилэмэ ащыщ уишлын" слуи, тхъэм сыфелъэлугъ. "Сыкъэзыщэн сэрэгъоти, неп плуагъэми сыхъазыр Къафкъас сыклонэу. Ащ жъы лэшлү дэдэ, псы чъылэ дэдэ, чыгу гъэбэжъу дэдэ щыл алошъ, жъы лэшлур къасщэмэ, псы чъылэм сешъомэ, джыри тлэклүрэ сыщылэнба?" - ылуагъ Назирэ.

Мы чылэ дэдэм щыщ ыкли сыщылуклагъ Дюзджэ хэсашъхъэм хэт бзылъфыгъэу Шагудж Рамзиеу нэлуасэ сызыфэхъугъэр. Рамзие лъэ-

шэу сыгу рихьыгъ, сыгу илъ зэпыт. Ащ университет кыухыгъэу Дюзджэ университетым тырку литературэмрэ тыркубзэмрэкӀэ щы-регъаджэх. "Адыгэ бзылъфыгъэ дэгъу" зыфалорэм фэд. Адыгабзэр дэгъу дэдэу ешӀэу сломэ шъыпкъэ хъунэп, кыӀорэр кыфызэпы-мыгъафэу къэгущылэ хъумэ кӀин уегъэлъэгъу, ау адыгэ Ӏофым ыгуи ыпси етыгъ. Адыгэу ащ исхэр зэпэблагъэ зэришыщтхэм, зэрэзэхы-щэщтхэм лъэшэу охътабэ тырегъэкӀуадэ. Зынэгъу гушӀор кыкӀихырэ бзылъфыгъэ тхъоплъ дах. Адыгэхэм яхыӀлагъэу бэдэдэ ешӀэ, адыгэ гущылэжъыбэ ыугъоигъэу иӀ. Къэбарыбэу мы бзылъфыгъэм ышӀэрэр кыыздырихыгъэмкӀэ сызеупчӀым: "Непэ бзэу слулыри кыислу-зылъхъагъэр, къэбарыжъэу адыгэ лъэпкъым итарихъ щыщэу сшӀэрэр зэкӀэри кыисфэзыӀотагъэр сянэжъэу Шагудж Назир ары", - ыӀуагъ Рамзие.

Шагуджхъаблэ тыдэки, Шъхъэлэхъохъаблэ тыкӀуагъ. Шъхъэ-лэхъохъаблэ чылэ цыкӀу зэкӀэупкӀагъ, къалэу Дюзджэ км. 8 фэдизкӀэ пэчыжъ. ЧыплӀэу зыдэщысыр дахэ, мэз ӀапчъэмкӀэ чылэм уекӀунэу цыт. Щыпсэухэрэм янахыбэр Шъхъэлахъох. Джары чылэм ыцӀи кызытекӀыгъэр. Ахэм афэшъхъафэу дэсых мыщ **ШъхъакӀумыдэхэр, Гусэрхэр, Бгъанэхэр, Къазыкъохэр**. ЗэкӀэмкӀи унэгъо 45-рэ щыпсэу. Чылэм дэсхэр илъэс 37-рэ мэхъушъ къэзэрэщэжъхэрэп. Къащэн е дэклон зыхъукӀэ, нэмыкӀ чыплӀэ кыращы, сыда Ӏомэ дэсыр зэкӀэри илъэсишъэм кыкӀоцӀ зэлэхыл блэгъэ дэдэ зэфэхъугъэх. Пстэуми ежъ ашъхъэ, яунэгъо Ӏоф ашӀэрэр. Бысымэу ти-Ӏагъэхэм (Шъхъэлахъохэм адэжъ) зэкӀэ чылэр кыщызэрэугъоигъэм фэдагъ. ХъэкӀэшхохэм зэрапэгъокӀыхэрэм фэдэу кытпэгъокӀыгъэх. Къауатэрэр, къашӀэжърэр бэдэд. Ау ашӀэрэр къябгъэлотэным пай тэри бэ къафэтӀотэн фаеу хъугъэ. Ныохэм ащыщхэм кыталощтыгъ: "Бэклае къэдгъэшӀагъ, ау мыщ къакӀоу, "сӀд шъуищыӀакӀ, шъуипсэукӀ?" ыӀоу ныбжьи адыгэ лъэпкъ кытэупчӀыгъэп. Зыгорэм ыгу тыкъэкӀыгъэмэ тхъаегъэпсэу".

Ежъ а ныоу кытэупчӀыгъэхэм аӀумыкӀагъэу кычӀэкӀын нахъ, а чылэм Шъхъэлэхъо Абу щыӀагъ, кыщитхыгъэхэри иархив хэ-лӀых.

"Зыгу шъукъэкӀи тыкъэзыгъэкӀуагъэхэр Сирием кыщыхъугъэ адыгэ кӀалэу, Тыркуем щеджагъэу, Германием щыпсэоу Уджыхъу Ихъ-сан, Тыркуем щыщхэу Едыдж Батрай, Беданэкъо Хъарун, Темзэкъо Умар, Нагъо Рза, хэкужъым къэкӀожъыгъэу щыпсэурэ МэщфэшӀу Нэдждэт", - ятӀощтыгъ. Ары къэс а кӀалэхэм тхъэм ынэшӀу къащицфэнэу ныохэр афэлъаӀощтыгъэх. Мы чылэм щыщэу Ӏоф зыдэсшӀагъэхэм

аныхъэу къахэзгъэщымэ сшлoиgъу Гусэр Фуат Кямал ыкъор. Фуат илъэс 72-рэ ыныбжъ. Пчыхъэм тыгъэм итlысыжъыгъом ябылымхэм ауж итхэу гъогум цlыфыбэ къытезэрэхъагъ. Зыр ичэт-тхъачэтхэм къаожьы, адрэр шым тесэу ибылымхэр къефыжъых. Чыжъэкlэ сызыплъэкlэ пчыхъэшъхъэ шэплъым тыгъэу тlысыжърэм ыклоцl къикlыгъэ фэдэу мыин-мыцlыклоу лlы плlэлъу шъуамбгъо горэм псыцухэр ыпэ итэу къыфыжъэу слъэгъугъэ. Лlыр къэджагъ шапсыгъабзэкlэ, псыцумэ тафэсакъымэ зэрэнахъышlур къытигъашlэу. Тадэжъ къызынэсым, къытфэчэфэу, къылорэр къылутэкъоу гуцылэным тыхэхъагъ. Етlанэ, "Моджэ тыщытэу тыгущылэна?" - ылуи ядэжъ тыригъэблэгъагъ.

Тыркуем ит адыгэ чылэм щыпсэхурэм ащыцэу а унагъом нахъ зэгъэфагъэу унэ сыхъагъэп. Щагур къэшlыхъагъ пытэу, мрамор мыжъокlэ гъэпкlагъэ, сыдэу щытми, адрэ унагъохэм бэдэдэкlэ афэмыдэу згъэунэфыгъэ. Ибылымхэр зydэщылэри унэм пэчыжъэу lудзыгъ. Щагу шъхъаф шъыпкъэм фэдэу. Тигухэлъхэр Фуат зыфэсэлъатэм къысылъагъ: "А янасын, сыдэу зыкъэжъугъэгужъуи. Сэ сятэ псаоу шъулукlэгъаеми, бо бэдэдэ шъутхыжъын шъухъыжъыни!" - ылуи. А лъэхъаным Фуат ятэ Кямал дунаим зехыжъыгъэр мээз-зытlущ нахъыбэ хъугъагъэп. Хэзгъэунэфыкlы сшлoиgъу: Шъхъэлэхъо Абу Кямал lукlагъ ыкlи ащ къылотагъэу къытхыжъыгъэхэр щылэх. Фуати макlэп къысигъэтхыгъэр. Бзэр мыдэу lулъ, диныр елэжъы, зыгу ихыгъэу, гуклэгъу зыхэлъ цlыфэу сыхэплъагъ. Тызэрэгъэгущылэзэ, ыгу хэкlэу Фуат къэупчlагъ: "Ярэби, къызэрэслотри сшlэрэп арау, шъыпкъа адыгэ клалэхэр бэдэдэу ешъо хъугъэх зэралорэр? Сыд щэнаут lай мыр? Сегъашlэм сешъоныр хэгъэкlи сепэмыгъэп", - ылуи. Ар къылогъэ къодыеу унэу тызэрысым ит телефоныр къытеуи тигущылэн зызэпеутым, а упчlэм къыфэдгъээзэжъыгъэп.

Дюзджэ коим ичылэхэм ащыщ Убыххъаблэ. Ар км. 10 горэмкlэ къалэу Дюзджэ пэчыжъ. Чылэр инэп, унэгъо 45-рэ зэрэхъурэр. Дэсыр зэкlэри адыгэх. Лlакъоу дэсхэр **Кlасэхэр, Нэтlахъохэр, Нэпсэхур** арых.

Унагъохэр дэжъые хатэхэм ахэсых. Фэшlыгъэу щытхэп. Шъхъадж ихаплэ исэу, яунэхэр зэпэчыжъэхэу унагъохэр щысых. Мы чылэм илъэс 72-рэ зыныбжъ Нэтlахъо Аджилэт Осмэн ыпхъум нэлъасэ сыщыфэхъугъ. Итеплъэ ыныбжъы диштэу къысщыхъугъ. Нью зэлэкlэлъ: лъхъанчэ, шъхъатехъо фыжъым ынэ шхъонтlэ мыджырышъохэр къычlэщ-къычlэмыщэу къыоплъых, зэрэчанхэм гу лъыотэ.

А ныом тlorэри тшlэрэри зыкlи шлогъэшlэгъоныгъэп. Ар нэкl- нэмаз зэрэтымышlырэм къыхэкlэу ары къызэрэзгурылъагъэр. Ныом сесэмэркъэузэ еслъагъ: "Сэнэкlы е нэмаз сэшlы cloу къыослогъагъэми

къэпшлэщтыгъэп, ау сымэхъэшагъ. Цыфэу мэхъашэрэм ыгу къабзэ ало, арышъ, къысфэгъэгъуи зыгорэ къысфэлъат".

Селъэлъуэ, тлэкълъу - шъокълъухэр къылотэнэу къыригъэжъагъ. Ау къылотэр магнитофоным зэрэтестхэрэр зесэлэм, "сымакъэ лыхэм зэхэхмэ гонахъ, сэ Хъаджэм сырипхъу, Хъаджэми сыщылагъ, тегъэкълъжъ", - ылуи къысэлъэлъу. "Сэ егъашлэм сыкъэшъуагъэп, цыф зэхэхъэр сиклоплагъэп" ылозэ, зытло-зыщэ къылуагъ, илъэлъу къыриушыхъатыжъ фэдэу. Ныом илъэлъу фэгъэгъэкълъагъ, тестхагъэр тезгъэкълъжъыгъ. "Чыгужъыр плъэгъу пшлоигъуа?" - зысэлэм, - "Алахъым ерэмыд, тятэжъхэм тысыплэ-уцуплэ язымгъэгъотыгъэ джаурхэр зэрыс чыгум сыдэуштыу сытеуцошта?" - ылуагъ. Сегупшысагъ: "Ярэби, сыдэу бэрэ къыздрихъакълъыгъа мы ныом мощ фэдиз гухъагужъэу Кавказ заом аригъэшлыгъэр".

Тыдэхъагъ чылэу Нэгъужъхъабли. Ар Убыхъаблэ пэблэгъэ дэдэу щыс. Дюзджэ км. 13 - горэмклэ пэчыжъ. А чылэм адыгэ унэгъо 12 дэс, тыркухэри щэпсэух. Ллакъоу дэсхэр **Ацумыжъхэр, Нэгъужъхэр, Хъагъурхэр, Шъуаджэхэр, Нэпсэухэр** арых.

Чылэр адрэ чылэхэм зыгорэкълэ атекълэу гу лъыстагъэп. Ащ тызынэсым, Нэпсэу Орхъан иунэ апэу тырагъэблэгъагъ. Тызэрэкълэ-щтыр аралъагъэу къычлэкълъын, ныохэм щыгъын дахэу ялэхэр зэкълэри ащыгъэу къытажэхэу щысыгъэх, ау ерэгъэ дэдэу къэдгъэгущылагъэх. Унагъоу тызэрыхъагъэхэм яэлектричествэ къэкълъуаши, тимагнитофонхэм лэф ядгъэшлэн тлэкълъыгъэп. Ащ къыхэкълэу лэпэрытхыклэ ттхыжъыгъэх Ацумыжъ Нимэт Яхъям ыпхъу шъабэу, мэкълэ дэдэу къылотагъэхэр. Нимэт илъэс 67-рэ ыныбжъ. А ныор ащ фэдизэу гу-щылэгъуаеу щыта, хъауми къытщыукълъытагъа сэлэшъ джы къызнэсыгъэми сегупшысэу къыхэкълъы.

Тыщылагъ чылэу Щэхэллхъабли. А чылэм унэгъуишъэ фэдиз дэс, зэкълэри адыгэ закълэх. Ллакъоу дэсхэр **Пэдысыехэр, Дыдыхэр, Шъэошлухэр, Ешъуталъэхэр, Щэхэллхэр, Бэслъэнайхэр, Шъхъакълъумэдэхэр, Тыкохэр, Хъантухэр** арых. Адыгэ лъэкълъуацлэу егъашлэм зэхэсымыхыгъэхэри мыщ щызэхэсхыгъэх: **Джинан, Кираз.**

Чылэдэсхэр лъэшэу чэфынчъэхэу къысщыхъугъэх, къызэрешхыщтыгъэр арыми сшлэрэп ащ фэдэу къызкълъысшлэшлыгъэр. Чылэм чыгы-

хэр бэу дэт, къушъхъэ лъапэм клэлъырыс. Бзыф (липа) чыгыр зэкълэми къагъэкълъы, ащ икъэгъагъэ щай ашлэшъ ешъох. Щэхэллхъаблэ тызэкълэм, Шъэошлухэм адэжъ теклолагъ. Чылэм щыщ нэжъ-лужъ зау-лэ къытфащагъ, ау къытфалотэгъэ хъатэ щылэп, амышлэрэр къалона? Бэдэдэхэр алэкълэзыжъыгъэх. Къыхэзгъэщымэ сшлоигъор зы лэфыгъо:

мощ фэдиз унагъоу къэткиухагъэм Шъэошлукхэм яунагъу ны- лэп чэтыу зыщыслъэгъугъэр, ящагуи хъэ дэлъ (мыхэм анэмыклэу унагъо горэми хъэ илэу тылукагъ). Зи лоф гъэцэклагъэ тимылэу мафэр зэрэтшлуаколорэр сыгу кьеоу тыщысызэ къалуагъ: "Мыхэмэ зыгорэ къязылон зылъэклыщтыр Щэхэлл Элмэс" алуи. Щэхэлл Элмэс Расим ыпхъум илъэс 66-рэ ыныбжъ. Итеплъэ дахэ, "ыни ыпи мэщхы" зыфалорэ бзылъфыгъэхэм ащыщэу сыхэплъагъ. А бзылъфыгъэм шхыныгъо зэфэшъхъафыбэхэм яшыклэ къысфилотагъ, бзэр дэгъоу лулъ, джэнч едзы.

"Мылъку силэмэ, апэдэдэу сызыдэклощтыр Къафкъас", - ылуагъ Элмэс. Шхыныгъомэ ягъэхъазырыклэу къылуатэрэм икъэбар къызиухклэ, "Мыщ фэдэ Къафкъас илъа?" - ылоты къэупчлэщтыгъ.

Мы чыплэхэм сащылукагъ Нэгъуцу Хыикмэт. Ащ илъэс 40 ыныбжъ. Нэгъуихыгъэу, бэрчэтэу гъэпсыгъэ Хыикмэт. Зэрэадыгэр зы такъикъи зыщымыгъупшэрэ клал. Ащ архив гъэшлэгъон дэдэ ил. Сыд фэдэ тхыгъэу адыгэхэм яхылаагъэу зылуклэрэр ещэфы. Мыр тихэгъэгу къэкложьынэу зынэлу къэгъэзагъэмэ ащыщ. Иунэ тызе-хъэм, апэу сынэ къыклидзагъэр ти Президентэу Джарымэ Аслъан фэгъэхъыгъэу дэпкъым зы чыплэ хэхыгъэ зэрилэр ары. Президентым ехылаагъэу илэр бэдэд, исурэт зэфэшъхъафыбэ иунэ дэпкъ пылъагъ. Илахыпл благъэм фэдэу Джарымэ Аслъан шу зэрилъэгъурэр, шъхъэклэфэшхо зэрэфишлырэр къытилуагъ. Хыикмет адыгабзэр зызэригъэшлагъэр бэшлагъэп, ау адыгэмэ яхылаагъэу бэдэдэмэ яджагъ, ешлэ.

Хыикмет тышигъэгъозагъ зы къэбар гухэкл горэм. Гъучлым хэшлыкыгъэу, пхъэмбгъужъые цыклум фэдэу зыгорэ тапашъхъэ къырильхъагъ. Ащ тыркубзэклэ гуцылэ горэхэр тетхагъ. Гъучл пхъэмбгъужъием лапэ фишызэ, Хыикмэт къылуагъ: "Мы гъучл бзыгъэхэр тиунэхэм къарагъэпкыгъагъ илъэс 75-рэ фэдиз горэмклэ узэклэлэбэжъмэ. Ащ тетхагъ: "Мы унэм исыр зэклэри тыркух, мы унэм тыркубзэ щэхъуклэ щыгущылэхэрэп" ылоу. Къытэклугъ уахътэ тыбзи, тихабзи, тибзыпхъи тщыгъупшэн фае алоу. Мыщ тетхагъэм боу сыгу егъэузы, егъэплъы, ау джы тлэклү тилоф нахышлу хъугъэшъ сэгушло", - нэшло-гушло къэхъужьыгъэу Хыикмэт къело...

Чылэхэм ямызакъоу къалэу Дюзджи лоф щысшлагъ.

Дюзджэ дэс адыгэхэм ащыщэу къыхэзгъэщымэ сшлоигъу Быдж Исхъакъ. Ар ыныбжыклэ хэклотагъ - илъэс 83-рэм ит, ау итеплъэ голу, ыныбжы нахы бэклэ нахъ ныбжыклэу къыпщэхъу. Иакъылклэ гулъытэшхо зилэ цыфэу сыхэплъагъ. Къылорэ гуцылэ пэпчъ купкл

кѳцѳыльѳу, зѳкѳцѳыщѳхѳагѳѳу, зѳгорѳ кѳызѳрѳкѳцѳыкѳщѳтым уѳжѳ, уѳплѳы, уѳдѳлу.

Ащ дѳжѳгум, сабѳый цѳыкѳлѳхѳм яхѳылѳгѳѳ кѳѳбархѳр, уз зѳ-фѳшѳхѳафхѳм узѳрѳлѳзѳн плѳѳкѳыщѳтыр кѳысѳѳилѳтагѳ. Ахѳм кѳакѳлѳ-лѳыкѳлуагѳ кѳашѳо горѳм икѳѳбар. Ар кѳысѳѳилѳуатѳ зѳхѳум, еѳжѳ-еѳжѳырѳу орѳд кѳызѳѳилѳожѳзѳ кѳытѳхѳи кѳѳшѳуагѳ. Сыкѳыкѳлѳрыкѳыѳжѳы зѳхѳум, илѳѳс пѳѳагѳѳрѳ адыгабзѳклѳ зѳрѳгущѳылагѳѳм нахѳыбѳрѳ непѳ кѳызѳрѳздѳгущѳылагѳѳмклѳ рѳзѳныгѳѳшхѳ зѳрилѳр кѳылуагѳ. Еѳжѳ Исхѳакѳ удѳгущѳылѳ зѳпыткѳи, иадыгабзѳ уѳзѳщѳынѳу щѳйтѳп, бзѳр дѳгѳоу ешѳлѳ. Исхѳакѳ лѳы еджагѳ, 1963-рѳ илѳѳсым Анкара дѳт университетѳыр кѳыухѳгѳ. Инспекторѳу еджаплѳхѳм, ли-цейхѳм бѳрѳ ѳѳф ащишѳагѳ. Мылѳку дѳгѳу зѳлѳхѳм ащѳщ. Имылѳку зѳзыгѳѳклѳрѳ цѳыфхѳри илѳх. Пхѳуищѳырѳ зѳ кѳорѳ илѳ. Иклѳлѳхѳр еджагѳѳх. "Дунаим зѳ щѳыклѳгѳѳ щѳысилѳп, ау сынасыпынѳѳ", - кѳы-силѳуагѳ ащѳ. "Сыда?" слѳи сызеупѳчѳым, "Силѳфыгѳѳмѳ ащѳщѳу зѳ нѳбгырѳ нѳмылѳми адыгѳ уѳцѳгѳу фѳхѳугѳѳп", - ылѳи ынаплѳ ридзѳыхѳ, реплѳѳкѳыгѳ, ынѳпс кѳызѳрѳклѳрѳр тѳклѳу шѳѳемыкѳлѳгѳѳн фѳѳе. Ащ инѳплѳѳгѳу бѳдѳдѳрѳ кѳѳсѳзѳубѳытыѳжѳы, сыгу егѳѳузыѳжѳы.

Дюзджѳ епхѳыгѳѳ чѳлѳхѳм ауж тащѳылагѳ кѳалѳу Узунталѳ епхѳыгѳѳ чѳлѳхѳм адѳжѳ. Ахѳр Хѳадѳжѳмыкѳохѳаблѳрѳ, Хѳакѳлѳмзыѳеѳжѳыѳрѳ.

Хѳадѳжѳмыкѳохѳаблѳ дѳсхѳр абдзах плѳкѳохѳр **Сапѳыйхѳр, Окѳулхѳр, Хѳорѳлѳхѳр, Дахкѳохѳр, Кущѳыкукѳохѳр, Хѳанахѳхѳохѳр, Хѳакѳлѳуцѳхѳр, Тхѳагѳѳпсѳухѳр, Лѳышѳѳхѳр, Тыгѳужѳхѳр** арых.

Чѳлѳр зѳдѳщѳысыр чѳыплѳ дах. Зѳклѳмклѳ унѳгѳо 57-рѳ дѳс. Мы чѳлѳм дѳсхѳм янахѳыбѳм адыгабзѳр дѳѳу ашѳлѳ. Клѳлѳхѳу илѳѳс 30 зѳныбѳжѳыхѳр хѳыц-пыцѳыхѳу мѳгущѳылѳх, ахѳмѳ анахѳыклѳхѳм ады-габзѳр ашѳлѳрѳп. Мы чѳлѳм дѳсхѳри шѳагѳоу тѳгѳѳпсѳыхѳагѳѳх плѳнѳу щѳйтѳп, ау цѳыф дѳгѳу дѳдѳх, агу ихѳыгѳ, щѳылаклѳу ялѳм тхѳа-гѳо горѳ зѳрѳхѳалѳагѳорѳр кѳахѳщѳы.

Мы чѳлѳм пѳмычыѳжѳѳу Хѳакѳлѳмзыѳеѳжѳыѳ щѳѳпсѳу. Ар чѳлѳшхѳп, чѳыплѳу зѳдѳщѳысыр дѳхѳ дѳд, шхѳонтѳабз. Унѳгѳо 60 фѳдѳиз мѳхѳу. Плѳкѳоу дѳсхѳр **Дѳхѳухѳр, Плѳтѳкѳуаѳхѳр, Хѳатамкѳохѳр, Гужѳо-хѳр, Хѳакѳлѳмызѳхѳр** арых.

Мы чѳлитѳѳу зѳигѳгѳу кѳѳсшѳыгѳѳхѳм ячѳыгѳухѳр дѳихѳп, ящѳагѳухѳм хѳтѳѳжѳыѳѳхѳр адѳлѳых, ау зѳгорѳ кѳадѳклѳагѳѳу тлѳѳгѳугѳѳп - чѳыгур мѳхѳаулыѳшѳ щѳылѳ. Ар зѳфѳзѳгѳѳдагѳѳр пшѳѳшѳѳ дахѳу даклѳмѳ унагѳо зѳшѳлѳшѳун зѳылѳѳкѳыщѳтѳу, ау зѳнасып кѳычѳлѳмыкѳы-гѳѳр арых. Чѳыгур алѳжѳымѳ зѳклѳри кѳыхѳклѳщѳт, ау зѳ хѳалѳхѳѳ-рѳп. "Сѳд пѳй хѳшѳѳумѳлѳхѳѳр?" слѳи сызѳупѳчѳым, "Кѳын тлѳѳгѳумѳ

нахьышлуа? Мафэ кээс кытфащэ тызфэе хэтэрыклхэр, ауаси лъа-
плэп" алуагъ. Зэралуагъэми фэд: мэфэреным зэпамыгъауу кээджэх
хэтэрыклхэр зыщэхэрэр.

Мы чылитлум мэфитло лоф ащысшагъ, ау кээзгыотыгъэ хъатэ
щылэп. Къуаджэу Хьаклэмзыежъыем сыщылуклагъ илъэс 64-рэ зыныбжъ
Хьатамкъо Къадыр Хъусен ыкъом. Лы бэрчэт, шъабэу гу-
щылэу, хъарамыгъэ зымышлэрэ цыфэу сыхэплъагъ.

Къэтлыси, зэклэ кырыклуагъэр, янэ кыльфыгъэм фылуатэрэм
фэдэу, кысфилотагъ. Лым кыныбэ ылъэгъугъ, етланэ пшъэшъэ
сымаджэ зэрилэр кызыселом, ащ сыгу ыгъэузыгъап, ядэжъ кложи
ипшъашъэ икарт кысфихыи кыситыгъ. "А картыр кызысетым, а
лыр сыдклэ кысщыгугъыгъ? Плэ хэмыклэу уз хыльэа зилэ бзыль-
фыгъэм сыдклэ джэуап сыфэхъун слъэклына?" слоу бэрэ сегупшысэ.
Джащ фэдиз кын зытелъ цыфым етлани сэмэркъэу дахэр ылулэ лу-
кырэп: кысфилотагъ къэбар щхэн клэклхэр.

Тащылагъ къалэу Кара-Мурса епхыгъэ чылэхэми.

А чылэхэр къушъхъэм чыжъэу хэдзагъэхэу мэлсэху. Гъогоу
яклурэм ищынэгъуагъэ къэлогъуай. Блэ клыхъэм чыгым зырищэклмэ
зэрэлонтлэ-щантлэм фэдэу, гъогу лонтлэ-щантлэу, жъы лъэш къепщэмэ
тхъэпэ гъонлагъэр зэрэзэрихъэрэм фэдэу, урихъыжъэнышъ, егъашли
уагъотыжъынэп. Джащ фэдэу а гъогур щынэгъо дэдэу кысщыхъугъ. А
гъогумклэ тыкъыдэклыжъын фаеу хъугъагъэмэ,
лъэсэу сыкъыдэклыжъынэу тесыубытэгъагъ. А къогъум адыгэ тха-
мыклэхэр а гъогумклэ къохъэгъагъэх. Клымафэ хъумэ, ащ
укъохъанумылъэклынэу кысалуагъ. Ахэмэ зэу ащыщ Пщыжъхъаблэ.
Чылэр зыдэщысыр чыплэ дэхэ дэд. Жъэу дэтыр зэрэкъабзэм щэхъу
хэмылъэу къапщэ зыхъуклэ, уегъатхъэ. Чылэм зы нэбгырэ нэмылэми
гъогум щызеклоу тлъэгъугъэп. А чылэм щыщэу Гъунчэкъо Джумалдинэ
гъу-

сэу тилагъ. Ащ зэклэри тыздэклоштхэр ыгъэнэфагъэу щытыгъэти, ахэмэ
адэжъ тишагъ. Мы чылэм Джумалдин 1941-рэ илъэсым кы-
щыхъугъ. Ищылэныгъэ дзэм епхыгъэу мэлсэу; ау кылуатэхэрэм узядэлуклэ,
тарихъым пылъ фэдэу кыпщэхъу. Адыгабзэр дэгъоу ешлэ,
кылуатэрэм зыгорэ шлухэзышт фэдэу, кылуатэкъузэ кылуатэ.
Джумалдинэ чылэм тыщигъэгъозагъ.

Пщыжъхъаблэ чылэшхоп. Зэклэмклэ унэгъо 55-рэ щэлсэу. Апэ-
дэдэу мы чылэм кыдэтлысхъагъэхэр кыздиклыжыгъэхэр
КавказклэПщыжъхъабл ары. Чылэр зытес чыгур Аруамен ыцлэу ермэл
горэм ыщэ зэхъум, адыгэу къэкложыгъэхэм ащэфыгъагъ. Мыщ
апэдэдэу унэгъо 27-рэ хъухэу кыщыуцугъэх. Ахэмэ пщипл ахэтыгъ:

Мос, Мыхьамэт, Къэсэй, Зэчэрий алоу. Зэчэрые Хьутыжъмэ ащыщыгъ. А лым Наркли еджэщтыгъэх. Ахэмэ зи атеклыгъэ щылэжьэп. Къэсэй хэкужтым сэкложьы ылуи, унэгъо 12 кыгъоу дэклыжьыгъагъ. Ахэр зыдэклыжьыгъэхэм щегъэжьагъэу зи якъэбар къэлужьыгъэп. Лакъоу дэсхэр **Хьунагохэр, Гутлэхэр, Хьуажъэхэр, Брантлэхэр, Шапсыгъэ- хэр, Къуанэхэр, Пщыжъхэр, Гъунчэкъохэр** арых.

Мы чылэм сыщылукагъ Джумалдин янэу Сэмиор Сами ыпхъум. Ар Цэйхэм ащыщ, илъэс 78-рэ ыныбыжь. Ахэм яунэ Кавказ зеклыжьхэм ашыгъагъ. Ар кытегъашлэ унэм апч хъагъэу хэлтым. Чыифым хэшлыклыгъэ етлэ ун. Гъэмафэм фэбэ дэдэ зыхъуклэ, ащ фэдэ унэхэр джэнэтым фэдэу кыпщэхъух. Джауштэу сэри ахэм яунэхэр кысщыхъугъэх. Самиор нyo мытхъытхъэу гъэпсыгъэ, самбырэу, шъабэу, маклэу, дэгъу дэдэу адыгабзэклэ мэгущылэ. Ныор гушыагъэ сызелъэгъум, ау зэрэгущлорэр ежъ кыкларыклыгъэп. А мафэм тифошлэклэ шыклагъэхэр боу зэрэфэхъухэрэр икъу фэдизэу кыизгурылагъ. Ныом егъэлыягъэу сытелъади, кышлэжьыгъэм нахьыбэ кымышлэжьыгъэу кысщыхъугъ. Сыклэлъырысынэу уахътэ силагъэмэ, ащ кылотэщтгъагъэр тхьам ешл. Сыхъат зытлущым сызклэлъырэсым кылауагъэм тхыль ептхыллэн плъэкыщт. Бэдэдэу кышлэжьыхэрэр адыгэхэм хьугъэ-шлагъэу ахэлъыгъэхэр арых.

А къушъхъэхэм ахэс абдзэхэ чылэхэм ащыщ Дэркъулхъаблэ. Ащ унэгъуи 120-рэ щэпсэу. Лакъоу дэсхэр **Хьаткъохэр, Бэслъэнейхэр, Абыдэхэр, Хьуажъэхэр, Чэтаохэр, Цыехэр, Техьаклэхэр, Клубэхэр, Гъыщхэр, Бастэхэр, Шагуджхэр, Хьутлэжъхэр** арых.

Бырсырхъаблэ унэгъо 60 дэс. Зэклары адыгэх. Нахьыбэу дэс лакъохэр Бырсырхэр ары, джары чылэм ыцли кызытеклыгъэр. Бырсырхэм анэмыклхэу лакъоу дэсхэр **Шапсыгъэхэр, Хьоклонхэр, Едыджхэр, Брантлэхэр** арых.

Чылэу Хьамдие унэгъо 60 щэпсэу. Лакъоу дэсхэр **Цыехэр, Дзыбэхэр, Хьапайхэр, Тлэшъухэр, Къэбэртаихэр, Шапсыгъэхэр** арых. Мы чылэхэм унэгъуабэхэм тарыхъагъэп, тызылукагъэхэр щайешъуаплэхэм алысыгъэхэр арых. Ифшлэнэу тызыпылбыр ашлогъэ-шлэгъонэу щыт, ау къалотэн альэклырэр мэклэ дэд. Чылэу Хьамдий сыщылукагъ Хьапай Сахьдэтин. Ащ илъэс 70-рэ ыныбжь. Бэклае кысфилотагъ: мафэ е мыгъо зыфалоу чыгхэм ахэтхэр, шлу е мышлу зыфалохэрэм яхьылагъэу къэбар лэпэ-цыпэхэм сацигъэгъозагъ.

Мы чылэхэм Иф защитэшлахэм ыуж къалэу Бурса епхыгъэ адыгэ чылэхэм тащылагъ. Бурса Тыркуем ит анахь къэлэшхохэм ащыщ. Ащ нэбгырэ миллионрэ ныкьорэ щэпсэу. Къызэралорэмклэ, адыгэу дэсыр нэбгырэ мин 20 фэдиз мэхъу.

Бурса км. 25-рэ фэдизкӀэ пэчыжьэу чылэу Думба тыщылагъ. Мы чылэр адыгэ чылэ шъыпкъэп, адыгэу унэгъо 20 дэс. Чылэр адрэ чылэу къэткиухагъэхэм гъэшлэгъон дэдэу атекырэп. Ау зы пкъыгъо хэзгъэунэфыкӀы сшӀоигъу. Зыфаслорэр, ящагухэр зэрэгъэпсыгъэхэмкӀэ тырку унагъохэр чыжьэкӀэ кыизэрэпшӀэхэрэр ары.

Ахэм яунэ пчъэлупэхэм чыгу адэлъэп - шагу ялэп, унэхэр урамым къегъэкъугъэх. Адыгэ лӀакъоу дэххэр **Мэхъошхэр, Лыфхэр, Аб-рэдджхэр, Бэрэдджхэр, Аулъэхэр** арых.

Сыщылукагъ мыщ ныо гъэшлэгъонэу Абрэддж Куацэ. Ащ илӀэс 70-рэ ыныбжь. Ныо бэрчэт, нэшӀо-гушӀу, ихьалэлыгъэ ынэгъу кы- кӀэщы. Ныо кӀогъу, кӀопцӀэ пӀокӀэ цыкӀу, изакъоу мӀэпсэу, иунэ кӀуаджэу Думба игупчэ шъыпкъэ ит, унэм тучан чӀэт. Унэм тызэрехьагъэм тетэу тигъэшхэн ихьысапэу лӀэчъэ-лъачъэу зысэлъэгъум, селъэлугъ мыгумӀкӀынэу, кыскӀэлъырытӀысхъэу къэбар кысфилуатэмэ нахь зэрэсигуапэр гурызгъэлуагъ. Бэ кысфилотагъэр, ау сыгу кӀеорэр ымакъэ магнитофоным зэрэтесымытхагъэр, кылота- гъэр зӀкӀэ лӀэпыртхӀкӀэ стхыгъэ. "Сизакъоу сыщысы хъумэ, бэ сыгу кӀэкӀыжьрэр, ау джы зӀкӀэри сӀӀкӀӀадагъ. Шъукъэуцу, шъущысмэ лӀаджи сыгу кӀэкӀыжьыщт" - ылуагъ Куацэ. Куацэ къэбархэр лупкӀэу кӀелуатэ, гъэшлэгъоных ыкӀи. "Джыри сьд фэдиз ащ тымышлӀэу кытитӀощтгъагъэр?!" - сӀуи лӀэшэу сыгу кӀеозэ, иунэ кӀэсыбгынагъ.

Куацэ, щтагъэм фэдэу, кыздэгущылагъ. Щтэрэм кылорэр лӀ-кӀӀауадэба?! Ежъыми джары кӀехъуллагъэр, ау щытми сырыраз ащ кыкӀлэрысхыгъэм, кысфилотагъэм.

Къалэу Бурса км. 30-кӀэ пэчыжьэ къэлэ цыкӀоу Энегол тыщылагъ. А къалэм нӀбгырэ мин 35-рэ щӀэпсэу. Адыгэу унэгъо 50 дэс. Ахэр зӀкӀэри зэрэшлӀх, зӀлӀэкӀох, зӀхахъэх. А къалэм щыпсэоу илӀэс 77-рэ зыныбжь Дачъэ (Алащэ) Пэмбэ сыщылукагъ. ИтеплӀэкӀэ ныбжьыкӀэу кыпщӀэхъу, ыныбжь емылӀытыгъэу псынӀкӀэу мӀезекӀо, яплӀэнэрэ къатым дӀкӀуае зыпарӀкӀи зимыгъэпсӀфэу. ИпхъорӀӀф кӀалэр а къалэм хасэу дӀтым хэтэу щытыти, тызэрэ- кӀощтым щыгъозагъ. "ШъукъэмыкӀогъагъэмэ, филыкӀэу сылӀэщтгъа- гъэ, - ылуагъ Пэмбэ. - Ау етӀани сипхъорӀӀфым сигъэгугъэгъагъ Бурса сыкыщӀэнышъ сыкышъулуигъӀӀэнэу". Джахэр ылозэ, гушлор ыпӀэ итэу Пэмбэ кытпӀэгъокӀыгъ.

Кысфилотэщтыр ымышлӀэу гузажъом хэтыгъ. ТызэрэгъэгущылӀэзэ кысылуагъ: "Пхъу сӀӀӀпышъ, пхъу папкӀэу усӀштӀэ". Аузэ, иныбжьыкӀэгъуми тынӀэсыжьыгъ, етӀанэ, кызыкӀӀэщтӀэжьыгъэ фэдэу, кылуагъ: "Мы кыпфӀӀӀотагъэхэр егъашӀӀми цыф есӀуагъэхӀп, кӀэсӀбгъалохэрэри сшӀӀэрӀп". Ар кылуи, укӀытӀэжьыгъэу сынӀэу зӀкӀӀэм

кыкӀлӀпӀлагъ. КыӀлорӀэр зӀрӀсшӀогъӀшӀӀэгъоныр синӀӀпӀлӀӀэгъу зыкӀелӀагъом, ащ теубытагъӀэ ригъӀашӀыгъ, кыӀуатӀэрӀэм ригъӀӀхъугъ. ТыкыӀзежъӀжъым, ПӀӀмбӀэ ынӀӀпсыхӀэр кыӀшӀлокӀуагъӀӀх, ау кыӀыз-химыгъӀӀщы шӀоигъоу кыӀлӀощтыгъ: "АдыгабзӀэр джыри сщыгъупшагъӀӀп, мыдӀӀеу сӀшӀӀӀ", - ыӀозӀэ, зигъӀашӀӀэгъожъ фӀдӀӀу, зытӀо-зыщӀӀ кыӀ-кӀлӀотыкӀыжъыгъ.

КъалӀӀу Бурса щыпсӀӀурӀэ АлӀэбыекъо НазихъӀэ тыӀукагъ. На-зихъӀэ илӀӀӀс 72-рӀэ ыныбжъ. УеплӀыӀмӀэ къӀошӀӀӀ НазихъӀэ зӀрӀӀныо гъӀшӀуагъӀӀэр. УнӀӀм тызӀрӀихъагъӀӀэм тетӀӀу "СипкӀыхъ нӀфапӀӀӀ хъу-гъӀ", - ыӀуагъ НазихъӀэ. "ШъукъӀӀзӀрӀӀкӀощтыр нычӀӀӀпӀӀ пкӀыхъыкӀӀӀ слъӀӀэгъугъӀ" - ыӀуи ипкӀыхъ кыӀтфилӀотагъ.

УнӀӀу тызӀрӀыхъагъӀӀэр къӀӀбзӀӀ-лӀӀабз, тегъӀӀпсыхъагъ. НазихъӀэ зӀкӀӀӀупкӀагъӀӀу диваными пхъотӀӀажъыщтым фӀдӀӀу хӀӀс. ИнысӀӀэ тырку бзылӀфыгъ, ау щытхъоу кыӀпилӀхъагъӀӀэр кыӀмыӀухъу тыкыӀкӀыжъыгъ. УнӀӀм шъӀоӀжъыӀе дӀӀхӀхъурӀӀе цыкӀӀухӀэр кыӀлӀӀадӀӀхи, ялахъыл-блӀӀгъӀӀ дӀдӀӀэ къаӀкӀомӀэ зӀрӀӀӀӀгушӀӀощтгъагъӀӀэм фӀдӀӀу, кыӀтӀӀӀуалӀӀӀхи, лӀӀплӀ кыӀтащӀӀкӀи кыӀдгӀотӀысхъагъӀӀӀх.

ТыркубзӀэ умышӀӀӀми ущыӀӀӀн зӀрӀӀпӀӀӀӀкӀыщтыр а мафӀӀэм ныом кыӀгурыӀуагъ ныӀӀп. ЗӀкӀӀӀэ кыӀлӀотагъӀӀхӀэм анахъ сшӀогъӀӀшӀӀӀэгъоныгъӀӀэр унагъо зӀрӀихъӀӀгъӀӀ шӀыкӀӀӀэр ары. НазихъӀэ идунаӀе кыӀрыкӀуа-гъӀӀэм сыригъӀӀгупшысагъ: "СыдӀӀу цыф цыкӀӀум бӀдӀдӀа ыщыӀӀӀрӀӀр?! Цыфым ышъо къаощтыгъӀӀмӀэ, а бзылӀфыгъӀӀэм ыкӀышъо хъал-хъалӀӀу зӀгоутыни, ау къин пӀӀӀӀӀгъумӀэ пӀотӀӀажъыӀӀнӀу чыпӀӀӀӀ уифӀӀмӀэ пӀӀӀӀ-гъурӀӀр лӀфӀӀп". Ащ фӀдӀӀэ чыпӀӀӀӀ НазихъӀэ итӀӀу сыхӀӀпӀӀагъ.

Бурса епхыгъӀӀэ чылӀӀхӀэм ащыщ КъадырчӀӀщмӀэ. А чылӀӀэм нахъ сыгу щыузыгъӀӀу чылӀӀэ сыдӀӀхъагъӀӀп. ЧылӀӀэр изакъоу къоӀгъу дӀдӀӀм къо-дзагъӀӀу къос. Ар км. 65-рӀэ фӀдизкӀӀӀ Бурса пӀӀчыжъ. ЧылӀӀэр къуи зыфалорӀӀэм фӀд, чъыгъу дӀӀтыр зӀкӀӀӀӀри оӀгъум щӀхъу хӀмылӀӀӀу гъӀ-мафӀӀэм иапӀӀӀрӀэ мафӀӀӀхӀэм гъоӀжърыкъы хъужъыгъагъӀӀӀх. ЧылӀӀэм ищай-ешъуапӀӀӀӀ аӀӀдӀдӀӀу тыӀухъагъ.

ЩайешъуапӀӀӀӀу тызӀӀухъагъӀӀэм лӀы куп зӀрӀӀгъӀӀгущыӀӀхъу лусыгъӀӀх. АхӀӀм сахахы сӀлам ясхыгъ. ЩысхӀӀэм нахъ ахӀдзыгъӀӀу тыгъӀӀэр ынӀӀгушъхъӀэ щыдӀжӀӀгоу лӀы лыцӀӀӀгъӀӀ дӀдӀӀэ горӀӀэ щысыгъ. СызеплӀыӀм, ыныбжъыкӀӀӀ хӀкӀотӀӀгъӀӀкӀаеу кыӀсщыхъугъ, селӀӀпӀӀӀӀсӀ-кӀызӀӀэ гущыӀӀгъу зӀрӀӀсшӀы сшӀоигъор есӀуагъ. ТахӀӀкӀотӀи тытӀысыгъ. АӀӀу ыцӀӀӀрӀӀэ ылӀӀӀкъуацӀӀӀрӀӀэ сызакӀӀӀупчӀӀӀм, тыркубзӀӀкӀӀӀ кыӀсыӀуагъӀӀӀх. Арыти, "уадыгӀӀба, адыгабзӀӀкӀӀӀ кыӀсалоба", - сӀуи зысӀӀом, "сыда ащ есшӀӀӀщтыр? - кыӀложъыгъ. - СилӀӀп сӀэ зы лӀӀӀ-къуацӀӀӀ щӀхъу", - кыӀпиупкӀыгъ. А лӀым сӀэ сыгу ебгъагъӀӀп, лӀӀӀ-шӀӀу сыгу егъугъӀӀ нахъ.

Чылэр унэгъо 60 мэхъу. ЗэкӀэри адыгэх. Ллакьоу дэсхэр **Щэ-хэлӀхэр, Бгъуашэхэр, Бгъанэхэр, НапцӀэкъохэр, ГушӀуанэхэр, КӀэрмытхэр** арых.

Мы чылэм дэс **Щэ**хэлӀхэм яунагъо сыщылагъ. Ахэр зэшитӀу хъухэу зэхэсхэу мӀпсэху. ЗэшитӀумэ яз ыпхъу илъэс 45-рэ ыныбжьэу адис. А бзылъфыгъэр еджагъэп. Диным лъэшэу пылъ: нэ-маз ешы, енэжы. Гъэмэфэ фэбэшхом зэтегъэпытыхагъэу фэпагъэ - джэнэ гъопэкӀыхъэ щыгъыгъ, шъхъатехъо техъуагъ.

А лъыжытӀумэ япшъашъэ зэрашӀодахэр къэплотэн плъэкӀыщ-тӀэп. Шъыпкъэ дэдэмкӀэ, лаеп, ау ыныбжь хэкӀотагъ. Ары шъхъае, ежхэмкӀэ а ныбжьыр щылахэп, сабий цыкӀум зэрэдэгущыӀэщтхэм фэдэу дэгущыӀэх, ышӀэрэри ыӀорэри зэкӀэ ашӀодах. Ары, лъфыгъэм сьд фэдиз ыныбжьыми, ны-тыхэмкӀэ ар сабий зэпыт. ЛъыжытӀум язырэм егъаши кыщагъэп, ау унагъор зэшитӀумэ зэдыряеу кысауагъ. ТыгущыӀэзэ, зытӀо-зыщэ къатӀорэм имэхъанэкӀэ кы-хэмыуцӀо дэдэу щыт нахъ мышӀэми, якӀалэ Бурса дэсэу конфетышӀ фабрикэ горэм ипашӀэу Ӏоф зэришӀэрэр кыхадзэщтыгъ шъхъай, сэ мэхъанэ естыгъэп, ау ар зэхэсхэу сиеплъыкӀэ къасӀомэ зэрашӀоигъом гу лъыстагъ.

Ар зэрэзэхэсхыгъэр кызагурӀом щагъэтыжыгъ. Лъыжхэр якӀалэ зэрэрыгушхохэрэм щэхъу хэмылъэу, ыцӀэ къало зыхъукӀэ ажэ дафэрэп. А нэбгыритӀум къэбар гъэшӀэгъонхэр кысфалотагъэх, ау къалуатэрэр къаухэу сыкыдэкӀыжмэ нахъыбэ сыфэежыгъэп. Щагоу тыздэсыр зэхэкӀыхагъэу щытыгъ, етӀанэ тэкъэжъ, мыжъо жъгъэххэр зэтелъхэу боу пчъэлупэм Ӏулъыгъэх. СяупчӀыгъ блэхэр ялэхэмэ. Зэрялэр къалуагъэти, столэу тызкӀэлъырысым ычӀэгъ синэплъэгъу тесхыщтыгъэп, слъакъохэр чӀым нэзгъэсыным сытешыныхъэу. Къалотэщтыр къаухи ящагу сыкызыдащыжым, инжир чъыгэу якъэлэпчъэлӀу Ӏутым ычӀэгъы етӀани бэрэ тыщыгущыӀэжыгъ. Фэягъэх зэхахынэу тищыӀэкӀэ-псэукӀэ ехыӀӀэгъэ къэбархэр. Ахэм адэжъ сыкыкӀыжы, щайешъуаплӀэу сызыӀукӀыгъагъэм сыкъэкӀожыгъ. СыкыӀухъажы сытӀысыжыгъэ къодыеу, а лӀитӀур о къэплъэгъугъэмэ анахъэу гъэкӀэрэкӀагъэхэу кыслъыкӀожыгъэх.

Сьдэу гъэшӀэгъона?! Адыгэмэ алуагъэу мышъыпкъэ зи щыӀэп. "Щыгъыныр - гуащэ, ятӀэр - пщыун", аӀо. НэбгыритӀур дэгъоу зэрэфэпагъэм пай нахъ ныбжьыкӀэхэу, нахъ нэгущӀохэу, нахъ шъуа-шӀохэу сӀяплъыжыгъ. Ау аӀупэ речъэкӀыми ахэм янэплъэгъу алахьым кыуерэмыгъэубыт - боу чэфынчъэх. А чылэм кыщыслъэгъугъэр зэкӀэри сшӀошъоецыягъэх, ацэхэу къэлъагъохэрэр шӀуцӀэх, кӀодыгъэх,

анэгушъохэр шломыкым фэдэх, аныбжьыхэр маклэхэу, ау ятеплъэклэ хэклотагъэ фэдэу къэлъагъох... Мы чылэм дэсхэр бэрэ сыгу къэклыжьых, сыгу афэгъу, псымклэ ялофхэр зэрэдэир къысфалотэгъагъэшъ. Фабэ зыхъуклэ, псыфалэм егъалэх къысшлошы.

А чылэм сегупшысэ зыхъуклэ, сыгу къэклыжьы Тыркуе хэгъэгум тилъэпкъ иклыжьы зэхъум, зы адыгэ нyoжъ горэм тхьаусхэу ышыгъагъэу алуи къысаложьыгъэр: "Тыркуем цэр шлэхэу щэклоды, нэр шлэхэу щэклиасэ, гъашлэр щымакл".

Къадырчэщмэ чылэм тыккъыдэклыжьы, тыккъеклугъ чылэу Пэложькой. Ащ унэгъо 60 дэс, зэклэри адыгэх. Чылэр мы чыплэм зыщысыр илъэсишъэрэ тлокырэ хъугъэ ало. Ллакьоу дэсхэр **Бжьашлохэр, Цушъхьэхэр, Хэшлыкхэр, Таймэзхэр, Хьагъунажъукъохэр, Хьахъукъохэр, Шъхьэлахъохэр, Пцашъукъохэр** арых.

Чылэр зыдэщысыр чыплэ дэхэ дэд, ау чылэ фэшлыгъэп. Унагъохэм алэжьырэр зэрялусыр къэошлэ. Унэ гъэшлэгъони дэтлъэгъагъэп. Тэ тыздэхъагъэр щэджэгъоужыр арыгъэ, тыгъэр къушъхьэ клыбы зэрэхъугъэм тетэу ошлэ-дэмышлэу дунаир мэзахэ къэхъугъ. Мы чылэм щыщ унагъо горэми тыхъагъэп, щайешъуаплэм цыфхэу лусхэм тахэупчыхъэзэ, къэбар гъэшлэгъонхэр къахэтхыгъэх. Сэ чылэм итхьаматэу Бжьашло Ихъсан (илъэс 44-рэ ыныбжь) сьдэгущылагъ.

Ыныбжь емылгытыгъэу гулгытэ куу ил, адыгэ шэн-хабзэхэм хэшлыкышхо афырил, ыгъэцаклэуи къысщыхъугъ. Щайешъуаплэм тылусэу лoф тэшлэфэ, цыфхэм ячэмхэр къафыжьыхи, къащыхи, щэр

зыугъоеу чылэ гузэгум ит машинэм къырахыыллэу къырагъэжьагъ. Ар щэ завод зилэ унагъом ещэфэу къыталагъ.

Тащылагъ къалэу Балыкесыр епхыгъэ чылэхэми. Мы къалэр инэп нэбгырэ мин 250-рэ щэпсэу, ахэм ащыщэу унэгъо 350-рэр адыгэх. Балыкесыр км 20-клэ пэчыжьэу чылэу Орхъание тыщылагъ. Ар шапсыгъэ чыл, унэгъуи 120-рэ дэс, зэклэри адыгэх. Ллакьоу дэсхэр **Мэтыхэр, Пцэухэр, Тыркуаохэр, Нэтлахъухэр, Ацумыжъхэр, Бастэхэр, Коблыхэр, Нэпсэухэр, Мэлыщэхэр, Гусэрхэр, Цушъхьэхэр, Хьамтэчхэр, Натхъохэр, Цэйхэр, Шъхьэлахъохэр, Нэгъуцухэр, Мамхыгъэхэр** арых.

Мы чылэм лъэшэу чыгулэжьыным щыпылтых, зэклэри яхатэхэм адэтых. Цыфхэм анэгухэр тыгъэм лъэшэу ылыцлагъэх. Дэгъуклаеу адыгабзэклэ мэгущылэх. Зы унагъо щэхъу сэ сыхъагъэп, хасэм иунэу чылэм дэтым лoф щысшлагъ. Ащ сызычлахъэм, сынэ къыклидзагъ тиреспубликэ икъэшъокло ансамблэхэу "Налмэсрэ", "Ислъамыйрэ"

ясурэтхэр. А хэгъэгум ахэр зыщэлэм сурэтэу атырахыгъагъэхэр бэ хъухэу унэ дэпкъым зэфэдэклэ егъэпкыгъэх. Цыфэу чылэм дэсхэр а сурэтхэм лъэшэу арэгүшхох, ахэр агъэлъаплэх.

Хасэм иунэ сычлэсэу лыжъ горэ кычлэхьагъ, ар Мэлыщмэ Осмэн Ахьмэд ыкьор арыгъэ. Осмэн илъэс 77-рэ ыныбжъ. Уеплъын- клэ лыжъ мылъэгэ-мыцлыкы, кепкэ щыгъ, джэнэ шхъуантлэу игъо- нчэдж тетлупщыхьагъэм бгырыпх шлуцлэ телъ, нэгъунджэхэм къач- лэплъырэ лыжъыр укытапэзэ кысэупчыгъ: "Ора адыгэ бзылъфыгъэу Къафкъасым кыкыгъэр?". "Сэры" сlyи ылапэ зысэубытым, Осмэн кылуиути къэгъыгъ.

- Егъашли ащ кыкыгъэу адыгэ слъэгъугъэп, сылуклагъэп. Ау сыгуклэ ренэу ащ сыщыл, пкыхьыклэ сэлъэгъу. Зыми сыфэны- къоп, ау члэнэгъэшхо зилэм фэдэу, ренэу зыгорэм сылъэхъу зэпыт.

Сызылтыхъурэр Къафкъасым ис адыгэхэр арых,- ылауагъ Осмэн.

Осмэн а мафэм кынэу ылъэгъугъэм фэдиз кын ымылъэгъоу дунаим ладжи ехыжыгъэщтын, нэпсэу ригъэхыгъэм ренэу сыгу егъэузыжы. Къабар чэф кылуатэми къэбар гухэкл сыхегъэдало- ми - ежъ нэку-нэпсыгъ, ылупэ речъэкыгъэп. Ренэу теплъызыкыщ- тыгъэ. Тыгущылэ зэхъум, "етлэ лэбжыб ащ кырахыгъэу силагъэ- мэ", плъызыкызэ кылуагъ. Ащ фэдэу нэтлупцлэу зыгорэми нэужым Тыркуем сыщылуклэжыгъэп. Мыщ фэдизэу зыгу клодыгъэ лы- жъым етлани кысфилотэщтым егупшысэщтыгъэ. "Ущ нэс шъукыкли шъукъэклауагъэу зыгорэ къэсымылуатэмэ хъуна, сыхъайнапэба?!" - ылоти зэупчыжыщтыгъ. Къылотэн ешлэ, бзэр дэгъоу лулъ, лэдэб дахэ, шэн гъэтлылгыгъэ зыхэлъ адыгэ лыжъ лушэу сыхэплъагъ.

Къалэу Балыкесыр щыпсэурэ Къэрэщай Тунай бэрэ сыгу къэкы- жы. Клалэм илъэс 30 нахъ ыныбжъэп, уеплъынклэ клэлэ къэбзэ ищыгъ, нэпс-пэпс, гушлор ылупэ лукырэп, ау игупшысакли, игулыты, иакъыли лыжъ тлысыжыгъэм фэд. Сыдэу бэдэдэ ышлэра а клалэм?! Адыгабзэр дэгъоу ешлэ, къэгущылэ зыхъуклэ езбыр къеджэрэм фэд. Ащ фэдэу илэгъу а хэгъэгум зыми сыщылуклагъэп, луклагъи тикуп хэтэп слыми сыхэукъонэп. Сеупчыгъ "Мыщ фэдизыр сыдым фапшлэрэ?" сlyи."Е зыхэлъыми шлу хэлъ", зэралуагъэр шъы- пкъэ. А гущылэжъым пкъырылъ мэхъанэм уфещэ сиупчлэ иджэуапэу Тунай кылотегъэм: "Кэйнар сыкыщыхъугъ, - ылауагъ Тунай. - Сыгущылэнэу зезгъэжъагъэм щегъэжъагъэу сятэ сымаджэу плэ хэмы- клэу щылъыгъ. Ащ дэжъ симэджаплъэу къаглохэрэм къалуатэу зэхэсхыгъэхэр арых кышъосложхэрэр". Ятэ кынэу къеклугъэр шлэныгъэ къэклауплэ Тунай фэхъугъ.

Тунай мурадэу зыфигъэуцужьхэрэр кыисфилотагъэх. Лъэшэу ахэмэ сагъэгушыагъ. Гухэлъэу илэхэр зэклары кыдэхъунэу сыз-фэлъалом, емыгупшысэжъэу, кызылыуипхъоти кысылуагъ: "Слъакъо-хэм пытэу сатетэу, сичыгужъ сырыклонэу сыфай" ылуи. Тхъэм ынэшлу кыщэф, игухэлъ кыдэхъунэу сыфэлъало.

Къалэу Сусулюк епхыгъэ чылэхэми тащылагъ. Сусулюк къэлэ цыкы, зэклэмкли нэбгырэ мин 40 фэдиз дэсыр. Ащ адыгэ унэгъуишъэ щэпсэу, адыгэу дэсыр зэклары зэрэшлэх, зэлъэкдох, къини хъяри зэдагощы. Мы къалэм чылэу къегъэтлысэкыгъэхэр: **Балыкле-дере, Тыгъужькой** (Тыркуем чылитлу а зы цлэр ялэу тащылулагъ), **Демиракап - (Гъучыпчъ).**

Сэ чылэу Балыкледере сыщылагъ. Ар къалэм щыщым фэд. Зэклэмкли км. 5 нылэп зэрэпэчыжъэр. Чылэ дэхэцыкы, пхъотэжыщт зыфалорэм фэд. Зэрэшхуантлэм щэху хэмылъэу унэу чылэм дэтхэри тэрэзэу плъэгъухэрэп, чылэр зэклоцыщыхагъэм фэд, гъогу занклэ дэклэу щытэп, зы урам цыкы горэм узтехъэклэ, укыдэклын умылъяклэу бэрэ къэоклухъэ.

Мы чылэм унэгъо 200 дэс. Зэклары адыгэх: абдзахэх, шап-сыгъэх. Ллакъоу дэсхэр **Цэйхэр, Коблхэр, Шъэошлхэр, Бгъанэхэр, Ацумыжъхэр, Апыщэхэр, Цушъхъэхэр, Чэтаухэр, Дзыбэхэр** арых.

Мы чылэм щыщ унэгъуитлу лоф ащысшлагъ. Цэйхэм яунагъо апэм сыкъыщыуцугъагъ. Ащ сыщылулагъ бзылъфыгъэ гъэшлэгъон Нэзихъат ыцлэу. Нэзихъат илъэс 65-рэ ыныбжъ, бзылъфыгъэ тхъоплъ къогъу цыкы. Егъаши унагъо илагъэп, удэгущылэ зыхъуклэ узы-лэпещэ. Тхъамыклагъу, насыпынчъагъ Нэзихъат къехъуллагъэр - ллакъоу зыщыщыр ышлэрэп.

Лъэкъуацлэхэр, цлэхэр сэтхыхэти, ылъэкъуацлэ ымышлэу кызычлэкым, а чыплалъэм ащ ыгу кызэхэхъагъ ыкли кылуагъ: "Егъашилэм ащ сегупшысагъэп, ау джы сигулытэ кыфэжъугъэущыгъ сызыщыщыр сшлэн зэрэфаем, сыклэупчлэн сызщыщ лъэпкъым", - ылуи, гущылэ зэритыжыгъ.

Мы унэм бэ кыщызэрэугъоигъагъэр, ау къашлэжърэ хъатэ щылэп. Бзэр дэхэклаеу зышлэхэри ахэт, ау зымышлэхэрэр нахъыб. Чылэу адыгэ унэгъо 200 зыдэсым сыдэхъагъэу "лэнэклэу" сыкъыдэ-кыжыныр лъэшэу сшлолофыгъ. Сахэупчыхъ - сакъыхэупчыхъажъзэ, зы унагъо горэм сащэнэу къезгъээзэгъыгъэх. Джащ тетэу Апыщэ Хъурие сылуکلэнэу хъугъэ. Хъурие илъэс 84-рэ ыныбжъ, Дзыбэмэ япхъу, Аулъэмэ япхъорэлъф. Уепллынклэ лъэрыхъклай ыныбжъ

емылытыгыэу, зэкүжэу дахэу фэпагыэу, нэмазщыгыр ыгъазэу щысыгъ, еслорэр зэрэзэхимыхырэр зысэшлэм, нахъ сымакъэ лэтыгыэу зыгорэклэ сызеупчлым кыысылуагъ: "Маклэу зэхэсэхы зэрэ-сылуагъэм пай сыдэгү дэдэ пшлшлэ сэлэ?" ылуи, кыысэупчлыгъ. Къэбар кыыригъэжъэнышъ кыылотэнэу ышлэрэп, ау упчлэу естыгъэ пэпчъ джэуап гъэшлэгъонхэр кыыритыжбыгъэх.

Адыгабзэр дэгъоу ешлэ. "Ео-ой, сыдигъу сэ адыгабзэклэ аужэу сызгущылагъэр?" - ылуи, ныор тхъаусхагъэ. "Сэ шлэжъ хъатэ силэжъэп, зы гущыли къэсэшлэжъы лоуи сшлэщтыгъэп, ау къэсэшлэ-жъы лай" - ылуи, ныор гушлуагъэ. Сыкыигъэклотэжъынэу ныор кыы-здыкыгъ. Ящагү унэжъ горэ дэтыти, лэ фишлызэ, кыылуагъ: "Мы унэр Къафкъас кыызеклыжъхэм ашыгъэгъэ унэжъ, рязгъэутыжърэп. Ар адыгэ унэ шыклэ шъыпкъэу щыт, "лэгүр къегъэлае", ало сиклалэхэм, ау луагъэ адэсшыгъ сэлэфэ емылэнхэу. А унэр зылуахыжърэ мафэм сылэн сшлшы, "ащ сыщегъалэн фай", сэлэ загъорэ. Къафкъас икъэбархэу кыалуатэщтыгъэхэр сыгу кыызыкыхэклэ, ащ сехъэшъ кыыщысэлотэжъы, нэжъ-лужэу тилагъэхэр сынэ зэклэри клэкыжъых. Ялэлахъ, адэ сыдэу бэдэда тлэгъугъэри тпэклэкыгъэри" - ылуи, ныор хэхъапщыкыгъ. Тхъамыклэр чыжъэу кыыздэкло-тагъ. "Ащ нэс укыкли, о садэжъ укъэклуагъ, сэ сыкыбдэмыклуа-

тэмэ хъайнапэба?!" ылуи.

Къалэу Сусулюк тыкыкыжъзэ Бандерма тыкложъы зэхъум, чылэу Яхьякой тыдэхъагъ. Ар чылэ плоу игугъу пшынэуи щытэп, зы хъаблэ фэдиз инагъэклэ. Адыгэ унэгъуипшл хъухэу тыркухэм ахэсах. Ллакъоу дэсхэр **Лыфхэр, Хъуажъэхэр, Тхъагъушъэхэр, Хъа-хъухэр, Лышэхэр** (дэсыгъэх, ау дэклыжбыгъэх).

Мы чылэм щыщ Лыф Фехьми иунэ тыригъэблэгъагъ. Фехьми илъэс 69-рэ ыныбжъ. Ишъхъэгъусэу Хъанду ыныбжъыр илъэс 56-рэ. Хъанду кыытфэчэф дэдэу кыытпэгъокыгъ. Адыгабзэр тлупщыгыэу ышлэрэп, ау итхъэматэ (ежъхэр ауштэу ялыхэм яджэх) дэгъоу мэгущылэ. Яунагъоклэ чыгулэжъыным лъэшэу пылтых. Яхатэ соткэ 30 фэдиз хъунэу чыплъ кыыщэклы, шъофыми ащ фэдэу хэтэ дэгъу щы-рялэу кыыталуагъ.

Ащ фэдиз чыгур зэралэжъышъурэм сызыклэупчлэм, чыраклохэр аубытыхэу кыыталуагъ. Тызэрэгъэгущылэзэ, Фехьми "тхы" ылуи, зы гущылэжъ кыысылуагъ:

"Ихъэ пщэрмэ, ицу шъопызмэ, унагъор лэфышлэ", алощтыгъ.

Къалэу Бандермэ клэлъырыс чылэхэми тащылагъ. Бандермэ км 10-клэ пэчыжъэу къэбэртэе чылэу Мэджидие тыклогъагъ. А чылэр 1905-рэ

ильэсым а чыплэм тысыгъэ. Чылэм тызэклом, пчыхъэ мэээхагъ, чэщэу тыкыдэкыжыгъэшъ, чылэр зыдэщысри, зэрэщысри, теплъэу илэри къэслонэу сшлэрэп. Къызэрэталуагъэмклэ, чылэм унэгъо 88-рэ дэс, зэклэри адыгэх.

**Ллакьоу дэсхэр Гоцэкъохэр, Абадзэхэр, Шыбзыхъухэр, Ефэн-
дыекъохэр, Къушъхъэхэр, Лэтэкъохэр, Тхъазэплъыжъхэр,
Дзыухэр, Дэгухэр, Къамбэчэкъухэр, Къоцхэр, Джэфхэр,
Кумышъэхэр, Къу- мыкъухэр, Чэчэнхэр, Ерыджэкъухэр,
Абрэдджхэр, Мэхъошхэр, Къэ- лэжыкъухэр, Чылэгощхэр,
Къуршэхэр, Проштхэр, Шыпклэбахъохэр,**

Мышъэхэр, Архъэстэхэр, Агъырджанэхэр, Къазакъхэр, Къулэхэр
арых.

Мы чылэм тыкыизэсым, шайешъуаплэу ялэм цыфыбэ къыщыта-
жэщтыгъ, зэк! плэми хъунэу хъульфыгъагъэх, бзылфыгъэ нэбгыритлу
гори ахэтыгъ. Сэ гущылэгъу къысфэхъугъ илъэс 78-зыныбжъ
Шыбзыхъу Фуат Цыу ыкъор.

Тэ тыхэгъэу ар щыслъэгъугъагъэмэ, урыс лыжъ слоныгъи, ау ащ
зыщысэлъэгъум зыфэсхъын сшлагъэп. Итеплъэклэ тхъоплты, мыин-
мыцлыклу, къэбзэ-лъабзэу зэклэупсыхъагъэ, ынэ шхъуантлэхэр
къызыоплтыклэ, губзыгъагъэр къаклэщы. "Сянэрэ сятэрэ клэлитлу ялэу
мышъ къэкложыгъагъэх. Мыщ сэ сыкыщыхъугъ. Тятэ ренэу
къытилощтыгъ: ятэ Мудар ыцлагъ, Мудар ятэ Анзор, Анзор ятэ
Хъаджэщыу. Фуат къэбар гъэшлэгъонхэр ешлэх, ау къебгъэлотэным пае
бэрэ улуупчыхъан фае. Ащ къысфилотагъ непэрэ мафэми нэсы
клэлэцлыклухэм (шъэожъые хъумэ) **къоеплъыжыклэрышлэ**, зэк! са-
быйхэм кушъэхапхэ, лъэтегъэуцохэр зэрафашыхэрэр. Мы чылэм дэ-
сыр зэклэри дэгъу дэдэу къэбэртэябзэк!э мэгущылэх, адыгэ шэн
хабзэхэр нахъ къахэнэжыгъэхэу къысщыхъугъ. Жъыр - жъы, клэр - клэ.

Мы чылэ дэдэм щыщэу зы клэлэ Тхъазэплъыжъхэм ащыщэу,
Бурхъан ыцлэу сылулагъ. Бурхъан 1954-рэ илъэсым къэхъугъ. Клэлэ
плъэлэу шъуамбгъоу, уеплтымэ зэрэбэрчэтыр ынэмэ къаклэщы,
сэмэркъэушхо хэлъ, къэбэртэябзэк!э дэгъу дэдэу мэгущылэ. Гущы-
лэгъу тызызэфэхъум, бэклае сигъэтхыгъэ. Къылотэн зэришлэрэм гу
лтыстагъ. Юфыр зэрэтымыухыгъэм егуцэфагъэу, Бурхъан къыси-
луагъ: "Уфаемэ, къалэу шъукъызщыуцугъэм неущ тыщызэлуклэнба!
Сяни бэклаехэр къылотэнхэ ылъэкыщт". Ятлонэрэ мафэм тызэлэу-
клагъ, яни къызыдищэгъагъ. Янэ Къэлэжыкъумэ япхъу, Фухъат
ыцл, илъэс 68-рэ ыныбжъ. Ащ илъэпкъэгъухэр Иорданием щэпсэух.

Ежъ бзылъфыгъэр хъаклакlo къэкluагъэу Тыркуем унагъо щыхъуи къинагъ. Бэ къылуатэрэр Иорданием щилъэгъугъи Тыркуем гу зыщылъытагъи.

Джащ фэдэ къабз ыкъоу Бурхъани. Ыкъо къылуатэрэм янэ къыпидзэщтыгъ, янэ къылуатэрэм Бурхъан къыпидзэжъзэ, мэфэреным loф адэсшлагъ. Бурхъан урысыбзэ гущылэ зырызхэр къыхигъафэзэ мэгущылэти, сеупчлыгъ бзэр зыщишлагъэмклэ. "Нальчик сыклуи, мэзихэ сыкъэтыгъ сятэ иклалэхэм адэжъ, етланэ сятэкъошхэм адэжъ сыщылагъ", ылуагъ. Яунэ сыкъыкыжъ зэхъум, Бурхъан хъо- хъу дэхэ дэдэ къысфилуагъ. Адыгэхэр зэклэри зы чыплэ тыхъу- жьыным зэрэклэхъопсырэр къыхигъэщэу.

Гёнен къэлэ дэхэцлыкlu. Зэклэмклэ нэбгырэ мин 40 дэсыр. Ахэмэ ащыщэу унэгъуи 150-рэр адыгэх. Ахэр зэклэри зэхыхъэх, зэрэшлэх. Пчыхъэм сыхъатыр 10 хъугъэу хасэм иунэ тыкъэсыгъ, ащ адыгэ цыфыбэ къыщытажэхэу члэсыгъэх, ящылэклэ - псэуклэ нэлуа- сэ тыфашлыгъ, тэ тилофхэм ежъхэри зэрагъапэхэрэр дэгъоу къыд- гурылуагъ.

Мы хасэм члэсыгъэ цыфхэм анахъ гулэу, адыгэ loфым анахъ пылъэу къызгурылуагъ Шъэошлу Хъакэ. Хъакэ илъэс 50 ыныбжъ. А къалэм тыкъыдэсыфэ, а клалэр иунэ ихъажьыгъэн фаеп. Чылэу тыздэкluагъэхэр зэклэри къыддиклухъагъэх, къэбар къытфэзыlotэщтхэр къызэригъотыщтхэм лъэшэу ыуж итыгъ. Апэу чылэу тызыдэкluа- гъэр Чынарлы (тыркубзэклэ) Убыхкой е Шъхъаплъэкъокой зыфалорэр ары. А чылэр къуладжэм дэс, мэзыхэр зытет къушъхьитlумэ азфагу ис. Чылэм адыгэ унэгъо 60 дэс, ахэмэ азыныкъор Шъхъаплъэкъох. Тырку унэгъуитфи ахэс. Ллакъоу дэсхэр **Шъхъаплъэкъохэр, Гужъу- хэр, Годжэнхэр, Брыцухэр, Оркъхэр, Зеклохэр, Хъаратlэхэр, Ацу- мыжъхэр, Лышэхэр** арых.

Мы чылэм апэу Годжэнхэм адэжъ сыклуагъ. А унагъом ялl, ошlэ- дэмышlэу, илъэс 55-рэ нахъ ымыныбжъэу игъонэмысэу дунаим зехыжъыгъэр мэфэ 20 нахъ зэрэмышъугъэр къысалуагъ. "Аланасын, мощ фэдиз къин зилэхэм адэжъ сьдэу игъуаджа сыкъызэрифагъэр" clуи, спсэ сыхэлэжъыгъ. Зилl лlэгъэ бзылъфыгъэр гъынэпсачъэзэ къыспэгъоклыгъ, ау унэм сихъэгъахэу сыкъызэклэчъэжъынри къе- згъэклугъэп. Сэри сафэтхъаусхагъ, бзылъфыгъэм инэтlупцlакlэ зысэлъэгъум, егъашlи сынэ зытемыплъэгъэ цыфыр сынэпс сфэмыу- бытэу, сыщэпырапэзэ згъэягъэ. Ащ фэдизым шъузым къеушъыигъ нью дэхэ цлыкloу щысыр. Етланэ а нюм сэ зыкъысфигъази къысылуагъ: "Псэ пытэу дунаим къытехъуагъэу мылlэжъын зи щылэп, тапэ хъу- рэр тыгу къео шъхъай, зыдэпллэжъын фай пшlошlа?" Нысэр тырку

бзылъфыгъ шъхъай, адыгабзэри къыгурылоу къычлэки, тыркубзэклэ зыгорэхэр къысылуагъ. Къылуагъэм къиклырэр къызэрэсаложьыгъэмклэ: "Тихъаклэ сынэпсыхэр зэрэпэзгъохыгъэхэм пай емыкы къысферэмышл. Сишъхъэгъусэ щылагъэмэ, Къафкъас зэрэфалэщтыгъэмклэ, ащ къиклыгъэ адыгэ бзылъфыгъэ ылъэгъугъамэ игушлэщт- гъагъэм сегъэгъы".

Ныоу унэм исыгъэр клалэу ллагъэм янэшыпхъоу къычлэкыгъ. Ар Шъхаплъэкъомэ япхъу, Хъамытлмэ яныу, Назик Хъасанчэуш ыпхъу, илъэс 85-рэ ыныбжъ. Ащ фэдиз ащ ыныбжъыми пшлэнэп, уеплъынклэ 70-рэ хъугъэна плонэу щыт. Ныо зэгъэфэгъэ гохъ цыкы, ынэхэр шхъонтлэ мыджыр зыфалорэм фэд, ахэм адиштэу шъхъа- техъо шхъонтлэ дэхэцыкы техъуагъ, джанэу щыгъыри шэплъы шъхъай, икъэгъагъэхэм шъхъатехъом ышъоклэ дэгъоу адештэ. Ныо гъэшлуагъ, ышъо укыищэу дахэ. Клалэу дунаим ехыжъыгъэм Къурлан феджэнэу ылуи, Стамбул къиклы чылэм къэкыуагъ.

Сыукытапэзэ моц фэдиз къин зытелъхэм сэ силоф ялофа къизгъэклэу сыкъызфэкуагъэр ныом зесэлом, "Адыгэжъ тхъамык, зыгорэ гуцэ тыхъужьына шло?" ылуи, ышлэрэр зэклэри зэпимыгъэоу къылуатэу къыригъэжъагъ. Къелуатэ етлупщыгъэу, ау тыркубзэр лъэшэу ыпэ шлуешъы. Бэ ышлэрэр, ау зы къэбарым адрэ къэбарыр шлухэкылухъэ. Ишлэжъ дэиклэ арэп, зыгорэ щыгъупшакъоу симыгъэтхымэ ылозэ ары нахъ. Къэбархэр ерагъэу зэхэтхыжъзэ къедгъэлотагъ. "Ай-ай-ай, сидэу шъуиадыгабзэ жъынча, сидэу шъуиадыгабзэ къабза! - ылуи, ныор къытэхъопсагъ. - Непэрэ мафэм сикъин степхыгъ, тхъауегъэпсэу садэжъ укыызэрэкуагъэмклэ", - ылуи, къысфэразэу ныом лэ къысщифагъ.

Джа унэ дэдэм сыщылукагъ Цуякъомэ япхъоу, Брыцумэ янысэу Эрсен. Илъэс 50 ыныбжъ ащ. Бзылъфыгъэ мэлэлич зыфалорэм фэд, маклэу, шъабэу гуцылэу, къылорэм хэшлыкы фырилэу, акъыл, лэдэб зыхэлъ бзылъфыгъэ дэхэшху. Сыклэлъырысыгъэ зэпытми семызэщынэу къысщыхъугъ. Ыныбжъ емылбытыгъэу къылуатэрэр бэдэд. Джа унэ дэдэм сыщылукагъ илъэс 66-рэ зыныбжъ Лыщэ Гугъо. Уеплъынклэ ныо шъаб, ныо гъэтылъыгъ. Клэпхын шлуцлэм кофтэ къолэн пкы- гъэ пылъэу щыгъ. Чылэм мамыкоу илагъ. Клэлэ 40 ылэгу кыхъу- хъагъ, ллагъи сымаджи къахэкыгъэп, зэклэри псаух, на- сыпышлоу мэпсэх.

Гугъо чылэм ян плэми ухэукъоштэп. Исэнэхъаты фэлэпэлас. Клэлэ къэхъугъаклэм узэрэдэзеклошт шыклар хэз фимышлэу Гугъо къысфилотагъ. Ау лъэшэу укытапэзэ, къызыщызэтеуцохэрэри къы-

хэклызэ, кылотагъэр кытфилотагъ, "Ал, ари сыдклэ шъуищы- клагъ?" - ылозэ. Гугъо локлэ-шыклэ гъэшлэгъон хэлъэу, узылэпищэу щытэп, ау ар цыф кызыерыклоу зэрэщымытыр ынахэ клэолъагъо. Гугъо кылотагъэхэр стхыхэзэ, сыфемыгупшысэн слъэклы- гъэп. Сигупшысэхэр сыгуклэ зэфэсхьысыжыгъэх: "Сабий 40 зылэгу кыхъухъагъэр насыпышлоба" сгуи. Мы бзылъфыгъэу зыцлэ къеслау- гъэхэм анэмыклхэри мы унэм исыгъэх, ау ахэм гуцылэгъу сызы- фагъэхъугъэп, "къэтлон тшлэрэп", агуи. Сакыхэмыкыжы сшлои- гъоу сигъусэхэр кылухъэхи, сыкыкыжыын фаеу хъугъэ. Назик унэм исхэм къахэклоты, кысылуагъ: "Гъогу мэфэ, гъогушлу тхьам шъутырегъахъ". "Тхъэм тытыригъахъэмэ, тытехъан" зысэлом, "Аферэм, зэклэ тхьам ыломэ пло зыхъуклэ, узфаехэр кыбдэхъущт", - ылуагъ Назик.

Гёнен епхыгъэ чылэхэм ащыщэу Хъаджэчапэм тыщылагъ (Учкунар тыркубзэклэ). Чылэр зыдэщысыр чыплэ дах, къушъхъэ лъапэм клэлъырыс, шхъонтлабз, ау чылэ тхьамыкл. Ар абдзэхэ чыл. Зэ- клэмкли унэгъо 30 мэхъу. Ллакъоу дэсхэр **Шънахъохэр, Мамхыгъхэр, Чэтаухэр, Тыгъужъхэр, Батмэтхэр, Болэтхэр, Хъаткъохэр, Мэлгощхэр, Бжъэдыгъухэр, Лъэцэрыкъохэр, Натхъохэр, Щъэошлхэр, Хъу- нагохэр** арых.

Чылэм тыкыызэсым, илъэс 90-рэ зыныбжъ Батмэт Маскулэ (Мамхыгъэмэ япхъу) тылуагъэклагъ. Ыныбжъ емылътытыгъэу Маскулэ чан, ишлэжъ дэгъу, ау жъажъэу зэхехы. Изакъоу унэм исэу мэлпсэу, кымафэ хъумэ илахьылхэм адэжъ мэкложьышъ къэты. Унэу зэрысыр адыгэ унэ шыклэ шъыпкъэу щыт. Ихъэплитлу ил, пчъэлупэлъашъо лулъ, клэсэнхэр клэтых, унэклоцыми клэсэнхэр итых. Иклэсэнхэм щыбжый, натрыфышъхъэ благъэхэр апышлагъэх.

Маскулэ диным лъэшэу пылъхэм ащыщ, "шъхъатехъо птемыхъуа- гъэмэ хъуна?" ылуи, тлэклу кысэушъыигъ, "умынэклырэмэ тауцтэу уадыг, умыбыслъымэнмэ уджаур" ылуи, занклэу кысылуагъ. Зы дуахъ горэ къэслонэу кызесэгъажъэм, "умышлэрэмэ къэмыломэ нахьышлу, дуахъым ухэукъомэ, тхъэм удэхъащхыгъэ фэд", кыси- луагъ.

"А адыгэжъ клодыгъ, зэклэ моджэ шъукъэкложьи, дэгъоу диным шъупагъэлъыщт", кызыселом, ащ ипэгъоклэу сэри есложьыгъ: "Нан, джы узфаем фэдизэу Кавкази диным ущыпагъэлъыщт" сгуагъэ- ти, "адэ шъузэгоожъа, шъуадыгэба, мардж" ылуагъ. "Нан, адыгэхэм зыгорэхэр алуагъэу, ашлагъэу зи кысфэплотэн плъэклыщтба?" зысэлом, емыгупшысэу гъэсэпэтхыдэ фэдэу гуцылэжъ кысылуагъ: "Гуцылаклэ зымышлэрэм зешхыжы, тхьалъэлуклэ зымышлэрэр зэбгыжы". Ащ

кыпкырыкыизэ кыизэфихысыжыгы: "Шьо джаурыбзэклэ шьогущылэшъ, шьукъэгущылэрэм пэпчъ шьузэбгыжы", ылуагъ.

Маскулэ тыдэгущылэзэ нахъ кыитэсагъэ фэдэу кыизэхъум, кыысылуагъ: "Нет кыптесэлъхъэ мыгъэ нэклмазэр унэклынэу, уцлыф дэин фаеп уикъэгущылакклэ, арышъ, мыгъэ наклмазэр унэклынэу кыптесэлъхъэ" ылуи, сэри тхъэрыло сигъэшлыгъ. Маскулэ ыныбжыр дэхэклаеба, ащ кыхэкклэу зыми щызэхэсымыхыгъэу нысащэм шагъэцаклэщтыгъэ лофыгъохэм яугъу кыысфишлыгъ, иклэсэны пылъэгъэ натрыф къэц благъэм сыклэлъырыхы сызелэм кыысылуагъ: "Уфаемэ пфэзгъэтыплэн". Ащ пыздагъэу кыылуагъ: "Ар джэгум ташэн зыхъуклэ къагъэтыплэти, тагъэшхыщтыгъ "мэлэшлу шьупыушт" алоты. Къафкъас кыщыкылыщтыгъ мыр, шьуимылэмэ чылапхъэ зыдэхъ" ылуи, Маскулэ къэгулагъ. "Къыщэклы, тил ыкли" зысэлэм, "зыгорэ кышъухэнэжыгъэмэ лофэп", ылуагъ. "Дыным хъатэу щыпылхэп алуи зэхэсхыгъэшъ, лъэшэу сыгу кьео. Ащ пай зи шьуимы- лэжъэуи шьумыгъэцэкклэжъэуи кыышлошлы", ылуи кыыпигъэхъожыгъ. Тыщэсыфэ Маскулэ кыылуатэрэм хэтэу кыысэушъыигъ дыным ехыллагъэу, тыкыизегъэклотэжыым "кыитклэупчлэрэмэ зэклэмэ сфяшъуложь Къафкъас слъэгъунэу сызэрэфаер" кыытилуагъ. Лъэшэу хэхъапщыкли, кыыулупчъэпчыгы: "Адыгэжъ тхъамыклэх, егъашлэм кыиным клэтхэу щылагъэх. Тхъамыклэ итэкъухагъэх".

Маскулэ тыкыизегъэклотэжыым, бэрэ кыитлъыплъэу икъэлэпчъэлу лутыгъ. Сыд шлуа ар зэгупшысэщтыгъэр? Къыышлошлы ар адыгэм кыырыкылагъэм егупшысэщтыгъэу.

Къуаджэу Бэйрамыджи къалэу Гёнэн епхыгъэмэ ащыщ. Ар км 30 фэдизклэ къалэм пэчыжъ. Чылэ горэм блэгъэ дэдэ клэлъырымысэу, итэкъухагъу хъуатэм дэс, ау тегъэпсыхыагъ плонэу щытэп. Зэклэмкли унэгъо 60 мэхъу, абдзэхэ чылэу ало. Ллакьоу дэсхэр **Екыашъэхэр, Матлхэр, Цэйхэр, Къуанэхэр, Пщыклэллхэр, Лышэхэр, Мэщфэшлүхэр, Хьаклэцлыкылүхэр, Цуякыохэр** арых.

Тыздэклогъэ унагъом бзылъфыгъэхэр бэу кыизэрэтэкъухи, кыизэрэтажэщтыгъэр къахэщэу, унэм тыралъэсагъ. Ялахылы-блэгъэ дэдэ хьаклакло къафакломэ зэрэпэгъоклыщтгъагъэм фэдэу, кыитклэлъырыхъэмэ лаплл зытло-зыщэ кыытащэкклмэ, етланэ тлэклүрэ кыытэплъыхэмэ иклэрыклэу кыырагъэжъэжъзэ, охътэ бэклае ащ ыхыгъ. Ар зиунагъор 71-рэ зыныбжъ Къуанэ Сэбихъат ары. Ныо об-шьэб зыфалорэм фэд, итеплъэкклэ зылэклэлъ. Сэбихъат клэлих ил: пхъуипплырэ къуитлүрэ. Яунагъоклэ гъэмэфэ унэм къэкылагъэ- хэу щылэх. Сэбихъат зэрэгущлорэм кыхэкклэу лъэшэу гущылэщтыгъэ.

Ыпхъуитлоу унэм исыгъэхэм яз кыыриуагъ: "Умакъэ сыдэу бгъэ-лъэшыгъа?" ылуи. "Сызгушлуклэ, ауштэу сэхъуба сэ", ылуагъ. Упчлэ ептымэ кыылотэн ешлэ, емытымэ кыылуатэ хъушт къэбарыр ымышлэу ылуагъ.

Сэбихъат кыылотэнэу ышлэрэр зеухым, унэм сиклыгъ ялэгу-щагухэр зэрэгъэпсыгъэм сеплтын сыхысапэу. Щагухэр мэкъуоплэ шъофым фэдэу щытыгъ. Зы дэхъаплэ илэу, хэтэшхом фэдэу къэ-гъэгъунагъэм унэгъо зытлуш зэгъунэгъоу дэсхэу щэпсэх. Тлэклу улъыклуатэмэ, етлани джаш фэдэу нэмыкл унэгъо куп зэхэсых. Ща-гухэм мэркло фыжь чыгыр бэу къадаклэ (зэ нэмылэми мэркло плъыжь слъэгъугъэп кыыщыклэу). Щагум сыдэтзэ, бзылъфыгъэ зэ-теухъумэгъэ дэдэ горэм лалъмэкъым клэлэцлыклу илэу ылыгъэу кыыдахъэу слъэгъугъэ. Уеплъынклэ бзылъфыгъэр къогъу плуклэ цлыклу, гущылэ хъумэ, кыылорэр хигъэтлысхъэзэ мэгущылэ. Бзылъ-фыгъэм нэлуасэ тыфэхъугъ.

Ар Чэмыкл Нэбихъат, илэс 42-рэ ыныбжь, пшъэжъэжъые бы-дзэшъо цыклоу ылыгыр нэр плэпехы зыфалорэм фэдэу сабий дах, тхьам рехъакл. Къылон лоу сымышлэу гъэшлэгъонхэр Нэбихъат кыы-сфилотагъэх. Мы чылэм дэсхэр лъэшэу гушлубзыух, сэмэркъэушхо ахэлъ, тыкызежъэжъым чылэм ызыныкыу плэми хъуни къэзэрэугъои-гъагъэр, зэклэри Къэфкъас къэкложьынэу фаех шъхъай, щыщымылэ-шъунхэмклэ мэщынэх.

Бэйрамыджы къуаджэу Хъаджмэттэщ км 15 горэмклэ пэчыжь. Гъогоу къэткиугъэм минут 20 фэдизрэ тытетыгъ, гъогухэр дэгъу-хэп. Тырку чылэ горэми тыкыдэклыгъ. Хъаджмэттэщ чылэ шъоецые дэдэу кыысщыхъугъ. Щайешъуаплэу чылэм илэм занклэу ты-лухъагъ, ащ плыщ гущылэу члэсыгъэх. Тахэупчыхыи шъхъай, зыпари къамышлэжъэу кыыталуагъ. Чылэм шыпсыгъэ унэгъо 25-рэ дэс. Зы тырку унагъуи ахэмэ ахэс. Ллакъоу дэсхэр **Тхъаухъохэр, Ешъу-талъэхэр, Баджэхэр, Нэукыхэр, Пауцэхэр, Лъэпшъыкхэхэр** арых.

А чылэр изакъоу шъофым идзагъэу ис. Узыдаплъэкклэ гур мэклоды, чылэр мэшложь стырым ылыпклагъэу гъожьыбзагъ, чэфын-чъагъ, зы цыф нэмылэми къэлъэгъонба слоу бэрэ зысплъыхъэу щайешъуаплэм сылусыгъ. Тхьам зэрилонэу, зы бзылъфыгъэ горэм пальтэу кыхъэ щыгъэу, шъхъатехъошхо къещэклыжъыгъэу блэклэу слъэгъугъэ. Бзылъфыгъэр къэзгъэуци, нэлуасэ зыфэсшыгъ: Тхъау-хъо Сенихъа, илэс 55-рэ ыныбжь. Сенихъа кыытфэчэф дэдэу ядэжъ тишагъ, ащ ыдэжъ хъаклакло янэ къэклуагъэу щысыгъ. Ар Ешъуталъэмэ ащыщ Адила ыцл, илэс 75-рэ ыныбжь (Шъхъаплъэкхьомэ япхъу). Адила ныо зылэклэлъ цлыклу, зэклужъэу дахэу

фэпагъэу щысыгъ. Ау иадыгабзэ гур ыгъэузыгъ. Зыгорэхэр кылонхэу ешлэх, ау къэбарэу кырищажьэрэр зэхэугуфыкыгъэу кылоным фэлазэп. Адила лэф даслэу сыщысызэ, бзылфыгъэ бэдэдэ унэу тызэрысым кыщызэрэугъоигъ, ау лэфэу тызыпылтым мэхъанэ ратынэу пылты- гъэхэп, щэн-щэфэжыын лэфхэм тапылэу тыкылагъэ фэдэу кытэ- плыгъэх.

Къыхьэрэ пэпчъ, зэупчыжыгъэ фэдэхэу, къэупчлэщтыгъэх: "Адыгэ бзылфыгъэхэм шъхьарытлупщыбэ ахэт хъугъэ ало, шъы- пкъа?" Джа чыплалэм лъэшэу сыгу кьеуагъ Тыркуем ис адыгэхэм тикъэбар лъапсэ икьоу зэрамышлэрэр.

Тыдэхьагъ Нэгъойцыкыкуойми. Ари чылэ цыкы, ау чыплэу зыдэщысыр дэхэ дэд. Мыр чылэшхоштыгъэ, ау дэсыр дэкли кьалэу Балыкесыр клэлъырыс чылэу Орхъание клужыгъэх.

Чылэр тхьамык, унэ тэрэзи дэтлэгъуагъэп, адыгэ унэгъо 22-рэ щэпсэу. Тырку унагъохэри ахэсых. Лакъоу дэсхэр **Шъхьэ- лахъохэр, Нэтлахъохэр, Ацумыжъхэр, Хъунэхэр, Цуякъохэр, Джыхьаркъохэр, Беданэкъохэр** арых.

Сыщыкылагъ мы чылэм илгъэс 76-рэ зыныбжъ Беданэкъо Щэхьри (Шъхьэлахъомэ япхъу). Уеплъынклэ ныо плөклэ дэхэцыкы, дэгъоу адыгабзэ ешлэ, дахэу мэгушылэ, сабий къэхъугъаклэм адыгэхэр зэрэдзеклэщтыгъэхэм дэгъоу щыгъуаз, мамыкоу чылэм бэрэ илагъ. Шъхьэлэхъо Абу зытло-зыщэ кыкылэупчлагъ. "Сэ слэгъугъэп, ау зы Шъхьэлэхъо гъэсэгъэ дэдэ горэ мы хэгъэгум къэклогъагъ" алоу зэхэсхыгъэ, етлани сшынахыжъи кылагъ" ылуи, рыгушхозэ кыкылотыкыжыгъ.

Щэхьри кылотэщтыр кызеухым сыкырищэжъэжы, чыжъэу кыыз- дэклотагъ. "Псым хэлъ мыжъохэр зэутэклих" ало, ау тэ егъашлэми тызэлуклэжыынэпщтын" ылуи, тыкызыблэклирэ щагу горэм дэлаби, розэ къэгъагъэ зытлущ кыпичи кыситыгъ, мэклэ дэдэу кылуагъ: "Шъукъэклэщтыр дэгъуба, шъуклэжы зыхъуклэ тыгу зэрэузырэр къэлогъуай." А мафэм Гёнен епхыгъэ чылэхэр къэткылухъанэу тыухыгъэх. Къалэу Бигэ епхыгъэ чылэхэм зафэдгъэзагъ.

Къалэу Бигэ къэлэшхоп, зэклэмклэ нэбгырэ мин 25-рэ щэпсэу, ахэм ащыщэу адыгэр минибл фэдиз мэхъу. Мы къалэм бжъэ- дыгъу чылэхэр пэблэгъэ дэдэхэу кыкылэлъырысых.

Ахэм ацлэхэр непэ тибжъэдыгъу чылэхэм ацлэхэм атефэх, зыщыпсэухэрэ чыпэхэм ялэгъоблэгъухэр мышщыплэгъурэмэ афэдэу ащи щыщытых. Бигэ епхыгъэ чылэхэр: Пчыхъалыкыуай, Хьалгъэ- кыуай, Очэпщый, Аскъэлай, Гъобэкыуай, Нэшъукыуай, Тэхъутэмы-

кѳуай, Щынджый, Бжыхъэкъуай, Еджэркъуай. Ау нэмык чылэхэу Хьаклуцу, Тыгъужькой, Сэбэткъой, Тофкой, Хьяцпыкукой зыфэ-плотхэми ташылагъ, лоф ащытшлагъ.

Чылэхэу Очэпшые, Пчыхьалыкьуае, Хьалъэкьуае хэкужъым зэрэщыкълэтырысым фэдэ кьабзэу Тыркуе хэгъэгумкли щыт. Хэкужъым и Очэпшые ллакьоу дэсхэмрэ Тыркуем ит Очэпшыем ллакьоу дэсхэмрэ зэтефэх, лыцлэхэри зэфэдэх.

Очэпшые лăкăохă Пшыдатэкăохэр, Кушъухэр,
Хъанахэкăохэр, Нэхаехэр (Нэкъиклыкăохэр арало) шэпсэх. Псыхъо
цыклум иадырабгъуклэ чылэу Пчыхъаллыкăуае шыс. Зэклэмклэ унэгъо 37
фэдиз мэхъу. Лăкăоу дэсхэр **Дыхъухэр (Мэзбэчкăохэр арало),**
Хъуаклохэр (Мустафэкăохэр), Джамырзэхэр (Къэрэукăохэр),
Пэрэныкăохэр (Мэщбашкăохэр). Джа лъэкъуацлэхэм лыцлэхэу
ялэхэм афэдэ къа- бзэх джы непэ къызнэсыгъэми ти Пчыхъаллыкăуае
дэс лăкăохэр.

Ахэмэ анэмыклэу **Пцлэгъошлу** ыкли **Бгъанэ** ллакъохэр Тыркуем ит
Пчыхьалыкъуае дэсых.

Пчыхьалыкыуае пэмычыжьэу, юшъхьашъом тесэу чылэу Хьалъэкыуае щыс. Ллакьоу дэсхэр **Хьюадэхэр, Лъэустэнхэр, Пцлэгъошлухэр, Къошкхэр, Хьашъхьаныкъохэр, Хьанахыкъохэр, Шъхьащэкъохэр, Лыхасэхэр** арых. Чылэхэу Аскъэлае, Гъобэкыуае, Нэшъукыуае хьаблэхэу ахэсых чылэхэу Хьаджэкоимрэ Османимрэ. Бжыхьэкыуаехэр чылэу Тофкой хьаблэшхоу хэсых.

Аскъэлае адыгэ унэгъо 15 дэс. Ллакъохэу щыпсэухэр **Хьа-
цыкӀухэр, Къэрзэдджхэр, СтӀашъухэр, Шъынахъохэр** арых.

Гъобэкъое хьаблэр унэгъо 40 мэхъу. Ллакъоу дэсхэр **Іэшъы-
нэхэр, Карасыухэр, Зэукъохэр, Хьакъужъокъухэр, Бзаджэхэр, Ко-
щэгъухэр, Блэгъожъхэр, Гъотгъожъхэр, Хьахъушэкъухэр,
Лакъохэр,
Хьаджэбыекъохэр** арых.

Мы чылэр адрэ чылэу къясклухьягъэхэм анахы нахь сыгу къякыжьы. Бжъэдыгъу чылэу апэу тыздэхьягъэр а чылэр ары. Чыплэу зыдэщысыр дахэ. Плэ пщэимэ, Мраморнэ хым ухэлэбэшт зыфа-лорэм фэдэу, хым пэблэгъабзэу щыс. А чылэм дэжь блэкы гъогу зэхэкыбэ. Чылэм ыгъунэ дэдэм шыпсэурэ Карасумэ Хыдает дэжь сыкыагъ.

Ащ иунапчъэ кыѳуиѳи тызелъэгъум, илахьылблэгъэ дэдэм фэдэу ыдэжь сыригъэблэгъагъ. Ныор зыгорэ зылъэгъугъэу, хэхьэкӀэхэкӀыклэм фэлазэу, "жэм рышӀу" зыфалорэм фэдэу сыхэплъагъ. УеплъынкӀэ ныор дахэ, гъэшӀуагъ. ТызэрэгъегущыӀэзэ, кысыӀуагъ Стамбул кыикӀи гъэмэфэ үнэм кыызэрэкӀуагъэр, етӀанэ ыныбжь кызыселом

сыкызыэтыригъэкъагъ. Уеплъынклэ илъэс 65-рэ горэ ыныбжыба плонэу щыт, ыныбжъ шыпкъэр илъэс 85-рэ. Хыдает бэ кыисфилотагъэр: сызыфеупчыгъэу джэуап кыырымтыгъэу зы упчлэ кыыхэкыгъэп, анахъэу сабий фэлэ-фашлэхэм, нысэ къэщэн-дэклонхэм яхылаагъ кыылоттагъэр. Гъэшлэгъонба! Кавказ ис бжъэдыгъу- хэм яфэлэ-фашлэхэм атефэу бэ дэд кыыхэкыгъэр. Тызэрэгъэгушчы- лэзэ, Хыдает кыысылуагъ тутын бэу зэрешъорэр, сыхъатныкыо пэпчъ зы тутыныбжъэ решъу, а тутын ешъоным ащ лушыгъэ горэ кыыхилъхъэ фэдэу кыысщыхъугъ. Къыисфилотагъ Стамбул адыгэхэм хасэу зэхашагъэм кыуагъэу зы ордэ дахэ горэ зэрэзэхыхыгъэр. Ауа ордэдыр ыужклэ зэхыхыжыгъэп. Етланэ хэлъ гушылэхэр кыыпчъы- хэу кыыригъэжыагъ "Синанэу синэнэ дах..."

Ащ дэжыым сэри ордэдышъом илъэу ордэдыр кыыфэслонэу кыыхэ- сыдзагъ. Хыдает ынэгу а уахътэм зэрэхъугъагъэр ренэу сыгу къэкыжыы: гушлэ чэфым зэлъиштагъэу, тутыныбжъэр зэрэлулъэу къэшъонэу кыытехъагъ. Иунэ блэкырэ ныор ащ фэдэ мэкъэ чэфым унэм кыыришагъ. Нэлуасэ тызэфэхъугъ: Жъаукъомэ ащыщ, Садие ыцл, илъэс 75-рэ ыныбжъ. Хыдает кыыхъэгъэ ныом рилуагъ: "Къыослогъагъэба, Садие, сипкыыхъ хъаклэхэр кыызэрэсфийщэщтхэр". Пкыыхыыр нэфаплэ хъугъэ алуи, ныхэм агъэшлэгъуагъ.

Садие унэм кыызэрихъагъэр тлэкыу сшлоигъуаджэ хъугъэ Хыи- дает кыысфилуатэрэр кыызэрымыхыгъэр сэшлэти.

Садие уеплъынклэ ныо кыогъу цыкылу, "лофым ыстыгъ" зыфа- лорэм фэдэу кыысщыхъугъ. Сыд кыылон ылъэкыын мощ фэдизэу зэ- тегъогъэ ныом, ерагъэу мэгушылэ слозэ, гъэшлэгъонэу кыызэклогъыкыгъ. Упклэкыгъэу, кыылорэм хэшлыкл фырилэу, дахэу, маклэу, шъабэу гушылэзэ, бэ дэдэ кыысфилотагъ. Адыгэхэм шлу, шлоп зыфалолу агъэунэфыгъэхэр бэу ешлэх, сабыим узэрэдзеклон фаем ехылаагъэу, гушылэжъэу къахэнэжыгъэу ахэлъхэу агъэфедэхэрэр, пкыыхыыхэм къарыклхэрэр, джэнчдыным якъэбар хэшлыкл афырилэу кыылоттагъэх.

Къылоштыр кыызеухым, тэджи, гузажъозэ унэм икыжыгъ. "Тибынхэр хашъом щылэх, къэклогъхэмэ ашхын унэм илъэп. Зыгорэ шыгъэн фае", ылуагъ. Къызэплъэкли, "чыгитлурэ лшъхыитлурэ зэлуклэрэп, ау цыфхэр зэлуклэжыых, сэ згъэшлэщтыр згъэшлэгъа- хэ, илъэс 75-рэ сыныбжъ, ау синасып кыыхъэу сыпсаумэ, тызэ- луклэнкли пшлэнэп", ылуагъ.

лоф зыщысшлэгъэ чылэхэм ащыщ Шынджые. Ар км 10 горэмклэ къалэу Бигэ пэчыжъ. Шынджые чылэ гузэгум зы гыогъу дэкы, ащ унагъохэр бгыуитлумклэ клэлъырысах. Чылэр лшъхъашъом тес,

унагъохэр зэпэблагъэхэу шысых. Ыуашъхэм утетэу шъофым узип-
лъэкӀэ, шъхьадж ихатэ хэтэу ъоф зэришӀэрэр олъэгъу. Яхьасэхэр
къэбзэ-лъабзэх, лъэсыхьагъэ зыфалорэм фэд.

Щынджые лӀакъоу дэсхэмрэ тэ ти Щынджые щыпсӀурэ лӀакъо-
хэмрэ зетефэхэрэр ахэтых. ЗэкӀэмкӀэ унэгъо 85-рэ мэхъу, тырку
ахэсеп.

ЛӀакъоу дэсхэр **Тымэкъохэр (1), Хьатэтамкъохэр (2), Тэ-
тэркъохэр (2), Цэцэркъохэр (2), Дыхъумысэкъохэр (1), Хьабла-
укъохэр (2), Тэчахъохэр (5), Абдзахэхэр (1) (альэкъуацӀэр -
Шагудж), Хьаджмуаркъохэр (5) (альэкъуацӀэр - Теуцожь), Бэчкъо-
хэр (2) - (альэкъуацӀэр - Батэкъо), Схьанчэрыекъохэр (2) (альэ-
къуацӀэр - Баткъуй), Кушъэкъохэр, Тыхъужъыкъохэр (1) (альэ-
къуацӀэр - Тэчахъу), Титукъохэр (1), Хьамзэкъохэр (1) (Тэча-
хъомэ ащыщых), Пэрэныкъохэр (2), Такъохэр (1), Мытыукъохэр
(1), Къэсэйкъохэр (1) - дэкӀыжыгъэх, Лэмызыкъохэр (2) (альэ-
къуацӀэр - Абрэдж), Хьалыхъухэр (2) (альэкъуацӀэр - Хьарыхъу),
Абрэдджхэр (4), Хьуажъхэр (4), Еджэкъохэр (3) (альэкъуацӀэр -
ЕмтылӀ), Байкъохэр (1) (альэкъуацӀэр - Пщыпый), Хьаджмустхэр
(1) (альэкъуацӀэр - Хьатэгъу), Тэмыкъохэр (1) (альэкъуацӀэр -
Бэгугъ), Тыужъыекъохэр (4), Мамыйхэр (4), Асхьалкъохэр (1),
Жъажъыйхэр (10), Уражъкъор (1), Даутэкъор (1), Тахъукъохэр (3),
Шэрэныкъохэр (4) (альэкъуацӀэр - Мэзжъэкъу, Щорэм текӀыгъэх),
Къошкхэр, Цуныдышкхэр, Натхъохэр, Азакъэхэр арых.**

Щынджые сыщыщ ылонэу Тыркуе хэгъэгум нэбгырэ 1500-рэ фэдиз
ис. Мы чылэм дэс Дыхъухэм адэжъ сыщылагъ. Дыхъухэр унэгъо ъужъу.
АныбжыкӀэ хэклотагъэхэу зэшищ зэхэсхэу зэдэпсэху. Махьмудэ -
ильэс 78-рэ, Ибрахьимэ - 76-рэ, Хьыдает - 80 аныбжъ. Ахэмэ ащыщэу
унагъо зилэр Махьмуд ары. Ащ ыкъоу Рэджэб ары сэ гущылэгъу
сфэхъугъэр. Рэджэб еджагъ, Стамбул университетыр къыщиухыгъ
компьютер ъофхэм яхьылагъэу, ау ащкӀэ ъоф ышӀэрэп. Ежъ иунагъокӀэ
фермер бизнес ъофхэм апылӀ. Чэмишъэм ехъу иӀ, ахэм шкӀэ 50 фэдиз
ягъус. Чэмыщ машинэхэр иӀэх, щэр ещэ, ащ къыкӀэкӀырэмкӀэ мӀэпсэху.
Ят, ятэшхэр, аныбжыкӀэ хэ- клотагъэхэу щыт нахъ мышӀэми, шъофым
итых, мӀэлажъэх, чыгубэ яунагъокӀэ яӀ. Рэджэб ильэс 36-рэ ыныбжъ,
ухигъэлъыхъухьанэу адыгэ шэн-хабзэм пылӀ, ылъэпкъ къырыкӀуагъэр
дэгъу дэдэу ешӀэ. Ар зэрэзэригъэшӀэщтым ыуж итэу чылэу
Пчыхьалыкъуае илахьылхэм адэжъ къакӀуи, мэзэ зытӀущэ шылагъ. Ащ
къызэрипорэмкӀэ, ятэжъэу

Мосэ 1913-рэ ильэсым Тыркуем хьэклӀако къэкӀуагъэу заор къе- жьи,
мыкӀожъышъоу къынагъ, къыщищагъ, унагъо щыхъугъ. ТӀэкӀурэ

тызэгущылэхэ нэуж Рэджэб тэджи, ятэжъ-янэжъхэм яегъэ лэмэ-псымэ дэхабэ кыштагъ. Ахэр адыгэ уан, бгырыпх, къамыщ, шытедзэ дах, янэжъ ылэ илгыштыгъэ лэхъухэр, тыжъын бгырыпх - бэ, бэ кыысигъэлъэгъугъэр. "Мыхэр ащэфымэ ашлоигъоу бэдэдэхэр кы-сэуалэх, ау ахэр тхъэм климыхымэ, сэ цыф естышъущтэп ыкли есцэшъущтэп, - ылуагъ Рэджэб. - Сиклалэхэми ясэлэ ахэм уасэ зэрямылэр", - мэкъэ шъэхыгъэклэ кыуухыгъ Рэджэбэ игущылэ.

Чылэу Рэджэб зыдэсым дэхъухъэгъагъэу къэбарыбэ къешлэжъы, ахэм ежъ ахэтыгъэ фэдэу къелуатэ, унэгъуашъхъэ пэпчъэу къэбарэу пылтыр ешлэ. Ахэр езгъэшлагъэхэр ятэшэу Хыдает ары. Къа-луатэрэр нэбгыритлүмэ зэлапахзэ къалэ, адыгабзэр дэгъу дэдэу ашлэшъ, къалуатэрэр, плъэгъурэм фэдэу, лупклэу уапашъхъэ кы-рагъэуцо. Клэлэцыклоу ялэхэми адыгабзэр алулъ, рэгущылэх.

Рэджэбдхэм ядэжъ сыкыизеклыжъым, чылэм тыдэтэу сыкыигъэ-клотэжъызэ, унагъоу тызыблэклырэ пэпчъ къэбарэу пылтыр кы-сфилуатэзэ нэклубгъо-нэклубгъоу тхыгъэм къеджэрэм фэдэу, пщы-плэм сыкыигъэсыжъыгъ.

Чылэу Тыгъужъкой Щынджые км 5 горэклэ пэчыжъ, къалэу Бигэ км 15 фэдизклэ пэлудзыгъ. Мы чылэм адыгэ унэгъо 60 щэпсэу, къушъхъэ чапэм клэлтырыс, чыгыбэ дэт, ау чылэ шъое-цый. Ллакъоу дэсхэр **Тыгъужъхэр (3), Шъхъаплъэкъохэр (3), Цыехэр, Клуашъэхэр, Лъэцэрыкъохэр (Къэлэбыекъоклэ яджэх), Анаутхэр (2), Алэбыйхэр (Гъонэжъыкъох), Асралкъохэр, Наукъохэр, Дыды-хъухэр, Шъхъащэкъухэр, Абрэдджхэр, Пцлэгъошлухэр, Таймзэкъохэр, Хьуадэхэр, Наклэхэр, Пшъакъохэр, Мэдждэкъохэр** арых.

Чылэр зыгъэнэфагъэр Тыгъужъ ефэндыр арыти, Тыгъужъкойклэ еджагъэх.

Чылэм тызынэсым, Тыгъужъхэм яунагъу тызэрыхъагъэр. Тхъа-мыклэ дэдэу щылэх. Чылэр зэтлысым, унэу апэу ашлыгъагъэр ащ кыыщыслъэгъугъ. Унэр чыиц ун, пчъиц хэлъ, клэсэнхэр ипчъэлу-пэлъашъо клэтых. Унэ клоцым узихъэклэ, удэлэбаемэ клашъом унэсы. Гъэмэфэ мэфэ фабэм унэр чылэтагъ, ыклоцл къэбзэ-лъабз. Унэм сызехъэм, нэмазлыкъым ныор тесэу нэмаз ышлыштыгъэ. Нэмазыр зеухым, нэлуасэ тызэфэхъугъ: Хъарие ыцл, Абрэдджмэ япхъу, илъэс 83-рэ ыныбжъ. Хъарие зэрэслъэгъугъэм тетэу тичылэ ныо горэ сыгу кыыгъэклыжъыгъ. Хъарие диным пылъ, хъадэгъэпсклэу щытыгъ, адыгэ мэулыдхэр бэу ешлэх, азэнаджэр къаджэ зэхъум, апэдэдэу зэхихрэм фэдэу, кылуатэрэр зэпигъэуи едэлэу ригъэ-

жъагъ. "Тиазэнаджэ ымакъэ дахэба, кышъоцыр егъэтэджы, ар Шъхаплъэкъо Исмахыл ары", - ылаагъ Хъарие. Хъарие инысэу Садия унэу тызэрысым кыпыты унэр клиижьыщтыгъ. Тызтегущылэхэрэр зызэхехым, ежьыри кытхэгущылэу ригъэжъагъ. Садия бзашло,кыылатэрэр упклэпкыгъэу кыелуатэ, луш. Илоф зэпезгъэгъэуи, лофэу сэ зыуж ситым кыыхэсцагъ. Садия илъэс 59-рэ ыныбжь, уеплътынклэ нэгу мэзах, ау къэгущылэу кызыригъажьэклэ, хэпшы- клэу нэфэшъхафы къэхъу: ылу уригъэтлысхъаным фэдэу нэшло-гу- шлу, нэщхы-гушх, зэрэцлыфышлур, зэрэцлыф гуфабэр къэошлэ, чэф.

Чылэ зауламэ лоф ащытшлэнэу хъугъэп, ау адэс ллакъохэр дгъэунэфыгъэх. Ахэмэ ащыщ чылэу Тофкой. Мы чылэр къалэу Бигэ км 10-клэ пэчыжь. Чылэшхоклэ алътэ. Зэклэмклэ унэгъо 200 щэпсэу, ахэмэ ащыщэу 170-рэр адыгэ унагъох. Ллакъоу дэсхэр **Щашлэхэр, Хъоклонхэр, Пщыдатэкъохэр, Хъацлацлэхэр, Нэбалыкъохэр, Браукъохэр, Тыужъыекъохэр, Шэуджэнхэр (Тхьаклүмэжъхэр арало), Гъужъыекъохэр (Шъэуфыжьыкыу арало), Тлэшъухэр, Джэфымыкъохэр, Жэнэлхэр, Накъэхэр, Мэщфэшлүхэр, Къэзэнчхэр, Нэгъумзэкъохэр, Кушъухэр, Бэгъхэр, Емтылхэр, Шъхъэлахъохэр, Нэхайхэр, Хъот- къохэр** арых.

Чылэу Хъацлыккыу - (Эминорман), унэгъо 25-рэ фэдиз мэхъу. Ллакъоу дэсхэр **Бжэцыхэр, Зэрамыкухэр, Трэмкъохэр, Дышъэйкъохэр, Чэтыжъхэр, Сэгъубэкъохэр, Блэгъожъхэр, Іэшъынэхэр, Цыргъойхэр, Лъэпцлэрышэхэр, Сохътхэр, Бжъашлохэр, Тыгъужъхэр, Гъуклэкъохэр, Езыкъохэр, Хъацлыккыуохэр, Пэтлйхэр** арых.

Къуаджэу Хъакуцу - Кафетепе унэгъо 60 мэхъу. Ллакъоу дэс-

хэр **Бэрзэдджхэр, Хъантухэр, Шумэнхэр, Хъаклэцлыккыуэхэр, Шэгужъхэр, Иныхъухэр, Брыцухэр, Нэпсэухэр, Хъахъухэр, Коблхэр, Ныбэхэр, Хъоклонхэр, Хъащрэкъухэр, Чэтаохэр, Хъушхэр, Бжъашлохэр, Хъурымхэр, Хъуажъхэр, Пщычэухэр, Баснийхэр, Тхъахъушъэхэр, Щэхэлхэр, Шхьаклүмэдэхэр, Лъэцэрыкъохэр** арых.

Чылэу Бэкъэджэкъ - (Ибкане) адыгэ унэгъо 65-рэ мэхъу. Ллакъоу дэсхэр **Бжъашлохэр, Гъорыкложъхэр, Бгъуашэхэр, Нэгъумызэкъохэр, Лъэпцлэрышэхэр, Хъамшъэкъохэр, Мамрыкъохэр, Хъагъурхэр, Лайкъохэр, Хъахъухэр, Мэзужъэкъохэр, Гъужъыекъохэр, Хъа- титэхэр, Хъанапцлэхэр, Абатэхэр** арых.

Къуаджэу Хъаджэкой - Чэчэнай зэкIэмкIэ унэгъуи 120-рэ дэс, ахэмэ ащыщэу 100-р адыгэ унагъу. Ллакъоу дэсхэр **ДэгуакIохэр, Делэкъохэр, Пэнэшъухэр, Лэгъунэшъаухэр, Нэшкуайхэр, Бэдзэукъохэр, Нэгъойкъохэр, Нэгъойхэр, Хъабыикъохэр, ПцIэгъошIухэр, Къошкхэр, Елмызэкъохэр, Джашъукъохэр, Хъащрэкъохэр, Хъэ- дэплъайхэр, Хъанахэкъохэр, Теуцожъхэр, ГъукIэмкъохэр, БатIы- жъхэр, Блэгъожъхэр, Хъуажъхэр, Чэрмэкъохэр, ХъохъукIэкIхэр** арых.

Чылэу Демирджэкой адыгэ унэгъо 50 мэхъух. Ллакъоу дэсхэр **Псэгъубэкъохэр, Цужъейкъохэр, Чэтыжъхэр, Пэнэшъухэр, Цыргъойхэр** арых.

Еджэркъуае адыгэ унэгъо 15 мэхъу. Ллакъоу дэсхэр **Бжэцыхэр, Зэфэсхэр, Цыргъойхэр** арых.

ТызIукIэгъэ адыгэ пстэуми ящыIакIэ дэгъу Iомэ, шъыпкъэ дэдэ хъуштэп. Ахэт дэгъоу щыIи ахэт дэеу щыIи. Исых адыгэхэр чIыгур яхъоеу, мэлхэр, чэмхэр, чэтхэр бэу ялэхэу. Ахэр дэгъоу мэлсэух, дэгъоу щылэх, чыракIохэр ялэх. ЧыракIоу ялэхэр зэкIэри тыркух. Чылэу тызыдэхъагъэхэм "дэгъу дэдэу мэлсэух, сьдэу дэгъоу щылэх" Iонэу, зи къахэбгъэщынэу ахэтэп.

Унэ гъэшIэгъони бгъэгъэ гъэшIэгъони къэслъэгъугъэп, къэ-кIопIэшхо зэрямыIэр чылэхэм узадаплъэкIэ къэошIэ. Мэлажъэх, мэшхэжъых...

Хэкужъым къэкIожъын IофымкIэ зыгу, зинэплъэгъу къэгъэза-гъэу щылэри бэдэдэу къысщыхъугъэп. ЗэкIэри къэкIонхэу, альэ- гъунэу фаех. Щыщщылэшъунхэу къащыхъумэ, къэкIожъынхэу аIо.

Адыгэу Тыркуем сызщыIукIагъэхэм сьд ашхырэр? Сьд яIэнэ шыкI?

Адыгэхэр егъаши Iэдэб ин ахэлъэу мэлсэух. А Iэдэбыр Iанэм пэсхэ хъуми зыщагъэгъупшэщтыгъэп. ЩыIагъэх гушIогъо Iанэхэр, щыIагъэх нэшхъэигъо Iанэхэр, щыIагъэх пчэдыжъышхэ, щэджэ-гъошхэ, пчыхъэшъхъэшхэ Iанэхэр.

Пчэдыжъышхэ, щэджэгъошхэ, пчыхъэшъхъэшхэ Iанэм анахъэу пэтIысхъэщтыгъэхэр унэгъо кIоцIым исхэр арых е унагъом хъакIэ горэ кIыхъэмэ ары. Унэгъо кIоцIым исхэр ижъыкIэ зэдашхэщтыгъэ- хэп. Унагъом анахъыжъэу лIэу исым илахъ хэкIыхэн фэягъ. Тым къор дашхэщтыгъэп. Хъульфыгъэхэм ягъэшхэн зыхэкIыкIэ, кIалэхэр агъашхэщтыгъэх, ащ ыуж бзыльфыгъэхэм шхэныр анэсыщтыгъэ. Унэм нысэ исмэ ары а Iофыгъохэр зэкIэри зыгъэцакIэщтыгъэхэр.

Непэрэ мафэхэм унагъом исхэр зэдашхэх, ау, нысэу унэм исым
лэдэб кызыхигъафэу, нахьыжъхэм ахэмытлысхьэу кыыхэклы.

Лыхэр ошхэфэхэ нэс унагъом ис бзылъфыгъэхэм ащыщ шъхьагъ-
рытэу ялэщтыгъ.

Хьэклэ ланэм сыдигъуи тхьэматэ илэщтыгъ, джыри ил. Ар
унагъом щыщынэу щытыгъэп, ау ланэм пэсхэм анахьыжъэу, анахь
жашлоу, анахь лушэу, куп зэрищэн ылъэклынэу щытын фэягъ. ланэм
сыдигъокли шъхьагърытхэр илэщтыгъэх, ар унэгъо клоцым пэмы-

чыжъэу, унагъом иунэгъо-унашъохэми ащыгъуазэу, нэутхэу,
шъхьадж ифэлэ-фашлэ фиgъэцэклэн ылъэклынэу щытын фэягъ. ланэм
пэсхэ зыхъуклэ, тхьэматэм ичлыплэ ланэм ышъхьэ дэжъ щылагъ, ар
унэм иихьаплэ нахь лудзыгъэу щытын фэягъ. Тхьэматэм иджабгъу-
клэ ланэм лусхэм анахь хьаклэр щысын фэягъ, ныбжьым емылты-
тыгъэу. Адыгэхэм дунэееплъыклэу ялэмклэ, хьаклэр зэклэми
аныхьыжъклэ алъытэ, ныбжьым емылтытыгъэу, тхьэматэм исэмэ-
губгъуклэ ланэм лусхэм анахьыжъыр щысын фэягъ. Хьаклэ ланэм
пэмысымэ, тхьэматэм иджабгъуклэ щэсы ныбжьымклэ ащ кыкълэлъы-
клорэр. ланэм адыгэхэр пэтаджэхэрэп. Нахьыпэм лэнэ хьураем лусхэу
шхэхэ зыхъуклэ, япалохэр зыщахыщтыгъэх. Яшъуашэхэр
кыхьэщтыгъэх, кызытэдджхэклэ шъуашэм икыхьагъэрэ ланэм илъэ-
гагъэрэ зэфэдиз хьуштыгъэх, арарэу ало зыклэмытэджыщтыгъэхэр. Ар
сэ сшлотэрэз дэдэу щытэп, ар зыклашлыщтыгъэр гьомплапхьэр
зэрагъэлъаплэрэм кыыхэклэу ары сэ зэрэслъытэрэр.

Къэбэртэе-Бэлкъарым ис адыгэхэм непэ кызнэсыгъэми яланэ
ыклэ факло зыхъуклэ, мэлышъхьэ ланэм къатыжъэу хабзэ ял. А хабзэр
непэ кызнэсыгъэми щагъэцаклэ Тыркуем ит къэбэртэе чылэу
Мэдждидие.

ланэр ыклэ факло зыхъуклэ, мэлым ышъхьэкълэлъэныкьо (джабгъур)
тхьэматэм раты. Ащ пае шъхьэр цацэм палъхьэшъ, пэ- шлорыгъэшъэу
дэгъоу агъэлыгъо, етланэ агъажъо. Тхьаклүмэр зэрэготын фаем щэч
хэлъэп. Ыпэклэ кызэрэслюагъэу, ланэм хьаклэ адыпэмысымэ,
тхьэматэм иджабгъуклэ щысы хабзэ ыныбжьыклэ ащ кыкълэлъыклорэр.
Ащ нахьыклэр сэмэгумклэ щэсы.

Мэлышъхьэ жъуагъэм шъэжъыер голъэу тхьаматэм ыпашъхьэ
къырагъэуцо. Ащ шъэжъыемклэ тхьаклүмэр гьуеупкы, плэстэ бзы-
гъэм тырелъхьэшъ, шъхьагърытым реты. Ар риты зыхъуклэ, "дэ-

гъоу, тхьаклүмашлоу ланэм пэсхэм узэрадэзеклюагъэм пай" релэ.
Шъхьагърытым ар итлуклэ алехы, анахь мылкъушхо ратырэм фэдэу.
Езытырэм лэ джабгъуклэ реты. Шъхьагърытым ренэу гъусэ елэ, ахэм

зэфагощышъ, лахъэу аратыгъэр ашхы. Етіанэ тхьаматэм шъхьэкӀэлъэныкъом ыпэ лӀклӀ екъутэшъ, джабгъумклӀ щысым реты. Ащ нэужым нэр кыдыубытэу екъутэшъ, исэмэгубгъу щысым реты. Тхьаматэм шъхьэдакъэр кыфэнэ, джащ дэжым тхьаматэгъор щеухы.

Къэбэртэе-Бэлкъарым ис адыгэхэм тэ тишъолъыр ис адыгэхэр бэрэ ахэхъэ, Іэнабэ зэдылосых, ау шъхьэм игощыклӀ ышӀэу хэкужым сэ зыми сыщылукагъэп. ГъэшӀэгъонба а шэн-хабзэр алэ- клэмызыгъэу, илъэси 135-рэм агъэцаклӀэу къахэнагъэу ахэлъ Тыркуем ис къэбэртаехэм. Тэ тишъолъыр ис адыгэхэм мэл клапэр хьакӀэ лахь ало, Тыркуем ис къэбэртэе чылэм джы кызнэсыгъэми чэт нэгъур щэу щагощы. Ар тхьамэтэ лахь, джабгъумклӀ ыкӀи сэмэгубгъумклӀ щысхэм араты, шъхьагърытым ратырӀп. Тэ тишъолъыр ис адыгэхэми ар лы лахьклӀ алъытэ, пшъашъэхэм арагъэшхырӀп луп- шӀэр шхъуантӀэ ешӀы алошъ. Зытет шъыпкъэмклӀ, нэгъум лупшӀэр шхъуантӀэ ышӀыщтыгъэп, ау ныбжьыклӀэхэр рамыгъэнэцӀыным пае арэущтэу алощтыгъэ нахь.

Тыркуем щыпсэурэ адыгэу зиунэ сихьагъэхэм ягъомплапхъэкӀэ хьалӀлых кыуажэхэзэ ядэжъ уихьэмэ, ау ядэжъ узэрэклощтыр амышӀэщтыгъэмэ, ащ фэдизэу улӀэхэу пылъыщтхӀп, кофе, е чай е псылӀшу кыпфытырагъэуцошт. Іанэ кызашӀыклӀ, шъон пытэ кы- тырагъэуцорӀп. Тэ, хэкужым кынагъэхэмклӀ, Іанэм лусым зӀклӀ- ми гущылӀ кырагъалоу, хъохъубжъэхэр кызэралӀтырэм фэдэхӀп. Іанэм хэтми анахьыжъэу лусым дуахъ кӀелошъ машхӀх, етіанэ шъхьадж шӀоигъом зыфегъазэшъ гущылӀэхэу, сэмэркъэхэу щӀсых. Адыгэ шхынхэр игъӀэклӀотыгъэу къахэнагъ, тэ тигъомылэ хэмытыжъ адыгэ шхынхэри ялӀх. Къое гъугъи, къое цӀыни, тхъуи, пласти, щыпси, лӀпси, чэтлыбжыи, лылыбжыи, джэнчыри - зӀклӀ ахэр яшхыных.

Гукъао нахь мышӀэми, тэ тишъолъыр ис адыгэхэм ашрай мазэ щылӀэми зышӀэрэр мӀклӀ дэд сломэ сыхэукъонӀп. Ахэмэ ар зӀклӀэмэ ашӀэ - ар зытефэрэр маим иятӀонэрэ тхьамафэр ары. Унагъо ти- хьагъӀп ашрай иунагъокӀэ ымышӀыгъэу, имылӀэу. Етіани къӀэлогъэн фаер ахэмэ лӀшӀу хӀэлъэу зӀрашӀырэр ары.

Тэ тишъолъыр клӀмгъе чылӀэхэм кымафи гъэмафи яунагъохэм ащызӀрахьэрэ шхыныгъохэм къалмӀкъщайм чыплӀэ ин ащеубыты. Тыркуем ис адыгэхэу гущылӀэгъу тызыфӀэхъугъэхэм къалмӀкъщай е шӀорӀйщай зыфалорӀэр ашӀэрӀп, яшъофхэмэ защысплъыхьагъ шъхьай, къарыклӀэуи слъӀэгъугъӀп. Ахэр бзыф (липа) чай зашъохэрӀр. Щагу пӀпчъ ащ фэдэ чъыг кыдӀклӀ. Игъо зыхъукӀэ, ащ икӀӀэгъагъ пачышъ агъӀгъу, етіанэ ар чайхадзэ ашӀы, ешъох. Шхэныр заухрӀм, лӀшӀу-лӀшӀу гъэжъагъэхэр Іанэм кытырагъэуцох, ау ащ чай де- шъохэрӀп. Ахэм

щэй ешъоныр лъэшэу яклас, щай зэрешъохэрэ шы- кьухэр лъэшэу цыкълух. Щаеу зашъохэрэр пытэу ашы, уемысагъэмэ уешъоныр хьылъэу щыт.

Къундысыур ашлэмэ, ялэмэ сгуи сяупчыгъэти, ямылэу агуагъ. "Ар сыд?" агуи кьыклэупчлагъэхэри кьызхэклым къафэслотагъ. Къундысыум ычыплэклэ айран агуу ял. Ар ущыс пэтзэ къа- шышъ кьыуаты, щхыум псы гъэжъогъэ гъэучъылыжыгъэ хаклэшъ миксерымклэ аутэшъ, щыгъу тлэклу хатэкъожьы.

Шапсыгъэу Тыркуем исхэм япщэрыхьаклэ хэкужъым кьинэгъэ шапсыгъэхэр зэрэпщэрыхьэхэрэм фэд, бжъэдыгъухэм ящыпсшыклэ ащи щыклодыгъэп. Тырку шхаклэр яунагъохэм арылъ: алъахъохэм тырку тлысыклэу атетлысхьэх. Джэхашъом лэгъэ хъурээшхор ты- рагъэуцо, ащ пластэ ралъхъэ, пластэм ыгузэгугу хаукуртэ щыпсыми щхыуми дэшхынэу илэщтыр ащ кьыраклэшъ, лалэклэ хагъаоэзэ машхэх.

Бжъэдыгъухэу, шапсыгъэхэу, абдзахэхэу Тыркуем исхэмрэ хэ- кужъым исхэмрэ зызэбгъапшэхэклэ, хьаклэм фагъэшъошэрэ чэты- пкьыхэри зэфэдэх. Гущылэм пае, бжъэдыгъухэм чэт заукукылэ, анахьыжъым пхэклыр, ащ ыуж кьинэрэм бгъэлыбэр, етланэ копкьыр, клэпцыр афэгъэшъуашэ. Тамэр оркъ шхынклэ алъытэ, ар зыштэрэм нахъ зилъитэжъэу еплъыщтыгъэх, анахъ пкьы дэгъумэ алъымылабэу, нахъ лы маклэ зытелъыр кьызэрахыхыщтыгъэр ары ауштэу зыклатощ- тыгъэр.

Шапсыгъэхэмрэ абдзахэхэмрэ бгъэлыбэр нахъ хьэклэ лахъэу алъытэ, а хабзэр Тыркуем щыпсэурэ шапсыгъэхэмрэ абдзахэхэмрэ хабзэу къахэнагъ. Етланэ ащ гъэшлэгъонэу щызэхэсхыгъэр шъхьэм е лъакъом яз зыхэмылхьэклэ, гунахъ зэралорэр ары, "тхьэм сыкъыпигъэклагъэу о сычлэодзыжы" ело алошъ, тлүмэ яз хэмылэу ашырэлп.

Непэрэ мафэм анахъ якласэу ашхырэр хъантхъупсым фэдэу шыгъэ чорбэр ары - ар тырку шхыныгъу. Ар темытэу ланэ плъэгъунэлп. Нэбгырэ пчъагъэу ланэм пэсхэу шхэхэ зыхъуклэ, салатхэр зы лагъэм кьыралъхьэшъ, ащ зэдыхэлабэхэзэ машхэх.

Адыгэ шхынхэм афэдэ къабзэу, нахъ мыбэмэ тырку шхынхэри унагъомэ ащашых, шхалэхэм нахьыбэу тырку шхын ащашырэр. Псыцу щхыур, мэлщхыур дэгъу дэдэу ашы. Щэклэ-псыклэр яклас, пынджыр бэу яшхынхэм къахэфэ, яшхыныгъохэр щыбжъыйклэ стыркла- ех.

Адыги тыркуи яунагъохэм е шхалэхэм яланэ зэйтун кьыты- рамыгъэуцоу кьыхэклыгъэп. Нахьыбэу зэрэпщэрыхьэхэрэр зэйтун

тхур ары, "тхужьожьыгэр лъэшэу кызэкIурэр щыпсыр ары", аIо.
"Тыбзэрэ тыхабзэрэ тыжэ дагъэзыгъэми, тишхыныгъохэр дагъэзы-
гъэхэп", аIо.

КЪЭЩЭН-ДЭКІОНЫР, НЫСЭЩЭ ДЖЭГУХЭР

"Унагъо умышъоу къуаджэ ухъуштэп", ело адыгэ гущылэжъым. Къуаджэхэр щымылэу лъэпкъыр щылэштэп. Лъэпкъ щылэныгъэр лъызыгъэкӀуатэрэр унагъор ары. Цыф лъэпкъ пстэоу дунаим тетхэм зэкӀэми унэгъошӀэным мэхъанышхо раты. Ахэмэ зэу ащыщ адыгэхэри. УнэгъошӀэныр къэщэн-дэклоным епхыгъ. Ащ къыхэкӀэу къэщэным, дэклоным инэу анаӀэ тырагъэтэу къырэкӀо, фэло-фэшӀабэхэр, лофыгъуабэхэр дызэрахъэ.

Псэлъыхъоныр

НэбгыритӀур зэрэщэнхэм ыпэкӀэ зэнэлуасэ зэфэхъух, агукӀэ зэпэблагъэ мэхъух, шӀу зэрэлъэгъух... Адыгэхэм яныбжыкӀэхэр нахьыбэрэмкӀэ зыщызэлукӀэщтыгъэхэр, зыщызэрэлъэгъуштыгъэхэр джэгухэр, чэщдэсхэр, шыхъафхэр, кӀапщэхэр арых. Е унагъоу ныбжыкӀэхэр зилэхэм ныбжыкӀэ хъакӀэщхэр ялэщтыгъэх, ащ пшъашъэхэмрэ кӀалэхэмрэ щызэлукӀэщтыгъэх, зэдэгущылэщтыгъэх, зэсэмэркъэуштыгъэх, зэхэсхэр ашӀыштыгъэх. Пшъэшъэ унэхэри ялэщтыгъэх. Пшъэшъэ унэм пшъашъэр изакъоу исыштыгъэп, пшъэшъэ гъусэхэр ренэу илэщтыгъэх, ахэр аныбжыкӀэ зэлэгъугъэх, зэмы- лэгъу дэдэхэми, илъэс-илъэситӀу горэмкӀэ зэтекӀыхэми арыгъэ нылэп. Унэм исхэ зыхъукӀэ, пшъашъэхэм анахьыжъым сыдигъокӀи джабгъур ылыгъыштыгъэ, нахьыкӀэхэр сэмэгущтыгъэх. Ау пшъашъэ- хэр сыдигъокӀи зы бгъум гъэзагъэщтыгъэх. Ащ фэдэ унэми кӀэлэ ныбжыкӀэхэр къакӀоштыгъэх, ау ащ орэд къыщалоу, джэгу щашӀлэу щытыгъэп, щыпсэлъыхъоштыгъэхэ нахь. Щысмэ ащыщ горэм зыгорэ дэ-

гущылэн фае зыхъукӀэ, лыхэм анахьыжъым еупчӀыжыныхэ фэягъ. НахьыбэрэмкӀэ пшъашъэхэр къэгущылэщтыгъэхэп. КъыхэкӀыштыгъ

кӀалэхэм ятхъэматэ пшъашъэхэм ятхъэматэ епсэлъыхъоу. Унэ зэпытитӀум пчъэ хэхыгъэу, зы унэм кӀалэхэр исхэу, адрэ унэм пшъашъэхэр исхэуи хъуштыгъэ. Арэуштэу зашӀыштыгъэр кӀалэхэр тутын ешъохэ зыхъукӀэ арыгъэ. Ащ пае кӀалэхэм тутыныр хагъанэрэм къэс пшъашъэхэр тэджыштыгъэх - ар хэбзэ гъэшӀэгъонэу ахэлъы- гъэу къалотэжы.

Псэлъыхъо кӀалэхэр пшъашъэхэм занкӀэу адэгущылэщтыгъэхэп, мыщ фэдэ чӀэгъчӀэлъ гущылэхэр агъэфедэщтыгъэх:

"Тихатэ ныпчыхъэ бэу къэгъэгъэ дахэ щыслъэгъугъ, плыжьыбзэу, лэшлү пихэу. Сыутэшъуагъ, сызыгъэутэшъуагъэр сшлэрэп, зысэплъыхъэ шъхъай, слъэгъун слъэкӀырэп."

КӀалэр пшъашъэм ыгу рихъэу е римыхъэу хъуцтыгъэ, ащ елъы-
тыгъэу пшъашъэми чӀэгъчӀэлъыбзэкӀэ джэуап къытыжьыщтыгъэ. Гу-
щылэм пае, пшъэшъэ цӀэрыло горэм ыдэжь кӀымафэу зы кӀэлэ хъа- кӀэ
горэ псэлъыхъо къыфэкӀуагъ. Пшъашъэр пэгъокӀи, къэкӀуагъэр
ригъэблэгъагъ.

- Псым хэлъ такъэр мэшъу,
Шъом дэлъы гур мапэ,
Сэпэти сыкъэкӀуагъ, пшъэшъэ гуащ,
Угу илъыр къысалъ, - ыӀуагъ кӀалэм.

Пшъашъэр кӀалэм еплъыгъ. КӀалэм джэдыгу щыгъ, зандэу
щыт. "Опэмэ, уиджэдыгу зыщых", - ыӀуагъ пшъашъэм. Ащ
ыужым
кӀалэр укӀыти кӀожьыгъэ.

Пшъашъэм къэлуакӀэу илэм тетэу кӀалэр псэугъэ.

Псэлъыхъощтыгъэх лыгъэ лӀофыгъохэмкӀэ загъэутэкорэпщэу,
пщэгъо коренэу къэуцухэу, пшъашъэм къыӀожьыщтыр ымышӀэу къи-
ныплэ радзэн яморадэу. Ау, ежъхэр зэрэмыгугъагъэу, пшъашъэми
джэуапхэр шӀэхэу къыгъотыщтыгъэх.

КӀалэр пшъашъэм еупчыгъ:

- Пчэдыжь осэпс къехыгъэу,
Шы фыжьым сытесэу,
Уж есымыгъэшӀэу
Уиунэ сыкъыӀухъэмэ сыд къысэплӀон?
Пшъашъэм кӀалэм риложьыгъ:
- Уж емыгъэшӀэу укъызылхъэкӀэ,
Хъун ослощт, - ыӀуагъ.

НыбжьыкӀэхэм язэфыщытыкӀэ, псэлъыхъоным тамыгъабэ хэт,
псалъэкӀэ зэралорэм нахьи нахьыбэ тамыгъэхэмкӀэ-чӀэгъычӀэлъыбзэкӀэ
зэралоштыгъэ.

ЫпэкӀэ къызэрэтӀуагъэу, псэлъыхъохэр унэм къызихъэхэкӀэ,
къызфэкӀогъэ пшъашъэм ренэу пшъэшъэ гъусэ илэщтыгъ. Псэлъыхъо-
хэр бэрэ щысыхэ хъумэ, бысымыр пчъэм къытеоти, пшъэшъэ гъусэр
унэм рищыти, уахътэр зэрэхэкӀотагъэр къырилоштыгъ. Пшъэшъэ
гъусэр унэм къызихъажькӀэ, "шъуикӀыжь" ылоу занкӀэу арилошты- гъэп,
итӀысыкӀэ зэрихъокӀыщтыгъ - пчъэм ыкӀыб фэгъэзагъэу щысыгъэмэ,
джы пчъэм ынэлү гъэзагъэу тӀысыщтыгъэ. Псэлъыхъоми ылъакъо

зэклищыщтыгъ "тежьэжы" кыыригъэклэу. Джырэ мафэхэм адыгэ псэлъыхъуаклэр Тыркуем тызщылулагъэ адыгэхэм ахэлъы- жьэп. А лфыгъом ехылагъэу нэжъ-лужъхэм тэклъ-шъоклэхэр къашлэжых, бэшлагъэу блэклыгъэ мафэхэм ятхыдэ лъэужэу.

Къэщэн-дэклоныр

Нахыпэм зэпсэлъыхъохэзэ нэлуасэ зэфэхъухэти, къэзэрэщэщ- тыгъэх. Ау ащ нахы нахыбагъ зэрэмышлэхэу, зэдэмыгущылэхэу ыкли лышлъу лфклэ зэнасыпэгъу хъущтыгъэхэр. Аужыпкъэм зыдаклохэрэр амылээгъугъэу, зыфэдэ шъыпкъэри амышлэу даклохэуи хъущтыгъэ, къэзэрэщэнхэм ыпэклэ лым пшъашъэр зэгорэм ылъэгъу- гъэмэ, ныбджэгъухэр клохэмэ кыыфащэуи бэрэ кыыхэклищтыгъэ.

Аныбжыклэ клэлэ дэдэхэу пшъашъэхэм ащыщхэр даклощтыгъэх. Илъэс 15 нахъ ымыныбжъэу даклохэрэри къахэклищтыгъэх. Ау къэ- зыщэхэрэм аныбжъ лъэшэу хэклотагъэщтыгъ. Илъэс 25-35 фэдизклэ яшъхъэгъусэхэм анахыжъыщтыгъэх. Ар кызыыхэклищтыгъэр нэчыхъэ уасэр зэрэиныщтыгъэр арыгъэ, ар рагъэкъуфэ нэс охътабэ тешлэщ- тыгъэ, клалэхэм аныбжыи хэклуатэщтыгъэ.

Тыркуем ис адыгэхэм непэ ахэлъ "пшъашъэр къагъэнэфагъ" алоу хабзэ. Ау ар адыгэ хабзэп, ежъ тыркоу зыхэсхэм яшэн-хэбзэ шъыпкъэу, адыгэу исхэм аштагъэу, яе шъыпкъэ фэдэу хъугъэу ало ыкли агъэцаклэ.

Пшъашъэу клалэм ылъэгъуи ыгу рихыгъэм дэгущылэ, шъхъэ- гъусэклэ зэрэфаер гурегъало. "Сянэрэ сятэрэ разэ пшлымэ, сыбдэклошт", ело пшъашъэм. Клалэм янэ а къэбарыр зелуклэ, пшъа- шъэм янэ-ятэхэм адэжъ хъэклакло макло. Пшъашъэр зэрегъэлъэгъу, ыгу зырихыыклэ, клалэм а пшъашъэр кыырагъащэ, ыгу зыримыхыыклэ, джащ щаухы язэпылтын. Янэрэ ятэрэ агу рихыгъэ пшъашъэр клалэм кыымыщэн фитэп. Псэлъыхъом янэрэ ятэрэ пшъашъэм янэ-ятэхэм адэжъ маклох. "Тхъэм илэмырклэ шъуипшъашъэ тиклалэ пайклэ тыфай", ало клалэм янэ-ятэхэм. Ащ ипэгъоклэу: "Тхъам ылуагъэр хъун, мэфипшл горэмклэ джэуапым шъукъеж", - алошъ пшъашъэм янэ-ятэхэм джэуап къатыжы. Разэ зызэфэхъухэклэ, мэфипшл зытешлэклэ лэужэу лэпэлэплъэклижъые къарагъэхы. Ащ ыужым клалэм янэ-ятэхэр пшъашъэм янэ-ятэхэм адэжъ маклохэшъ, "Сыдигъо пшъа- шъэм ылэ лэлынэ кыитлэхъан тыфит?" - алошъ яупчых. Мафэр агъэнафэ. Пшъашъэм янэ-ятэхэми а мафэм ланэхэр ашлых, клалэм янэ-ятэхэм ящылаклэ ифэшъуашэу загъэхъазыры, пшъашъэм пай -

дышъэ лэлын, шъуашэ, хъап-щып зэфэшъхъафхэр, пшъашъэм янэ, ятэ, ышхэм, ышыпхъухэм шлухъафтынхэр афахых.

Пшъашъэм янэ-ятэхэми джащ фэдэ къабзэу ашы, махъулъэ афэхъушт клалэм лэлъынэ фахьы. А лфыхъохэр загъэцэкӀахэрэ ужым нысащэр зыщашышт мафэр агъэнафэ. Нысэр къащэн зыхъукӀэ, шъузыщэ клохэрэм клалэу къэзыщэрэр ахэтырӀэп. Ащ клохэрэр клалэм илахьыл благъэхэмрэ ишъэогъухэмрэ арых. Нысэр зыми рамышаллэу клалэм ыдэжь занклэу къащэ. А мафэм ехъуллэу нысэр зинысэхэм ланэхэр агъэхъазырыщтыгъэх.

Мыр къысфэзылотагъэм къэбарыр шлузэхэклоклагъэу къысшлшлы, сыда плэмэ а зигугъу къэсшыгъэр непэрэ мафэм нахь пэблагъэу щыт. Нахьыпэм зэрашыщтыгъэм щыщэу къыхэнагъэр клалэм пшъашъэр ыгу рихъэу (шлу ылъэгъоу) щытын зэрэфэягъэр ары. Нахьыпэм зэрэщытыгъэм елъытыгъэмэ, непэ ащ зэхъоклыгъэу фэхъугъэр ары сэ къысфалотагъэр. Нахьыпэм клалэм янэ-ятэхэмрэ пшъашъэм янэ-ятэхэмрэ ялъфыгъэхэр шъхъэгъусэ зэфэхъунхэм ыпӀкӀэ а лфым тегущылэщтыгъэхӀэп. Лыкло ашыщтыгъэхэр бгъуитлумкли лахьылхэр, благъэхэр ары. Непэ ауштэу ашы нахьыбэхэм. Гущылэгъу сызыфэхъугъэхэм ащыщэу зыми къысылуагъэп нахьыпэм лэлъынэм мэхъанэ ащ фэдиз ратыщтыгъэу, ау джыри лэлъынэ зыхьыхэрэри къахэкӀэу алуагъ.

Пшъашъэр амыгъэнафэу къащэн зыхъукӀэ, зэрэзеклощтыгъэхэри гъэнэфагъэу щытыгъ. КӀалэм пшъашъэ горэ ыгу рихьыгъэ зыхъукӀэ, ныбджэгъу клалэ горэ игъусэу къэщэн пшъашъэм ихъаблэ псэлъыхъо кӀоти, пшъашъэм къыдэгущылэщтыгъэх. Пшъашъэр къезэгъымэ, "Нан,мы клалэм сыфай" елшъ, янэ релӀ. КӀалэмрэ пшъашъэмрэ лэуж зэлахьити, уахътэр, чыплэр агъэнафэщтыгъ. Пшъашъэм илалъмэкъ ыгъэхъазырыти, чыплэу, уахътэу зыфалуагъэм клэлэ гъусэ илэу къаклощтыгъ, джащ фэдэ къабзэу клалэми пшъашъэ гъусэ илэу къаклощтыгъ. Пшъашъэр кум рагъэтӀысхъэти, шъузыщэкӀэ ащэщтыгъ. Хъаблэм дӀкӀыхэ зыхъукӀэ, щэ ощтыгъэх, ащ къыкӀыщтыгъэр хъаблэм пшъашъэ зэрэдащыгъэр ары. Пшъашъэм янэ ипшъашъэ зэрэдӀкӀу-агъэр ымышлэрэм фэдэу зишыщтыгъ.

Пшъашъэр ащ фэдэу дӀкӀуагъэ хъумэ, клалэм ядэжь занклэу ащэщтыгъэп, зыгорэм ращаллэщтыгъэ нахь. А зэращаллэрэм "нан-гуащ" ралӀоштыгъ. "Нангуащэ" хъаблэм е унагъом щыщэу ыгъэкӀон фэдэ горэ ылофытэщтыгъ пшъашъэм ытыщхэм адэжь, "Шъуипшъашъэ та-

дэжь ис" ылоты, ащ арилоштыгъ. А кӀуагъэм ыуж клӀклэу итхэу пшъашъэм илэхьылхэр къаклохэти къеупчӀыщтыгъэх фаеу кӀуагъэмэ е фэмыеу, егъэзыгъэкӀэ ащагъэмэ. Фаеу кӀуагъэ хъумэ, клалэм ятэ гъусэ горэ ышӀыти, пшъашъэм янэ-ятэхэм адэжь клоштыгъ.

"Шъуипшъашъэ нэбгырэу къытфащэгъ, нэчыхъэ уасэклэ тхъапш шъу-
фай?" алоты яупчыщтыгъэх. Пшъашъэм гъусэу илэгъэ клалэм шыонэ
зэтелъ, шъхъарыхъон, шъуашэ ратыщтыгъ, джар зэклэри къызыратыклэ
къыгъазэти, къэкложыщтыгъ. Нангуащэм дэжъ нысэр мэфиблым
къыщымыклэу рагъэсыщтыгъэ, ау илъэситлуи илъэсищи исын
ылъэклыщтыгъэ. Мыщ джэгу щашыщтыгъ, цыфхэр къеклуалэщты-
гъэх, оредхэр къыщалоштыгъэх.

"Ох,-ори-дэ-дэри орида,
Ори-дэ-дэ мафэри тиныса!
Тинысэми фэдэхэр дэмыса,
Клэлэ закъоу дэсыми къыщагъа,
Укъэзыщэ клалэм удэжъа,
Уигощэ ныожъыри огъашъа!" аломэ
дежъыхуэхэзэ къалоштыгъэ.

Нысэунэм ифэло-фашлэхэр

Къэзыщагъэр сыдигъокли джэгум къахахъэщтыгъэп. Нангуащэм
дэжъ нысэр есыфэ нычыхъэр атхыфэклэ клалэмрэ пшъашъэмрэ яза-
къоу зэлуклэхэрэп. Клалэр ишъэогъу горэм еклолэжыщтыгъ. Ащ
"нанжъый" ралоштыгъ, ащ клалэр шъао фэхъуштыгъ.

Нангуащэм иунэ нысэр ращыжъы зыхъуклэ, лфыгъо зэфэшъхъа-
фхэр агъэцаклэщтыгъэх. Ахэмэ зэу ащыщ шыухэр шъофым зэрэщызэ-
рэгъоиштыгъэхэр; кухэу шъузыщэхэр зэрысыгъэхэр къагъэуцухэти,
шыухэу ягъусэхэм пшъашъэхэр яшихэм атырагъэтхысхъэхэти, нысэр
зэрыс кум еклуалэхэти, лэпэлэплъэкхэр къалахыщтыгъэх. Ахэр нысэм
ипхъуантэ къыдахыщтыгъэ, шъузыщэм хэтхэм зэклэми ахэр аш-
тэщтыгъэх. Нысэр къащэ хъуми унэм къызагъэсыкли нысэщэ оредыр
къало. Унэм нысэр рамышэ рапшлэу хъалыгъурэ щыгъурэ къыпагъо-
хы, нысэм ыблыгу Къурлан члалъхъэ, пшъэшъитлу готэу унэм ращэ. Тэ,
хэкужъым щыпсэухэрэмклэ, нысэр унэм изыщэрэр нысэ ныбжъыклэхэр
арых.

Фэло-фашлэу ашлэхэрэм умэхъ клуачлэ ахэлъыгъ, мэхъэнэ ин
аратыщтыгъ. Нысаклэм нэхъой илэныр, ищыгъу-пластэ хъалэлыгъэ
хэлъыныр арыгъэ хъалыгъумрэ щыгъумрэ къарыкыщтыгъэр. Къурла-
ным - тхъэр ышлэшъ хъуныр, тхъэм ынэшлу къыщифэныр арыгъэ. Ны-
сэр бынхэм адэжъ къызагъэсклэ, псым фэдэу зэдыщылэнхэу алоты,
нысащэхэр коу зэрысхэм псы тыраклэщтыгъэ, гъэбэжъу ялэу хъунхэм
пай коц тыратакъоштыгъэ. Унэм ыкыб фэгъэзагъэу нысэр шагум
къыдащэщтыгъ, шъузыщэхэм ыкыб афигъэзэныр хъайнэпэ-емы-
клоу алъытэщтыгъэ. Ащ паеклэ унэ ихъаплэм къэсыфэ нэс кыбклэ

къащэщтыгъ, ау пчъэшъхьалум къызысыклэ унэм ынэлъу рагъэзэжъыщтыгъ. Нысэм ынэгъу ихъуагъэщтыгъ. Пщыпхъу, пщыкьо фэхъушхэм псы атыраклэщтыгъ, агъэуцфыныщтыгъэх. Шъузыщэ клуагъэхэр бгъагъэ горэм рашыхъэхэти, арагъэщэфыжъыщтыгъэх. Анахъэу чэтэщхэр арых зэрашыхъащтыгъэхэр. Изышыхъагъэхэм лэшлъ-лушлухэр заратыклэ, ахэр къатлупщыжъыщтыгъэх.

Хабзэ тилагъ, джыри ар тиджэгухэм ащыплъэгъун плъэкълэщт, нысэр зыращыжъырэ мафэм пщыпхъухэр чэтэщхэм арашыхъэхэу, арагъэщэфыжъыхэу. Джащ фэдэ шэн-хабзэм лъэшэу щыгушлуклэхэзэ, бэмэ игугъу къашлэу Тыркуем щызэхэсхыгъ.

Пшъашъэр чылэм дащэу, нысэклэ нэмыкл чылэ ащэу зызэхыхыклэ, зыгорэм илъэпэд ыгъэтлэплыти, "тхьам сыхъатмафэ регъажь" ылоты фэлъалощтыгъ. Нысэр зэрысы кур къызысыжъклэ, псы тыраклэщтыгъ псым фэдэу зээгъынхэу алоты. Етланэ шъузыщэхэр щагум къыдамыгъэхъанхэу алоты, къорэгъхэмклэ яощтыгъэу къашлэжъы. Ащ фэдэ шыклэ тэ тиджэгухэм зэоуж лъэхъанхэм анэс щылэщтыгъэу къалотэжъы. Ау Тыркуем ис адыгэхэм ащыщэу ащ икъэбар къэзышлэжъхэрэм аныбжъ хэклотагъ.

Нысэр унэм къыращэ зыхъуклэ, лъэгуклэтын фашыщтыгъ тыдэ щылэ адыги. Непи фашы, "лъэпэмафэ тхьам тырегъахъ", алозэ. Тепхъэхэр бэу фашых. Щылэныгъэ дэгъу фэхъуныр мэхъанэу пкъыралъхъэзэ, лэшлъ-лушлухэр тыратакъох, "гъучл зэутэкл макъэм цыф бзаджэр щэщтэ" алоты, ахъщэ жъгъэйхэр тыратакъошхыгъэх, непи тыратакъо. Нысэр лъэгуклэтыным апэу лъэкьо джабгъумклэ теуцоным лъэшэу аналэ тырагъэтыщтыгъ, армырмэ мафэ хъушхэм, алошхыгъ.

Лъэгуклэтыныр нысэр унэм къызыщэрэ нэбгыритлумэ яз ыпшъэ далъхъажъыти, ащ къыфэнэжъыщтыгъ.

Нысэр унэм къызыращэклэ фэлъалощтыгъэх:

"А синымэ шъэохъульф,
Къылыфхэр мыклодыжъ,

Ыдырэр мытэплыжъ,
Пхъэнкълыхъэр ылъэшъоу,
Унашъор римыхэу,
Ихабзэ дахэу,
Пщы-гуащэм дзеклоу,
Алахъым ешл", - алоты.

Нысэунэ джэгум изэхэщэн

Нысэунэм мэфипшл-пшлуклутф фэдиз ыкъудыищтыгъ, мээзэтылущэ лэгъунэм рагъэсэуи хъушхыгъ. Нысэр ращыжъын охъуфэ пчыхъэ къэс

цыфхэр, анахьэу ныбжьыкӀэхэр, джэгум къекӀуалӀэщтыгъэх, къашьощтыгъэх, ау ешхэ-ешьо хэтыщтыгъэп. Нысэр унэм есыфэ нысэдис пшьашъэ илӀэщтыгъэ. Ар бынхэм ялахьыл благъэу, унагъом фэнэлуасэу щытын фэягъ. А пшьашъэм нысэм ифэло-фашӀэхэр зэкӀэри фигъэцакӀэщтыгъэх, нысэми ащ шлухьяфтын дэгъу ритын фэягъ.

Пчыхъэ зыхьукӀэ, джэгум пшьашъэхэр къыращалӀэщтыгъэх. Ахэмэ унагъом илахьыл кӀалэхэмрэ пшьашъэхэмрэ алъыкӀощтыгъэх. КӀалэхэм шъэодакӀохэр аралӀощтыгъ. Пшьашъэхэмрэ кӀалэхэмрэ зэгъусэ зыхьукӀэ, пшьэшъэхэщхэр аралӀощтыгъ. Пшьашъэу джэгум къакӀохэрэм лэкъумэ къахьын фэягъ. Лэкъумэ къэзымышьрэ пшьа- шъэм ятӀонэрэу лъыкӀожьыщтыгъэхэп, "лэкъумэ къыхьыгъэп" аӀоти. Лэкъумэхэр мэтэ хъагъэхэм арылӀэу къахьыщтыгъ, ахэр пшьашъэу нысэунэм исхэм япсэлъыхьохэм арагъэшхыщтыгъ. Лэкъумэу къанэхэрэр мэтэ хъагъэхэм зэрарылӀэу унэ бгыкӀухэм апалӀэщтыгъ ятӀонэрэ пчыхъэм арагъэшхыжьынэу.

Пшьашъэхэр джэгум ащэхэ зыхьукӀэ, загъэкӀэракӀэти кӀощтыгъэх. Ашъохэр плъыжьэу, шхьуантӀэу, фыжьэу адыгэ шъошэ дахэхэр ахэмэ зыщалӀэщтыгъ.

Нысэунэм хъаринэ рашӀэти, нысэм нысэдисхэр ыгъэхъыештыгъэх, пшьэшъэжьыемэ оредхэр къалӀощтыгъэх.

Джэгур пчыхъэм аублэ зыхьукӀэ, оред къалӀощтыгъ: "Ори уригугъоп, сэри сыригугъоп, пшьэшъэ гугъуи хэлъэп, хьасырыжьыр шлохэлъагъ". Ар къызыфалӀощтыгъэр нысэдис пшьашъэр арыгъэ. Нысэдис пшьашъэр къытехьэти, щыт кӀалэхэм зырызэу къадашъощтыгъэ. Пщынэм къырагъаӀорэм елъытыгъэу зэфакӀуи, уджи, лъэпэрышъуи къешӀэщтыгъэх. Лъэпэрышъо къашъокӀэ къешӀэхэ зыхьукӀэ, лъапцӀэ зашӀыти къашъощтыгъэх, етӀанэ лъэпэд штэгъу зырыз къешӀэгъэ пшьашъэхэм аратыщтыгъ.

Анахьэу кӀагъэкӀэу джэгум зыпылъыщтыгъэхэр "пшьэшъэ тхъэматэхэр" арыгъэх. Пшьэшъэ тхъэматэхэр джэгум кӀохэ хъумэ, ренэу пшьэшъэ пщэрыхьэхэр ялӀэщтыгъэх. Ахэр джэгум хэтхэ зыхьукӀэ, пшьэшъэ пщэрыхьэр анэлу ренэу итыщтыгъ. Пшьэшъэ тхъэматэр техьэу къызышъокӀэ, хьатыякӀом къытырищыжьыщтыгъ, етӀанэ пшьэшъэ пщэрыхь цыкӀур ыгупэкӀэ уцужьыщтыгъ. Ау хэгъэунэфыкӀыгъэн фае пшьэшъэ тхъэматэр бэрэ къытехьэу джэгум къызэрэщемышӀэщтыгъэр, анахьыбэми зэ-тӀо къашъощтыгъэ. Къашъо зыхьукӀэ, фаохэзэ, гын лугъом къешӀэхэрэр къыхэмышыжьэу хьущтыгъэ.

Нысэищыжь

Мэфипш-пшыклуф горэ зытешлэрэ нэужым нысэр рашыжыштыгъэ. Мы мафэм ехьуллэу гьомлапхъэ агъэхъазырыштыгъ, ныщ къурмэн ашыштыгъ, ныхэр агъашхэщтыгъэх. А мафэм ехьуллэу лахьылхэр, благъэхэр къырагъэблагъэщтыгъэх. Къаклохэрэм зэклэм тынхэр къахыштыгъэх нысэм къеклунхэу. Зиджэгухэм яунашъхъэ а мафэм быракъ пашлэщтыгъ, къаплъэрэм джэгур зэрялэр ышлэнэу. Шэк фыжыым жъуагъорэ мээныкъорэ тетыгъ. Джэгур зауыхклэ, клалэхэм ятхэматэ дэжъ быракъыр ахыжыыти ралъхъажыштыгъ. Ащ фэдэ быракъ чылэ пэпчъ илагъ.

Джэгум хъатыяклуи кууаклохэри илэщтыгъэх. Пшынаом пхъэклычаохэр игъусэщтыгъэх. Къызэралорэмклэ, шылагъэх пшынаохэр пхъэклычэо гъэнэфагъэхэр ялэхэу, ау ар зышылагъэр бэдэдэ шлагъэу къалотэжы. Пхъэклычэ ялэп Тыркуем ис адыгэхэм. Уеуцуалэмэ бгым нэс илъэгагъэу пчэгъу члэугъэхэм ателулэгъэ пхъэмбгум бэщхэмклэ теох. Нэбгыри 10-15 фэдиз мэуцухэшъ, лэгум къыубытрэм фэдиз зигъумагъэ бэщэу икыхагъэклэ см 60 фэдиз хъухэрэр нэбгырэ пэпчъ ылыгъэу, зэдырагъаштэзэ пхъэмбгум зэдытеох. Зэрэтеорэ бэщхэр унагъоу джэгур зилэм пэшлорыгъэшъэу ыгъэхъазырыштыгъэх. Джэгур зауыхклэ, а бэщхэр зикъэщэгъу кла- лэ горэм ищагу дадзэжыштыгъэх "алахыым шлэхэу къырегъаш" алоти.

Нысэр зырашыжырэ мафэм пшыкъуи пшыпхъуи зэклэ къырагъашлэщтыгъэх псы атыраклэзэ, чэтэщхэм арашыхъэщтыгъэх шлухъафтынклэ къырагъэклыжыынхэу. Нысэр рашыжы зыхъуклэ, ынэлу рахъошъ, ыбгъухэмклэ бзылъфыгъитлу гоуцох. А гуагъэуцоштыгъэ бзылъфыгъэхэр блэгъэ зэфэшъхъафхэм къахахыштыгъэх: нысаклэм ытыщхэм алъэныкъоклэ зы бзылъфыгъэрэ ллакъоу къызфащагъэхэм ащыщэу зы бзылъфыгъэрэ нысаклэм гуагъэуцо шапсыгъэхэм. Ахэр ллакъоу зыхэсхэмклэ огъурылэхэу, лъфыгъэхэр ялэхэу шытынхэ фэагъэ. Джы къызнэсыгъэми тэ тыхылушъо шапсыгъэхэм а хабзэр къахэнэжыгъэу ахэлъ. Бжъэдыгъухэм - ллакъом шыщ нысэхэм анахыкларэ къэзышагъэ клалэр зипхъорэлъфхэм ащыщэу зы бзылъфыгъэрэ нысаклэм гуагъэуцо. Джащ фэдэ хабзэр тэ тибжъэдыгъухэм джы къызнэсыгъэми ахэлъ. Ныхэр зэрыс "гощэ унэм" нысэр ащэ. Нысэм ышъхъэ мэкъужъ, плоблэжъ лалэхэр тыратакъоштыгъ, бэ ыгъэшлэщт алоти. Етлани лэшлу-лушлухэр, ахъщэ жъгъэйхэр бэу тыратакъоштыгъ.

Нысэунэ мафэм джэгум хэтхэр зэклэ къырагъашлэщтыгъэх, псы атыраклэщтыгъ "гъэбэжъу хъунхэу" алоти. Онджэкъэу унашъ- хъэм тетым ещэрыоштыгъэх "нысэр хъупхъэ хъуштмэ зэдгъэшлэщт", алоти.

Нысэр гощэ унэм ащэ зыхъуклэ, лъэкъо джабгъур апэу ырагъадзэщтыгъ, лъэгуклэтыным тырагъэуцоштыгъ, ылэхэр шъхъа-

Нысэм ылапэ зыубытырэ пэпчъ ыпшъэтыкъ зыгорэ кыдылхъан фэягъ. Джауштэу нысэм зэкӀэри кьетэщтыгъэх. Ныохэр нысэм кы- фэлялоштыгъэх:

Гъунэгъухэм адэжь нысэр ацэ зыхъуклэ, нысэгъусэхэр - клэлэ ныбжьыклэхэр, пщынаор, пхъэклычаохэр игъусэщтыгъэх. Унагъоу

А мафэм джэгур аухыгэкэ алъытэщтыгъ. Тыркуем нэбгырабэмэ тарихылагъ "нысэунэ тфашыгъэп, мэулыд нахь тфашыгъэр" алоу. Ахэр молэ нысэх кытэзылауагъэхэр. Молэм иунэ нысэунэ щашырэп, кыщышъохэрэп, орэд кыщалорэп, непэрэ мафэми ащ фэдэ зэ-
тлаехэм талуклагъ.

"Нысэу унэм кыхыагыэр унагьом шлэхэу шыцы хьушт", алоти тэ, хэкужым ис адыгэхэм, "лэнэгъэудж" ашыштыгъ. Ащ фэдэ шэн-хабзэ шылагъэу къашлэжмэ слуи сызклэупчлэм, сызэупчыгыэхэм къамышлэжьэу къысалуагъ. Джэгум къаклорэ пшъашъэхэм дахэр къызараратыштыгъэр дэгъоу къашлэжы. Джэгум пшъашъэу къекло-лагъэхэр зэклэри къырагъашлэщтыгъэх. Куп гъэнэфагъэ шысэу ахэмэ альпыплэщтыгъэ. Пшъашъэу анахь ашлодахэхэр кыхащыти, зарагъэтхаклыштыгъ загъэлагъэмэ алоти. Зызатхаклыхэрэм ыужы къытырагъахъэхэти къагъашъоштыгъэх. Къэшъон закьор арэл анахь дахэр къызэрэхахыштыгъэр. Ынэгуйи, ишыгъыни, ыпкыи, изеклыакли,

иуцукли - лъэныкъуабэ къыдалъытэщтыгъ дахэм икыхэхынклэ. Ахэр зэклары зэдиштэхэу гохъэу зыхьуклэ, пшъашъэм дахэр фагъэшъуашэщтыгъ. Анахь дахэу хахыгъэр къытехъэу къашъо зыхьуклэ, лыхэу лутхэр бэрэ оцтыгъэх. Ащкли къашлэщтыгъэ къеклоллагъэхэм анахь агу рихьыщтыгъэр.

Къашлэжьи пшъашъэхэр зэрэтыраубытэщтыгъэхэри. Ащклэ мылъку аугъоищтыгъэ. Анахь дахэу агъэунэфыгъэ пшъашъэр къытехьагъэу къашъозэ, пщынаор хъатыяклэм зэтыригъэуцощтыгъэ. Пшъашъэр пчэгум иты зыхьуклэ, пшъэшъэ хъатыяклэм клалэми е пшъашъэми игъусэу къэкдохэти, бгъуитлуклэ къыгоуцощтыгъэх. Пoblэшъхъантэ къахьыти, пшъашъэм ыпашъхъэ къыралъхъэщтыгъ. Хъатыяклор куоцщтыгъэ: "Сыегъэзыгъ, мыщ фэдэмэ япхъу, мардж", ылоты. Ащ дэжъым лутыр зэклары шхончыклэ оу къырагъажьэщтыгъ. Пшъашъэр къащэфыжьи алоты, сыхъатхэр, ахъщэхэр боу къыфатыщтыгъ. Етланэ, "гъогу ешъутири, пшъашъэр къэжъугъашъу" алоу, цыфэу лутхэр къыклэлъэлухэ зыхьуклэ, пшъашъэр къытырагъахъэти къагъэшъоцщтыгъэ. Къызешлахэклэ зэклаклоты пшъашъэхэм ахэуцожьищтыгъэ.

Сызлуклэгъэ цыфхэм ащыщыбэхэм къашлэжъэу къычлэклыгъ "Дынхэу" зыфалорэр зэрашлыщтыгъэр.

Дынхэу ланэм икъэбар тэ къызэрэтэнэсыжьи гъэмклэ, нысэр нысэунэм зисыр тхъамафэ зыхъурэ ужым а юфыгъор агъэцаклэщтыгъэ. Дэн-бзэным нысэр фит ашлыным пай ар зыклагъэцаклэщтыгъэр.

Нысэр зэращалэщтыгъэ унагъом лэнэхъурэиблым ателъ пластэм агузэгу иукурбыклыгъэу, ахэм щыпс арыгъэхъуагъэу къахьыти агъашхэщтыгъэх. Нысэм тхъэ фелъэлущтыгъэх, къашъоцщтыгъэх. Нысэр ежъ илэгъу нысэ ныбжьи клэхэм адэжъ къыращэти агъадэщтыгъэ.

Тыркуем ис адыгэхэм тызлуклагъэхэм ар нэмыклэу къашлэжьи. Ахэм къызэрауатэрэмклэ, дынхэум игъом ланэхэр ашлыщтыгъэх, нысэм фэлъалоцщтыгъэх, ау дэщтыгъэр нысэр арэп, нысэунэм къеклоллагъэхэм ащыщэу нэбгырищым нахь мымаклэу, блым нахь мыбэ бзылъфыгъэхэу зянэ-зятэхэр зэдызилэхэр арыгъэ. Ахэм нысэм ишъхъатехъо дышъэ луданэ ахэм хащыщтыгъ. Хэзыщырэ пэпчъ нысэм шлуклэ фэлъалоцщтыгъ, зыхищыхэклэ мастэр зэлэпахыщтыгъэп, шъхъатехъом халути къылулкыжьищтыгъэх, чэзыур зынэсырэр лухъэти

хищыщтыгъ. "Мастэр зызэптыжьи клэ, узэфуаубзэгущт", ало. А мастэ зэлэпымыхыныр джы къызнэсыгъэми тыдэ щылэ адыги егъэцаклэ, зэлэпыпхыным щэмэхъашэх, зыщадзые.

А юфыгыюу зигугъу къэсшыгыэр тэ, адыгэу хэкужъым исхэмклэ, джы къызнэсыгыэми тиджэгухэм ащагыэцаклэ, "юдэнэхэщ" ащ рало. Ащ къеушыхъаты гуцылэгъэу тфэхъугъэхэу Тыркуем ис адыгэхэм юфыгыутлур ашлүзэхэклоклагъэу, зэхэхьагыэу зэрагыэцаклэщтыгыэр.

Джэгум щагыэцаклэщтыгыэ юфхэм ащыщэу шъозэбэныр дэгъоу къашлэжьи. Джэгум пае ауклрэ былымым ышъо нысэр зыращыжьиэр мафэм хъульфыгыэхэм къахадзэщтыгы. Сылэблан зылорэр зэклэри ащ хэлажэщтыгы. А шъор чыгым е унашъхьэм дэклаехэти къахадзэщтыгы. Шъор атезыхырэм къэщэн пшъашъэ илэмэ, шъор ыхьыти, ащ ишагу дидзэщтыгы, е пшъэшъэ гъэшлуагыэ горэ чылэм дэсмэ, ащ ишагу дидзэщтыгы. "Шъор нысэунэм радзэжьищтыгы", зылуагыи тылулагъ. Шъор зишагу дадзагыэм шухьафтын горэ къаритын фэягы. Шъор атезыхырэр лы икьугъэклэ алъытэщтыгыэ, ащ клагыэклэу пылгыщтыгыэх, тегуцылэщтыгыэх. Ащ фэдэ шъозэбэным хэлэжыагыэу Хьаткьо Барик къехъулэгъагыэр Тыркуем ис адыгэхэм непэ къызнэсыгыэми къалотэжьи. Ащ шъор атырихын ихьисапэу ябанызэ, игъончэдж шахыгагы, ау ащ пай къымыгъанэу банэзэ, шъор атырихыгагыэу къалотэжьи.

"Пчыпалор нысэунэ джэгум къыхадзэщтыгы", зылуагыэхэми талулагъ. "Анахъ пшъэшъэ гъэшлуагыэу джэгум къэклауагыэм дэжьиэе къамыщ шыухэм къызахидзэклэ, гъэшлэгъонсерэу алъытэщтыгы", алощтыгыэу къытэзылуагыэхэри къахэклыгы. Дэжьиэе бэу Тыркуем къыщэклы, ау дэжьиэе быракъри, пчыпалори, къамыщри къэзышлэжьиэрэр мэклэ дэд. Ар джэгухэм джы ащагыэфедэжърэп, къэзышлэжърэр нэбгырэ зытлу нылэп.

Шъэоцэжъ

Мы юфыгыом икъэбар зэклэми ашлэ плэмэ ухэукъоцтэп. Нахьыпэм игъэклотыгыэу зэрашлыщтыгыэм фэдэп, ау ащ ифэмэ-бжьиэмэ, иплгышъохэр къахэнэжьигыэба плонэу щыт.

Ыпшъэклэ къызэрэтлуагыэу, клалэу къэзыщагыэр унагъо горэм еклолэжьищтыгы. Ар зэклолэжърэ унагъом "нанжъый" ралоцтыгы. Клалэр ахэмклэ "шъао" хъуцтыгыэ. Клалэр зэклолэжърэр лахьылхэм ащыщэу щытыщтыгыэп, нэмыклэ ллакьоу, унагъоу зэклолэжърэм къэзыщэгъэ клалэм илэгъу клалэ исын фэягы. А илэгъу клалэм "шъэокъот" ралоцтыгы. Къэзыщагыэр зэклолэжъхэрэм адэжъ шъа- ом ишъэогъухэр щысакло къаклощтыгыэх, джэгу щашлэу, къашъо- хэу, зэрэгъэчэфхэу щызэхэсыщтыгыэх. Шъаор унэм ращэу агъэ- былъмэ, шъэокъотым рагыэщэфыжьищтыгыэ. Щэфыжьиыпклэр лэнэ зэгъагыэклэ тырагыэклэу бэрэ къыхэклыщтыгы.

Шъэо екӀолӀэжъым унагъохэр, лӀакъохэр нахь зӀпэблагъэ, зӀлэхьыл
благъэ ышӀыщтыгъэх. А шэн-хабзэм ишӀлогъэшхо къэкӀуагъ Тыркуем ис
адыгэхэм язэфыщытыкӀэ-зэхэтыкӀэхэр нахь пытэнхэм- кӀэ, Ӏахьылыгъэ
нахь зэфырялӀэу хъунхэмкӀэ. Шъаор зишъэуагъэ- хэм яунэгъо кӀоцӀ щыщ
шъыпкъэм фэдэу алъытэщтыгъэ.

Тэ зэрэтшӀэрэмкӀэ, шъэощэжъыр зашӀыщтыгъэ мафэр нысэр зы-
ращыжърэм ыуж мафэхэм ащыщын фэягъ. Тыркуем ис адыгэхэм
ащыщхэу а ӀофыгъомкӀэ нэмыкӀ еплъыкӀэ зӀлэхэм талукӀагъ. Джэгур
амыухызэ, нысэр рамыщыжъызэ шъэощэжъыр ашӀыщтыгъэу
зыуагъэхэри къахэкӀыгъэх. А мафэм "шъэощэжъ мафэкӀэ"
еджэщтыгъэх. А мафэм шъаор зишъаохэми (нанжъием дэжъ) Ӏанэхэр
щашӀыщтыгъэх, шъаор ащэжъынэу аӀоти, шъэощэжъ шыухэри
къаӀошӀтыгъэх. А шыухэр

ахьакӀэщтыгъэх, агъашӀошӀтыгъэх. А шыухэм, кухэм арысхэу къа-
дӀекӀогъэ бзылъфыгъэ зытӀуци ахэтэу, укӀытапкӀэу къыздахьыгъэ
шӀухьафтынхэр зылыгъхэр нанжъием дэжъ ихьэщтыгъэх. Шъаор зи-
шъэуагъэхэм янахьыжъ ныхохэр къыздащэным пае зы ку нӀкӀ адакӀошӀ-
тыгъ. ЗӀкӀэри зэхэтхэу джа унэм джэгугу щашӀыщтыгъ. Шъузыщэшхом
фэдэу, орэдхэр къаӀохэзэ, шъаор къыращэжъэжъыти къащэжъыщтыгъ.
Шъаор къащэжъы зыхъукӀэ,

"О-нэнэ-ринэ, о-нэ-нэ-ринэ,

Тилэгъунэ тэрэкложъ", аӀозэ орэд къаӀошӀтыгъ. Шъаор
къащэжъы зыхъукӀэ, нанжъием къикӀыхэти, ныо зытӀуш
коу агъэкӀуагъэмкӀэ къащэщтыгъэх. Ахэр къызысыжъхэкӀэ, кум
къафимыкӀхэу, зэрагъэлъэлухэу щысыщтыгъэх, лъэгукӀэтын къахъэу
къызаубгъукӀэ ары ныӀэп къикӀынхэу къызешӀушӀтыгъэхэр. Джэгур
зиджэгугу лӀакъом инысэхэм шъхьакӀэфэшхокӀэ ныхохэр унэм ращэщ-
тыгъэх. Къэзыщагъэр зӀкӀолӀэжъыгъагъэхэм апай Ӏэнэ зэгъэпэшыгъэ,
джэгугу дэгъугу ашӀыщтыгъ. ЗӀкӀолӀэжъыгъагъэхэм яунэ апэблагъэ хъумэ,
зылъэхэмыхьапхъэ горэм ӀукӀакъомэ ыӀоти, кӀалэм
зигъэбылбыжъыщтыгъ. Апэчыжъэми, а пчыхъэм ышъхъэ щигъэзыемэ
нахьышӀоу алъытэщтыгъэ.

Ныоежъэжъыр

Ныоежъэжъым икъэбар бӀекӀаерэ тыщыкӀэупчӀагъ, ау зи гъэшӀэгъон
къэдгъотыгъэп. Ныоу унэм исыр кузӀкӀэткӀэ шагум дӀекӀыщтыгъ куозэ,
"Скъом ыкъожъым къыщагъэм сыригъэсыжърэп" ыӀозэ, сэмэкӀэ
зэхэмыхэу зы нӀбгырэ закъо къысиӀуагъ. Ащ нэмыкӀ къэбар
щызэхэсхыгъэп.

Мы тыкыызтегушылагъэхэр зэкӀэ нахьыпэм зэрэщытыгъэхэу, пшысэм фэдэу, къашӀэжьрэ къэбархэу щыт. Непэ сьд фэдэха Тыркуем ис адыгэхэм яджэгухэр?

Зэфэхьысыжъ

Къэлогъэн фаер адыгэу Тыркуем щыпсэухэрэм къахэнэжьиыгъэр джэгугу зэрашырэ ары. Ау ар сьд фэдэ джэгуга?! Илъэс пчъэгъабэхэм зэрэадыгэр ащагъэгъупшэнэу, яшэн-хабзэ ахагъэзынэу алуи тыркур къабэныгъ. Джэгугухэр ашы зыхъукӀэ, тырку шэн-хабзэхэм атетэу ашых. Гукъао нахь мышӀэми, адыгэ кӀалэу, пшъашъэу аныбжьыхэр хэклотагъэхэу, унагъо ямылэу, сабий амыпӀоу хэгъэгум исыр бэдэд. Илъэс 80 аныбжьыхэу "егъашӀи унагъо тилагъэп" алоу тызылуклагъэр макӀэп, илъэс 55-60 агъэшлагъэу унагъо зимылэу бзылъфыгъи хъульфыгъи бэу исых. Илъэс 40-45 зыныбжьым унагъо имылэми ашӀогъэшӀэгъонэп, "джыри ныбжьыкӀ" ало. Нахьыпэм джэгугу пшыным мылъкушхо пӀухъэщтыгъэ, нэчыхъэ уасэр иныгъэ, ау джыри унагъо зышӀэщтым иунагъо ылъакъо пытэу темытымэ къыщэным дэгугажьорэп.

Непэ бзылъфыгъэр апэрэу даклэмэ, сьд фэдиз ныбжь илэми джэнэ фыжъ зыщелъэ, дэнэ хъэгъэ фыжъ зытырехъо. Ар, сэ сишӀошӀыкӀэ, тӀэкӀу къекӀурэп. Анахь гукъэо дэдэу щытыр унагъо зышӀэщтым шъхъэгъусэ фэхъуштыр зыщыщ лъэпкъымкӀэ зэхэдз зэримышырэ ары. Тыркум е адыгэм дӀэкӀощтхэми къащэщтми зэтырафэу, зэхадзэу щытэп. ЗыдӀэкӀощтымкӀэ лъэпкъ зэхэдз зилэу тызылуклагъэр мӀкӀэ дэд.

Нахьыпэм къэзэрэщэхэ зыхъукӀэ, чылэм дэсхэр ары нахьыбэрэмкӀэ къыхахыщтыгъэхэр. Чылэхэр зэхахъэщтыгъэхэп, зэлъыкӀощтыгъэхэп зэрэзекӀонхэ зэрямылагъэм къыхэкӀэу. Цыф макӀэ зыщыпсэурэ чылэхэм адэсхэр зӀкӀи зэхэшыхъагъэхэу, зэлахьыл благъэхэу хъуштыгъэх. Ащ фэд, гущылэм пае, Шъхъэлэхъокой. Мыщ дэсхэр зӀкӀэ зэблагъэ зэрэхъугъэхэм щэхъу хэмылъэу илъэс 37-рэ хъугъэу дэсхэр къэзэрэщэжьхэрэп. Тыркухэм ахэхъэх, зэдеджэх, лӀф зэдашӀэ, зы дин зэдалэжьишъ, ахэр хъарамэу къащыхъурэп.

КъызэрэталуагъэмкӀэ, джэгугухэр унагъохэм ащызышыхэрэр мӀкӀэ дэд, кафе е ресторан горэ аубытышъ, джащ джэгугу щырагъэкӀокӀы.

Адыгэ пшъашъэр дакӀо зыхъукӀэ, иунэ джэгугу щашӀы "ылэ пкъынэ халъхъэ", алошъ. А тырку шэн шъыпкъэу щытыр ежъхэми яе фэдэу зыгъэцакӀэхэри къахэкӀых.

Нысэунэм къакӀорэ пӀэпчъ зы дышъэ пкъыгъо горэ къехъы. Нысэм кӀэлъырыхъэхэзэ лӀлъынымэ ылэ, пшъэрылъмэ ыпшъэ ралъхъэ.

"Пшъэшъэ гъэнафэр" непэ кызнэсыгъэми я! Ащ ехылагъэу къэбар шъхьаф къэсгуатэ сшюигъу.

Дачъэмэ яунагъо горэм сихъагъ. Сызэрихъагъэм тетэу кысагуагъ "тиклалэ шлэхэу кыщэшт, пшъашъэр дгъэнэфагъэ", агуи. "Сыдигъо жъугъэнэфагъэ, сыдигъо кыщэшт?" сгуи сяупчыгъ. "Мэзий хъугъэ зыдгъэнэфагъэр, тхъэмафэклэ кыщынэу щыт", кысагуагъ. Нысэ афэхъуштыр, ядэжъ къэкложьырэм фэдэу, ллакьоу кызы-хэхъаштхэм адэжъ мэзым кыклоцл къэкуагъ, исыгъ. Ар тлоу тыщысзэ, а янысэ хъуштыр кыхъагъ. Сяупчыгъ "ар дэгъуа, дэя?" сгуи. Зыхэсхэм зэрэшэн-хабзэр ашлэ, ежъхэми агу рехъы ыкли ашлотэрэз. Яхэбзэ-зеклуаклэхэм ащыщэу ашлыгъ.

Унагъом нысэр кызащэклэ, пщым, гуащэм алъэхахъэщтыгъэп, ацлэхэр кылоштыгъэхэп. Джы зэклэри зэлъэхахъэх, агу цлэхэр къалохэрэп, "нан", "тат" алозэ, гуащэхэм, пщыхэм яджэх.

Махъулъэ лъэхэмышъэ ялэп. Нахьыпэм зэлъэхэмышъэщтыгъэхэу къаложъы, агу "тиклалэм фэд" алошъ, джы зэклэри зэхэсых. Ар тлэку, сишлошлыклэ, къеклурэп. А шэн-хабзэм тэ тадэжъи ахэлъ щэхъу.

Албыклохэмэ пшъашъэхэр джэгум къащэхэу мэхъу, агу янэ-ятэхэр клохэ зыхъуклэ, ахэмэ ягъусэхэу адаклохэрэри нахьыб. Пчэгур игъэклотыгъэу, клалэхэр, лыхэр зы бгъумклэ щытхэу, пшъашъэхэр адырэ бгъумклэ щытхэу джэгур рагъэклокы. Нахъ зыныбжъ хэклотэгъэ бзылъфыгъэхэр щэсых. Джэгум клорэ пшъашъэм шъошэ гъэнэфагъэ зыщильэу щытэп. Нахьыбэхэм гъончэдъ клыхъэу костюм зыпылъхэр ащыгъых. Къашъохэ зыхъуклэ, уяплъымэ клэлитлу кызэдэшъо фэдэу кыпщэхъу. Ахэтых пшъашъэу зиджанэхэр къэшъоным тегъэпсыхъагъэхэри, диным пылъ пшъэшъэжъыехэм шъхьатехъохэри атехъуагъэу пчэгум итхэу плъэгъуштых.

Джэгум къеклолэгъэ пшъашъэхэми клалэхэми хъатыяклохэр ялэх. Етлани пчэгуми хъатыякло шъхьалэ ит. Ащ чэзыуклэ кытыригъахъэхэзэ къегъашъох. Анахъэу лъэпэрышъор ары кызыдашъохэрэр. Гу зэрэлъыстагъэмклэ, мары лъэпэрышъо кызэрешлэхэрэр: дэжгум къеклолагъэмэ ащыщэу анахъ лы къешлакло пчэгум кызыихъэклэ, пщынаом кыыригъалоштыгъэ мэкъамэр зэблехъу, нэмыкл къашъо кыыригъалоштыгъэми. Ащ диштэнэу пшъэшъэ къэшъуаклуи кыдытырагъахъэ. Лъэпэрышъор къашлы зыхъуклэ, лым ицуакъэ зы-щехышъ пчэгум къехъэ, етланэ, ар бзылъфыгъэм зилъэгъуклэ, ло хэмылъэу ицуакъэхэр ащи зыщыхын фай. А къашъор хэкужъым рахы-жъыгъэу ало, агу тэ сыдым пай, ащыгъум, члэтынэн фаеу хъугъэ ар? Сэ сишлошлыклэ, а къашъор тэ тхэзыжъыгъ. Уеплъыпэмэ, зыгъэ-

лъатэм илэпэ-цыпэхэр ащ хэолъагъох. Сыклэупчлагъ зыгорэклэ а къашъор тыркумэ е нэмыкл цыф лъэпкъэу адыгэхэр бэу зыхэсхэмэ къахахыгъэмэ слуй шъхъай, тыркухэми е арабхэми ялэу къысалыагъэп. Бзылъфыгъэ лъэлэ пцланэ плъэгъуным нахъ емыкыу цылагъэп, ау ащ ар къыщырадзэрэп. Лъэпэрышъор къэзышлыхэрэм лъэпэдхэр аратыштыгъ, джыри ащ тетэу мээеклох.

Мэкъамэхэу къызыдашъохэрэр зэ-тло уядэлуклэ къэуубытышъу-штхэп, орэдышъор гъэклэрэклагъэу, игъэклотыгъэу, мэкъамэхэр зэблэхъугъэ хъоу щытэп. "Зы чыплэ инагъа мы пщынэ ланэр?" уигъалоу гъэпсыгъэ япщынэ мэкъамэ.

Узэряхъопсэнэу щытыр яджэгухэм ешъуагъи утэшъуагъи зэра-щымылъэгъурэр ары: къэшъох, мэуджых. Гъомплэпхъэ бащи щызэ-рахъэрэп, псы лэшл, шхын шъабэхэр, лэшл-лушлхэр ланэм къы-тырагъэуцох, къэзэрэщагъэхэм афэлъалохэшъ зэбгырэклыхъых. Ты-щасэ зыфалорэр ялэп. Пхъур зыщыфаем ытыщы макло.

Ащ нэмыклэу Тыркуем ис адыгэхэр щысэтехыплэ зэрэтфэхъун фаеу щытыр унэгъо итэкъухъэ зэрямылэр ары. Тэ тиныбжыкълэхэу къэзыщэхэрэм яшъузыщэ машинэхэм макъэу апылукырэр тхыакълумэм имыкыхъэ, "зэхэклыхъыгъэх" алошъ, къэбар къытэл. Ахэм зыкли къырадзэрэп джэгү ашлы хъумэ, унагъом улэоу ышлырэр. Тыркуем ис адыгэхэм быслъымэн динымклэ шлошъхъуныгъэшхо ялэу ар алэжы. Унагъор укъуагъэ мыхъунымклэ ащ ишлуагъэ къаклоу плъытэн плъэкышты. Диным хъульфыгъэм изын реты шъузиппл илэн фитэу, ау зы нэбгырэ закъу а хэгъэгум сызыщылуагъэр ятлонэрэу унагъо сэшлэ ылуагъэу.

Унагъор фитгъуаджэклэ зэтезыгъэ мыхъумэ, тло къащэрэп. Ар къызыхэклырэр мары: унагъо ашлэнэу рагъэжъэн зыхъуклэ, а лофыгъом цыфыбэ хэлажъэ, лэкъо зытлуш джэгум зэхещэ, зэпэблагъэ ешлых: "нанжъыер", "нангуащэр", пшъашъэр зыщышхэр, клалэм иллакъу. Джэгуми улэубэ къыпэклы. Джахэм къахэклэу къэзэрэщагъэхэр зэсэфэхэ нэс къин зэдахъуми, нэбгыритлүмэ бэ зэфагъэгъурэр. Джа лофыгъомклэ ахэр непэ щысэтехыплэ тфэхъунхэ фае.

Етлани Тыркуем ис адыгэхэм сызэряхъопсагъэр "пшъашъэр хагъэукъуагъ", "клалэр хэтакло" алоу зэрэщызэхэсымыхыгъэр, сабий члэдзыгъэ зэрямылэр ары. Яунагъохэр пытэнхэу, сабыибэ ялэнэу сафэлъало.

САБЫИМ ИФЗЮ-ФАШІЭХЭР

Лъэпкъыр щылэным, ыпэкІэ лъыкІотэным пае хахъо ышІын фәе. Ащ мэхъанэшхоу илэм ныбжыкІэхэм анаІэ тырарагъадзэу, мафэ къэс зэрыгъозэнхэ фәе гущылэжъ лъэшыхэр тижъхэм къытфыщанагъэх: "Лъфыгъэ зыкІэмыхъорэр лъэпкъ хъурэп", "Сабий зэрымысым насып илъэп", "Сабий зэрымыс унагъом щхымакъэ илукІырэп", аІо. Аужыпкъэм, бгыбзэмэ анахъ бгыбзэ лъэшыр сабыим фэгъэхьыгъэу адыгэмэ аІо: "Цыфым шІу къыдэмыхъунэу уфәемэ, сабий зыщамыплушт унэм щыпсэунэу фэлъаІу". НэмыкІэу къэплон хъумэ, гушІуагъори нэшхъэигъэри бэу елътыгъ унагъом сабий кыхъон-кымыхъоным.

Сабий унэм къызыхъокІэ, уегъэгушхо, уегъэгушІо, уегъэгущылэ, зы мафэм щхыгъэ, адрэ мафэм - кІуагъэ, Іэбагъэ, кыІуагъ, площт, ІокІэ-шІыкІэу кыыхафэрэ пэпчъ ущыгушІукІышт, хэбгъэунэ-фыкІышт.

Сабыир псаоу къэхъуным пай Іофыгъо зэфэшъхъафхэр агъэцакІэщтыгъэх. А Іофыгъохэр зыщаублэщтыгъэхэр сабыир ным ышъо зыхафэрэм щегъэжъагъэщтыгъ. Бзылъфыгъэр лъэрмыхъ зыхъукІэ, ащ щыукІытыхъэщтыгъэ, ащ пай цыф кІуаплэхэм защидзыещтыгъ, нахъыжъхэу унэм дисхэм апэ зыкъыригъафэщтыгъэп. Ипсауныгъэ зэщымыкъоным пай бзылъфыгъэм Іофыгъо зэфэшъхъафхэм защидзыен фэагъ.

Хэкужъым къинагъэу щыпсэурэ адыгэхэм афэдэ къабзэу Тыркуем ис адыгэхэми зэряхабзэу пчыхъэ зыхъукІэ бзылъфыгъэ лъэрмыхъэр изакъоу щагум дэкІыщтыгъэп, хъамплэІоу тІысыщтыгъэп, щэлъэ нэкІ тетІысхъэщтыгъэп, мыжъор тІысыплэ ышыщтыгъэп. Ахэр зишІэхэкІэ, сабыер шІокІодыжъын ылъэкІыштэу е кыфэхъугъуае хъуштэу алътэщтыгъэ.

Бзылъфыгъэм сабий кыфэмыхъуныр пстэумэ анахъ насыпынчъа- гъэу алътэщтыгъэ. А тхъамкІагъом, насыпынчъагъэм бзылъфыгъэр

щаухъумэным пае Іофыгъо гъэнэфагъэхэр зэрахъэщтыгъэх.

Гущылэм пае, ахэмэ зэу ащыщ "мэшІоелъэр". Ащ фэдэ ашІыщтыгъэу Тыркуем ис адыгэхэу тызІукІагъэхэм къашІэжърэп. Бзылъфыгъэм сабий хэмыкІы зыхъукІэ, ашІэщтыгъэу къахэнэжъыгъэр - нысакІэу сабий зыхэмыкІырэр пшэсэныпсы жъуагъэм зэрэхагъэтІысхъэщтыгъэр ары. ЕтІанэ ефэндхэр агъатхэти, ишІуагъэ бэрэ якІыщтыгъэу къалотэжъы. Е зыгорэм кІалэ кыфэхъу хъумэ, бзылъфыгъэр кІоти, кІэлэдакІом фэбэ-фабэу тырагъэтІысхъэщтыгъ. Ащ нэмыкІэуи, бзылъфыгъэу кІалэ кызфэмыхъурэм тхъацуфкІэ еощ-

тыгъэх, "кIалэ кыпфэрэхъу" алозэ. Бзылъфыгъэр чэтэщым ащэти, чэтэщым тхьацуфкIэ еохэмэ, бзылъфыгъэми еохэзэ, тыралощтыгъ: "ШъукIу, шъукIу, чэтхэри орэкъуртэх, нысэри орэкъуртэ", алозэ.

Мамыкур, ащ илофшIэн

Сабыир зылэгу кыихъухъэрэ бзылъфыгъэ Iазэм мамыкукIэ еджэх. Адыгэхэу хэкужъым щыпсэухэрэми Тыркуем ис адыгэхэми бзылъфыгъэ зэпкъаджэр хъушъэн зихъэкIэ, мамыкур кырагъэблагъэщтыгъэ. Ащ фэдэ бзылъфыгъэхэр чылэ пэпчъ дэсыщтыгъэх. Ахэмэ "мамыку", "кIэлаштэ", "хъушъэмпэс" аралощтыгъ. Мамыку зылощтыгъэхэр адыгэ шъолъырым исхэмрэ къэбэртаехэмрэ арых. "КIэлаштэ" е "хъушъэмпэс" зылощтыгъэхэр шапсыгъэхэр арых.

Тыркуем ис адыгэхэм ащыщэу бжъэдыгъухэр ары нылэп гущылэу мамыкум кыкIырэр кызыгурылорэр. Шапсыгъэхэм, абдзахэхэм тыркубзэкIэ "эбэ" ало нахъ, "мамыку" зыфилорэ гущылэр адыгабзэкIэ къалоу зэхахыгъэп, ашIэрэп.

Бзылъфыгъэм сабыир кынкIэ кыфэхъоу хъущтыгъэ. Сабый къэхъуныр бзылъфыгъэм фагъэпсынклэным, цIыф бзаджэм иягъэ ащ емыкIыным апае Iофыгъо зэфэшъхьафхэр ашIэщтыгъэх. Гущылэм пае,

бзылъфыгъэм ышъхьацхэр атIатэщтыгъэх, гъэпытагъэу, пхыгъэу унэм илъыр зэкIэ къатIатэщтыгъ, бзылъфыгъэр шашыф фыжъым тырагъэгъуалъхъэти агъэхъыештыгъэ, аутхыпкIыщтыгъэ, илIы ицуакъэ псы рагъахъоти, рагъэчъыхъэти рагъашъощтыгъэ, ыблыпкъ кIэуцохэти, агъэсысызэ кыращэкIыщтыгъэ, блэр зэраукIыгъэ бэщымкIэ ыкIышъо нэсыщтыгъэх, еощтыгъэх, шъхъатехъо тырахъощтыгъэ, арымырымэ мэлэичхэр къекIолIэщтхэп алоты. Ау къашIэжърэп ащ фэдэ уахътэм штагъохэр хэлъэу орэд къалоштыгъэу. Агъаштэмэ нахъ псынклэу илоф зэкIэкIыщт алоштыгъ. Тэ тиадыгэ шъолъыр зыцIэ къетIогъэ Iофыгъохэр зэкIэри щагъэцакIэщтыгъэх. Тыркуем исхэм орэд къэлоныр чIэнагъ, ахэзыжъыгъ, агъэшIагъоу къэупчIэщтыгъэх "ащ фэдэ уахътэм орэд къэплонэ?" алоты.

Сабыир кызыхъукIэ, апэдэдэу ныбыджыр паупкIыщтыгъ. "IэхъомбиплIым (IэпэплIанэ) ишъомбгъуагъэ фэдиз икIыхъагъэу ныбыджым кыпанэщтыгъ" ыIуагъэуи, е "Iэхъомбэшхом изэрытыплэ щегъэжьагъэу икIыхъагъэм фэдиз" ыIуагъэуи бзылъфыгъэхэм талу-кIагъ. Ныбыджыр зыпаупкIыкIэ, бзыуцыф Iудэнэ къэбзэ цIыкIукIэ папхыкIыщтыгъ. Ныбыджыр зыпызыжъкIэ, онджэкъым хаежъы, кIэлэ-даклор чIатIэжъы мэщытым ыпашъхъэ. Пшъэшъэжъые кызыхъукIэ, лъэу бзылъфыгъэм кIэкIырэм щыщ ынэгущъхъэ щафэщтыгъэ "нэгущъхъаплъы хъушт" алоты.

Кіэлэціыкілүм джанэ шыгъэу кызыыхъукіэ, лъэшэу гушлощтыгъэх, насыпкіэ алъытэщтыгъ. Ар хъэдэным клоцлащыхъэти агъэгъуштыгъэ, етіанэ агъэтакъоти шъом е хъэдэным клоцыльэу ными клалэми апшъэ дуахъ фэдэу илъыштыгъ. Ар нэ темыфэнымкіэ, цыф бзаджэм иягъэ емыкынымкіэ ишлогъэшхо къаклоу алъытэщтыгъ.

Кіэлэціыкілүм ыпшъэ кіэтіый ещэкыгъэу кызыыхъукіэ, "шхончим еклодыліэшт е хъапсым дэфэшт" алоті, шыщынэщтыгъэх, шы-мэхъашэщтыгъэх.

Кіэлэціыкілүр кызыэрэхъугъэм тетэу мамыкум ыгъэпскыштыгъ, шыгъушыпс фабэм тыжбын іалъынэ хильхъэти. Етіанэ хъэдэнхэу агъэфедагъэхэм аклоцлащыхъэти, янэ ыбгъашъо клагъэгъуалъхъэщтыгъ. Мамыкур къаклозэ, кіэлэціыкілүр мэфищэ ыгъэпскыштыгъ. Ащ нэужым унагъом бзыльфыгъэ анахыжъэу исым ар ыгъэпскыштыгъ мэфэ 40 охъуфэ нэс. Сабыир псэу зэрагъэпскыштыгъэм апщызэ псы джэмышх 40 хакіэщтыгъэ. Ными джащ фэдэ къабзэу мэфэ 40 зигъэпскыын фэягъ.

Сабыир кызыэрэхъурэм лъыпытэу шъхъашъодэу дыгъэ цыгъо джанэ щалъэщтыгъ. "Джанэр щымылътэмэ, насыпыр агощы зыхъукіэ зэрилъхъан имылэу къэнэни, насыпынчъэ хъушт", алоштыгъ. Бзыльфыгъэу сабый кызыфэхъугъэр мэфэ 40 тешлэфэ псынэм рагъэлабэщтыгъэп, "хъамлыухэр хэхъошт", алоті.

Кіэлэціыкілүр мэфэ 40 мыхъоу унэм рахыштыгъэп. Мэфэ 40-р тешлагъэу унэм зырахыкіэ, апэдэдэу мамыкум дэжъ ахыштыгъ шлу-хъафтынхэр игъусэу. Ежъ мамыкуми, джащ фэдэ къабзэу, шлухъафтынхэр сабыим кыыфишлын фэягъ. Мамыкум дэжъ кызырахыжыкіэ, кіэлэціыкілүр кыыблэ лъэныкъомкіэ агъаплъэти, джа лъэныкъомкіэ шыс унагъо горэм ыдэжъ ахыштыгъ. А зыдахыхэрэм кіэлэціыкілүм клэнкіэ кыыратын фэягъ: "Мы клэнклэм фэдэу фыжбы охъуфэ ерэгъаші", алонышъ. Кіэлэціыкілүр ащ ахын зыхъукіэ, нэ кыытемыфэным пае алоті, ынэтлэгу шыуан шлой щафэщтыгъ, иджэнабгъэ хъэдэн зэмлэужыгъохэр хадэщтыгъ, шыгъ шхъуантіэ ыпшъэ рашлэщтыгъ. Сабыир унэм изакъоу кыыранэн зыхъукіэ, цыф бзаджэм иягъэ емыкыным пае алоті, кушъэм пхъэнкыпхъэ раусэиштыгъ. Сабыим нэ темыфэным пае, ылэбжъанэу паупкыгъэр мэшлэ жъоукіэ агъэстыти, яжъэр ащ ышъхъагъ кыыщырахыакыти, члатлэжыштыгъ. Сабыир кызыыхъугъэр мэфищ охъуфэ "чыщ" епіомэ клэгъутхъащтэп алоті, мэфищрэ а іофыгъор агъэцаклэщтыгъ. Кіэлэціыкілүм псы ратыштыгъэп "мэлэличхэм рагъашъо" алоті. Ілэхъуамбэ клэшъужбы зыхъукіэ, "мэлэличмэ псы рагъашъо" алоштыгъ.

Къэзэралорэмклэ, цыф бзаджэр нымрэ сабий къэхъугъаклэмрэ лъэшэу афэкъаигъэу щытыгъ. Ащ пае унэу нымрэ сабий цыклумрэ зэрылхэр къагъэгъунэщтыгъэх, пчъэлупэм яжъэ луатакъоштыгъ, ахэр зэрылхэр унэм фаер зэклары ихъан фитыгъэп, ихъан хъурэм ицуакъэхэр яжъэу пчъэлупэм лулъым къыхинэнхэшъ, лъапцлэу унэм ихъан фэягъ. Нэмаз уахътэм, азанэр джэ зыхъуклэ, унагъом ллэу исхэм анахьыжъым дуаххэр къылохэзэ, нымрэ сабыимрэ зэрылхэр унэр щэ къыклухъэщтыгъ. Цыф бзаджэхэр агъащтэхэу алозэ, гъолъыжыгъом оштыгъэх. Тыгъэр къохъагъэу сабыим ищыгъынхэр щагум къыданэщтыгъэхэп, ныр изакъоу унэм рагъэклыщтыгъэп.

Клэлэцыклур хъыбзэу къызыхъуклэ, джэрз лэдженыр тыраулубэти, щэ теоштыгъэх. Ащклэ клалэм ыпсэ зыкъырагъэшлэжыщтыгъ. Сабыир къызыхъугъэр тхъамафэ зыхъуклэ, кушъэхапхэ фашлыщтыгъ. Кушъэ лалэр унагъоу сабыир къызэрыхъухъагъэм ыгъэхъазырыщтыгъ. Сабыим янэ ытыщхэми къашлэуи къыхэклыщтыгъ. Кушъэхапхэ зашлырэ мафэм сабыим къурмэн фашлыщтыгъ. Хъаблэм тес ныохэр къырагъэблагъэщтыгъэх, ланэхэр ашлыти шхэщтыгъэх, сабий цыклум фэлъалоштыгъэх. Ащ ыужым ллакъом анахьыжъэу хэт ныоу къырагъэблэгъагъэм ыпашъхъэ, кушъэр зэгъэфагъэу къырагъэуцоштыгъэ. Апэдэдэ чэтыур къахъыти, кушъэм хагъэгъуалъхъэти, тхъэм елъэлущтыгъэх: "Яалахъ, мы чэтыур зэрэчъыяпхэм фэдэу клэлэцыклум чъые пытэ, чъые лэшлу илэу мы кушъэм щыгъэчъый", алоты. Ащ ыужым сабыир кушъэм хапхэщтыгъ. Цыф бзаджэ иягъэ сабыим къыримыгъэклыным пае алоты, щыгъ шхъуантлэхэр кушъэм пашлэщтыгъэх, гъучл такъыр, Къурланыр ышъхъэ члалъхъэщтыгъ. Мыщ дэжъым ордэ къалоштыгъэу къашлэжърэп.

Адыгэхэу Тыркуем исхэм сабыир къызыхъурэ мафэр хагъэунэфыклыщтыгъэп. Къашлэжърэ закъор лъэхъаныр гъэмэфагъэмэ е клымэфагъэмэ, гъэтхагъэмэ е бжыхъагъэмэ, ом изэрэщытыгъэмклэ яклалэхэр къызыхъугъэхэр къашлэжъых. Тэ, хэкужъым щыпсэухэрэмкли, ащ фэдэ уахътэхэр къытэклугъэх, ау джы непэрэ мафэхэм цыфым анахъ мэфэклышхоу къеклурэр къызыхъугъэ мафэр арэу алъытэ. Тыркуем тащылулагъ илъэс 50-м итхэм ащегъэжъагъэу яклалэхэр къызыхъугъэ мафэр хэдгъэунэфыклэу мэхъу къытэзылуагъэхэми. Ахэр егъэдженгъэсэн, бизнес лэфхэм нахъ апылхэр арых. Мээаклар къыхъагъэу сабыир къэхъумэ, ар дэгъоу алъытэщтыгъ "клалэм псынклэу хэхъошт", алоты. Ос телъэу къэхъумэ, шлуклэ алъытэщтыгъэ; бжыхъэу, лэжыгъэ угъойжыгъом къэхъумэ, "баи хъушт" алоштыгъэ. Сабыир къызыхъуклэ, хъаблэм къыщеклоклэхэзэ аралоштыгъ, гушлуапклэхэр къагъахъэщтыгъэх.

Сабыир кызыхыгъэ мафэм щегъэжыагъэу ашлэщтыгъэ фэ-ло-фашлэхэр - зэрагъэпскыщтыгъэр, цлэ зэрэфаусыщтыгъэр, кушъэм зэрахапхэщтыгъэр, цэр апэрэу кызыхэкыклэ ашлэщтыгъэр, хъушъэн шъхъацым зэрэдзеклощтыгъэхэр, лъэтегъэуцор, узэу кьеокыхэрэм зэрялазэщтыгъэхэр - джахэм зэклэм япхыгъэхэу лобыгъо гъэнэфагъэхэр агъэцаклэщтыгъэх.

Тыркуем щыпсэурэ адыгэхэм ащыщхэу сызлуклагъэхэм сабый къазыфэхъурэм, дин шлошъхъуныгъэу ялэм тетэу мзеклох. Гущылэм пае, Къурланым зэритхагъэмклэ, сабыим цлэр фэзыусын фаер янэрэ ятэрэу ахэмэ алъытэ. Ауцтэу зышыхэрэри Тыркуем щыпсэурэ адыгэхэм ахэтых, ау нахыпэм сабыеу къэхъугъэм цлэ фэзыусыщтыгъэ-

хэр ныжъ-тыжъхэр арыгъэх. Клэлэцыклым кызыхыгъэ мафэм щегъэжыагъэу мэфибл охъуфэ нэс цлэ фэуусын фай. Ащ пае клэлэ-цыклым иджабгъу тхьаклымэ азанэ уиджэшт, етланэ цлэу фэуусыщтыр блэ къэплон фай. Мыщ "ныбыджыцлэ" рало. А цлэр ары ахърэт мафэм зэреджэштхэр. Ащ нэмыклэу мафэ къэс реджэхэу цлэ фаусыщтыгъ. "Ныбыджыцлэр" Къурланым кыыхахы хабзэ. Клэлэцыклым цлэу фаусырэр къемыклоуи кыыхэкыщтыгъ. Сабыеу унэм кыхъохэрэр зым ыужы зыр итэу ллэхэ зыхъурэм, клалэ хъумэ ятэ ыцлэ фаусы, пшъашъэ хъумэ янэ ыцлэ фаусы. Ащклэ ллэныгъэр къагъэуцоу къащыхъущтыгъ. Ащ фэдэу ятэ ыцлэ цлэу зыфаусыгъэ цыфы тылуклагъ

- ар чылэу Байрамыдж щыпсэурэ Чэмыщэ Рафет ары. Мыщ яхыщырэу тыркухэми хабзэ ял. Клэлэцыклоу унэм кыхъохэрэр ллэ зыхъуклэ, клалэ хъумэ, "Турсун" фаусыщтыгъ - "орэмыл, орэхъужь" кыиклэу; пшъашъэ хъумэ, "Ибер" - "икъушт ллагъэр" кыиклэу.

Нахыжъхэу тыздэгущылагъэхэм янэ-ятэхэм ацлэхэр тэ тишъолъыр ис цыфхэм ацлэхэм атефэх, ау ахэмэ ауж кыкыхэрэм зэ-клэхэми цлэу ялэхэр тыркуцлэх. Къэлогъэн фаер хэкужъым зынэгу къэгъэзагъэу, къэкложъмэ зышлоигъохэу, зэрэадыгэхэр зыщымыгъу-пшэрэ унагъомэ джы сабыеу къарыхъухъэхэрэм адыгабзэклэ цлэ гъэшлэгъонхэр зэрафыусыхэрэр ары. Гущылэм пае, Фэсыжъ, Нэсыжъ, Псынеф, Осэпс. Клэлэцыклым цлэ кыфэзыусырэм шъуашэ кыфишлы-щтыгъ къурмэн игъусэу. Цыфым цлэу фаусырэм елътыгъэу иакъыл, инасып мэхъу алоты, бэрэ егупшысэщтыгъэх. "Гущылэжъэу "ыцлэ фэд ышъхы" плэмэ джары кыкырэр", ало.

Адыгэхэм сыдигъоклы унагъом шъэожъые кыхъомэ, нахь насы-пыгъэклэ алътэщтыгъ, шъэожъыер "ятэ ич, ипчэгъу, ипкъэу, унагъом ылъапс", алощтыгъэ. Чыгур загощыщтыгъэ лъэхъаным шъэожъые зилэр ары нылэп чыгу лахь зэратыщтыгъэр. Ащ мэхъа-

нэшхо илагъ лэжьэкӀо унагъомкӀэ. Ау чыгур ащэ зыщыхъугъэм щегъэжьагъэу пшъашъэри кӀалэри язэфэдэу хъугъэ. "Псаоу къэхъумэ хэтри цыфи зэтепфынэу щыта?" аӀо. Сахэплъагъ пшъашъэмэ нахь фаехэ фэдэуи. Сыда плӀомэ "нэчыхъэшхо кыкӀэкӀо", аӀо.

Къэбэртэе унагъом шъэожъые кызыхъокӀэ, "къое плъыжь кӀэ-рышӀэ" фашӀыщтыгъ. Джы кызнэсыгъэми ашӀэу кысалауагъ. Ар дэгъу дэдэу къетхыжьы къэбэртэе этнографэу МэшӀодзым. Кыыхэдгъэщынэу тызфаер МэшӀодзым кызэритхырэм фэдэ къабз къэбэртаеу Тыркуем исхэми зэрашӀэу кызэрэталуагъэр ары, ау орэд къалоштыгъэу къашӀэжьрӀэп. КызэралотэжьрэмкӀэ, "къоекӀэрышӀэ" зыфамышыгъэ кӀалэр хыбъеу, къепкӀырэ щымыӀэу, жым зэридзэу дунаим теты. Ащ пае, нахыпэм зэрашӀыщтыгъэ дэдэм фэмыдэми, ащ иплъышъохэр кӀалэцӀыкӀум фагъэцакӀэу непи хабзэ ахэлъ.

КӀэлэцӀыкӀум ыцэ кыыхэкӀэу апэ зылъэгъурэм чэмцуем ыхыны хигъэуцон фэягъ, ащкӀэ цэхэр псынӀэу кыыхэкӀыным фаузенкӀыщтыгъ. Игугъу амышӀымэ нахышӀоу ныхыбэрэмкӀэ еплъыщтыгъэх, "зигугъу бэрэ пшырэм нэ тефэ", аӀоти. Ау хэтми зылъэгъурэм кӀэлэцӀыкӀум шӀухъафтын фишын фэягъ. КӀэлэцӀыкӀум ыныбжь илъэ-сиблым зынэскӀэ, зэрэхабзэу ыцэ, Ӏозы. Цэу кыӀузыгъэр унашъхъэм дадзыещтыгъ, дэзыдзыерэм "Цыгъо цыкӀу, цыгъо цыкӀу, мы цэжъыр хы, цэ дахэ кыисфахъ", ылоштыгъ. Пшъэшъэжьые цыкӀур мэзих зыхъукӀэ, мэзихыр ары цэхэри кыыхэкӀынэу зыригъа-жьэщтыгъэр, джащ ехъулӀэу тхьакӀумпылъ палъхъэщтыгъ, нахь шӀэхэу кӀыжьыщт аӀоти. Ащ ехъулӀэу тхьакӀумыр зымыугъоныкӀэ, "ахърэт мафэм блакӀэкӀэ аугъоныжьыщт" аӀоти, клагъэкӀэу пылъыщтыгъэх.

КӀэлэцӀыкӀум ылэбжъанэ паупкӀын зыхъукӀэ, бэ Ӏофэу кыи-пагъэкӀыщтыгъэр. Ащ ехыӀлэгъэ фэло-фашӀэхэр бэу зэтыралоты-

кӀы. Ӏэбжъанэр шӀэх дэдэу паупкӀыщтыгъэп. Ащ пае лэныстэ цыкӀу гъэнэфагъэу къащэфыщтыгъ, ащкӀэ паупкӀыщтыгъ е янэ цэкӀэ пишхыкӀэуи хъуштыгъэ. КӀэлэцӀыкӀум ылэ "бэрчэт орэхъу" аӀоти, хьаджыгъэ дзыом хагъэбыти, етӀанэ ылэбжъанэхэр паупкӀыщтыгъ. Е ятэ иджыбэ рагъэлабэти, ахъщэ кырырагъэхыти, етӀанэ Ӏэбжъанэр паупкӀыщтыгъ, Ӏэбжъэнэ пыупкӀыгъэхэр чӀатӀэжьыщтыгъ.

КӀэлэцӀыкӀум уз зэфэшъхъафхэр къеутэкӀыщтыгъэх, ахэмэ апылъыщт Ӏазэхэр яӀэщтыгъэх, Ӏэзэгъу афэхъуштыгъэр ашӀэщтыгъэх. Анахъэу кӀалэм фэкъаигъэу къеузыщтыгъэр кӀэлэгъэщынэ зыфалорэ узыр ары. КӀалэр ошӀэ-дэмышӀэу плъыр - стырышхом ыхъэу хъуштыгъэ. А узым кыыхэкӀэу ышъо шӀуцӀабзэу, уеджагъэки кыюплъыным ыгъэшъхъахэу, плӀэм хэупцӀагъэу сымаджэр хэлъыщтыгъ, джарэу уз

хыльэу щытыг ар. А узым еплэфын фаер псынклэу замыгэцаклэклэ, клалэхэр бэу иллыкыщтыгэх. Апэдэдэу клалэр аубытыти, янэ иджэнаклэ кьалэтыти, ыбэкьу дагьаплъэщтыг "укьы-здыкыгэм кложь" алозэ, е "неп укьызыслъфыгэр" ным рагьалоштыг. Етлани шъхьатехъо е шэкл шлуцлэ клалэм тырахъоштыг. Клэлэгъэщынэ кьызеутэклрэм умыгэкошэу зыдэщысым гьучлылунэ хэплумэ ишлуагъэ кьаклоу агъэунэфыгъэу щыт, е апэдэдэ кьырихьы-ллэрэм игьончэдэ зыщыхэу зытеуцоклэ ишлогъэшхо екыщтыг. Ащ нэмыклэу, хьадэр агъэпскы зыхьуклэ, псэу кьелыжърэм щыщ рагъашьомэ ишлуагъэ екыщтыгъэу кьашлошлыщтыг. Мы узыр клалэм охтэ бэклаерэ кьеутэклын ылъэкыщтыгъэ, игьом емылазэхэмэ. Клалэр пхъэкьутаплэм клэм пхъэлушклэн кьыугьоин ылъэкл охьуфэ нэс мы зигугьу кьэтшыгъэ лофыгьохэм ащыщхэр зырашлэфклэ, ащ ишлуагъэ кьаклоштыг, клалэр хъужьыщтыг.

Клэлэцлыкыхэр шьопллы хъуштыгэх е жэгубэг зыфалорэ узыр кьязуыщтыг. Шьопллы хъурэ клалэр унэм ипхынэу амал илагъэп. А узым клалэм ыкышъо хъурэабзэу кьэц цыкы фэдэу плъыжьыбзэ ышыщтыг. Шьопллыр мэфибгъурз кьеузыщтыг.

Мэфищрэ

ыкышъо кьыхыхыщтыг, мэфищрэ сымаджэщтыг, мэфищклэ хэхьажьыщтыг, ау плъыр-стырышхом зэлъештэш, сымаджэр щылъын фэягъэ охъужьыфэ. Шьопллы хъурэ клалэм шьоушцыгьу плъыжь кьутагъэхэр псым хагъэтклухъэти рагъашьоштыг, лэшлу рагъэшхыщтыг. Унэм лы щыбгъажьо, лы ебгъэшхи хъуштыгъэп, зебгъэшхыклэ нэшъу хъушт, алоштыг. Щыгьу хэмыльэу бгъэшхэн, псыбэ ришъун фэягъэ, мэфишлырэ ыпкышъол псы нагъэсыщтыгъэп, сымаджэм хъэдэн плъыжь цыкыхэр ылашъхъэхэм арашлэщтыг. Джауштэу а узым ешлушлэхэзэ, узыр сабыим клагъэкыщтыг.

Жэгубэгыри уз хыльэу щытыг. Ащ пшэр пиубытыкыщтыг, шъхьэр узэу, пшэр бэгыгъэу, бгъэсысымэ псэр хэкыштым фэдэу хъуштыг. Сымаджэр плъыр-стырышхом зэлъиштэщтыг, пкьэу хэлъыр ллагъэм фэдэу, гьэретынчъэ ышыщтыг. Жэгубэг зилэм бзылъфыгъэу толъфэныкьо кьэзылъфыгъэр ары елэзэн зылъэкыщтыгъэр. Толъфэныкьуитлум язэу нахьыклэм (ыпэ кьэхьурэр ары нахьыклэклэ алъытэрэр) иджэнаклэклэ ыжэпкь клалэш, етланэ зыжэгъу узырэм ыжэпкь клэлэжьыщтыг. Джащ тетэу тхьамафэрэ лэзэр гунэклэу симэджэ гунэклым ришлэфын фэягъ.

Talyklaġy унаġоxэу блэшъхъэ сурэтхэр зилэхэми. Ахэр хъэ-джаклохэм къарахыġэхэу, "сымаджэ хъурэм ыпшъэ ипшлэмэ ишлуа-ġэ къакло", алоу ялэх.

Клэлэцлыклымэ лye къязыщтыġь. Ар къызхэклырэр шхын мыкъабзэ е джэголъэ шлой ыжэ зыдилъхъэклэ ары. Ащ чынэклэ убыġээр тыратакъощтыġь, етланэ чэтыум ыклэ клэлэцлыклым ыжэ дальэшъущтыġь. Ащ ишлуаġэ къаклощтыġь.

Клэлэцлыклар ġожьуз зыхъуклэ, чэт лъэкъо ġожь е чэт

ġожь раġэшхыщтыġь, ынэгу дэнэ ġожь тырахъощтыġь, ġутхьапс раġашъощтыġь, ынэклашъо еохэзэ, узыр хафыщтыġь.

Клэлэцлыклым ышъхъац шъхъэлъэшлой хахъомэ зэйтун даġэ щафэзэ хаġэклыщтыġь. Ар зымафэ лoфэу щытыġэп. Къызэрэхъуġэм тетэу аукъэбзынэу раġажъэщтыġэп. Клэлэцлыклым ышъхъэ хъураеу, зэшъу-зэлэу хъуным пае къызэрэхъуġэм тетэу пэлo хъурэе цыкly пытэу ышъхъэ щалъашъощтыġь.

Ыныбжъ емылбытыġэу клэлэцлыклар клэгъутхъэ зыхъуклэ, бэнтехъом хэшлыкlyти, ġончэдж фашлыщтыġэ е бэнтехъор ыклапцлэ къыращэклыщтыġэ. Ащ ыужы хинэжъыщт алощтыġь, е хъадэр зэ-раġэпсклыġэ псым къелыжбыġэм раġашъомэ ишлуаġэ къаклоу шлошъхъуныġэ ахэлъыġь.

Клэлэцлыклухэм бэрэ къяутэклыщтыġь клэпцлэузыр. Ащ фэдэ сымаджэхэм ялазэщтыġь бзылъфыġэхэу блэм хъантларкъор езыġэ-тлупщыжбыġэхэр. Ахэмэ сабий сымаджэр акокл раġэтлысхъэти, алэ зэрадзэзэ ыныбачлэ къыклалэщтыġэх. Ар мэфищрэ ашлыти, узыр шъхъарыкlyщтыġь.

Клэлэцлыклар къызыхъуклэ, шъхъацэу телъым хъушъэн шъхъац рало. "Ащ фэдэ шъхъацым сабыир онтэгъу ешлы, хигъахъорэп" алоты, ыныбжъ илъэс зыхъуцтым ехъулэу сабыим ышъхъэ аупсыщтыġь. Ар тышыр е ныщыр ары зышлын фэяġээр. Сабыим ышъхъэ мазэм икьи-хъэгъоу аупхъущтыġь. "Бэраупс" алозэ фэлъалоштыġэх. Хъушъэн шъхъацэу тырахыġээр агъэтлылъыщтыġь. Етланэ дзэм клон зыхъуклэ, ыныбыджэу пызыжыġаġээр джа шъхъацым ġусэ фашлыти, зы-дыраġахыщтыġь. Ахэр къызыдырихъакlyхэ зыхъуклэ, "псаоу, фыкъуаġэ фэмыхъоу къэкложбыщт", алоштыġь. Пшъэшъэжъыем ышъхъэ аупсы зыхъуклэ, клэпсэ кlyхъэ ġумым тыраġэтлысхъэщтыġэ, шъхъац лужъу дэгъу къытеклэжбынымклэ ишлуаġэ къэклошт алоты.

Клэлэцлыклухэр зыġэгусалэу зыхъухэклэ, ыныбэ хъэ къарэ тыраġэшхыкlyщтыġь. Ащ пае хъалыġу агъажъэти, клалэр кlyбклэ агъэгъолъыти, ыныбэ а хъалыġур тыралъхъэщтыġь, етланэ хъэ къарэ

кыыуащэти, а хьалыгъур тырихэу зишхыкӀэ, кӀалэм ишэн зэблӕхъугъэ хъуштӕу ары зэралъытӕщтыгъэр.

КӀэлӕцӀыкӀум нӕкӀэбыдз къызыкӀакӀӕкӀэ, хьалыгъу такъыр а чӀыплӕм тыралъхъӕщтыгъ, ар етӀанӕ хъэм, рагъэшхыщтыгъ, е Ӏазэхэр кӀэлӕцӀыкӀум ынӕ бзӕгукӀэ кӀэбзаещтыгъӕх, янӕ ибыдзыщӕ кӀащӕщтыгъӕ.

Сабыим икӀогъу зыблӕкӀыкӀэ, унагъор лъӕшъӕу ыгъӕгумӕкӀыщтыгъӕ. Ащ пае кӀалэм янӕжъ хьалыгъу цӀыкӀухэр ышӀыхэти, кӀэлӕцӀыкӀухэм афигощыщтыгъ "орӕкӀо шъуло", арилоти.

КӀэлӕцӀыкӀум апӕрӕ лъӕбӕкъухэр ыдзыхэу, кӀоным енӕцӀы зыхъукӀэ, лъӕтегъӕуцӀо фашӀыщтыгъ. Лъӕтегъӕуцом ехъулӕу Ӏанӕхэр ашӀыщтыгъӕх, хъаблӕм нӕжъ-Ӏужъӕу дӕсхэр къырагъӕблагъӕщтыгъӕх. ЗӕкӀӕ ахэм шъухъафтынхэр сабыим къыфахъыщтыгъӕх. Тышыпхъухэм ащыщ горӕм сабий цӀыкӀури гъӕкӀӕрӕкӀагъу унӕм къырихъӕщтыгъ.

Хъалжъые агъажъӕти, ащ сабыир лъапцӀӕу тырагъӕуцомӕ - къырагъӕуцохыжъзӕ щӕгъогогъо ашӀыщтыгъ. Шъӕожъыем е пшъӕшъӕжъыем шъхъадж елъытыгъӕу сабыим къекӀушт Ӏӕмӕ-псымӕхэр Ӏӕнӕ хъураем тыралъхъӕщтыгъӕх. Джахэм сабыир аращалӀӕти, ахагъӕлабӕщтыгъ. Сыдми къахихрӕм елъытыгъӕу сӕнӕхъат фӕхъуштӕу алъытӕщтыгъ. Ащ къыщалаощтыгъ:

"Лъабы-тый-тый,
Лъабым панӕ хау,
Уинанӕ хехыжъ,

1.9

Уятӕ цокъӕ дахӕ къыпфехъ".

КӀалэм ылъӕ пытӕу, ыпсӕ пытӕу, гъӕшӀӕ кӀыхъӕ хъунӕу аӀоти фӕлъаӀощтыгъӕх. Ар зыфамышӀыгъӕ сабыир ренӕу лъӕпӕо зӕпытыщтӕу къашӀошӀыщтыгъ. "Лӕпао" ыломӕ ебӕджыныр арӕп къикӀырӕр, ищӀыӀӕныгъӕ къин зӕпымычыжъӕу щыӀӕщтӕу ары нахъ.

КӀэлӕцӀыкӀум зехишӀыкӀы зыхъукӀэ, унагъом нахъыжъӕу исхэм акӀырыплъызӕ, яунӕгъо-унашъо дыригъаштӕу мӕхъу. Мы зигугъу къӕтшӀыгъӕ Ӏофыгъохэр зӕкӀӕри адыгӕхэм сыдигъокӀи ахӕлъыгъӕх. Тыркуем исхӕми зыдырахыжъыгъӕу лъӕпкъ шӕнхӕу ахэр ахӕлъых. Ау а Ӏофыгъо пӕпчъ орӕдкӀӕ гъӕкӀӕрӕкӀагъу щытыгъ лъӕпкъыр зӕикӀӕу хӕкужъым щыпсӕухӕ зӕхъум. Синасып къыхъыгъӕп кушъӕ орӕд закъу нӕмыӀӕми къӕстхыжъынӕу. "Орӕд къатӀощтыгъӕу къӕтшӀӕжърӕп", аӀо. Ары, адыгӕм ищӀыӀакӀӕ зӕщаути, итӕкъухъагъӕу дунаим къытенагъ. Орӕд къӕлоныр хӕта зиӀофыгъӕр?! ХымӕчӀӕу зӕрыфагъӕхэр нынӕплӀос афӕхъугъӕу, агу къыгъыкӀӕу ягъашӀӕ рахыщтыгъӕмӕ. Мы зигугъу

къэтшыгыэ юфыгыохэр къэзышлэжьэу непэ шылэжьыр мэклэ дэд. Ахэм ялэпкъ къэбархэр ясабийхэм, пшысэжъ фэдэу, тыркубзэклэ къафалуатэ. Хэта ар зипшысэжъыр?! Адыгэр ара, хьау-ми тыркур ара?! Зэхашыкы шыа а сабийхэм?!

Къысшлшы зэхамышыклэу. Пшысэжъым хэлъ къэбарэу къафалуатэрэм тыришыхьатэу сабийхэм тэ тарагъэлъэгъуштыгъ. КӀэлэцлыкӀоу хьаблэм тесхэр къаугъойхэмэ, ялахьыл блэгъэ дэдэ къа-клэм нэлуасэ зэрафашырэм фэдэу къытфащэхэти, тагъэлъэгъуштыгъэх, нэлуасэ къытфашыштыгъэх. КӀэлэцлыкӀухэм адыгабзэр ашӀэрэп, сыда плэмэ быдзыщэм хэлъэу алуфагъэп, адыгэ кушъэ орэд дахэ къафалуагъэп. Ау кӀо, тхьэмкӀэ шыкур, нахьыжъ къыхъэмэ укыызэрэтэджын фаер алъ хэлъ, хьакӀэм узэрэпэгъокыӀын фаер дэгъоу ашӀэ. Унэ къыклаплъэхэу, къыпкӀэлъырыхъэхэмэ зыкъыуагъэпкӀэу ясабийхэр плугъэх.

0

ХЪЭДАГЪЭМ ИФЭЮ-ФАШӀЭХЭР

Цыф лъэпкъ пстэоу дунаим тетхэм яхьэдагъэ ифэло-фашӀэхэр зэфэшъхьафэу рагъэкӀокыӀых. Ар къызыхэкырэр динэу алэжьырэр, ящылэкӀэ-псэукӀ, ядунэееплъыкӀ арых. Ау цыф лъэпкъ пстэухэм ялътыгыэмэ, адыгэхэр яхьадэ нахь клагъэкӀэу пылътхэу къысщэхъу. ЯгухэкӀ къызэрагъэлъэгъорэ шыкӀэ-зекӀуакӀэхэр зэмылӀэужыгъуаб, хьадэм дычӀэхьащтхэм фэдэу зызышыхэрэри бэрэ къахэкы, ау агу мэузыми, щӀэлэгъэшхо ахэлъэу нахьыбэрэмкӀэ мзекӀох.

Тыркуем ис адыгэхэр зыпштэхэкӀэ, "яхьэдэгъэ фэло-фашӀэхэр нахьыпэм зыфэдагъэхэр, непэ зыфэдэхэр" плӀоу зэтѣпфынхэу щытхӀп. Илъэси 135-рэ хъугъэу зэхъокыгъэшхо хэмышъухъэу яхьадэхэм адзекӀох.

Цыфым идунае зихъожькӀэ, ыпсэ зэрэхэкыгъэм лъыпытэу ылэхэр ыпкъы гуаушхох, ыжӀпкъ клапхэ, ылъакъохэр лъэгупашъом дэжъ щызэгупапхэх. ПлӀкӀорым хэлъмэ, "чыгум зэрэпӀблэгъэщтым пай" алошъ, кӀадзэ фашышъ, джэхашъом тыралъхъэ. Ащ хьадэр нахь щыгупсэфынэу алътэ. Дунаир зыхъожьыгъэр хъульфыгъэмэ, кӀакӀо тырахъо. Хьэдэтехъохэр уцышъохэу, дуахъ тетхагъэу чылэ пӀпчъ джырэ лъэхъаным илэх. КӀакӀом ыкыӀу ар тырахъо.

Бзылъфыгъэм ихьэдэтехъорэ хъульфыгъэм ихьэдэтехъорэ зэфэшъхьафых, ау ятеплъэкӀи яшыкӀэкӀи зэфэдэу щытых. Хъульфыгъэ хьадэм ыкыӀу шъэжъые, къамэ, бзылъфыгъэ хьадэм - лэныстэ тыралъхъэ. Хьадэр мыбэгынымкӀэ ащ яшлуагъэ къакӀоу алътэ.

Унагъоу хъэдагъэ зилэр чылэм удахъэмэ къэшлэгъуаеу щытэп: къэлапчъэр лухыгъ, щагу дэхъэгъум, щагум лыхэр бэу зэхэтхэу, зэрэнэшхъэйхэр къахэщэу олъэгъух.

Тыркуем ис адыгэхэм "хъадэр нахь шлэхэу бгъэтлылмэ, нахь псапэ хъушт" алошъ, а лофыгъор нахь псынклэу зэшлохыгъэ хъуным пае зэдэлэжхэзэ агъэцаклэ.

Хъадэ щылэ зыхъуклэ, гъунэгъухэм, лэхьылхэм афалопщы. Нахьыпэм алопщыщтыгъэх шыухэр, джы нахьыбэрэмклэ телефонклэ зэфытеожьых.

Цыфым ыпсэ зэрэхэклэу хъэдагъэм тесынэу зытефэхэрэм зэ-клэми макъэ арагъэлу, етланэ гъэтлылгыгъом тефэу къэклонхэу благъэ, лахьыл зыфэплощтмэ афалопщы: нахьыпэм шыоу алофытэщ-тыгъэ шыуаджэр, джы машинэклэ ащэ шыуаджэр, е чыжъэ дэдэмэ, телеграммэ агъэхьы, нахь блэгъаломэ, телефонклэ макъэ агъэлу. Чылэдэсхэр зэклэ тхъаусхакло маклох.

Тэ, хэкужъым щыпсэухэрэмклэ, хъадэ зэрэщылэр гыи мэкъэшхоклэ хъаблэм зэрэщашлэрэм фэдэу Тыркуем щыщытэп: хъульфыгъэхэм хъадэр агъаерэп, бзылъфыгъэхэр ары ар зыгъаерэр, ау амакъэ лоу гыхэрэп, сыда плэмэ быслъымэн диным бзылъфыгъэм ымакъэ лоу гыиыр хъэрамэу елътэ. Ащ, Тыркуем, чылэм дэсыр зэклэ плэми хъунэу яунэхэм арысхэу лагъэм Къурлан феджэх, хъэдагъэм щылэ цыфхэри феджэх, "зидунае зыхъожьыгъэм гъогу нэф фашлы" ало. Хъэдагъэм бзылъфыгъэхэмрэ лыхэмрэ щызэхыхъэхэрэп, гъэмафэ хъумэ, лыхэр щагум дэтых, кымафэ хъумэ, унэм есых. Бзылъфыгъэхэри джаш фэдэ къабз, ау ахэр къогъупэ горэм щэлэх.

Хъульфыгъэ хъадэм хъульфыгъэхэр, бзылъфыгъэ хъадэм бзылъ-фыгъэхэр пэсых. Хъадэр бзылъфыгъэ хъадэмэ, бзылъфыгъэу къа-клохэрэр зэклэ ыдэжъ ехъэх, ау хъадэр хъульфыгъэ хъадэмэ, илахьыл дэдэ бзылъфыгъэхэр арых нылэп ихъэхэрэр. Хъадэр хъульфыгъэ хъадэмэ, хъульфыгъэу нахьыжъэу къаклохэрэр зэклэри хъадэр зэрылэ унэм ехъэх. Хъадэм илахьыл анахь благъэр хъадэм ышъхъэ дэжыклэ щэсы. лахьыл хъульфыгъэхэр щагум зэготхэу дэ-тых, тхъаусхакло къаклохэрэри къафэтхъаусхэх. Анахьыжъыр апшъэклэ щэты, ар къызэрэплэщтыр анахьыжъым иджабгъуклэ зи щытынэу щытэп. Лыхэр зэхэтхэу къызыкдохэклэ, агъэнэфагъэ горэ къахэклышъ, "дуахъ къэтэжъугъэхъ" къело. Дуахьыр къызахьыхэклэ, анахьыжъыр къахэклышъ, купмэ ацлэклэ къэтхъаусхэ: "Дунэе хъафым теклыжыи, дунэе шъхъалэм зыгъэзэжыыгъэм джэнэт лъаплэр тхъэм къырет, щыклагъэ горэ, щыуагъэ горэ фэхъугъэмэ, зыфигъэгъуштэу, зишлушлагъэ

зыфигъэбгъоштмэ ащыщы тхьэм еш! Ужыпкъэ мафэ тхьам шъуфеш! Адэ къэнагъэхэм къиным шъущиухъэу, шлур шъуапэкӀэ къикӀэу, шъутхъэу, шъугъучӀыпсэу, шъупсэпытэу, бэгъашӀэ тхьам шъуеш!“, еӀошъ, ыӀэ сэмэгугу къелэты ыӀэгугушъо зыфэтхьаусыхагъэмэ афэгъэзагъэу. ЕтӀанэ лӀагъэм илахьылхэм адэжъ къыӀохъэхэшъ нахьыжънахьыкӀэу аӀапэ къаубытзэ рекӀокӀых, ащ ыуж зэкӀакӀохэшъ щагум дэтхэм ахэуцох, лыжъэу ахэтхэр хьадэр зэрылъ унэм ехъэх.

Тэ тишъолъыр хьульфыгъэхэр хьэдагъэм къэлэпчъэшхомкӀэ, бзыльфыгъэхэр къэлэпчъэжъыемкӀэ дахъэх, Тыркуем исхэми ащ фэдэ шэн ялагъэу аӀо, ау ахэм ящагухэм тӀури - къэлэпчъэшхорэ, къэлэпчъэжъыерэ ахэлъэу щытэп. КъакӀохэрэр зэкӀэ зы къэлапчъэкӀэ дэхъэх, чэу зыӀумылъ щагухэм унэм нахь псынкӀэу узерекӀущтым елъытыгъэу гъогу хахы.

Тэ тишъолъыр хьэдагъэм бзыльфыгъэу къакӀохэрэм зэкӀэми хьадэр агъае, Ӏахьыл благъэхэм гъэеныр пчъэлупэм къыщыхадзэ, нахьыжъ-нахьыкӀэу зэуж итхэу хьэдагъэм къехъэх, хьэдэгъэтес пэпчъ фагъае, аужыпкъэм пчъэблыпкъым гот нысэм фагъэежъы.

Хьульфыгъэ хьадэр хьульфыгъэ унэм илъ, ащ гъызэ ихьан фитыр лӀагъэм ыпхъу, ышыпхъу, шъхъэгъусэ иӀэмэ, ахэр охътэ гъэ-нэфагъэкӀэ ехъэх.

Бзыльфыгъэхэм адэжъ хьульфыгъэу къафэзыгъае зышӀоигъоу къэкӀуагъэр ехъэшъ, хьэдэгъэтесхэм афегъае, ау псынкӀэ дэдэу хьульфыгъэ хэгърэим рещыжъы. Джа шэн-хабзэхэр Тыркуем ис адыгэхэми ахэлъ, ау гъын-пчъэн, тхьаусхэн Ӏоф хэтэп, мэгъыхэми шъэфэу, шъабэу, макӀэу мэгъых, амакъэ мытӀупщыгъэу. Тыдэ удэӀуагъэми дуахъ къахъэу зэхэохы, тхьэм фелъэлух дунаим ехыжъыгъэм джэнэтыр унэ фэхъунэу.

Хьэдагъэм къакӀохэрэр унэм къихъэхэ зыхъукӀэ, зэкӀэми яцуакъэхэр зыщахышъ, унэм къехъэх. ЗэкӀэ бзыльфыгъэхэм шъхьатехъо атехъуагъ, лъэпэд ащыгъ, яджанэхэр гъопэкӀыхъэх, мыхъэдагъэми, Тыркуем ис адыгэ бзыльфыгъэхэр зытеухъумагъэхэу фэпагъэх.

Бзыльфыгъэми хьульфыгъэми шъхьапцӀэу хьэдагъэм къакӀуагъэмэ, тэ тишъолъыри емыкӀушхоу щалъытэ, Тыркуем ис адыгэ лӀыхэм ащ фэдэ еплъыкӀэ яӀэп. Хьульфыгъэмэ пӀо ащыгъыныр хабзэу ахэлъэп, джэнэ гъопэкӀако ащыгъми емыкӀу хъурэп, ау джынэзэ нэмазым зэкӀэми хьаджэ пӀо фыжъ хъэгъэ цӀыкӀухэр яджыбэхэм къарахьышъ зыщалъэ.

Хьадэр зы чэщрэ щагъэлъышъ, ащ ыуж хьэдэгъэпскӀыр къащэшъ рагъэгъэпскӀы.

Чылэ пэпчъ хьэдэгъэпскI гъэнэфагъэ илэу щытэп, хьульфыгъэ хьадэ хьумэ, ефэндхэр арых, бзыльфыгъэ хьумэ, хьэдэгъэпскIыным хэшIыкI физилэу дунаим ехыжыгъэ бзыльфыгъэм нахь пэблагъэм рагъэгъэпскIы, джащ фэдэу хьэдэгъэпскIыльэхэри ялэх. ХьэдэгъэпскIыльэхэр тэтыехэм афэд: пхъэм хэшIыкIыгъэх, Iанлъэм фэдэу гъэпсыгъэх. ИлъэагагъэкIэ цIыф къызэрыкIом ыныбыдж къэсы. Псэу зэрагъэпскIыщтыр лэгъупэкIэ агъэстыры, зыгъэстырыщтым Iоф пылъэп - хэтми хьушт. Тэ тадэжыкIэ ар зыгъэстырыщтым Iофышхо къыпагъэкIы - бзыльфыгъэу лIы зимылэм рагъэгъэстыры.

Хьадэр зыгъэпскIырэр зэкIэмкIи нэбгыритф е плIы зэрэхъу- рэр. КъумгъанитIукIэ псыр тыракIэзэ, хьадэр агъэпскIы. Ахэм ащыщ зы нэбгырэм псыр къарегъахъо, зым псыр ареты, адрэхэм агъэпскIы.

Апэу хьадэр хьэдэгъэпскIыплэм тыралъхъэ. Хьадэм щыгъын щыгъымэ, зэгуатхъышъ аупцIэны, етIанэ хьэдэн фыжъ тырахъо "мы- укIытэным пай" аIошъ. Хьадэр зыгъэпскIыхэрэм амдэз аштэ. Къум- гъанитIумэ псы арагъахъошъ, агъэпскIынэу рагъажъэ. ЗыгъэпскIырэм IэлъитIу зыпелъхъэ, ащ сабын гъэтэкъуагъэ ралъхъэшъ, хьадэр агъэпскIы. Апэдэдэу бгым щегъэжъагъэу ылъэгуанджэ нэс атхъакIы, ащ ыужым ылэ джабгъукIэ къырагъажъэшъ, ылэ патхъакIыкIы, ылупэ атхъакIы, ынэ атхъакIы, етIанэ ынэгу атхъакIы. Ащ ыужым Iэшъхъэ джабгъумкIэ къырагъажъэшъ, Iэнтэгъум нэс атхъакIы, етIанэ зыгъэпскIырэм ылэ егъэуцIынышъ, хьадэм ышъхъэшыгу Iэ щэфэ. Хьадэм ытхъакIумэхэр IэхъомбэжъыекIэ атхъакIы, етIанэ IэкIыбхэмкIэ пшъэтыкъыр хэтэу лъэкъуитIур атхъакIы, ышъхъэ афыкIэ, джабгъумкIэ къыкIалэхэшъ ылъакъо-ылъэхъуамбэхэр атхъакIых. Джащ фэдэ къабзэу сэмэгубгъумкIи ашIы. Ар щэгъогогъу кIашIыкIыжъы. Хьадэр загъэпскIыхэкIэ, гъушъэ охъуфэ IэплъэкIыкIэ алъэкIыжъы.

Хьадэр агъэпскIы зыхъукIэ, пкъэу атхъакIырэм елъытыгъэу дуахъ гъэнэфагъэ къахъы, ау а уахътэм КъурIан уеджэныр гонахъышху аIо. Бзыльфыгъэ хьадэр загъэпскIыхэкIэ, хьульфыгъэр бзыльфыгъэм дэжъ ихъажьрэп, ау бзыльфыгъэр ихъан фит амдэз ыштагъэмэ.

Хьадэр зэрафэпэжъырэр

Бзыльфыгъэ хьадэм шэкI фыжъэу метрэ 11, хьульфыгъэм метри 9 ештэ. ЛIагъэм фикъуштым фэдизэу шэкI фыжъыр тIоу зэтелъэу аубгъу, ащ етIани къырагъэхъу ышъхъэкIи ылъакъокIи папхыкIы- жъын алъэкIынэу. Ащ нэфэшъхъафэуи шэкI фыжъым хашIыкIышъ, бзы- льфыгъэ хьадэм джанэ фашIы. Хьульфыгъэм иджанэ лъэгуанджэр ыгъэбылъэу ашIы. Джанэм хьадэр кIоцIащыхъэ, етIанэ ышъхъэ дэжъ- кIэ, ыбгыкIэ, ылъакъокIэ апхы. Бзыльфыгъэм иджанэ ныбыджым

къэсэу ашы, джанэр зыщалъахэкӀэ, етӀани зы фыжь къат къытырахъошъ клоцӀащыхъэ. Хъульфыгъэ хъадэм фэдэу, ари ышъхъэ, ыбгы, ылъакъомэ адэжкӀэ апхы, жэпкъ клапхэхэр клахыжьы. Хъадэм ышъхъэ запхыжьырэм ыуж зи рагъэплъыжьырэп.

Бэныр атӀын зыхъукӀэ, хъадэм шапхъэ тырахы, ащ тӀэкӀу ехъоу бэным удэуцон плъэкӀынэу ашы. Хъадэр зыдагъэтӀылыщт бэныжьыер къыблэм ылъэныкъокӀэ чӀэтыкӀыгъэу ашы. Хъульфыгъэ бэныр икууагъэкӀэ цыфы къызэрыклӀом ыныбыдж къэсэу, бзылъфыгъэ хъумэ - нахъ куоу, цыф къызэрыклӀом ыбгъапэ нэсэу ашы. АщкӀэ бзылъфыгъэр агъэбылъэу аӀо.

Бэным ынатӀэхэр тыгъэ къохъаплӀэмрэ къокӀыплӀэмрэ адэжгъэзагъэу ашы: тыгъэ къохъаплӀэм хъадэм ышъхъэ гъэзагъэу агъэтӀылы, къыблэм ынэу фэгъэзагъэ фэдэу бэным далъхъэ. Хъадэр чыгу пцӀанэм тыралъхъэ.

Хъадэр агъэтӀылы зыхъукӀэ, бэным илахыыл благъэхэу нэбгырищ дыдахъэ. Хъадэр ичӀыплӀэ зырагъэкӀукӀэ, ышъхы, ыбги, ылъакъохэри къатӀэтэжьых, ыкӀыу бэн пхъэмбгъухэмкӀэ агъапкӀэ, пхъэмбгъу зэготыплӀэхэм ятӀэ адэмытэкъонэу пытэу зэгуагъэзы- хъэх. Ахэр зэрэзэкӀэлъыклощтхэр ыпэрапшӀэу агъэнафэх, зэкӀэ- лъыкӀуакӀэу ялэщтым тетэу тамыгъэхэр арадзы. Пхъэмбгъур зыха- шыкӀырэр чыгай е шхъомч чыг. Пхъэ Ӏофыр ыгъэтэрэзэу бэным дэтыгъэр къызыдэкӀыжьыкӀэ, ефэндым етӀэбжыб бэным апэу де- такъо, етӀанэ нахъ ныбжыкӀэхэу къазгъырхэр зылыгъэу къежэщ- тыгъэхэм ятӀэр бэным тыратакъоу рагъажъэ.

ЯтӀэ тезытакъохэрэм лъэшэу агъэжыизэ яӀоф ашӀэ, тӀекӀу тешӀэ къэс тетэкъуакӀохэм зызэблахъу. Къазгъырыр зым адрэм ритырэп, пшъырэм къазгъырыр егъэтӀылы, нэмыкӀ нэбгырэм къештэшъ тыритакъоу еублэ. Машэм из дэдэ мыхъузэ, къэнэтӀэхэсхэр ха- гъэуцох. Тыркуем щыпсэурэ адыгэхэм бзылъфыгъи хъульфыгъи якъэ- нэтӀэхэсхэр зэфэдэхэу ашы. Хэкужъым къинагъэхэм бзылъфыгъа- къэ хъумэ, къэнэтӀэхэс пхъэхэм дэупкӀыгъэхэр афашӀых. Хъадэр зычӀалъхъэкӀэ, ефэндыр КъурӀан феджэ, ащ ыуж бэным ыкӀыу псы тыракӀэ. Къэм псы къумгъан дахы амдэз ӀэплъэкӀ игъусэу. ШӀэгъэн фаехэр зашлахэкӀэ, ӀэплъэкӀыр мэщытым дэт унэм идэпкъ палъэ, къумгъаныр унэм къыздахыжьы.

Тыркуем ис адыгэхэм яхъадэхэм саугъэтхэр атырагъэуцохэрэп, къэчэухэр ашӀэу, къэхэр аукъэбзыхэу щытыхэп. Бэныр хэмыкӀокӀэным пае, Ӏагъэм ыцӀэ, ылъэкъуацӀэ къэнэтӀэхэсым тыратхэ. Якъэхэр гъэмафэм цыраоу зэхэкӀыхагъэхэу тлъэгъугъэх.

Хьадэр унэм кырахы зыхьуклэ, ылъакъохэр ыпэклэ гъэзагъэу пхъаблэм телъэу кырахы. Унэм кызыыхьэрэр лахьыл блогъэхэр арых. Унэм кырахышъ, пчъэлупэм луалъхъэ, ефэндым дуахь къа-регъахьы, етланэ хьадэу щылъыр опсауфэ шушлагъэу илагъэхэм къатегушылэх, хэукъоныгъэ е псэклодшлагъэ горэ илэмэ фигъэгъу- нэу алахьым елъэлух, етланэ дуахь къахьы. Ащ ауж хульфыгъэ лахьылхэм пхъаблэр къалэтышъ, хьадэр къэм рахьыжъэ. Хьадэр къэм ахьы зыхьуклэ, ышъхъэ ыпэклэ гъэзагъэу ахьы. Бзылъфыгъэ лахьылэу щытхэр шъэфэу мэгъых, ау пчъэхэрэп, хульфыгъэу щагум дэтхэр зэклэри зыдэклыхэклэ, бзылъфыгъэу дэтыр зэклэри хьадэм дэкуатэх къэлапчъэм нэс. Зэралорэмклэ, хьадэм зэклэри дэклотэнхэ фае, лъэбэкъуищ фэудзын фай, ало. Тыркуем ис бжъэдыгъу чылэхэм хьадэр дахы зыхьуклэ, унагъом щыщ горэм щыгъурэ чэтрэ шыузабэ горэм реты. Ащ фэдэ хабзэ тэ, хэкужъым, ис тибжъэдыгъу чылэхэми ахэлъ. Тыркуем ис адыгэхэм хьадэр дахынэу зырахьыжъэ- клэ, цуакъэу ащ щыгъыгъэхэр унэм рагъэтлысыклы, алъэдакъэклэ унэм фэгъэзагъэу.

Зэрэхабзэу, бзылъфыгъэхэм къэр яклуаплэп, ащ клохэрэр хульфыгъэхэр арых. Загъэтлылтырэм ыуж лыхэр мэфищрэ къэм маклох, етланэ бирам мафэ хъумэ маклох.

Хьадэр кызагъэтлылтыхэклэ, тлогъогогъу дуахь къахьы апэрэ дуахьыр хьадэу члалъхьагъэм пай, ятлонэрэр къэм дэлъ хьадэхэм апай. Ащ ыуж цыфхэр зэмыплъэклыхэу къэм кыдэклыхъхэшъ къэкложьых. Щагум кызыкложьыхэклэ, тхъэм елъэлух. Ахэм ауж зы-фэтхьаусхэжъынхэ фэе хульфыгъэхэр нахьыжъ-нахьыклэу зэготхэу кызыэхэуцох. Зэужы итхэу нэбгырэ пэпчыи фэтхьаусхэхэзэ рекло-кых. Тхьаусхаклохэм ащыщхэр дэклыхъых, ащыщхэр кыдэнэх. Бзылъфыгъэхэр бзылъфыгъэхэм къафэтхьаусхэжъых. лахьылхэр, блогъэхэр кыдэнэжъых.

Унагъоу хъэдагъэ зилэм иунэ мэфищым кыклоцл машло щы-хагъанэрэп, щыпщэрыхъэхэрэп, тхьаусхаклохэр агъашхэхэрэп. Хьа-дэгъэтесэу щысыхэр гъунэугъухэм агъашхэх. Тхьаусхакло клохэрэм зи ахьырэп, тэ, хэкужъым исхэм, бэнтехъу, чэфынапхъ, ахъщэ зэрахьырэм фэдэу, Тыркуем ис адыгэхэм хабзэ ялэп. Бэнтехъомрэ чэфынымрэ унагъом ешых. Ялэп ахэм щыгъын телъхьы, щыгъын ихыжыи. Мэфиблы зыхьуклэ, къаклорэ цыфхэр лэшлу-лушлу шхын-шъабэхэм шай дырагъашъох, ащ ехуьлэу нахь гъомлэпхъэшхо унагъом ыгъэхъазырырэп.

Мэфэ 40-р ашырэп, ащ фэдэ диным кыдилъытэрэп, ау мэзищмэ ашъхъэ зызэхорэ мафэр ашы - ар я 52-рэ мафэр ары. "А мафэм лагъэм ыпэбзыджын езыжъы, хъазаб ещэчы", ало. Ащ пае лагъэм бэу

Къурлан феджэх. Джа мафэм къаклохэрэм лэшлү-лүшлүхэр къахьэу мэхьу, джащ щае е псы лэшлү дешьох, унагьом гьомлэпхъэшхо ыгъэхьазырырэп. Илътэс ланэри ашлырэп, ау агу къагъэ- кыжьи дунаир а мафэм зэрихъожьигъэр. Лагъэр унэу зэрахыгъэм лахьылхэр, благъэхэр къаклохэшъ, зэращымыгъупшагъэр къыхагъэ- щэу дуахьхэр къыфахьых, тхъэ фелъэлүх ибэн нэфы хъунэу. "Лым ишъуз зылэккэ, мэфицккэ къыщэжьигъэми хъайнапэп", ало, ау ащ фэдэ зыгорэм ышлагъ алоу тылуклагъэп. Лыр зыщымылэжьи мэзиц тешлэмэ, бзылъфыгъэр дэкложьмэ хъуцт. Бзылъфыгъэм иуахътэ нахь зыклабэр зыгорэккэ бзылъфыгъэр лъэрмыхьмэ, сабыеу къэхъурэр зыщыщыр ашлэным пай.

Лым ишъуз лагъэу къыщэжьи зыхъурэ мафэм ишъузыгъэм ибэн маклохэшъ, псы тыраккэ. Зэралорэмккэ, бэным мэшлэшхо дэты мэхъушъ, псымккэ агъэклуасэ. Ащ фэдэ хабзэ тэри, адыгэу хэкужьи исхэмккэ, непи тхэлъ. Тыркуем ис адыгэхэри хэкужьи кынагъэхэм афэдэх: хъэдагъэм къаклохэрэм унэгъо клоцым щыщхэр адэклуатэхэрэп, ар зышлэн зылъэккыщтыр хэгърэйр ары. Хъэ- дагъэм укыккыжъзэ, зыми иунэ уихъажьи хъуцтэп.

"Кушъэ хапхагъэу бэн зыфамышлыжьи зи щылэп", ало адыгэхэм. "Ллаккэу цыфхэм афэхъурэр 101-у зэтэккы", ало. Ащ пае лэныгъэ дахэм ккэхъопсых, "лэжьигъэ алоным нахь, лагъэ аломэ нахь дэгъуба?" ало. "Бгъэшлэщтыр бгъэшлагъэу Тхэм ыпашъхъэ уихъажьиным нахь насыпыгъэ щылэп", кытэзылуагъэхэми талуклагъ. Лэныгъэм еплъыккэу фырялэр динэу алэжьиэрэм кыпккы-

рэккы: "Тхэм зэккэри илэмырккэ мэхъу. Ащ ышлагъэм урымыразэу, ухэлэзыхъажьи нэу узыпыхъэу, утхъаусхэ, упчъэ, угъы зыхъуккэ, Тхэм губж кыпфишлыцт", ало.

МЭФЭКИ МАФЭХЭР

Адыгэхэу Тыркуем исхэм агъэмэфэклырэ мафэхэр ялэх. Анахъэу агъэмэфэклыхэрэр Бирамырэ Къурмэнымрэ арых. Нэклимазэр заухрэм ыуж мэфищыр ары Бирамыр. А мафищым цыфхэр зыфэгущо- жых нэклир зэраухыгъэм пай, къэм маклох, зидунае зыхъожьыгъэ- хэм тхъэ афелъэлух.

Бирамым Къурмэныр кыкълэлъэкло. А мафэр зытефэрэр Бирамым иапэрэ мафэ ыуж мафэ 70-рэ тешлэмэ ары. Къурмэн мафэм унагъоу зыфэлъэклырэм къурмэн ешышъ, лъы егъачъэ, лахь-лахъэу егощышъ лэхьыл благъэхэм афахы, арагъэшхы. Бирамырэ Къурмэнымрэ азфагу уахътэу кыифэрэм удэклоныр, къэпщэныр, джэгу пшыныр шлоп ало.

Сэфэр (июнь) мазэри мээз дэгъумэ ахалъытэрэп. А мазэм гъогу утехьаныр, удэклоныр шлоп ало.

Мафэхэу тхьамафэм кыхафэхэрэри мэфэшлу е мафэ куамэкли зэтырафых. Зэклими бэрэскэшхо мафэр анахь мэфэшхоу алъытэ. А мафэм лоф умышлэу, нэмаз пшлэу, Къурлан уеджэмэ псэпэшхоу ало ыкли агъэцаклэ.

лофэу унагъом щашлэн фаеу илъыр бэрэскэшхом тырамгъэфэным пай цыфхэр щагъэщынэ фэдэу къало: "Бэрэскэшхо мафэм унэм хэкли ипхъэнкыклымэ шлоп, тхьамыклэ ухъушт", "Бэрэскэшхо мафэм угыклэныр шлоп". Джащ фэдэ къабз гъубдж мафэри. А мафэм удэныр, угыклэныр, удэклоныр шлоп, сыда зыпোকлэ а мафэм лофэу ебгъажьэрэр зэпыфэрэп. Джы кызнэсыгъэм кяхэнагъэу Тыркуем ис адыгэмэ къало: "Дэмыклошт пшъашъэм гъубджыр иплэлъэтыгъу".

Бэрэскэжъые мафэм епхыгъэуи шлошлыхэр ахэлъых: "Бэрэскэжъые бгыбзэ кысэмылу" ало. "Бэрэскэжъием пшъхъэ пфыклэ

хъуштэп". "Бэрэскэжъые мафэм атакъэхэр пчыхъэм пасэу лохэ зыхъуклэ, къэбар мышлу къэлущт", алоты мэхъашэщтыгъэх.

Блыпэр, мэфэкур, шэмбэтыр (мэфэ закъу рало), тхьаумафэр - ахэр мэфэ дэгъухэклэ алъытэх - "а мафэхэм сыд лоф ебгъажьагъэ- ми, кыбдэхъушт, псынклэ хъушт" ало.

Тыркуем ис адыгэхэм агъэунэфыгъэу джы непэ кызнэсыгъэм маим и 6 мафэр агъэмэфэклы. Кызэралорэмклэ, а мафэм пегъымбархэу Илясэрэ Хъызыррэ пшышъхъэм щызэлэклэх, сыд гухэлъ уилэми, а мафэм кыбдэхъушт ало. Ащ пай а мафэм ипчыхъэм машлохэр цагухэм адашыхъэх. А машлохэм япклэх, гунахьшлагъэ ялэмэ тхъэм

къафигъэгъунэу, шъхъангъупчъэхэр зэгуахых, "пегъымбар Хъызырэм улуклэшт", алошъ.

Жъэу-жъэу псылушъом маклох, агу илъэу, къадэхъунэу зы-
клэхъопсыхэрэр зэклэ зытетхагъэ, зытешыхъэгъэ тхылъыплэр псы-
лушъом луалъхъэ, члатлэ. Дуахъ къахъышъ, ядэжъ къэкложьых,
етланэ псыниблэ къарахыгъэ псымклэ загъэпскы. Бэрчэт фэшлэу
клэнклэхэр плъыжьэу агъалэх. Гуцылэу "Хъызырым фэдэу укъысфы-
нэсыгъ" зыфилорэр къызтеклыгъэр а мафэр арэу ало. Цыфыр зыщы-
гузажъорэм лэпылэгъу зыгорэ къызфэхъуклэ, джар ело. "А мафэм тежэ,
сыда зыплөклэ тызфэлъалорэр къыддэхъушъ ары", ылуагъэу
цыфыбэхэм талуклагъ.

"Маим и 6 мафэм къуладжэм уклоу, къамзэгухэм къыращыгъэ ятлэ
къэпхъэу узыщыпсэурэ чыплэм зэклоцпыщыхъагъэу пыплъэмэ, лъэшэу
дэгъу дэд", ало. "Хъэдэн цыкы горэм къамзэгуютлэр клоцпыщыхъэу
ахъщалъэм даплъхъэмэ, зыми уфыщымыклэштэу", ало.

Адыгэу Тыркуем щыпсэухэрэм джащ фэдэ шлошыхэр, хабзэхэр,
еплъыклэхэр къахэнагъэхэу непэ къызнэсыгъэми ягугъу ашлэу,
агъэцаклэхэу ахэлъых.

ОМ ИЗЫТЕТЫШТЫР КЪЭШІЭГЪЭНЫР

Адыгэ цыфым ишылэныгъэ нахыбэу губгъом щигъаклоштыгъ, ащ къыхэкӀэу дунаим хэхъухьэрэ зэхъокӀныгъэхэм алъыплъэщтыгъ, гулъытэшхо фырилэу къэхъуштыр къылон ылъэкӀыштыгъ. Тыкъэзыу-цухьэрэ дунаим хэт пкъыгъохэм язытеткӀэ, псэушъхьэхэм, бзыухэм, тыгъэм, мазэм, жъуагъохэм ягъэпсыкӀэкӀэ агъэунэфыгъэу ом изытетыштыр, зыфэдэщтыр къашӀэщтыгъэ. Огъуштымэ е ошӀуштымэ лъэшэу ыгъапэщтыгъэх, сыда зыпӀокӀэ лэжыгъэу раутырэм кӀэхуэху фэхъуштыр ащ бэкӀэ елгытыгъэгъ.

Огъу зыхъукӀэ, тхьалъэлухэр ашӀыштыгъэх, кӀэлэцӀыкӀухэр тхьалъэу ужым псым хадзэщтыгъэх, агъэпскӀыштыгъэх. А хабзэхэр агъэцакӀэмэ къещхынэу щыгугъыштыгъэх. Унагъом пкъыгъо зэфэшъхьафэу илхэри агъэфедэщтыгъэх къырагъэщхынымкӀэ. Огъу зыхъукӀэ, пхъэнкӀыпхьэр ахьыти псым халхьэти, зыгорэ тырагъаощтыгъ. Ащ ыуж къещхэу къыригъажьэщтыгъ, къещхыштыгъ пхъэнкӀыпхьэр къыхахьыжыфэ нэс.

Анахьэу тыгъэр ары ом изэрэщытыштыр къызэрашӀэщтыгъэр: "Тыгъэ къокӀыплэм лэгъупкъопс къыщыхъумэ, ошӀу хъушты", "Ты- гъэр мэцакъэмэ къещхышты", аӀо. "Пчыхьэшъхьэ шэплъыр мэфибл ошӀу, пчэдыжъ шэплъыр мэфибл уай", аӀо.

МэзакӀэм изэрэщыткӀэ къашӀэщтыгъ мазэу къыхагъэр огъуштымэ е ошӀуштымэ. "Мазэм ыцыпэхэр дэгъэзыагъэ хъумэ, огъу хъушты", "Мазэм ыцыпэхэр къегъэзыыхыгъэ хъумэ, оещты", "Мазэм ыцыпэхэр бгъунджы хъумэ, бэрэчэт мазэ хъушты", "Мазэр ошъуапщэмэ акъуахьэмэ, оелэщты", аӀо.

ЕтӀани цыфым ипсауныгъэ изэрэщыткӀэ къашӀэщтыгъ ор зыфэдэ хъуштыр. "Цыфым ылӀпкъ-лъӀпкъхэр ятэмэ, ом зызэблихъушты", аӀощтыгъ.

Былымхэм язекӀокӀэ-гъэпсыкӀэкӀи къашӀэщтыгъ ом изэрэщытыштыр: "ЧыӀэ хъун зыхъукӀэ, мэлыхэр къакъырым къекӀужьых, фабэ хъун зыхъукӀэ, чӀэкӀых, е мэлыхэр къежъэжыгъахэу уцым етхьохэу, къакъырым емыкӀужьхэ зыхъукӀэ, къещхышты е къесышты", аӀощтыгъ.

"Былымхэм акӀэхэр дэдзыагъэхэ зыхъукӀэ, къещхышты", аӀощтыгъ, ау "пчэным ыкӀэ едзыыхыгъэ хъумэ, къещхышты, дэдзыагъэ хъумэ, ошӀу хъушты", аӀо. "Щыдыр чэщым гъоргымэ, къыкӀэлъыкӀорэ мафэм къещхышты", аӀо.

Шагу бзыухэмкн къашлэщтыг ор зыфэдэ хьуштыр: "Чэт-тхьа-чэтхэр зэплэстхьыжхэ хьумэ, къещхышт", "Чэтхэм яжьэм зыха-гъэуклорэихьэу, заутхыпкы зыхьуклэ, къещхышт", ало.

Еджагъэхэу, гъэсагъэхэу щымытыгъэхэми, тхьэм сэнаушцыгъэу, нэутхагъэу лъэпкъым къыхилъхьагъэм изы лъэныкъоу цыф хэшыпы-кыгъэхэм янэжгъурыгъэклэ агъэунэфыгъэ нэшъэ-уашъэхэм илъэс пчъэгъабэхэм арыгъуазэхэзэ, цыфхэр мэпсэх. Мы зигугъу къэс-шыгъэ нэшъэ-уашъэхэр тэ тыхэку ис адыгэхэми ахэлъых.

БЗЫЛЬФЫГЪЭХЭМ ЗЫЗЭРАГЪЭДАХЭРЭР

Адыгэ лъэпкъым ибайныгъэмэ зэу ащыщ ащ ибзыльфыгъэмэ ядэ-хагъэ. Ахэмэ якъэбар чыжъэу лугъэ. ІэкӀыб хэгъэгухэм къарыкӀыгъэ зекӀолӀхэу, шӀэныгъэлэжъхэу адыгэхэм къахэхьагъэхэм тибзыльфыгъэхэм осэ икӀу афэзымышлыгъэ, зыналэ атезымыдзагъэ къахэкӀыгъэп лӀоми ухэукъоштӀэп. Ащ фэгъэхьыгъэу тхыгъабэхэр къытфагъэнагъэх шӀэныгъэлэжъхэм, къытлӀагъэлэсыжъыгъ тинахьыжъхэм.

Шъыпкъэр лӀощтмэ, тибзыльфыгъэхэм ядэхагъэ чыплӀэ джэнэтэу лъэпкъым ищысыплӀэ-псэупӀэ ифэбагъ, ишъэбагъ, идэхагъ, ижъы къабз, итыгъэ нурэ рэхъат - ахэмэ зэкӀэмэ къапкъырыкӀыщтыгъ, япхыгъагъ.

Бзыльфыгъэр дэхэным, шъошӀоным, шыкӀэшӀоным фэлажъэу адыгэ лъэпкъым шӀэныгъэ бэдэдэ зэригъэуӀугъ. Тихэгъэгу къэзыбгыни, Тыркуем кӀожъыгъэхэм бзыльфыгъэм идэхагъэ ехьылагъэу къахэнэжъыгъэу къашӀэжъхэрэмрэ тэ, хэкужъ шъолъырым исхэмкӀэ, къытхэнэжъыгъэхэмрэ зэдгъэпшӀэных.

Природэм идэхагъэу тибзыльфыгъэхэм ялагъэм емыгупсэфылӀэхэу, ежъхэми зыфэсакъыжъ ин зыдалыгъэу ядэхагъэ къаухъумэщтыгъэ, хагъахъоштыгъэ.

Тижъхэм къызэралотэжърэмкӀэ, пшъэшъэжъыем пхъэнкӀыпхъэ ептэу, къабзэу пхъэнкӀэшъоу зыщыхъурэм щегъэжъагъэу къоепс фабэкӀэ, етӀанэ псы чъылӀкӀэ зырагъэтхьакӀыщтыгъ.

Пшъэшъэжъыер унэм исы хъумэ зэрэфэпагъэщтыгъэри зэрэгъэла-гъэщтыгъэри шъхьафыгъэ. Ар джэгум кӀон зыхъукӀэ, мэфэ псаум зигъэхьазырэу бэрэ кыыхэкӀыщтыгъ. Мазэр огъу зыхъукӀэ, пшъашъэм пэкӀырыплъыхэу, фэсакъхэу лъыплъэщтыгъэх, сыда лӀомэ "шӀэхэу нэ тефэ", аощтыгъ. Ащ кыыхэкӀэу мазэр огум кызыихъэкӀэ,

икӀыхэти еплъыщтыгъэх. Мазэм ыцыпэхэр щалъэ апыплъэным фэдэу зыхъукӀэ, ежъ пшъашъэм ибгъэрыдзэхэм мэээ сурэтэу атыралъхъэщтыгъэр рагъэзыхыти, гъучӀ бгъэхэлӀу халущтыгъ. Нэ темыфэнымкӀэ ащ ишӀуагъэ къакӀоу алъытэщтыгъ. Мыщ фэдэ хэбзэ гъэшӀэгъонэу тилагъэм ифэмэ-бжъымэ горэ нэмылӀэми къашӀэжърэп Тыркуем ис адыгэ бзыльфыгъэхэм.

Тыркуем ис адыгэ бзыльфыгъэм ынэгу ытхьакӀыти, ымылъэкӀыжъэу ыгъалэщтыгъ пудрэкӀэ. Ар хъаджыгъэм фэдэу, шъабэу шыгъэу зыщифэщтыгъ. АщкӀэ нэгур лъэшэу дэгъоу зэныбжъ ашӀыщтыгъ. Бзыльфыгъэ нахъ хэкӀотагъэхэу гущылэгъу тызфэхъугъэмэ къызэралотэжърэмкӀэ, пудрэр мыжъом фэдэу пытэу щытыщтыгъ, ар

агъэткӀути, тхъум фэдэу, зыщафэщтыгъ. Тэ тибзылъфыгъэхэм пудрэр шъабэу щэфакӀохэм къащащэфыщтыгъэу къалотэжьи.

Тибзылъфыгъэхэм анапцэхэр шӀомыкӀыкӀэ тыратхыхъэщтыгъ, цэхэр шӀомыкӀ тыкъыркӀэ алъэкӀыщтыгъ. Тыркуем ис адыгэ бзылъфыгъэхэм шӀомыкӀ е щыгъукӀэ цэхэр алъэкӀыщтыгъэх, ау напцэхэм ягъэдэхэнкӀэ шӀомыкӀыр агъэфедэщтыгъэу къашӀэжьрӀэп. Ахэмэ дэшхор мэшӀо тӀпкӀэ агъэстыти, напцэхэр тыратхыхъэщтыгъэхэу къало-тэжьи. Ащ фэдэ хабзэ тэ тибзылъфыгъэхэм ахэлъыгъэу сэ зэхэсхыгъэп. Пшъашъэхэр джэгум клоным ыпӀкӀэ натрыф гъэтӀыпӀагъэ арагъэшхыщтыгъ "мӀэлэшӀу шъупыушт" аӀоти. Ащ фэдэ хабзэр зыдахъыжьи-гъэу зэрахэлъыгъэр Тыркуем ис адыгабэмэ къашӀэжьи. Нысэр ихъакӀэщ ихъажьи хъуми, натрыф цитӀу нэмыӀэми нысӀдис пшъашъэм тӀпым тыридзӀти нысэм ригъэшхыщтыгъ. Ащ фэдэ Ӏофыгъо нысӀдисым ипшъэрылхэм зэрахэтыгъэр апӀэу Тыркуем щызэхэсхыгъ.

Адыгэ бзылъфыгъэхэм лъэшэу агъэфедэщтыгъ къазщыруцыр. Ар агъажъоти, зыучъыӀыжьи-кӀэ зэтырагъэчъыти, уцыпсымкӀэ затхъа-кӀыщтыгъ. Ащ нэмыкӀэу "нӀгур ыгъэшъэбэшт" аӀоти, былым дагъэм хъэ хъаджыгъэ тӀэкӀу халхъэти, зыщафэщтыгъ. Тыркуем ис адыгэ унагъо пӀпчъ яцагухэм къазщыруцыр бэу къадакӀэ, ау гъэдэхэн ӀофкӀэ пшъашъэхэм агъэфедэщтыгъэу къашӀэжьрӀэп.

Бэмэ къызыралотэжьрӀэмкӀэ, былымышхо зау-кӀыкӀэ, къупшъхъэм куцӀэу къикӀырэр нӀгу щыфӀкӀэ агъэфедэщтыгъ. Ащ фэдэ дагъэр тэ тибзылъфыгъэхэми бэрэ зыщафэщтыгъ.

Бзылъфыгъэм ынӀгу къэбзӀным, дэхӀным пае адыгэхэр зыщып-сӀу-щтыгъэ чыпӀӀэхэм жъугъэу къащыкӀыщтыгъэ уц тхъэпитфыр бэрэ агъэфедэщтыгъ. Мы уцыр "узишъэмэ яӀэзӀгъу", аӀо-щтыгъ адыгэхэм. А уцыр бгъэфедӀным ыпӀэ Ӏофыгъо зӀфӀэшъхъафхэр бгъэцӀкӀӀэн фаеу щытыгъ. ГущыӀэм пае, къызипчын фӀягъэр бэрэскӀажьи-е пчӀэдыжьи-арыгъэ, къызычырэр гунӀкӀын фӀягъэ. А уцӀэу къырачыгъэр алъэсыти, агъэгъу-щтыгъ ятӀонэрэ бэрэскӀажьи-е мафӀэм нӀс. Ар зыгъэушъэ-бын фӀягъэр ежъ къызычыгъэр ары. Ар шъоукӀэ зӀхӀэшӀыхъагъэу, нӀгум щафэщтыгъ. НӀгушъор зӀщызӀэу, къабзӀэу, дахӀэу а уцым ышӀы-щтыгъ. Ащ фэдэ хабзэ ахэлъыгъэу Тыркуем ис адыгэмэ къашӀэжьрӀэп, ау шъоур, тхъужъожьи-гъэр, кӀӀн-кӀэ кургъур зӀхӀэшӀыхъагъэхэу - нӀгу-щыфӀэ ашӀыщтыгъэу аӀо, непӀэрэ мафӀэхэми агъэфедӀэ. СяупчӀыгъ ар непӀэ зыгорӀэм итхагъэу агъэфедӀэмэ сӀуи. КъызӀэралорӀэмкӀэ, янӀжъхэм ашӀӀэу алъӀэгъугъ, къоепсыри ахэмэ агъэфедэщтыгъэу къашӀэжьи.

Шъхъацы дахэр бзылъфыгъэм ызыныкъу аӀо. ИжъырӀэ адыгэхэми ащ мӀхъанӀэ икъу ратыщтыгъэ, ащ къыхӀкӀӀэу шъхъацым узӀэрӀдзӀэ-клон

фэе амалхэр кызілэклагъахъэщтыгъэх. Ахэмэ зэу ащыщ ежъэпсыр, къаз лъынэр. Ахэмэ лъэшэу яшлуагъэ кълэщтыгъ шъхъацыр шъуанткълэ, шъабэ хъунымкълэ. Бзылъфыгъэм ышъхъац кълыхъэу, зэ благъэу ыкълэб радзыхъуи кълыхъащтыгъ, ау нахъыбэрэмкълэ, "кушъэ бадый" алоти, ащыхъэти гъучл шъхъацхэлухэмкълэ зэрагъэу-

бытыщтыгъ. Тыркуем ис адыгэ бзылъфыгъэхэм ежъэпсыр агъэфедэщтыгъ, ау ашъхъацхэр кълэгъэлъагъоштыгъэп. Анэклэпэхэр гъучлы гъэплъыгъэкълэ зэрагъэтлыргъоштыгъэр кълэшлэжъы, тэри ащ фэдэ хабзэ тибзылъфыгъэхэми ахэлъыщтыгъ. Тыркуем ис адыгэ бзылъфыгъэхэр джэгум шъхъатехъо атехъуагъэу кълэщтыгъэх, ау нэклэпэр тлыргъоу кълычлэщын фэягъ.

Непэрэ мафэм ябзылъфыгъэхэр нэшлэ-лүшлэу щытхэп, гъэла-гъэхэми кълэхэщ-кълэхэмыщышъоу щыт. Нахъ ныбжыкълэхэм джэнэ клэко зыщыгъи ахэт, ау нахъыбэрэм яджанэхэр кълыхъэх, пшъэшъэ ныбжыкълэхэм ащыщыбэхэм гъончэдэж кълыхъэхэр ащыгъых, емыкълэуи алъы-тэрэп. Кълэслъэгъугъэп лэбжъэнэ кълыхъэ зыпыти, лэбжъэнэ гъэ-лагъэ зили. Нахъыбэрэм ашъхъацхэр клэкох, зышъхъац кълэмылъа-гъохэрэри нахъыб, шъхъатехъо атехъуагъ.

Илъэс пчъэгъабэм кълыкълэцл лъызэхэкълухъэм адыгэ бзылъфыгъэм итеплъи ишъошлуагъи инэу зэблэхъугъэ ышлыгъ. Лъэпкъ хабзэхэу, шапхъэхэу ялагъэхэм ащыщхэр члэнагъэх. Ахэр зыпкъ игъэу-цожъыгъэнхэм, гъэфедэгъэнхэм лъэпкъ гумэкълэ, лъэпкъ зэхашлэзилэ пстэури пылъын фае. Лъэпкъым ипсауныгъэ, инэлэ гъэпсыкълэ дэхагъэ ахэр якълэклэуаплэу, ягъомылэу хъуштых.

Мы зигугъу кълэтшлыгъэ амалхэм ащыщхэр бгъэфедэнхэ плъэ-кълыщт, лэрыфэгъоу щытых. Арышъ, нахъ дахэ хъухэ ашлэи-гъомэ, ллэшлэгъу пчъагъэхэм лъэпкъым зэлугъэкълэагъэхэу, янэнэжъмэ шлыкълэу ахэлъыгъэхэм адыгэ бзылъфыгъэхэр аклэрэупчлэх, ахэр инэу кълэшъхъапэщтых.

ОРЭДЫМ ЕХЫЛІАГЪ

Тыркуем тызшылуклэгъэ адыгэхэми орэдыжъхэмрэ тхыдэжъхэмрэ ялэпэ-цыпэхэр къахэнагъэх.

Адыгэм ичыгу къыбгыни хымэ чыгум зытеуцом, ылъэгу ащ къыстэу, машлом хэтэу, къинышхо телъэу къыхыгъ, а хъэзабышхо зытелъ цыфыр е лъэшэу мэгы, е мэгыбзало. Мэгыбзаломи, къылорэр къыпчызэ ыгу жьы дегъэкышъ, джа чыплэм щэклодыжы. Джары адыгэм къышшылыгъэр.

Зыдахыжыгъэ адыгэ орэдыжъхэр къалоштыгъэу къычлэкын, ау сьд къэлукъ ялагъэр? Пкъыгъо псаоу къутагъэм икьутафэхэр къэбгъотымэ зышшыр унэлъу къызэриуцожьрэм фэд адыгэ орэдыжъхэу къашлэжъхэрэр зэрэгъэпсыгъэхэр, ахэр зэпытхыгъэхэу, зы орэдым адрэ орэдыр ашлуклолагъэу къалох.

Гушылэм пае, Адыиф игъыбзэ бэдэдэхэм къашлэжы, къало, ау ар зы купымклэ "Асиет", адрэхэмклэ "Адыиф". А гъыбзэмэ ахэт гушылэхэм узьдэлуклэ, орэдышъор зызэхэпхыклэ, къэошлэ, къэоубыты ахэт гушылэхэр зэрэзэхэклолагъэхэр.

Клубэ Щэбанэ Тыркуем ысыгъ, зэрысыгъэр къэзышлэжырэ Быдж Исхъакъ гушылэгъу сыфэхъугъагъ. Исхъакъ къысфилотагъэхэм Клубэм ыусыгъэхэм ашшыцэу "Шахъом иорэд" зыфилорэр къахэфагъ.

Быджым къызэрилорэмклэ, а орэдыр адыгэ орэдыжъэу къызыдырахыжыгъагъэхэм ашшы, ау а чыплалъэм ошлэ-дэмышлэу Клубэм игугъу къышлын фаеу мэхъу, апэдэдэу а орэдыр къэзылоу зэхихыгъагъэр зэрэ Клубэ Щэбаныр ыгу къэкыжы, ау ышлэрэп ар Щэбанэ ыусыгъэхэм ашшыцэу къызэрэфилогъагъэр.

Зыгорэм ыусыгъэми, орэдыр народым ыусыгъ алозэ къало зыхъуклэ, зыусыгъэмклэ ащ нахъ насыпгъэ шылэп. Лъэккъым ихъишъэ, идунэеплъыклэ, ишылэклэ-псэуклэ зэбгъэшлэнхэм пае, орэдым щэхъу лэубытыплэ уимылэми, ар икьу фэдизэу къызыдэбгъэ-хъун плъэкынэу шьт, ау Тыркуем ис адыгэхэм къахэнэжыгъэр къэуугъоижыынэу уфежъмэ, орэдыр уилэубытыплэу зыпкъ ибгъэу-цожын плъэкыштыр мэклэ дэдэу къысшыхъугъ.

Сэ сызылуклэгъэ адыгэмэ яхъишъэ орэдыр силэубытыплэу зыпкъ изэгъуцожын зэрэсымылэкыштыгъэм щэч хэлъэп, сыда зы-плөклэ зы адыгэ орэдыжъ нэмылэми хэнагъэ фэмышъугъэу къэстхыжыынэу синасып къыхыгъэп.

У Щ Ы З Ы Г Ъ Э Г Ъ У А З

Къэбэрлуатэхэм адыгэ лъэпкъ-шэн хабзэхэм яхьылагъэу кы-
тфалотагъэхэу лахьыгъо-лахьыгъоу зэтеутыгъэхэм, язэкълэлы- клуакл:

- I. Кавказ зэриклыжыгъэхэр
- II. Шхыным ехьылагъэхэр
- III. Адыгэ псэлтыхъуакл
- IV. Нысэм, нысащэм яфэлэ - фашлэхэр
- V. Кълэцлыкълум ифэлэ - фашлэхэр
- VI. Хъэдагъэм ифэлэ - фашлэхэр
- VII. Шэн-хэбзэ зэхэтыклэхэр
- VIII. Нэшанэхэр, шлошлэхэр
- IX. Мафэхэм яхьылагъ
- X. Пкыхымэ къарыкырэр
- XI. Ом фэгъэхьыгъэ лофыгъохэр
- XII. Хъохъухэр, тхьальэлур, мэулыдыр
- XIII. Гущылэжъхэр, гъэсэпэтхыдэхэр
- XIV. Къэбархэр, пшысэжъхэр
- XV. Щыгыным ехьылагъ
- XVI. Пшъашъэхэм ягъэдэхэн
- XVII. Гыныр, уцыр, уц-лэзэгъухэр, клапщэхэр
- XVIII. Шэкълоныр, шым ифэлэ-фашлэхэр
- XIX. Чыплацлэхэр
- XX. Чыгыхэр
- XI. Орэдхэр

Мы лорылуатэхэр лэпылэгъу хъугъэх лoфшлагъэр научнэ лъапсэ илэу гъэпсыгъэнымклэ. Адыгэ шэн зэхэтыклэхэм якъэухъумэн, язехъан ыгъэгумэкыхэрэм язгъашлэмэ сшлoигъу ахэм лъэпсэ пытэ зэрялэр. Джы кызнэсыгъэми ащымыгъупшагъэу, лорылуатэхэр къэ- зышлэжъхэу, шэн-хэбзэ зэхэтыклэхэр зезыхъэхэу, зыгъэцаклэхэу Тыркуе хэгъэгум, мыбэдэдэми, адыгэхэр исых. Адыгэ шэн-хэбзэ зэхэтыклэхэм яхыллэгъэу кытфалотэгъэ къэбархэр кассетэхэм атеттхагъэх. Ахэр "Тыркуем кырахыгъэ кассетэхэр" ылоу япчъагъэклэ 16 хъоу АРИГИ-м ифонотекэ хэлъых. Джа дэдэхэр тхылъы- плэм егъэклужьыгъэхэу лэпэрытх фондым папкэу N 165-рэм дэлъых. лэхыгъор кызщиухырэм нэклубгъоу кыклэлъыклорэм къэзылота- гъэхэр кыщытэтэты. Гущылэм пае, лэхыгъоу "Кавказ зэриклъжы- гъэхэр" зыфилорэмклэ мышц фэдэ зэклэлъыкыаклэ илэу къэтэтэты: Шагудж Назир 1, К. 1, 1, Б. Ар кызэрэбгурылoщтыр: апэрэ къэ- барыр Шагудж Назир къэзылотагъэр, кассетэу зытетыр апэрэр ары,а кассетэм а къэбарым апэрэ чыплэр щеубыты. Буквэхэм къагъэлъагъорэр: А-р кассетэм ынэлү, Б-р кассетэм ыкыб. Архивым хэлъы зыхъуклэ, апэрэ цифрэм къегъэлъагъо лорылуатэм номерэу лэхыгъом щырилэр, ащ ыужырэ цифрэм - архивым ифольклор фонд зэрэхэлъыр - Ф1, етланэ папкэу зыдэлъым иномер, аужклэ лэхыгъом иномер.

ЛЪЭПКЪ ШЭН-ХАБЗЭХЭМ ЯХЬЫЛІЭГЪЭ ЮРЫУАТЭХЭР¹

I. КАВКАЗ ЗЭРИКЫЖЬЫГЪЭХЭР

1. Сипщ Къэфкъасым къиклыжыгъ, клэлэбыны хъугъэх. Къиклыжыхэ зэхъум, зыхэлъышт плэ лаплэхэр шым гопхагъэхэу, зы чэм ягъусэу къиклыжыгъэх. Сятэ ятэ къиклыжыгъ. Унагъо сыкъызе-хъэм, сятэ щылагъ, етланэ ыужым бэ темышлэу лагъэ. Сянэ азгъымэ (абхазмэ) къахищи, сятэ къыццагъ. Къэфкъас къызеклыжыхэм чыплэу къызэрыкыжыгъэхэр ышлэжърэп. Ау къызеклыж нэужым хэгъэгъу-хэгъэгъоу бэу къаклухъагъ, мыщ къынэсыгъэх. Сэ зы шынахыжъ силагъ, зэшыпхъуиплэ тыхъутыгъ. Адыгэ шэн-хабзэ дахэу тилагъэр бэ. Пшъэшъэ-клалэхэм зэхэсэу, зэхэтыклэу ялэщтыгъэхэр дэхагъэх.

2. Тибынхэр Къэфкъас къиклыжыхэ зэхъум, къуахыклэ къиклыгъэх. Самсун къызеклуалэхэм узышхо къахахы, ащ цыфыбэ щылагъ. Самсун мыжъошхо горэм тыратхагъ: "Къэкощрэ тхьамыклэхэр бэу щылагъ", алуи. Тятэжъ ышхэр бэу шлокладыгъ. Сянэжъ къыложыщтыгъ: "Зыгорэ бзэгухъэу тхэтыгъ Наиб ыцлэу. Ащ бэу тебгыгъэти, ежъри лэжыгъэ", - ылощтыгъ.

Мы чылэр бэу сшлодах. Стамбулклэ пфэсхъожьынэп. Чылэр Бырсырхъабл. Адыгэ шэн - хабзэхэр члэтынагъэх. Тырку тыхъужыгъ. Типхъухэр ятэты, япхъухэр къэтэщэх.

Тибынхэр Хьаджэмыкхъохаблэ щыщыгъэх Къэфкъасклэ. А чылэр

¹ Мы къыклэлъыклорэ къэбархэр къытфэзылотагъэхэм гущылэхэр къызэрауагъэхэм пэблагъэхэу къыхэтэутых.

абдзэхэ заклэу унэгъо 700 хъуштыгъэх. Кубань псым тылусыгъ алощтыгъ. Щыпшлэрэр зэклэри щыбагъоштыгъ ылоты, сятэ тхьамыклэм а чыгур щыгъушэщтыгъэп.

3. Кязим ятэжъэу Адышэс ары Къэфкъасым къиклыжыгъэр. Ятэ яни ащ къиклыжыгъагъ. Ащ Гоцан ыцлагъ. Тыркуаомэ япхъугъ. Ахэм къызэраложърэмклэ, Къэфкъасым къызеклыжыхэм, апэдэдэу къалэу Тракие (Румынием) къыдэхъагъэх. Дюзджэм адыгэу исэр зэ-клэри Урысыем итыгъэ къохъаплэклэ кыхъагъэх. Хымклэ къэмыклохэу, Югославиемклэ къэклугъэх. Тракием къызэкдохэм, зы кой нэкл горэм унэ нэкл куп итэу ахэм арагъэтлысхъагъэх, ащ илъэ-сиблырэ щыпсэугъэх. А лъэхъаныр падишахэу Султан Хьамидэр ары зиягъэр. Ащ Тыркуер

адыгэхэм къаригъэкӀухы, зыфӕе чыгухэм, чыплӕхэм аригъӕтысхӕагъӕх. Арары Дюзджӕ ис адыгэхэм нахь чыплӕ дахӕхэр зыкӀаӀыгъыри. Мы тичылӕ зыдӕщысыгъӕр мӕз чӀӕ- гъыгъ. Мӕз чӀӕгъыр алӕжъызӕ щылагъӕх. Коир зыгъӕтысырӕмкӀӕ еджӕщтыгъӕх. Мы коир Брамзий аӀоу зы лӀы горӕм ыгъӕтысыгъ.

А Брамзиим икӀалӕ Брамзӕкӕо Юсыф аӀоу тӕ тизӕманым щы- лагъ. Коим ыныбжъ теубытагъӕу ашӀӕрӕп. Сянӕ тыркубзӕ ышӀӕщтыгъӕп. Сятӕ еджагъӕти, тыркубзӕ ышӀӕщтыгъ. Сянӕ бзылъфыгъӕ тхъоплъӕу, мыинӕу-мыцӀыкӀоу щытыгъ. ОгъулӀымӕ ащыщыгъ. Сянӕ ятӕ хъоджӕшхоу Кавказым къикӀыжъыгъагъ - кӀалӕхэр КъурӀаным ригъаджӕщтыгъ - ОгъулӀ Цӕй ефӕдыр аӀощтыгъ. Сянӕ янӕ Сурӕт ыцӀагъ. Сятӕ ятӕ сшӀӕжъырӕп. Сятӕ ебӕу къани, янӕшымӕ аплу- жъыгъ. ХӕшӀыкӀ ГъучӀыпс ары ар.

4. Тятӕжъ Къӕфкъас къызекӀыжъым кӀӕрахъо, къамӕ илагъ. Ахӕр кӀодыгъӕх. Адыгӕ уанӕу зытесыгъӕм зӕпӕдзӕкӀ алъмӕкъыр игъусӕу тилӕх.

Сятӕжъӕу Дыхъу Мосӕ ШъхъакӀӕ ыкъуагъ. Ар чыгужъым къы- зикӀыжъыгъӕр бӕшлагъӕп, Герман заом илӕхъан ары (1913). ХъӕкӀаӀо къызӕкӀом, кӀожъын ымылъӕкӀӕу къинагъ. Сятӕжъ Цопсынӕ- хэм япхъорӕлъфыгъ, ахэм къырагъӕщагъ. КӀӕлитӀу къыфӕхъугъ. Ахӕр сӕ сятӕу Махъмуд, Ибрахъим (Сӕ сятӕжърӕ Дыхъу Махъмудӕ ятӕрӕ зӕшых. Махъмудӕ Адыгӕкъалӕ дӕсыгъ).

Сятӕжъ акъщӕ илагъӕти, чыгу га 20 ыцӕфыгъагъ. ЕтӀуанӕ, чыгур лахыжъи, щылакӀӕр псыгъо зӕхъум, мы чылӕу тыздӕсым (Щынджыӕ) къӕкӀожъыгъ. Ащ ыпӕкӀӕ чылӕу Шъокъӕжъыкӕо дӕсыгъ. Гъогухӕр лухыгъӕ зӕхъум сыкӀуагъ. Сятӕжъы икарт дӕсхы, ПчыхъалӀкъуай тыщыщыгъ аӀоти, ащ секӀолагъ, Дыхъу Махъмудӕ дӕжъ сачагъ. Сӕ картӕу сӀыгъыр сӀихи, Махъмудӕ джаш фӕдӕ карт къышти ригъӕпшагъ. Сӕ сятӕжъ икарт етӀанӕ къысатыжъыгъ.

Сятӕжътхӕр зӕшищ хъущтыгъӕх: Дыхъу Мос, Шъалихъ, Ибра- хъим. Сятӕжъы ятӕ Абдулахъ ыцӀагъ. Ибрахъимӕ зӕшхэм анахъыкӀӕу щытыгъ. Ибрахъимӕ Шӕуджӕнхэм япхъу горӕ къыщӕгъагъ, пшъашъӕм ытыщхэм зыдӕкӀуагъӕр агу римыхъӕу щытыгъ (ежъ ныбжъыкӀӕхэр зӕ- фӕягъӕх). Шӕуджӕнхӕр яунагъокӀӕ зӕхӕтӀысхъӕхи, егупшысагъӕх махъульӕр зӕрагъӕкӀодыщтым. ЕтӀуанӕ псым рагъӕтхъӕлагъ. Ар сшӀогъӕшӀӕгъонӕу сятӕжъы ышым ыкӕоу Махъмудӕ Шъалихъӕ ыкӕом къысфилотӕжъыгъ. Хӕгъӕгум сыкъикӀыжъыгъӕу, сянӕшхэм (Шӕуджӕн- хэм) ащыщ бзылъфыгъӕу анахъ зыгорӕ къӕзыугуфыжъын зылъӕкӀрӕм сеупчӀыгъ Шӕуджӕнхэм апай. Шӕуджӕнхӕр мы хӕгъӕгум зӕшитӀу хъу-

хэу кыкыгыгэх (ахэр сэ сянэ ятэжхэр арых). Ахэр кызыфиклы-
жыгыгэхэр япхуу зыгорэм зыдаклом, лыгыгэкэ кылаыхыжыгыгэ. Ащ
пай "мы кызылхыжыгыгэмэ тырагыэсыжыгыгэ" алуи, ашыпхуу
ягыусэу кыакожхэзэ чэщым загэпсэфынэу тлысыгыгэх. Бзылфы-
гээр щаум икынэу лукыгэ ау кыэкожыгыгэп, лыхуыгыгэх шххай
замгыотыжым агу клоди, чылэ горэм щытлысыгыгэх (Тофкой). Кы-
ащэг, клалэхэр ялэ хуыгыгэх, клалэмэ пхухэр ялэ хуыгыгэх. Ар сэ сян.
Дыхуу Ибрахымэ удклерэ Шэуджэнхэм псым щырагыэтхалэ. Моклэ
Дыхуу Мосэ унагыо щэхушэ, ащ ыкыо Шэуджэнхэм япхуу кые- щэ.
Непи мары зэдэпсэх.

5. Сянэ янэ илэесищ ыныбжыу Кыэфкыас кырахыжыгыгэ. Ар
Браукомэ япхуыгэ. А лэхханым Кыэфкыас ичылэ горэм зы лы горэ
минаретым кытеуцуи куагыэ: "Мэкыу шумылу, мэщ шумылу,
урысыр кыако, шушхыэ зэрэхэшхуыжыгыгэ". Хэты ыхышхуыгэ
ылыгыу хылушом кыагыгэх. Титэтэжхэм цуку ялэу, тхужыжы- гыэ
щалэ ялэу кыежыагыгэх. Цукур псынжым зыханэм, а тхуу щалээр
радзыгэ. Ащ дэжым дэклелэ ныбжыкыгэхэр лутыгыгэх. Клалэхэм
халыгыу гыгыгэу алыгыгэхэр тхум хагыапкыгэ ашхыгэ. Бэдэдэрэ хым
тетыгыгэх. Цыфхэр бэу лэщтыгыгэх. Лэрэр хым хадзэжыгыгэ.
Кыахым щылэхэрэр агыбылыгыгэх мэчые алоты. Зы кой горэм
кыкыгыгэх. А коим дэгыоу кыащпэгыкыгыгэх. Ма- цлэр ошхуапщэм
фэдэу а чылэм кытеуагыгэ. Зэкэ апэ кыкыгэр ашхы. Ащ
кыдэкыжыгыгэ, сянэ янэжэ клэлищ игыусэу а чылэу кы-
зэклужыгыгэхэм щылагэ. А лэхханым сянэжэ ыпхуу клэлэцкыгэхэр
илэу лэагыгэ. Благыу щысхэм макыэ арагыэлугэ. Пшэхшэжыгыгэ цыкыу
кыздахыжыгыгэр ошлэ-дэмышлэу клодыгыгэ. Бэрэ лыхуу- гыгэх. Мэз
закыу тыгыужэ горэм ышхыгэ алуи гылагыгэх. Лыхууы замгыотыхэм,
агу клоди кыагызэжыгыгэ, хадэм илоф ыуж ихыжыгыгэ. Хадэр
дгыэпскын алуи тхыагыгэр кызалэтым, клэлэцы- кыу
зылыхуыгыгэхэр янэ (хадэм) зытырылуагыгэу мэчыешэ щылэ.

А пшэхшэжыгыгэ цыкыу хадэм ычлэгы кычлахыжыгыгэр сэ сянэ
инэнэжэ арыгыгэ.

6. Сятэ итэтэжхэр Кыэфкыасым кызекыжыгэхэм, кыахыкы
кыэкожыгыгэгыгэх. Сятэ итэтэжыгыгэ ышыпхуу пшэхшэ дахэщтыгыгэ, су-
рэтым фэдэу. Кыахым кыкыгыгэ, Стамбул дэжэ Ормэлым кыагыгэх. Ащ
илэесишхыгэ кысыгыгэх. Ащ кыкыжыгыгэ, тэ Тигусэрхэм члэлэ
кыарагыэлэгыгэ шххай, пшэхуалэти ялоф щыкыкыгыгэп, ащ
кыкыжыгыгэ, Дюзджэ кыкыагыгэх. Зы кой тхэматэ горэ бысым кыа-

фэхъугъ. А пшъэшъэ ныбжьыкIэ цыкIум къенэцIыгъ. "Пшъашъэр къысэшъути, акъщэ къышъостыщт" къарилуагъ. Аш пшъашъэр рати, мы коим къакIохи, мэз псынжъ чыкIэу щытым къитIысхъагъэх. Шъхъэлахъохэр ХъатIмыжъкъохъабл зыфатIорэ чыплэм тIысыгъэх. Бгъанэхэмрэ Гусэрхэмрэ зэгъусагъэх.

7. Илъэс 15 ыныбжьэу Къэфкъас къикIыжъыгъагъэу нyo горэ тилагъ. Ащ Хъэгуащ ыцIагъ. Мыщ къылуатэщтыгъэхэр тхыгъэу тилагъэхэмэ, Къэфкъас мы чыплэм щыт фэдэу плъэгъуни. Хъэгуащэ Тымыхъумэ ащыщыгъэу къаlо. Ситэтэжъ Къэфкъасым къикIыжъыгъ, сянэ инэнэжъ къикIыжъыгъ. Сянэ инэнэжъ Ушъыймэ ащыщыгъ, ыцIэр Айщэт.

Сятэ инэнэжъ ШъэошIу Гоцэмыд. Къэфкъасым лъэшэу сыфэзэщы. Къэфкъас силахъылхэр цукукIэ къикIыжъыгъэх. Чыплэ пстэуми адыгэхэр исых. Адыгабзэр илъэс зытIущыкIэрэ щылэжъыщтэп.

I. Кавказ зэрикыжыгыгъэхэр

Шагудж Назир. 1, К. N1, 1, Б.

Хьаратлэ Эрсен. 2, К. N6, 4, А.

Къуаджэ Кязим. 3, К. N1, 1, А.

Дыхъу Рэджэб. 4, К. N15, 7, Б.

Лъэцэрыкъу Сами. 5, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.167, бл. I.

Гусэр Фуат. 6, К. N2, 9, А.

Мэлыщэ Осмэн. 7, К. N8, 1, А.

II. ШХЫНЫМ ЕХЬЫЛІАГЪЭХЭР

1.Тхъачэтыр нахь хьэклэ шхынэу щыт. Шъынэ уукымэ дэгъу. Чэтым ыпкьыхэмэ ащыцэу нахь хьэклэ шхыныр бгъэлыбэр ары, етланэ копкьыр, клэпцыр. Мэлым ипкьыхэмэ ащыцэу клэпэр агъэляплэ. Бирам мафэм мэл зыууклыклэ, унагъом зы пкьы кыраганэшъ, адрэр зэхаупклатэшъ, хьаблэм щагощы. Мэлышъхьэр тхьэмэтэ лахь.

2. Шхынымклэ тхъачэтым нахь чэтыр нахь агъэляплэ. Хьаклэ кытфакломэ, чэт фэтэуклы. Пкьыхэмэ ащыцэу бгъэлыбэр ары хьаклэ лусыр, етланэ кьандысыр. Лы фыжьыр ары анахь лъаплэр. Тамэр хэт ышхымы хъуцт. Шурагъор тагъэшхыцтыгъэп "шъулупшлэхэр шхъуантлэ хъуцтых", алоты.

Шхынхэм анахь дгъэляплэрэр чэтщыпс, етланэ тхъачэтщыпсыр. Зэклэхэм анахь хьэклэ лъаплэм, пкьуачлэ кьыхьмэ, мэл фэууклын фай. Пчэныр абхъазхэр ары зыуклырэр.

3. Адыгэ хьаклэ кызытфаклорэм, чэт фэтэуклы, щыпс, пластэ тэшлы. Анахь хьаклэм бгъэлыбэр, кьопкьыхэр етэтых, цагэхэр, шурагъор бысымым кыфганэх, кьандысэр нысаклэм раты.

4. Чэт зауклыклэ, анахьыжъым пхэклыр раты. Бгъэлыбэр - нахь ыуж кьинэхэрэм, етланэ копкьыхэр, клэпцыр. Тамэр оркъ шхынклэ алъытэ. Тамэр зыштэрэм нахь зилъытэжъэу еплъыцтыгъэх. Ащ кьиклырэр нахь пкьы дэгъумэ алъымылабэу, нахь лы маклэ зытелъыр кызэрахихыцтыгъэр ары. Шурагъор унагъом исхэм ащыц горэм кыфганэ, ар хьэклэ ланэ техьэрэп. Зэманым лъакъохэр нысэхэм кыфганэщтыгъэх.

5. Чэт зауклыклэ, пхэклыр ары нахь жъы лахьклэ алъытэрэр. Тамэр оркъ шхын ало. "Пшъашъэмэ шурагъор арагъэшхыцтыгъэп, алупэхэр шхъуантлэ хъуцтых", алоты. Шъхьэр е лъакъор тлүмэ яз зыхэмылхьэклэ, гонахь ало. "Тхьэм сыкыпигъэклагъэу, о сычлэ-одзыжъы", ело.

6. Чэтым ыпкьыхэм ащыцэу пхэклыр, шурагъор лы лахь, клалэхэм - копкьыхэр, тамэр - оркъ шхын.

7. Хьаклэ кытфакломэ, чэт фэтэуклы. Бгъэлыбэр нахь хьаклэм илахь. Пхэклыр ащ ыуж кьэклрэм илахь.

Тыркуми адыгэ шхыныр яклас.

8. Хьаклэм чэт е атакъэ фауклыщтыгъ. Цјэрыло хьаклэм ныщ фауклыщтыгъ. Хьаклэм анахъэу бгъэлыбэр, къандысэр афагъэшъуашэщтыгъ.

9. Шхыныгъохэу мэулыдым щашлыхэрэр: чорбэ, нэхъот, плов, ашрай, лэшлухэр. Мэулыдым цыфэу ашлэхэрэр зэкјэри кырагъэблагъэ. Бзылъфыгъэхэр унэм щышхэщтых. Хъульфыгъэхэр щэджэгъо нэмазым кызыкыжъкјэ, зы чыплэ горэм агъэтлысыхэти агъашхэщтыгъэх.

Ашраир пкыгъуиблэу зэхэплъхъан фай: джэнч фыжъ, сэнэшъхъэ гъугъ, шъоушыгъу, натрыф, псы, тхъу, пынджы. Шъхъадж илэм тетэу блэу зэхелъхъэ.

10. Къалмэкъ щай е шлорэй щай зыфалорэр Тыркуе хэгъэгум исхэмэ ашлэрэп. Бзыфым (липэм) икъэгъагъ аугъоишъ агъэгъу.

Джары щайхадзэ ашлырэр.

11. Шхынхэм бадзэ ямыоным пай, ахэр чъылэплэхэм дгъэуцужьыщтыгъ.

МЭЛЫМ ЫПКЪЫНЭХЭР

12. Мэлышъхъэм ышъо тырахы, ар нахъыпэм нахъыжъ лахъэу алъытэщтыгъ.

Мэлым куитлу ил, блэтхъитлу, пшъэ, тхыцјэ, цагэ. Ыпэрэ лъэкъуитlum блатхъэ рало. Цагэр блатхъэм пыт. Цагэм ыуж тхыбзый, тхыбзыим пшъэр пыт. Мэл кјапэр зыпыт мэлыр мыш цагъэлъаплэрэп. Мэл кјапэри щашхырэп. Тэ тадэжъ шылэр зэкјэри мэл фыжъ, ащ пай нахъ лэшлур тшлэрэп, мэл шлуцјэр е мэл фыжъыр арми. Ау мэл шлуцјэр лахъом хэты хъумэ, шлуцјэр нахъ ягуапэу аукы. Мыщ пчэнылыр нахъ ашлолэшлоу алъытэ. Адыгэ псэлъэжъым къеушыхъаты. "Мэл зыхэжъукыгъэ нахы, пчэн зыхэпкјагъ".

МЭЛЫШЪХЪЭР

13. Іэнэ ухыгъом мэлым ышъхъэ кјэлъэныкъо (джабгъур) тхъаматэм раты. Мэлышъхъэм шъор тепхы хъушътэп, Шъхъэр дэгъоу бгъэлыгъон фай. Цацэм палъхъэшъ агъэлыгъо, етланэ агъажъо. Тхъаклумэр тетын фай. Тхъэматэм ежъ ыныбжъкјэ кыкјэлътыкјорэр иджабгъукјэ шысын фай, ащ нахы нахъыкјэр сэмэгумкјэ шысын фай,

шъхьагърытыр шъхьащытэу. Тхьэматэм щэжъыеклэ тхьаклүмэр тыре-упкышъ, шъхьагърытым реты. Тхьаклүмэр шъхьагърыт лахь. Ащ плэстэ бзыгъэ телъэу шъхьагърытым раты апэдэдэу. Шъхьагърытым шъхьагърытгъусэ елэ хабзэшъ, ахэм зэфагощышъ ашхы.

Шъхьагърытым зыкыфагъэшъуашэрэр тхьаклүмашлоу пчыхьэр зэригъэклуагъэм пай. Шъхьагърытэр литлуклэ къэлабэшъ ар ештэ, анахь мылкъушхо зэратрэм фэдэу. Езытырэм лэ джабгъумклэ реты. Шъхьэлъэныкъом ыпэ лэклэ къекъутэшъ, ар иджабгъумклэ щысым реты. Етланэ нэр къыдиубытэу къекъутэшъ, исэмэгубгъу щысым реты. Ежыыр шъхьэдакъэр къыфанэ. Джащ итхьэмэтагъо щеухы. Шъхьэр зышхырэр нэбгыриплыр ары нылэп.

14. Мэл бзэгури жэгъури ланэм тыралъхьэрэп, шъхьэм исэмэгүлъэныкъо унэм исхэм ашхыжъы, ар ланэм тыралъхьэрэп. Мэлышъхьэр машломклэ агъэлыгъо, щэжъыемклэ ацлэтхъужъы. Мэл клапэр жьокум сятэ пидзэти, ыгъажъэти тшхыщтыгъэ. Ар хьэклэ ла- хьэп. Мэл ныбашхьор джормэ ашы, шъхьэклуцыр ашхы. Шъхьэны- къор ланэм къытыралъхьэми, шъхьэкуцыр имылъыжъэу къахъы.

15. Чэтым илахьхэм ащыщэу анахь хьаклэм бгъэлыбэр раты. Ари зэптырэм ар щэу ыгощын фай. Етланэ клэпцыр ары, копкъыр ары. Тхыцлэхэр хьэклэ ланэм тыралъхьэрэп. Тамэр нахьыклэм раты. Пшъашъэхэр ары нахьэу ар зэрагъэшхырэр.

16. Чэт шлурагъор щэу агощы хабзэ. Тхьэматэм иджабгъурэ исэмэгурэ щысым араты. Ащ щыщ шъхьагърытым лахь ратырэп. Ар зымышлэклэ, тазыр къыптыралъхьэ. Тхьэматэм ымышхэу адрэхэм ашхын фитэп.

Ар зыпшлуатыгъуклэ, пфэмышъуашэу члэудзыгъэ фэдэу мэхъушъ, тазыр птыралъхьэ.

17. Адыгэхэм мэлщыуи псыцущыуи ашы. Щыумэ зэклэмэ анахь дэгъу хьурэр псыцущыур ары. Плэстэ тэшлы, щыпсы тэшлы, тхьачэти псычэти зэклэри тилагъэх, ау тилэжъхэп.

18. **Гъомылэр зэрашлыщтыгъэр**

Натрыф хьаджыгъэр псы стырклэ опшэ, коц хьаджыгъэ тлэклү хэолъхьэшъ, чэщым щыогъэты. Пчэдыжъым хьарыплэ ошлышъ, огъажъо, етланэ лалъэм къиолъхьэшъ, джэмышхыклэ дэгъоу ощылэ такъыр къыхэмынэжъэу. Джар члэоухъумэшъ, фабэу огъэуцу, тэклү

зыучылыкэ, коц хьаджыгъэ тлэклу хэптэкъонышъ, бгъэуцужьынышъ хафэу, лэшлюу хъу зыхъуклэ пшхышт.

19. Шъуатэр зэрашырэр

Коц хаджыгъэр шъабэу-шъабэу оутхыдзышъ, псы стырыклэ опшэ. Коц хьаджыгъэ тэклу хэолъхъэшъ, чэщым щыогъэты. Пчэдыжъым псы лэшлу къеклугъэм фэдэу мэхъу. Джащыгъум хьакум иплъхъанышъ, бгъэжъэни, ащ къызипхыжыклэ, зэгоочы, щыуанышхом иплъхъани, бэлагъклэ зэлапшлэзэ къэбгъэжъэни, лалъэм къипклэжъыни тлэклу оучылыфэ щыбгъэтышт. Джащ етланэ коц хьаджыгъэ хэплъхъани, зыгорэм клоцыпщахъыни щыбгъэтышт. лэшлупс къетыфэ щыогъэты. Етланэ, ар щыбзэм клэбгъэклышт, псы фэбэ тлэклу дыхэбгъэклаухъэзэ пщытлэт. Ар къощыным иоклэжъышъ, лэшлу мэхъу. Хафэ хъу зыхъуклэ, шъоуцыгъу хэолъхъэ.

20. Щхыу щыпс

Щыбжъый стырыр тэгъажъэ, тэукъэбзышъ, тэбзы, псы тлэклужъые клэтэклэшъ, ышъхъэ тетэплэшъ, хьакум тетэгъэуцо. Тхъу тлэклу клэтэдзэшъ, къэтэгъажъэ, шынэу мажъэ. Ар тэгъэуцлылышъ, щыум бжъыныф хэтэлъхъэшъ, щыбжъыир хэтэлъхъэ, щыбжъый дагъэ тетэклэ.

21. Хьаку хьалыжъу

Къое гъэжъагъэр тхьацум (коц хьаджыгъэм) клоцыолъхъэ. Тлэклурэ щыогъэты. Къызтэджыклэ, хьаку плъыгъэм иодзэ. Иудзэным ыпэклэ клэнклэ кургъор оутэшъ щыофэ.

Псыжъо хьалыжъу

Псым щыгъу тлэклу хэлъэу псы чъылэклэ опшэ. Къуаер тлэклу маклэу зэхэогъэжъахъышъ, ар плуаклэу фыгъэ тхьацу хэупкыгъэхэм адэолъхъэ. Етланэ огъажъошъ, тхъум хэлъэу ошхы.

22. Мэтазэ

Щыгъу тлэклу хэолъхъэшъ, натрыф хьаджыгъэр псы стырыклэ (плэ ыщэчыштым фэдизклэ) опшэ. Коц хьаджыгъэ тлэклу хэотакъошъ, пытэу-пытэу члэоухъумэшъ, сыхъатитлу горэм зыщыбгъэтклэ лэшлу тлэклу къештэ. Ащ ыуж дэшхом бжъын клэогъэжъахъы (чэмытхъур нахъ лэшлу). Етланэ, тхьацоу тилэм къыхэтэхышъ, дэшхор клоцытэлъхъэшъ, хьалыжъор тэгъэлылы. Аузэрэ тызфаем фэдэу тэшлы, зытшыхэклэ, хьакум псы тетэгъэуцошъ, щыгъу тлэклу хэтэдзэ. Псэу

къажьорэм мэтазэр къыщэжьо. Къызхэпхыжьклэ айраным е щхыум дэошхы.

23. Булгур-пилау

Коцыр олъэсы, псы жъуагъэм хэолъхъэшъ, къытеогъажьо (бгъэжъуащэмэ хъуштэп). Коцыр къыхэохыжьишъ, псэр клэклынэу зыгорэм иолъхъэ. Зычъарзэкклэ пхъэбгъу горэм теолъхъэшъ, огъуфэ тыгъэм хэогъэлъы. Шъхъалымклэ охъаджышъ оутхыдзы, шъабэу клэ-

кырэр члэотэкъу, пхъашэр олъэсы, етланэ ар бжьинылыбжъэкклэ зэкклэогъэжъахы, уфаеми тэмат хэолъхъэ. Айраным дэгъоу дэошхы.

24. Шъуатэ

Натрыф хъаджыгъэр псыжъокклэ опшэшъ, коц хъаджыгъэ хэолъхъэ, дэгъоу зэхэопшахыжьи, зэрэстырэу члэоухъумэ. Ахъшамым пшыгъэмэ, нычэпэ щыогъэты. Пчэдыжъ зыхъурэм, хъакур огъэплъышъ иодзэ, къызипхыжърэ нэужым псы гъэжъуагъэм хэолъхъэшъ, тэгъашъхъо тэгъэжъожьи, ащ коц хъаджыгъэ хэолъхъэшъ, дэгъоу зэлэошлэ, оплыртлы, ар чэщым щыогъэтышъ, пчэдыжъым лэшлэу хэтэлъхъэ (хэмылхъэми хъушт), етланэ тэзыжьишъ тешъо.

25. Нэшастэ

Коцыр олъэсы, лэгъэшхо горэм иолъхъэшъ, ащ псы клэокклэ къытеоу. Чэщ зытлуц горэм щыогъэты, огъэклыцэ. Ар зыплыртлыклэ фыжьибзэу къыклоцыклы зыхъукклэ къыхэохыжьи, лалъэм иолъхъэ, дэгъоу оплыртлы, озыжьи, ар етлани хъэдэн дзыом иолъхъэшъ, псэу клэтыр зэкклэ клэогъэклы. Хъэдэн дзыом къинэрэр огъэгъу. Джа гъэгъугъэр лагъэ горэм иолъхъэшъ, псы клэокклэшъ огъэткы. Хъакум щэрэ псырэ зэхэтэу къэбгъэжъонэу теогъэуцо. Къажьо хъумэ, шъоушыгъу хэолъхъэ, шыгъу тэклуи хэолъхъэ. Етланэ, щыпсыр зэрэхаклэжърэм фэдэу хэоклэжьи бгъэткыгъэ хъаджыгъэр. Илужъуагъэ узэрэфаеу ошлы. лужъоу уфаемэ, боу хэокклэ, плуаклэу уфаемэ, нахъ маклэу хэокклэ. Ар зэрэстырэу лэгъэ цыкылхэм арыоклэжьи, мэучылыжьи, тешхахыжьиынэу ланэм тырагъэуцо.

26. Бакло

Зэйтунэу зы стакан, зы щыу стакан, зы щэ стакан, содэ. Ащ

къыпшэрэр хъаджыгъэу. Дэгъоу пшэн фай. Тхъацур бэу-бэу зэпыоупкы (20-25), зэтеолъхъэшъ офы, ащ дэшхо купклэ къутагъэхэр теотакъо, етлани джауштэу ошлы, шъэм нэсыфэ ошлы. Етланэ, хъакум

иогъэуцошъ, мин 50 фэдиэрэ иогъэты. Етіанэ, шъоушыгъупс теокіэшъ, хъазыры мэхъу.

27. Ашрай

Коци натрыфи гурхъукіэ огух. Апэдэдэ натрыфыр огъажъо, етіанэ, джэнч фэжъ хэолъхъэ, коцыр, шыгъор, псэр, шъоушыгъу. Пкъыгъуиблэу зэхэплъхъан фай. Шыуанышхокіэ ошы. Сэ Іэгум шы-сэгъажъо. Ашраир псэпэ Іофклерэ ашы. "Алахъым псапэ еші, Іагъэ зілэхэм ипсэпагъэ алугъакі" - тэІо. "Ашраир мыгъэ зиунэ щамышырэр шІоп", - аІо.

Зэрэкоеу мае мазэм ашрай ашы. Зыми ымышІэу къыхигъэкІырэп. Апэрэ мафэм пшыныр псэпэ дэд. Ашраир бгочын фай, ащ пай унэгъуибл есэты. Унэм хэт къыхъэми ебгъэшхын фай.

28. Къэбэскъэзэхэлъашъу

Къэбаскър къэтэгъажъо, зыучыІыжъкІэ тэупкІатэ, ар щхыум бжыныф шыгъу хэлъэу хэтэлъхъэ. Ащ дэшхо хъаджыгъэ хэсэлъхъэ. Етіанэ, шыбжый дагъэ сэшышъ, тесэкІэжы.

29. КІэнкІэщылбыр

КІэнклер сэутэ шыгъу хэсэлъхъэшъ. Жъапхъэу тхъур къыз-щыжъэрэм кІэнклер исэкІэ. Ар къызэпырсэгъазэшъ, адрэ бгъумкІэ къэсэгъажъэ. Ар Іагъэм дэпшхымэ Іъэшэу ІэшІу. (КІэнкІэ щылбырыр щхыум хилъхъэрэп. - Дж. М.)

30. Чэтлэпс

Бжынлыбжъэ чІэсэшІахышъ, лэр къэсэгъажъо. Лэр къызы-жъуахэкІэ, натрыф хъаджыгъэм шыбжый гъугъэ хэсэшІахышъ, ащ хъаджыгъэ джэмышхышъхытІу фэдиз хэсэшІахышъ, Іъэпсэу къажъо-рэм хэсэкІэжы.

31. Джэнч цІынэу дэшхын - лыбжъ

Джэнчыр сэгъажъошъ, бжынлыбжъэкІэ сэгъэжъэжы. Джэнчыр цІынэу зэпысэкІы.

32. Джэнчыпс

Джэнчыр шъуцІэ зыхъукІэ тэгъажъошъ, тэлъэсы. Етіанэ, бжынлыбжъэ дэгъу тэшІы, псы жъуагъэ къыкІэтэкІэжы.

33. КъэбэскъэшІолу

Къэбэскъэ фыжбыр маклэу сэужьопхъышъ сэгъэучылыжы. Гыныплъыр дахэу сэупклатэ. Сыужьопхърэп. Къэбаскъэмрэ гыныплъымрэ къат-къатэу зэтесэлъхъэ. Щыгъущыпс сэшлышъ, зэтеслъхъагъэ къэбаскъэмрэ гыныплъымрэ къатеу клэсклэ. Чылаплэм сэгъэуцу, мэфищ-тфы фэдизклэ игъо мэхъу. Псэу клэпклэщтыр псы мыгъэ-жъуагъэу щытын фай. Къэбэскъэшлолур дэгъоу къызэкълурэр пластэр ары.

34. Къэбдэшхын

Къэбэу шъуаплэ зилэр сэупсы. Щыуаным бжъынлыбжъэ исэ-шлахы. Тхъу (чэмытхъу е зэйтун) исэлъхъэшъ, бжъыныр цыкълу сэупклатэшъ, дэгъоу къэсэгъажъэ. Ащ щыбжъый хъаджыгъэ тлэкълу хэсэлъхъэ, къэбэу сыукъэбзыгъэр шъхъэеу сэупклатэшъ, бжъын

лыбжъагъэу тетым хэсэлъхъэшъ, псы жъуагъэ клэсклэшъ къэсэгъажъэ. Ащ шъоущыгъу хаплъхъэми дэгъу, хэмылхъэу щыгъуми хъут. Шъхъадж ыгу зэрэрихърэм тетэу хелъхъэ.

35. Къэбгын

Къэбыр сэупсышъ, къабзэ сэшлы. Ар дахэу зэфэдизэу мыинэу сэупклатэ. Псы чылэ клэсклэшъ сэгъажъо. Етланэ, ащ сэнэгъугъэ (изюм) хэсэтакъо. Шъоущыгъу хэсэтакъо. Пшынхыклэ лэшлу мэхъу.

36. Къэбыр сэукъэбзы, лэгуашъом фэдизэу сэбзы. Ар щалъэ горэм зэзгъафэзэ исэлъхъэ. Ислъхъэрэ къаты пэпчъ шъоущыгъу тесэтакъо. Ауэрэ изэу сэшлы. Ар чэщым щысэгъэты. Ащ псы лэшлу къыклэкълыгъэмклэ сэгъажъо. Зыучъылыжыклэ, дэшхо убыгъэрэ шъоу-щыгъурэ хэсэлъхъэ. Ар къаты пэпчъ даслъхъэзэ, лагъэхэм арысэлъхъэ. Ушхахэмэ, тепщыхъажъымэ дэгъу.

37. Балыкыр лъэшэу сиклас, сяни лъэшэу иклэсагъ. Ыгъэжъэн зыхъуклэ, коц хъаджыгъэп зыхигъаощтыгъэр, натрыф хъаджыгъ нахъ.

II. Шхыным ехъылагъэхэр

Цэй Сэмиор. 1, К. N5, 12, А; 10, К. N5, 11, А.

Шагудж Назир. 2, К. N1, 9, Б.

Хъамтэч Мурат. 3, К. N8, 9, А.

Дыхъу Хыдаат. 4, К. N15, 3, А; 17, К. N8, 9, А.

Хъуакло Назми. 5, К. N16, 1, Б.

Жъаукъо Садие. 6, К. N14, 2, Б.

Нэглахъо Аджилэт. 7, К. N2, 13, А.

Шъау Фатимэт. 8, К. N3, 2, А.

Хъурым Наджмия. 9, К. N8, 12, А.

Апыщ Хъурие. 11, К. N9, 14, А.

Тхъазэплъыжь Бурхъан. 12, К. N10, 3, А; 13, К. N10, 4, А; 14, 15, 16, К. N10, 5, А.

Шагудж Фарзия. 18, К. N2, 1, А; 19, К. N2, 2, А; 20, К. N2, 3, А.

Щэхэлл Элмэс. 21-37, К. N4, 1, Б.

III. АДЫГЭ ПСЭЛЪЫХЪУАКІЭР

1. Пшъашъэхэр къэгушәлэщтыгъэхәп. Пшъашъэхэр зы унәм исхәу, адрә унәм клаләхэр исыщтыгъэх. Клаләхәм ятхъэматә пшъа- шъэхәм ятхъэматә епсәлъыхъоштыгъ. Пшъашъэхэр тәджыштыгъэх клаләхәм тутынхэр хагъанәрәм къәс. Ащ фәдә хабзә шылагъ, сәри ащ сыхәфагъ. Пшъашъәм иочыл гушыләштыгъэр, ау клаләр изакъоу гушыләу кыыхәкыштыгъә.

Клалә горәм кыылотагъ:

Къаләм сыкло зәхъум, тигъунәгъу бзылъфыгъә горә "щыгъу кыысфахъ", ылуи кыысәлъялугъ. Сынәси щыгъури къәсщәфи, сыпшъыгъәу сыкъәкложьзә зызгъәпсәфынәу сытлысыгъ. Сынаплә сләти щыгъум сызеплъым, щыгъум хъамлыу хәхъуагъәу слъэгъугъә. "Мыщ сьд есшән, сьдәуштәу мы хъамлыур згъәлән" cloу сегупшысәу сыщысызә, тхъәмәтәмафә горә шы пклагъуаләм тесәу къаклоу слъэгъугъә. Шы пклагъуаләм ыпә гъонитло гъозәу къарыклрәм гъогу нәпцитлор елыгъо. Шыоу къаклорәр кыызәсым кыысәупчыгъ: "Сьд, сиклал, узәгупшысәрә?" "Семгупшысә хъуна, щыгъум хъамлыоу хәхъуагъәр зәрәхәзгъәкыштәр сшәрәп, шъузым зәрестыжыштәр сшәрәп", - cлуагъә. Шыум кыысылуагъ: "Ар ори пшәнәп, сәри сшәнәп, мыщ фәдә пшъашъәм дәжә клуи, къәбар лъапсә кыыуилошт", - ылуагъ.

Клаләр пшъашъәм дәжә клуагъә, филотагъ "щыгъум хъамлыоу хәсыр зыгъәлләштыр кыыуилошт алуагъәти, уадәжъ сыкъәклуагъ" ылуи, пшъашъәм рилуагъ. Пшъашъәм кыырилуагъ: "Тибжъэхәр хъуакло клуагъәхәшъ, ләзәгъухәр къахъмә ыгъәлләштых". "Хъау, арарәп къәшъулон фәягъәр, къәшъулон фәягъәр: "Пхъәкуахъибл зәтешъулъхъанышъ, шыуанибл псы арытәу тежъугъәуцонышъы, ащ щыгъур хәшъутәкъонышъы, пхъә куахъиблыр остыфә псәр къәжъонышъы, джащ ыгъәлләшт, кыысәшъулон фәягъ", - клаләм ылуагъ. "О къәпложьынәр тикъабыләп, тыкыпфаеп, уздакло шлоигъом кло" ылуи, пшъашъәм кыырилуагъ.

2. Зы клалә горәм пшъашъәм relo: "Сыкъакло зәхъум, зы тхъаркъо пшъәфрә зы тхъаркъо шлуцләрә гъогум сашылукагъ. Сызалокләм сегупшысагъ тлүмә язәу сызәоштым. Сегупшысәу сыщысызә, зы лы тхъэматә горә кыылухъагъ садәжъ. Кыысәупчыгъ: "Сьд, сиклал,

узэгупшысэрэр?" ылуи. Есгуагъ: "Мы тхьаркъуитлүмэ язэу сызэоцтыр сшлэрэпышъ сегупшысэ". Ллым къысылуагъ: "Ар сэри сшлэнэп, ори пшлэнэп, еупчл мыш фэдэ пшъашъэм" ллым зелом, уадэжъ сыкъэклуагъ, пшъашъэ дах, джэуап къысэптынэу.

Ащ иджэуап ыгъотыгъэп, земыгъотым, "мыш фэдэ пчыхъэм нэс къысажи, иджэуап къыуязгъэложьын" ылуи, къырилуагъ. Етланэ, лыжъхэр къахъаом (щайешъуаплэм) щызэлуклагъэх. Ащыщ горэ къэгущыли, къылуагъ: "Ащ иджэуап сыдэу клыхъэ зежъугъэшлырэ? Къэуакъым хъадэпчэмылур дэклуаеу къехыжъмэ, джащыгъум иджэуап ыгъотыжъыщт". "Ащыгъум, тхъур цацэм пышлагъэу плъыжъыбзэу кьерэгажъи, клэмычъэу-клэмытклоу кьерэхъи, иджэуап етлоцт", ылуагъ.

3. Илъэс 14 сыныбжъэу къыспышлахыгъэхэм янысашъэ сыклуагъ. Хъаклэщым къызщызэрэугъоигъэх, ащ пшъэшъэ тхъэматэхэр исыгъэх. Сэри къысэпсэлъыхъоу фежъагъэх шъуз зилэхэр. Зи ясымылэу, сыщыси, сыкъэтэджи сыкъыкыжъыгъ.

4. Псэлъыхъохэр бэрэ щысхэ захъуклэ, бысымыр пчъэм къыте-ошъ, пцэрахъ пшъашъэр екы унэм. Ащ къыралэ уахътэр зэрэхэклотагъэр. Пцэрахъыр унэм къызихъажъклэ, шъуикыжъ ылоу ылоцтыгъэп, итлысылэ зэрихъоклыщтыгъ: пчъэм ыкыб фэгъэзагъэу щысыгъэмэ, джы пчъэм ынэлэ ыгъазэти тлысыщтыгъэ. Адрэ псэлъыхъоми ылъакъо зэклищыщтыгъ тежъэжъы къыригъэклэу.

5. Фэсапщэм ыужы тхъауегъэпсэу плонэу щытыгъ.

Етланэ псэлъыхъоным хахъэщтыгъэх. "Пшъэшъэ гуащэр, сэ сыкъызфэклуагъэр оц фэдэу зы ныбджэгъу непэ сылъыхъоу сыщыт, ныбджэгъу укъысфэхъунэу угу къысэлүмэ, мары сызэрэплъэгъу" плонышъ, етлоцт. Гуцылэм гуцылэ къылъфыщт, ащ фэдэу угуцылэзэ, нэф ошъыфэ гушылэхэу хъуцтыгъ. Пшъашъэхэри гуцылэным фэлэзэхэу бэрэ къыхэкыщтыгъ.

Пшъашъэхэм адэжъ тизакъоу тихъэщтыгъэп, пшъашъэхэм пшъэшъэ пцэрахъхэр ялэщтыгъэх, клалэхэри джащ фэдагъэх. Нэбыритлоу къэзэрэщэщтыр ары гуцалэщтыгъэхэр, пцэрахъхэм гуцылэр атефэщтыгъэп.

6. Клалэр пшъашъэм еупчыгъ:

"Пчэдыжъ осэпс къехыгъэу,

Шы фыжъым сытесэу,

Уж есымгъэшлэу,

Уиунэ сыкыылухьэмэ сыд кыысэплон?"

"Уж емыгэшилэу укыызылухьэклэ,
Хъун ослошт", - пшъашъэми ылуагъ.

7. Псэлтыхъо клогъэ клалэм пшъашъэу зыдэклаугъэм рилуагъ:

"Шъом дэлъ гор мапэ,

Сыпэ хъуи уадэжъ сыкыэклаугъ.

Псым хэлъ пцэлыр мэтлыгурыгу,

Сытлыгурыгу хъуи, уадэжъ сыкыэклаугъ, - джэуап кыысэт", - зелом,
пшъашъэм кыыложьыгъ:

"Мэфэ пстэури бжыныфэп,

Мэфэ пстэури Бирамэп,

Бирамыр кыэсмэ, джэуап кыыостын".

8. Мафэ горэм пшъашъэ горэ хъасэм хэтзэ, клалэ горэ блэ-
фэрзыкыгъ. Калалэр пшъашъэм кыеупчыгъ: "А пшъашъ, моджэ сыб-
лэфэрзыкы зэхъум сыкыэплъэгъугъэба?"

"Ублэфэрзыкыгъэми сшлэрэп, ууплалэмэ, уушъуашъозэ уб-
лэклыщтыгъ", - пшъашъэм клалэм риложыгъ. Пшъашъэм клалэр ыгу
зэрэримыхьырэр джарэушътэу гуригъэлуагъ.

9. Калалэ горэ пшъашъэ горэм дэжъ псэлтыхъо клуагъэ. Пшъашъэм
псэлтыхъор шложъэу "тыс, тыс, хъакл. Чыгым ышъхъапэклэрэ
кыыхалэ, цыфым ыбгыклэ кыыхалэ", ылуагъ. "Сыд джэуап естыжъын
мышъ?" - ылуи, псэлтыхъор егупшысагъ, рилон ыгъотыжыгъэп.

10. Пшъэшъэ цлэрыло горэм ихъаклэщ кымафэу зы клэлэ хъаклэ горэ
шыоу кыыфэклаугъ. Пшъашъэр пэгъокли, кыэклаугъэр ригъэблэгъагъ:

"Псым хэлъ тэкъэжъыр мэшъу,

Шъом дэлъ гур мапэ,

Сэпэти сыкыэклаугъ, пшъэшъэ гуащ.

Угу илъыр кыысалу," - ылуагъ клалэм.

Пшъашъэр клалэм еплъыгъ. Калалэм джэдыгур щыгъ, зандэу щыт.
"Опэмэ уиджэдыгу зыщых", - ылуагъ пшъашъэм. Калалэр укыти
кложьыгъэ.

Етлани зы клалэ зы пшъэшъэ цлэрыло дахэ псэлтыхъо кыыфэклаугъ.
Кыызыфэклогъэ пшъашъэм ыпэ тлэклэ лортлагъэти, клалэм кыылуагъ: "Мы
унэр боу дахэ шъхъай, онджэкъыр тлэклэ лортлагъ". "Илуго боу занклэу
еклы", - ылуагъ пшъашъэм. Пшъашъэр тлэклэ лъхъанчэти, клалэм
кыылуагъ: "Мы унэр боу дахэ шъхъай, тлэклэ лъхъанчэ". Пшъашъэм

кырыложыгы: "Пшъхъэ нэсынэп, умыгумэки". А калэм а пшъашъэр къэщэн фэхъуи кыщэгъ.

III. Адыгэ псэлъыхъуаклэр

Цэй Сэмиор. 1, 2, К. N5, 1, А.

Беданэкъу Щэхъри. 3, К. N13, 6, А.

Мэлыщэ Осмэн. 4, К. N8, 5, А.

Хьамтэч Мурат. 5, К. N8, 8, А.

Къэрэщай Тунай. 6, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. III.

Кушъу Нимэт. 7, К. N16, 14, А.

Хъуакло Саудэт. 8, 9, К. N16, 11, А.

Быдж Исхъакъ. 10, К. N3, 4, Б.

IV. НЫСЭМ, НЫСАЩЭМ ЯФЭЮ-ФАШІЭХЭР

1. Нысащэ горэм сыкѳагъэу мыщ ятэ ащ сыщилъэгъугъ (пхъур унэм исыти, Іэ фишыгъ). "А пшъашъэр къэсымыщэмэ хъуштэп" ыѳуи, уцугъэ. Ащыгъум, ежъ аскэрым¹ клонэу щытыгъ. Унашъо ышыгъ:"Сыклоштэп аскэрым мы пшъашъэр унэм къимыхъэу". Мэфэ 15 нахъ илэжыгъэп ащ клонклэ. Ишъзогъумэ рѳагъ: "Фэдгъэунэфынышъ, щэрэс укъэкложьыфэ" аѳуи. "Хъау, сэ сыкъэкложьыфэ зыгорэм ыщэшт, щагъэсыштэп", ыѳагъ.

Ащ ыужым сэ сыныбжыклэ дэдэу сыкъыдэкѳагъ. Зыми сыра-щэллагъэп. Сятэ ищагу унэ бэу дэтыгъ. А унэхэм ащыщ горэм сырагъэлыстхы, тхъэматэхэр къаклохи сыкъащагъ. Сыкъыдакло зэхъум, уашъом ышъо фэдэу, нысэ джанэ горэ къысщалъагъ. Хъульфыгъэхэу шъузыщэ къэкѳагъэхэр алъакъохэм клапсэхэр апашлэхы, ашъхъэхэр егъэзыхыгъэу чъыгым клашлагъэх. Ахэр ащэфыжыщтыгъэх ахъщэ аратыти, а клэзышлэхэрэмэ къатлупщыжыщтыгъэх. Зэклэ къэкѳагъэхэр зэпэклагъэкыгъэх. Шъузыщэхэр зэклэхэри шыхэм атесыгъэх. Цукум сисэу сащагъ. Ащ сэ сипаклэхэр къыздисыгъэх, ныбжыклэ-нысэхэр, пшъашъэхэр. Сыкъэзыщэрэр къыздисыгъэп, ахэр шъхъафэу зы ку горэм исыгъэх. Сыкъызащэм (чыплэм Іэ фешы), моклэ унэжъ щытыгъ. Бгъуитлуклэ хъуаджэхэр щытхэу, ащ азфагу сыкъыдэкыгъ. Хъуаджэхэр еджэхэмэ, епщэхэмэ, Іилахъхэр къаломэ-къалозэ, унэм сыкъыращагъ. Сыкъызращэм, цыфхэр агъэшхагъ, шхыныбэ ашыгъ. Сэри сынысэу къогъум сыкъот, шашыф шѳуцлэ стехъагъ, сынэлѳу къэлъагъорэп. Шъхъатехъор шъуцлагъэ - ащ фэдэ хабзэ щылагъ.

¹ аскэрым - дзэм

Мэфэ-зытф-зыхрэ сагъэнысагъ. Шъоущыгъу, ахъщэ бэу къысты-ратакъоштыгъ. Сыкъызащагъэр мэфэ пшыклѳутф зэхъум, силІ аскэрым кѳагъэ. Сиунагъоклэ шъэиущырэ пшъэшъитлурэ сил. Унэм клэлэ нахъыклэр къыздис. Сиклалэ ыкъо къызещэм, "уежъэжыщт" - аѳуи шъхъай, сафежъэжыгъэп. "Дзыо цыклѳум уищыгъынхэр илъхы, уздэклошъуштым нэс кло", - аѳуи къысаѳагъ. Ежъэжъхэмэ къалош-тыгъэхэр къэсшлэжъхэрэп. Нысэ орэд Іэлэ-цыпэ тлэкѳу къэсэшлэжы:

"Ох! Ох! ори-да,
ори-дэ-дэ мафэуи тиныса,
Тэ тинысэ зэрэштыр къэслонти,

Къэрэмыдэ напцэр ынатIа".

Сыращыжы зэхъум, сэ салъэныкъокIэ кыкIыгъэу зы нэбгырэ кыызготыгъ, сыкыызхэхъагъэхэм ащыщэу зы нэбгыр. Сыкыызашэм пхъуантэм дизэу щыгъын силэгъэти, зэкIэри зэбгырахи, зы щыгъын кыисфагъэнагъэп кытэт, кытэт алозэрэ. "ТхъакIумпылъэу пылъхэр кытерэт" - залом, синысэгъу аритыгъэп. Пхъуантэу сищыгъынхэр зыдэлъыгъэхэри зыгорэм нэкIэу ыштэжыгъ. ЕтIанэ зэкIэ щыгъынхэр кIэу кыисфашIыжыгъ.

Ллакъоу сыкыызхэхъагъэхэр лIэкъо дэгъух, сыкыызхэкIыгъэхэри дэгъух. ГъукIэжыыхэр бэгъашIэу щытых: сятэ илъэс 90-рэ ыныбжъэу, сянэ 98-рэ ыныбжъэу лIагъэх. Сянэ кыильфыгъэхэр зэкIэри лIагъэх, сэ сыкъэнагъ, сагъашIошъ бэрэ сыщылэшт.

Адыгэ шъуашэхэр зыщалъэхэти (плъыжъэу, шхъуантIэу, фыжъэу), шъо зэфэшъхъаф дахэр ялэхэу пшъашъэхэр джэгум кIоцтыгъэх. Джэгум дахэр кыщаратыщтыгъ. Сэ сыпшъашъэу Дзыбэхъаблэ коим джэгум сыдацагъ. КъешIакIэкIэ зи пшъашъэ сапэ кIоцтыгъэп. Мыхэмэ ятэ силъэгъугъ. "Мы пшъашъэр кыыздытежъугъахъэмэ сыкъешIэшт" - ыIуагъ. "Хъун" - аIуи, нэбгыритIо тыкытырагъахы лъэпэрышъо зэгъэфагъэу тыкъешIэгъагъ. Дахэ кысагъахыщт. Сшъхъац кIыхъэу благъэу сакIыб идзагъ. Ащ мэндилэ¹ кыхашIагъ. Ар сшъхъэ хэлъэу сыкъэкIожыгъ. Джащ щегъэжъагъэу сипсэлъыхъо хъугъэ силI. Псэлъыхъо къэкIонэу къежъагъ. КIалэу псэлъыхъо кыдакIоцтыгъэм ыгу сырихыи, изакъоу къэкIуагъ. "Ащ кыырагъэ-щэжыщтэп, аскэрым кIоцт, сэ кыыздакIу, - ыIуи кысиIуагъ. - Орырэ сэрырэ IофшIэгъэу тыздэгъэхъу" - ыIуагъ.

"Апэу лIэрэр апэу рахы", - сIуагъэ. Мыхэмэ ятэ Iэуж кыиситыгъ тыжыын ахъщэ. Ар зыдэсхыжыщтыр сымышIэжъэу сэцынэ. Сыделэти, сятэ иплэкIор техъохэр къэслэти чIэслъхъагъ. Сятэ кымгъоты хъуна? Къыгъоти, сянэ зэрыс унэм кыхъагъ. "Мыр сьд лIэуж?" - ыIуи къеупчыгъ. "СшIэрэп", - ыIуагъ сянэ. Сэ хэхъыкIыгъэу тедзэ цIыкIу (салфеткэ) естыгъагъ.

2. Сыкъашэн зэхъум сятэ кыыраIуи, сятэ хъун зелом, цуку-кIэ кыислъыкIуагъэх, сыхъатий гъогу тIугъэ. СыздэкIуагъэм янэ щэхъу иIагъэп. Илъэсибгъурэ гуащэр щыи, лIагъэ. КIэлитф кыисфэхъугъ; цыкIужыыеу зы лIагъэ, ади зы нэбгрэ университетым щеджэзэ лIагъэ, кIэлищ кыисфэнагъ.

3. Нахъыпэм зэрэщэхэ зыхъукIэ, кIалэмрэ пшъашъэмрэ гущылэ зэратыщтыгъ. КIалэм кыызищэкIэ, ядэжъ занкIэу ымышъэу, кыфыщыт горэм дэжъ ыщэщти, нысэр кыыранэщтыгъ. Ащ "нэнгуащ" ралощтыгъ. А

чыплалъэм щэгъогогъу щыоцтыгъэх. АщкӀэ къашӀэщтыгъ хъаблэм тесхэм ащыщ горэм тещӀэ зӀрилӀэр. КӀалӀэри зыгорэм екӀолӀэжьищ-

¹ МандилӀэ - шъхъац хабл

тыгъ. Ащ дэжьиими уцугъуищӀэ оцтыгъэх. КӀалӀэр зӀкӀолӀэжьиэрэм "нӀнжьи" ралоцтыгъӀэ. Пшъашъэр зыдӀкӀуагъэр цыф афӀэдӀ хъумӀэ, ны-тыхэм зи аlorӀӀ, ау агу римыхьи хъумӀэ, къахьижьиӀнӀу лъӀ-кӀох.

4. СыздӀкӀуагъэр сыдӀкӀоным ыпӀӀӀэ зӀзакъо нахь слъӀ-гъугъагъӀӀ. СыздакӀом кӀӀелищ иӀӀу кьиӀӀӀыгъ. ЯнӀэ закъо иӀ, пшъӀшъӀжьиӀе горӀэ ис, япхъорӀӀф къаӀкӀо, мӀӀожи. СӀӀ илӀӀӀ 15 сыныбжи. Ежъ 50 ыныбжи. СыздӀкӀуагъӀм ыкӀо кьиӀи, къор ли, ишъуз кӀӀлитӀу иӀӀу кӀӀӀнӀгъагъ. Шъузыр икӀыжижьиӀӀу тыщым щыӀ. Сипщыпхъу ис унӀм, ади пшъӀшъӀжьиӀе цыӀкӀуитӀу горӀэ унӀм кӀӀехъ шъхъай кьисалорӀӀ зиехӀэр, зы кӀӀӀӀӀыӀкӀу горӀм ынӀэ дӀжъ ягъӀ кьиӀӀӀи, ынӀэ кӀодыгъӀ, лӀзӀхӀм адӀжъ амыщӀу тутын тхъапӀэ тыралъхъӀ. Ар якӀалӀми сшӀӀӀӀ. ЕтӀанӀ, сипщыпхъу кьи-силуагъ: "ТинысӀу икӀыжижьиӀӀер къаӀкӀо" - ылуи. "ЗыгорӀ кьиуиломӀ, зыгорӀ пӀоӀӀон", - ылуагъ. НысӀу кӀӀӀуагъэр лушӀу кьиӀӀӀ-кӀыгъ. АщкӀӀӀ сӀӀ гуащӀу сӀӀхъути, мыгуцаӀӀ кьиисфишӀыгъ. АдӀгӀхӀэр гуащӀхӀм зы тхъӀмафӀэ горӀм адӀгущыӀӀщтыгъӀхӀӀ гъӀгущыӀапӀӀӀ рамытӀу. А кӀӀӀуагъэр ыныбжиӀӀӀ бӀӀӀӀӀӀӀ сӀӀ нахьижижьиӀыгъ.

КӀӀӀитӀу зилӀ хъугъэр сӀӀ нахьижижьиӀба?! АдрӀхӀэр зӀрӀси-кӀалӀхӀэр зыми ыжӀ кьиисфигъӀзӀу кьиисилуагъӀӀ. НысӀунӀм сикӀи, пытым сызехъажиӀм сӀр-сӀрӀу сшӀагъӀ. Лпыр слъӀгъумӀ сыгъыщтыгъ. ЕрагъӀу сесагъ. Унагъо сызихъагъэр илӀӀситф хъугъӀу зы пшъашъӀ кьиисфӀхъуи лӀӀжижьиӀӀ. ЕтӀанӀ, илӀӀӀ пшӀыӀӀутф тешӀагъӀу мы кӀалӀу сызкӀӀӀырысыр згъотыжижьиӀӀ. СишъхъӀгъусӀрӀ сӀрырӀ бӀ-кӀӀӀӀ зӀдӀдгъӀшӀагъӀ. Ежъ 94-рӀ ыгъӀшӀагъ. СӀ нахь шӀӀхӀу уз-гъӀлы сыхъуи, ежъ псы кьиисфихьи хъугъагъӀ.

5. КӀалӀэр макӀошъ, пшъашъэр къегъӀнафӀ, кьизытыригъанӀӀӀ, дышъӀми, лӀпӀӀми, унӀм илӀытыр сыдми фӀтӀхъышъ, пшъашъӀм янӀрӀӀ ятӀрӀ кӀӀтӀгъӀрӀзӀшъ тыкӀӀӀожи.

6. СигуащӀ кьиӀӀӀрацагъэр

Сигуашэ ныбжьыклэ дэдэу сипщ тхэматэшхо кыщагъ. Кызащэм иджанэхэр дэлъэу лалъмэкъ цыкыу гори ылыгыгъ, ымышлэу щытыгъэп. Тикой ишъхьал къэсыгъэх, ащ сигуашэ ашлүчлэтис- хьагъ. "Ку горэ къэшъумыфэу сымыклонклэ", ылуи. "Къащэгъ залоклэ, куклэ сыклошт", - ылуи уцугъэ.

Лэр епсэлъыхъуагъэу ышлэзэ кыдэклагъэп. Шъхьалыр Къэлэбыикъо Хьаджэм ишъхьалыгъ. Мыщ кызнагъэсым икыхи, пшъашъэм адэжь кыагъэх. "Шъуипшъашъэ тэ тэдэжь щы. Сыд шъузфаер? Сыд кышъуфэтшэн?" - алуи. Акъщэ аратыгъагъ. Жъы дэдэу зы чэм горэ аратыгъагъ.

7. Сэ сыхъоджэ нысагъ. Хъуаджэм зы кьо закьо илагъ. Ащ ашлэу сыкъащэгъ. Нысэунэм мазэрэ сисыгъ. Хъуаджэм иунэ джэгущашырэпти, мэулыд сфаши, сыращыжьыгъ. Сыкъащэ зэхъум, шашыф шлүцлэ стехъуагъэу сыкъащэгъ. Дынхэу ланэхэр къахьыхи, лэнэ хъураемэ пластэхэр ателъэу, плэстэ иукубыкыгъэм чэтщыпсхэр иклагъэу къеклоллагъэмэ арагъэшхыгъ. Етланэ, сишъхьатехъо дышъэ луданэхэр хашыгъ зянэрэ зятэрэ зэдызилэхэм. Нэбгырици плли хашъэу хъуштыгъ. Мастэр кыызхашыклэ, зэлэпамыхэу, шъхьа- техъом кыыхалужьыштыгъ, етланэ чэзыур зэнэсырэр кылухъэти хищыштыгъ. "Мастэр зызэптыжьыклэ, узэфаубзэгущт", - алоштыгъ.

8. Нысэр унэм кыызэращэщтыгъэр

Нысэр лэгум кыдащэ зыхъуклэ, унэм ыкыб фэгъэзагъэу кыдащэ, ау унэм ихъан зыхъуклэ, ынэлу фагъэзэжьыштыгъ. Шъузыщэмэ ыкыб афигъэзэныр хъайнэпагъ, ащ пайклэ унэм къэсыфэ нэс кыбыклэ къащэщтыгъ. Нысэм ынэгу ихъуагъэщтыгъ. Нысэр къащэнэу шъузыщэ клохэрэр зыдэклагъэхэм адэжь кышъэшъох, пщыпхъу фэ- хъуштхэм психэр атыраклэх, агъэуцыных. Шъузыщэ кыагъэхэр чэтэщым рашлахьыхэшъ, арагъэщэфыжьых. Рашлахьыхэрэр пщыпхъу, пщыкьо фэхъуштхэр арыгъэх. Ахэр лэшлүхэмклэ арагъэщэфыжьыхэшъ къалахыжьых.

Нысэр унэм кызащэу джэгущыфашыклэ, агъэуцыныштыгъэх, психэр атыраклэщтыгъэх. Нысэунэми пщыпхъухэр чэтэщмэ арашлахьыхэшти, арагъэщэфыжьыштыгъэх. Нысэунэм ионджэкъ тырауыштыгъ.

Джэгур заухыклэ, шъэошъэ, ашлүштыгъ. Ар шъузыщэклэ къащэжьыштыгъ. Орэдхэр къалоштыгъ. Шъузыщэхэр лэгум кыдэхъанхэ фае зыхъуклэ, кыдамыгъэхъанхэ яхысапэу лэгум дэтхэр апэгъокл- хэти, къорэгъхэмклэ яоштыгъэх.

9. Нысэр унэм кыращэ зыхьуклэ, лъэгуклэтын фашлы. Джэгур заухыклэ, нысэр ныхэм адэжь кычлащы. Ныщ кьурмэн ашы. А ма-фэм ныхэм афэпцэрахьхэшъ, "ешхэ-ешъо" афашлы. Нысэр унэм бзылъфыгытлү кыращэщтыгъ. Лъэгуклэтын фашлыщтыгъэ, басмэ аубгъути, лъэкъо джамбгъумклэ тырагъэуцощтыгъэ. Нысэм ынэгү нэгурыхъо техъуагъэщтыгъ, ынэгүи ылэхэри кычлагъэщыщтыгъэп, ныхэм адэжь ращэщтыгъэ. Ныхэм анахьыжъымклэ кырагъажьэти, ылапэ аубытыти лаплы ращэклыщтыгъ. лаплэ ещэклыныр заухыклэ, нысэр зэклагъаклоти агъэуцути, ынэгү рахыщтыгъ ныхэр еплъын-хэм пай. Нысэм ылапэ зыубытырэ пэпчъ ыпшъэтыкъ зыгорэ кы-дилъхъан фэягъ. лаплэ зэрищэклырэр зэклэ къетэщтыгъ. Нысэр етлани гъунэгъухэм адэжь ащэщтыгъ. "Нысэкъычлэщ" рало ащ. Нысэр кыращыжъы зыхьуклэ, ышъхъэ еощтыгъэх, мэкъужъи, щэпкъыжъи бэу бэу тыратакъощтыгъ. Нысэм емыорэр лагъэ, ащ ышъхъэ кызэ-рэнэжъыщтыгъэри сшлэрэп.

10. Нысэр унэм кызращэклэ къало:

"А синысэ, шъэохъульф - о-ри-ра,
Къылъфырэр мыклодыжъ - о-ри-ра,
Ыдырэр мытлэпыжъ - о-ри-ра,
Пхъэклыпхъэр ылъэшъоу,
Унашъор римыхэу,
Ихабзэ дахэу,

Пщы-гуащэм удзеклоу алахьым уешл", - алоты фэлъалоштыгъэх.

11. Ыкъом ыкъо кызыищэклэ, ныор ежъэжъы. "Скъом ыкъошым кыыщагъэм сыригъэсыжъырэп", - ылоты, кум итлысхъэти, ныор щагум дэклыщтыгъ. "Ар умышлэ", - алоты кырагъэзэжъыщтыгъ.

Ащ фэдэу тэ тиджэгү горэм къэбэртайхэр къэклуагъэх. Ащ тятэ аубыты, щагум псынэу дэтым радзэщтым фэдэу зызашлым, тыгъэу тыкъежъагъ. "Клалэхэр шъумыгъэгъых", - ылуи тянэжъ арилуагъ. Зыгорэхэр аратыхи къалахыжъыгъ. Джэгум джащ фэдэхэр щашлэхэу кыыхэклыщтыгъэх. Тятэ пщыкъуагъэти, ар рашлэгъагъ.

* * *

Нысэунэм лъэпэрышъо кыыщешлэрэм лъэпэд кыраты. Ар нысэм кыыздихъэуи мэхъу, е унагъоу нысэр зинысэхэми пэшлорыгъэшъэу агъэхъазырышъ аты.

12. Нысэунэ хъумэ къаклохэрэр, клэлэ хъаклэми е пшъэшъэ хъаклэми, тадэжъ гьолъыжьбакло тцэщтыгъэх. Клалэхэу тиунэ исхэрэм ящыгъынхэр дгъэкъабзэщтыгъэх, яцуакъэхэр ттхъаклыщтыгъэх. Ыужырэ мафэм джэгум зыхахъэклэ, "мыхэр хэты иунэ илъягъэх" алоты, клэупчлэщтыгъэх. Нысащэм тахэты зыхъуклэ, тлъакъохэр тымгъэплэтлэраоу, бадзэхэр къяцакъэми тымыгъэсысэу тыщытыщтыгъ. Ащыгъум нахъыжъхэр щысыхэу дэхагъэр атэу хэбзагъэ. Къэзыщэрэ клалэр зыгорэм еклөлэжьыщтыгъ. Еклөлэжьыты, зы мазэ е мэ-зитлу исыщтыгъ. Етланэ нысащэ зашлырэ мафэм зэклөлэжьыгъэ унагъом ихъалыгъуи, итхъуи, идагъи, или кум изы ешы. "Нысэунэм къэклөлагъэр зэклэри шъэоцэжьым тэкло", алоты клощтыгъэх. Шъэоцэжь орэд къалоштыгъ. Кум нью зытлуш-шъаор зэклөлэжьыгъэхэм ягупсэхэр, яблагъэхэр рагъэтлысхъэщтыгъ. Шъаом иунэ зынэ-сыхэклэ, кум ис нюхэр къимыклынхэу мэуцух. Нысэщэ унэр зиэхэм ягупсэ горэм басмэхэр лъэгуклэтыны афешы унэм ихъанхэм пай.

Клалэр къащэжьы зыхъуклэ, къалоштыгъэ орэдым мыш фэдэ гу-щылэхэр хэлъыгъэх:

"О-нэнэ-рынэ, о-нэнэ-рынэ,

Тилэгъунэ тэрэкложь", алозэ къалоштыгъ.

Унэр благъэ зыхъуклэ, шъаор зылъэхэмыхъанхэр луты хъумэ, зигъэбылъяжьыщтыгъ. А пчыхъэм лэнэ дэгъу зарагъафэшъ, клалэр зэклөлэжьыгъагъэхэм афэджэгужыщтыгъэх. "Клалэр зэклөлэжьы- рэр - "нэнжый". Нысэр зэращаллэрэр - "нангуаш". Мыщ фэдэ джэгум лъэпэрышъо къащашы. Нысэр рамыщыжьзэ, клалэр къащэжьы-щтыгъ, арау нысэри клалэри джэгум къахахъэщтыгъэхэп. Нысэр къырашчыжьы зыхъуклэ, зэклэ пщыпхъуи пщыкъуи илэр къырагъашлэ, псы атыраклэзэ, чэтэщхэм арашлахъыщтыгъ. Нысэр тещэм къыра-шчыжьы зыхъуклэ, ыкыб гъэзагъэу лэгум къыдащэщтыгъ.

13. Пшъашъэхэр джэгум къаклохэ зыхъуклэ, лэкъумэ къахъын фэягъ. Ятлонэрэу къэтщэнэу тыкло зыхъуклэ, лэкъумэ къымыхъы-гъагъэмэ, "лэкъумэ къыхъыгъагъэпышъ къэтщэщтэп", тлотыгъ, къы-хъыгъагъэ хъумэ, "илэкъумэ тшхыгъэшъ, къэтщэщт", - тлотыгъ. Лэкъумэ къэзымхъырэм дэжъ тыклоштыгъэп. Сятэшым къызещэм мэфэ пшыклуфрэ исыгъэти, пчыхъэ къэс тыклуагъ лэкъумэ къэзыхърэ пшъашъэхэм адэжъ. Шъэодаклохэр тигъусэхэу пшъэшъэжьыехэм адэжъ тыклоштыгъ. Лэкъумэр мэтэ хъагъэхэм арылъэу къахъыщтыгъ. "Неушпчыхъэ шъуипсэлъыхъохэм яшъутын къэнэжьыщтэп", ылоты тэнэжъ а мэтэ хъагъэхэр унэ бгыкъухэм апилъэщтыгъэх. Сятэшым ишъуз ра-

щыжбы зэхъум, ынэлу рахъуи, ыбгъуитлуклэ бзылъфыгъитлу къэуцуи, ныхэр зэрысым (гощэ унэм) ащэгъагъ. Ышъхъэ мэкъухэр, нысэ-тепхъэхэр, ахъчэ шъхъэйхэр къыратэкъохызэ къыращэклыщтыгъ. "Нысэм бэ ыгъэшлэщт", - алоты, мэкъужь, плоблэжъ зыфэплэщтхэр ышъхъэ къыратэкъохыщтыгъ. Ауштэу гощэ унэм ращэти, гуащэм лплл рищэклыщтыгъ. Гощэ унэм ихъан зыхъуклэ, нысэм лъэгуклэтын къыфашлыти, нысэр ылъэкъо джабгъуклэ тырагъэуцоштыгъ.

"Мэлым фэдэу лушъабэу,

Чэтым фэдэу лушъашъэу

Тхъам уешл", алоты нысэм фэлъалоштыгъэх.

Нысэм джа хъохъур къызфалуахэклэ, зэклаклоты уцуужьыти, етлуанэ нысэм къыфатэщтыгъэх. "Мыщ фэдэм мыщ фэдэ къыфеты, мыщ фэдэм мыщ фэдэ къыфеты", - алоштыгъ.

Нысэм ылэхэр ишъхъатехъо къычлырагъэщыщтыгъэп. Къыфатырэр зэклэри нысэм ратыжбыщтыгъ.

* * *

Пхъуантэм нысэлүлхъэ, нысэтепхъэр далъхъэти, лъэгуклэтыныр ащ тыралъхъажьыти, нысэм ытыщхэм афарагъахыщтыгъ.

14. Пшъэшъэ тхъэматэхэр джэгум къыщагъашъоштыгъэх. Лъэпэ-рышъор Къэфкъас къызыдырахыгъ. Клалэмрэ пшъашъэмрэ зэпэчыжъэуи зэпэблагъэуи къашъох.

Пщынэм къылорэм елъытыгъэу, ллитлу къызэдытехъан ылъэк-кыщт, пшъэшъытлуи къызэдытехъан ылъэккыщт. Ар зэклэ зэпхыгъэр къашъоу пщынаом къыригъалорэр ары. Зэфаклуи тил, уджи тил. Абхъазхэми ялэх къашъохэр, ахэри тэщ фэдэу къэшъох. Абхъазхэми адыгэхэми нысэунэ ялэ зыхъуклэ, лэхьыл пшъашъэ горэ къырагъэб-лагъэшъ, унэм нысэм десы. Ащ нысэдис пшъашъ рало. А пшъашъэм джэгум къеклуаллэрэ лыхэр зэкли къырегъашлэ. Нысэунэм нэжъ-лужъхэм къяджэх. Нысэр апэу унэм кыхъэмэ, зыгорэ къахы. Къахырэм ипэгъоклэу, нахъ мыдэеу яптыжбын фай.

Нысащэм тыклэмэ, зыгорэ ахы. Лъэгуклэтын пхын фай. Басмэ е данэ ахыщтыгъэр.

15. Сыкъащэн зэхъум, дышъэ лэлъынэ лэужэу къысатыгъагъ. Сэри дышъэ лэлъынэ ястыгъагъ. А сэ сыкъызащэгъэ лъэхъаным къа-щэрэм пылър зэклэ пахыщтыгъ. Сэри зэклэ спахыгъагъ. Дышъэ лэхъу дахэ силагъэти слахыгъагъ. А хабзэр сыгу рихъырэп.

16. Бзыльфыгъэхэр дэгъоу пщынэм еоцтыгъэх утыгум исхэу. Сянэ дэгъоу пщынэм еоцтыгъэ.

ДЖЭГУМ ШЪОЗЭБЭНЫР ЗЭРЭЩАШЫЩТЫГЪЭР

17. Пасэм нысэр шъо унэм кызыращыжыкӀэ, шъозэбэныр ашыщтыгъ. Джэгум къекӀолӀэгъэ шыухэм шъор кӀахадзэщтыгъ. Сы-лӀэблан зыӀорэр зӀкӀэ ащ хӀэлажъэщтыгъ. Зыгорэ чыгым е унэм дӀкӀуаети, шъор кӀахидзэщтыгъ. Шъор зэтырахыщтыгъ, ар атезыхы-рэм ыхыӀти, кӀэщэн иӀэмэ ищагу дидзэщтыгъ, е пшӀэшъэ гъэшӀуагъэ горэм ищагу дадзэщтыгъ. ЗилӀгу дадзагъэм шӀухъафтын горэ кӀаритын фӀэягъ. Шъор атезыхырэм лӀэшэу пӀкӀэрӀкӀхэу пылӀыщтыгъэх. "Шъор ыхыгъ", аӀоти тезэрэгъэгущыӀэщтыгъэх. Ащ фэдэу, ХъаткӀо Барик аӀоу зы лӀы горэ джэгум ахэтэу, шъор атырихын ихысапэу бэрэ бэнагъэ. ИгъончӀэдж щахыгъ, ау ащ пай кымыгъанэу шъор атырихыгъагъэу кӀаӀотӀэжы.

18. НысӀунэм щаукӀырэ былым ышъо нысӀунэр зауырэ мафэм чыгым дахыӀети, ныбжыкӀэхэм кӀахадзэщтыгъ. Ар зыгорэм атыри-хыщти, ыхыщтыгъ е нысащэ унэм кырадзӀэжыщтыгъ.

19. Нысащэм шыгъачъэхэр, шъозэбэныхэр щашыщтыгъэх. КӀаӀо-тӀэжъэу зӀхӀэсхыгъэ: зы лӀы горэ джэгум щыӀэу шъозэбэным хӀтхӀэзэ, игъончӀэдж зӀлатхыгъэ. Ар зэрӀзӀлатхыгъэр лӀым кышӀагъӀэп. Купэу лӀутыр лӀэшэу гушӀоу, щхэу зӀхъум, лӀым ыӀуагъ: "Сыдэу мыхэр сӀ кысщыгушӀыкӀыхэрэ, джыри нахъ силъӀкӀ есхыӀӀэн".

ПЧЫПАӀОМ ЕХЫӀӀАГЪ

20. НысӀищыжыым пчыпаӀохэр ашыщтыгъэх. Ар дӀэжыӀем ха-шыкӀы. Ащ фэдэу пчыпаӀор лӀгум палъэщт аӀуагъӀети, зӀкӀэхэм ашӀогъэшӀӀэгъонэу екӀугъэх. А щагум щыу куп кыдӀэхъагъ, сӀ ся-тэу Махъмоди а бӀэнӀщтхэм захахъэм, ашӀомыхъатэу, "тӀэ укӀощт", кыраӀо фэдэу зыкыфашыгъ. ПчыпаӀор кызадзым, зыгорэм кыу-быти, лӀгум кыдӀзӀэрӀхыхи, гъогум кытехъагъэх. А пчыпаӀор зыӀыгъым сятӀ гуахы, рӀуагъ пчыпаӀор кыштӀэнэу. Ау кыырым-тыхӀэ зӀхъум, шым тес лӀыр пчыпаӀор зӀриӀыгъэу кытырихи, ишыплӀӀэ кыдигъӀтӀысхъагъ. ПчыпаӀор нысӀдисым ритыгъагъ, ащ ипӀэгъокӀэу ежъ лӀплъӀкӀ кыритыгъагъ.

21. Нахьыпэм дэжыые къамыщхэр ашыщтыгъэх. Пшъашъэм дэжыые къамыщ шыухэм джэгум защыритыклэ, ар гъэшлэгъонсерэу алъытэщтыгъэ. Ащ фэдэ къамыщхэр джы ашыжъхэп.

ДАХЭР КЪЫЗЭРАТЫЩТЫГЪЭР

22. Адыгэмэ мафэ е чэщ джэгущхохэр ашыщтыгъэх. Пщынэ еоштыгъэх, къэшъоштыгъэх. Пшъашъэхэм дахэр къаратыщтыгъ. Пшъашъэхэр зэклэ зы бгъумклэ щытхэу, адрэ бгъумклэ лыхэр щысыщтыгъэх. Лыхэр зэхэгущылэжъхэти, анахь дахэр къыхахыщтыгъ изеклоклэ-шыклэ, ынапэ елътыгъэу. Дахэр зэратыгъэ пшъашъэр джэгур аухы зыхъуклэ пчэгум къытыращэти, къагъашъоштыгъэ бэрэ-бэрэ фаохэзэ, хъатыяклор куозэ. Дахэр зэратырэм зыгорэ шлухъафтынхэр фагъэылыщтыгъэх: ахъцэ, сыхъат, шыонэ зэтельхэр фагъэылыщтыгъэх. Джауштыгъэ дахэр къахыщтыгъэ. Шыоу къылухъагъэмэ ащыщ къэшъон зыхъуклэ, хъатыяклор куоти, шыр зыгорэм рагъэубытыти, хъаклэр къытехъэти къашъоштыгъ.

23. Зы кой горэ Рэчиннар ыцлэу щыл. Ащ адыгэхэр бэу дэсыгъэх. Ащ нысэщэшхо щылагъ. Сэри сыпшъэшъэ икъугъэу джэгум сыхэт. Тыкъешлэ, тыкъешлэ, ныбджэгъухэр мэкуох, мэкуох. Сэри сыкъытехъагъ сыкъешлэнэу. Сыкъешлэу сытетзэ, шым сятэ тесэу къахэхъагъ. "Уи, уиу! Кечелар Назик ехы!" - ылуи хъатыяклор къэкууагъ. Сэ сытрагъэкыжыи, пшъашъэ горэ мамхыгъэмэ ащыщэу къытрагъэхъагъ. Ари къешлагъ. Етланэ Бэйрамыдж щыщэу зы пшъашъэ горэ къытрагъэхъагъ. Ащи бэрэ фэуагъэх, дахэу къэшъагъ. Ащ дэжыым сятэ къахахыи къарылауагъ: "Мы чыплэм щыжъугъэылыжъ мы юфыр", ылуи. А мафэм сэ дахэр къысатыгъагъ, ау ащ ыужым джэгухэм дахэр щаратыжыгъэу слъэгъугъэп.

24. Пшъэшъэ тхъэматэм ыпашъхъэ пшъэшъэ пщэрахь цыклу ренэу итыгъ. Пшъэшъэ тхъэматэр техъэу къызышъоклэ, хъатыяклор къытырищыжыщтыгъ, етланэ пшъэшъэ пщэрахь цыклу ыгупэклэ уцужыщтыгъ. Пшъашъэхэр джэгум клонхэ зыхъуклэ, дахэу зафапэщтыгъ, шъхъатехъохэр чэсэй лэплэклэ фыжыбзэхэу зытырахъоштыгъ. Пшъашъэр джэгум клалэхэм ащэщтыгъ. Пшъашъэхэм залэщтыгъ.

25. Пшъэшъэ тхъэматэхэр джэгум клонхэ зыхъуклэ, пшъэшъэ пщэрахьхэр ягъусэщтыгъэх. Пшъэшъэ тхъэматэр бэрэ джэгум къытехъэу къашъоштыгъэп. Пчыхъэм зэ къытехъэти къешлэщтыгъэ, ар къешлэ зыхъуклэ, бэрэ фаохэзэ, лугъом къыхэмщыжъэу къашъоштыгъэ.

26. Пшъэшъэ хьатыяклохэр къэшъонхэу джэгум къызтехьэхэклэ, дунаер алэтыщтыгъ.

27. Нысащэ джэгу зыхьурэм, онджэкъым еоцтыгъэх. Нысащэ зилэм иунашъхъэ быракъ пашлэщтыгъэ къаплъэрэм ышлэным пай.

28. Джэгу ашы зыхьуклэ, быракъ алыгъыщтыгъ шэкл фыжбым хэшлыкыгъэу, жъуагъорэ мзэз ныкьорэ тетыщтыгъ. А быракъыр клалэхэм ятхьэматэ иунэ илгыщтыгъ. Тятэжъхэм а быракъыр Къэф-къасым къырахыжбыгъагъ.

29. Шъаор зэкълэжъхэрэм яклалэ "шъэокъот" рало.

30. Нысэр зэращэрэ кум псы тыраклэ, "псым фэдэу нэбгыритлор тхьам зэрегъэзэгъ", - алошъ.

31. Нысэр зэрысырэ кум коц къыратэкъохы, псы тыраклэ, "бэрэчэт орэхъу", - алошъ.

32. Тыркуем ис адыгэхэм япшъашъэ дакло зыхьуклэ, пшъашъэм иунэ джэгу щашы.

Нэчахъ уасэр нэчахьыр зыфатхыгъэмэ яй.

33. Нысэр ращыжбы зыхьурэ мафэм нысэм ытыщхэм нысэлуданэ-хэр гъунджэм ещэкыгъэхэу бэу къахыщтыгъ. А нысэлуданэм пщыпхъухэм бэу хахыщтыгъ.

34. Нысэм нысэтынхэр ытыщтыгъэх. Къэзыщэрэр шъузыщэ ада-клэщтыгъэп, ар адыгэ шэн шъыпкъ. Пшъашъэ гъэнэфэн лфыр - ар тырку шэнэу щыт.

35. Адыгэмэ янысэ къешлэрэп. Ллакьом хэсхэм цлэхэр нысэм афиусыщтыгъ. Джы къызнэсыгъэми сэ ацлэхэр къэсложьухэрэп. Цлэу аусыщтыгъэхэр: Гъэшлон, Нэпцэдах, Дэхэзакл, Дэхэнагъу. Пщыкьо-хэм: Сишыу, Дэхэкъащ, Клэлэшлу.

36. Чылэм пшъашъэ горэ нысэу дащы зыхьуклэ, зыгорэм илэпэд егъэтлэпышъ, "тхьам сыхьатмафэ регъажъ", - алошъ фэлъалох.

37. Джэгур заублэрэм, орэд къалэщтыгъ: "Ори уригугъоп, сэри сыригугъоп, пшъэшъэ гугъуи хэлъэп, хьацырэжъыр шлохэлъагъ", - алоты.

38. Джэгум, нысащэм, нысэкьищыжы зыхьуклэ, адыгэ орэд къатлоу щыт. Ащ фэдэ орэдхэр ныбжыкӀэхэм ашӀэрэп, нахьыжъхэр арых зышӀэхэрэр. Сэ ащ фэдэ орэд сшӀэрэп. Ащ фэдэх адыгэ хабзэхэр ыкӀи ащ тырэкӀо тэ.

39. Шъузыщэ орэд макъэ зызэхэпхыкӀэ, "хъяр" - пӀон фай.

40. Нысэунэм хъаринэ рашӀэти, нысэм нысэдисхэр ыгъэхъыещ-тыгъэх, пшъашъэжъыехэмэ орэдхэр къалоштыгъэх.

41. Нысэхэр пщыхэм адэгушӀлэщтыгъэхэп. Гъунэгъухэм адэжъ нысэхэр язакъоу кӀоштыгъэхэп. ЯгуашӀэхэр, пщыпхъухэр ягъусэхэу кӀоштыгъэх.

* * *

Сыкызащагъэр мэфэ зытӀуш хъугъэу сипш къысэджагъ. "Нысэ, мы хъайуанэу мы къэлапчъэм лутхэр пчъэр лупхымэ къыдэхъажьыш-тых", - ылуи къысылуагъ. Сэ сымыгушӀлэу къэлапчъэр лусхи къы-дэзгъэхъажьыгъэх. ЕтӀуанэ сипшы къысылуагъ: "Сэ усипшъашъэм фэд, укъыздэмыгушӀлэу умышлы".

42. Дахэр къызэрэхахыштыгъэр. Пшъашъэхэр къагъэуцухэти, лы зытӀуш агъэтӀысыти, алъыплъэщтыгъэх къызэрэшъохэрэм, язекӀокӀэ-шыкӀэ. Джащ фэдэу дахэр къыхахыштыгъ.

43. Къэзыщэн фэе кӀалэм илэгу пхъэкӀычэ бэщхэр дадзэщтыгъ, "алахъым шӀэхэу къырегъащ", - аӀоти.

IV. Нысэм, нысащэм ифэло - фашӀэхэр

Шагудж Назир. 1, 14, 18. К. N1, 1, Б.

Дачъэ Пэмбэ. 2, К. N7, 3, А; 3, К. N7, 4, А.

Алэбыекъо Назихъ. 4, К. N7, 6, Б; 40, К. N7, 7, Б.

Тыгъужъ Садия. 5, 6, К. N15, 8, Б.

Тыгъужъ Хъарие. 10, 36, К. N15, 5, Б.

НакӀ Эрсен. 7, К. N15, 11, Б.

Бэтмэт Маскулэ. 8, 22, 24, К. N9, 5, Б.

Цэй Сэмиор. 9, 25, 34, 35, К. N5, 6, А; 21, К. N5, 5, А.

Беданэкъо Шахъри. 11, К. N13, 7, А.

Къуанэ Сэбихъат. 12, К. N13, 1, 2, Б.

ХъуакӀо Саудэт. 13, К. N16, 6, 9, А.

ХъуакӀо Назми. 15, К. N16, 2, А.

ХъаратӀэ Эрсен. 16, К. N6, 6, А.

Брыцу Эрсен. 17, К. N12, 4, А.
Дыхъу Рэджэб. 19, 20, К. N15, 9, А.
ХьамытI Назик. 23, К. N12, 5, А.
Шъау Фатимэт. 26, 33, К. N3, 2, А; 41, К. N3, 4, А.
Быдж Исхьякъ. 27, К. N4, 1, А.
Хьапай Сахьдэтин. 28, К. N6, 6, Б.

Лъэцэрыкъу Измэт. 29, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл.IV.
Карасума Хьидает. 30, К. N14, 1, А.
Жъаукъо Садие. 31, 39, 42, К. N14, 2, Б.
Емзэгъ Нэджмэтдин. 32, 37, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл. IV.
Хьамтэч Мурат. 38, К. N8, 7, А.
Бжъашло Ихьсан. 43. АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл. IV.

V. КІЭЛЭЦІЫКІУМ ИФЭІО-ФАШІЭХЭР

1. Бзылъфыгъэм кІалэ кыфэмыхъу хъумэ, Іэээгъу горэ илахэмэ рагъэкІыжыщтыгъэп. Ау уц горэкІэ Іазэщтыгъэхэу къэсшІэжърэп. Іэээгъу зимылэ бзылъфыгъэр рагъэкІыжыти, нэмыкІ кыырагъащэщтыгъ.

2. Нысэу кІалэ кыызфэмыхъурэми тхьацуфкІэ еощтыгъэх "КІалэ кыпфэрэхъу", аІозэ. Ащ фэдэм епІуалІэрэр зэкІэ мэхъу аІощти, ауцтэу ашыщтыгъэ. Чэтэщым еохэмэ, нысэм еохэзэ аІощтыгъэ: "ШъукІу, шъукІу, чэтхэри орэкъуртэх, нысэри орэкъуртэ".

* * *

КІалэ кыызфэмыхъурэ бзылъфыгъэр кІэлэдакІом фэбэ-фабэу тырагъэтІысхъэщтыгъэ.

3. КІалэр кыызфэмыхъурэ бзылъфыгъэр пырамыбжъ гъэжъуагъэм ипс хэтІысхъэ.

4. Бзылъфыгъэр хъушъэн ихъэмэ, унэм пытэу гъэпытагъэхэр зэкІэри зэтырахых, бзылъфыгъэм ышъхъац атІатэ, блэр зэраукІыгъэ бэцкІэрэ бзылъфыгъэм еох; лым ицуакъэ псы рагъэчъахы рагъашъо.

Бзылъфыгъэм кІалэм икъэхъугъом кын дэдэ ылъэгъу хъумэ, чыхэлэным тырагъэгъуалъхъэти аутхыпкІыщтыгъ.

5. Хъушъэн ихъэгъэ бзылъфыгъэр кІапсэм пашІэти, аутхыпкІыщтыгъ. Бзылъфыгъэр агъащтэщтыгъ, шъао кызыфэхъукІэ ощтыгъэх.

КІэлэцІыкІур апэдэдэу кушъэм хапхэн зыхъукІэ, ныхэр къаугъойхэти агъашхэщтыгъэх.

6. Бзылъфыгъэм кІалэр кыфэхъункІэ кын ылъэгъу зыхъукІэ, ышъхъац атІатэщтыгъ, ышъхъэ шъхъатехъо тырахъощтыгъ, "амэ мэлалічхэр къекІолІэщтхэп", аІоти.

7. Хъушъэным сызехъэм, тигъунэгъу ныор кыхыи, сиджэнабгъэ кыызэгуйтхыгъ, сшъхъац кытІэтыгъ. Нахь шІэхэу кІалэр кыпфэхъуцт ыІуи.

БЗЫЛЪФЫГЪЭМ КЪИН ЫЛЪЭГЪУ ХЪУМЭ

8. КІалэр къэхъу хъумэ, оштыгъэх "Фатманэ узун элэт", алоты, уцэу чабэм къахыгъэм рагъашъоштыгъ. Чыхэлэным клоцлагъэгъуалъхъэти, дадзыештыгъ, агъэуклорэиштыгъ. КІалэр къэхъумэ, хъэдэным клоцалъхъэштыгъ.

9. КІалэр къэхъун зыхъукІэ, бзылъфыгъэм къины къышыхъу зыхъукІэ, иллы ицуакъэ псы рагъахъоти, рагъэчъахъыти, рагъашъоштыгъ.

Бзылъфыгъэр хъушъэн зихъэкІэ, нахъ псынклэ къыфэхъуным пае, ыблыпкъ клэуцохэти агъэсысызэ къыращэкІыштыгъ.

10. "Бзылъфыгъэу кІалэ къызфэхъугъэр мафэ 40 темышІэу псынэм илабэ хъушътэп", алоштыгъ. "Псынэм хъамлыухэр хэхъошът", ало.

11. Бзылъфыгъэр лъэрмыхъ зыхъукІэ, джэнэ быхъухэр зышилъэштыгъ, мышыхэр илэштыгъэх.

МАМЫКУМ ИЮФХЭР

12. КІэлэцІыклухэр къэхъухэ хъумэ, бзылъфыгъэу апэсыштыгъэхэм мамыку аралощтыгъ.

13. Бзылъфыгъэр хъушъэн зихъэкІэ, мамыкур ІэпыІэгъу фэхъу. Ащ (бзылъфыгъэм) кІалэр къехъунымклэ къин ылъэгъу зыхъукІэ, Іофыгъо зэфэшъхъафхэр ыгъэцаклэштыгъэх: бзылъфыгъэу хъушъэн ихъагъэр шашыфым клоцлагъэгъуалъхъэти агъэсысыштыгъ.

14. Бзылъфыгъэу кІалэ къызфэхъугъуаер мамыкум ытхыцІэ ригъэгъуалъхъэти, дидзыештыгъ, ыутхыпкІыштыгъ.

15. Эбэм¹ кІэлэцІыклухэр ыгъэпскІыштыгъэх. Шыгъушыпсыклэ агъэпскІыштыгъэх. Іэлъынэрэ, тхъакІумпылърэ халъхъэти, мэфэ 40 зыхъукІэ агъэпскІыштыгъ.

16. КІалэр пчэдыжышъырэ мамыкур къаколзэ егъэпскІы. КІэлэцІыклор къызыхъукІэ, шыгъушыпсыклэ агъэпскІыштыгъ. Ащ фэдэ псыклэ бгъэпскІымэ, "кІалэм шыугъакІэ кІэлъы хъушът", ало.

17. Мамыкум кІэлэцІыклур къегъэпскІы, къетхъакІышъ мэкІожы. Мамыкум кІэлэцІыклур мэфишърэ егъэпскІы. КІалэр къызыхъугъэр тхъамафэ горэ шышІэмэ, шыгъу шафэштыгъ пкІантІэ къехышътэп алоты. Апэдэдэу псэу зэрагъэпскІырэми шыгъу тіэкІу хата-

¹Эбэ (туркубз) - мамыку

кьоштыгъ.

18. КӀэлэцӀыкӀур кызыхъукӀэ, псы фабэклэ агъэпскыти, хъэдэныкӀэхэр е хъэдэныжъ шъэбэ цыкӀухэр ращэклэуи кыыхэкӀыштыгъ.

19. КӀалэр псы фабэклэ агъэпскыштыгъ, ащ тыжбын Ӏэлынэ халъхъэщтыгъ.

20. Псыр къабзэу, фабэу, сабын цыкӀу щытфэти дгъэпскыштыгъ.

21. КӀалэр мэфэ 40 охъуфэ, псы джэмышх 40 пщымэ, псэу зэрэбгъэпскыштым хапкӀэзэ, бгъэпскын фае. Ными джащ фэдэ къабзэу зигъэпскын фае. Мэфэ 40-м ыужым ащ фэдэу агъэпскыжырэп.

22. КӀэлэцӀыкӀур кызэрэхъоу Ӏэклэ Ӏулагъэу, е шъхъашъодэу дыгъэу "цыгъо джанэ" щалъэщтыгъэ.

НЫБЫДЖЫМ ЗЭРЭДЭЗЕКӀОШТЫГЪЭХЭР

23. КӀалэм ыныбыдж паупкы зыхъукӀэ, ӀэпӀпланэ фэдиз кыпагъэщыти паупкыштыгъ.

Ныбыджыр зыпызыжыкӀэ, "еджагъэ орэхъу" аӀоти, мэщытым ылъапсэ чӀатӀэщтыгъ. Ащ нэмыкӀэу унэ кӀоцӀым дэпкъым хаештыгъ, ыгу унэм илъы хъуным пае аӀоти.

24. КӀэлэцӀыкӀур кӀэхъугъэу, ныбыджыр паупкы зыхъукӀэ, Ӏэхъомбэшхом икӀыхагъэ фэдизэу кыпагъанэти, паупкыштыгъ. ЛэныстӀэклэ паупкы, Ӏудэнэ кӀэбзэ цыкӀукӀэ папхыкыжы. Ныбыджыр Ӏэгупашъом фэдиз кыпысынэти, пысыупкыштыгъ.

25. Ныбыджыр Ӏэгупашъом фэдиз кыпысынэти, пысыупкыштыгъ.

26. КӀэлэцӀыкӀум ыныбыдж зыпызыжыкӀэ, онджэкъым хаежы, кӀэлэдакӀор джамыем¹ ыпашъхъэ чӀатӀэжы.

27. КӀэлэцӀыкӀум ыныбыдж (пшъэшъэжъыем) зыпызыжыкӀэ, чыжъэу ахыти чӀатӀэщтыгъ, "чыжъэу дӀэклошт" аӀощти. Джамые дэпкъым халъхъэуи кыыхэкӀыштыгъ.

28. КӀэлэцӀыкӀур (кӀалэр) кызыхъукӀэ, ныбыджым пызыжьрэмрэ хъушъэн шъхьацымрэ агъэылъыщтыгъ. Дзэм кӀон зыхъукӀэ, иджыбэ ралъхъэщтыгъ. Ащ кыгыгъэгъунэщтыгъ щэ кытемыфэнымкӀэ.

29. Ныбыджыр зыпаупкыкӀэ, кӀэлэ дакӀом дычӀатӀэжыщтыгъ. Ныбыджэу пызыжьырэр джамыем ахъыти чӀатӀэщтыгъ.

30. Ныбыджыр зыпызыжыкӀэ, пхъуатэм далъхъэ.

ЦӀЭ УСЫНЫР

31. Нымрэ тымрэ сабыим цӀэр фаусынэу яхъакъ - джар Къурланым итхагъ. КӀэлэцӀыкӀур кызыхъурэм щегъэжыагъэу мэфибл охъуфэ нэс цӀэ фэуусын фай. Ащ пае мэфиблым ытхъакӀумэ азанэ уиджэщт. Блэ къэплон фае. Апэу джабгъу тхъакӀумэм иджэщтыгъэх,

¹ Джамые - мэщыт

етӀанэ сэмэгум. Мыщ ныбыджыцӀ рало.

Ар ахърэтымкӀэ кызыреджэщтхэр ары.

32. ЦӀэхэр Къурланым кырахых: Шухъаиб, Асие, Мустафа, Мелеч, Абдурахым. Кызыщыхъурэ мафэм ыужым мэфиблырэ азанэ феджэхэшъ, къурланыцӀэр фаусы.

33. КӀэлэцӀыкӀум цӀэр фэзыусыщтыгъэхэр нахъыжъэу унэм исхэр арых.

34. КӀэлэцӀыкӀухэр къэхъумэ лӀэхэу, къэхъумэ лӀэхэ зыхъу- кӀэ, шъэожъыеу къэхъурэм ятэ ыцӀэ тыралъхъажыщтыгъ, е пшъэ- шъэжъые хъумэ, янэ ыцӀэ фаусыжыщтыгъ. Тэ тигъунэгъу кӀалэ горэ ауцтэу хъугъэ. Чэмыщэ Рафет джауцтэу ятэ ыцӀэ фаусыжыгъ.

35. КӀэлэцӀыкӀухэр лӀэхэ хъумэ, дуахъхэр атхыщтыгъэх. КӀалэхэми ацӀэхэр зэблахъущтыгъэх. Бэрэ кыызфэмышъурэм ятэ ыцӀэ тыралъхъажыщтыгъ, янэ ыцӀи тыралъхъэщтыгъ.

НЭ ТЕМЫФЭНЫМ ПАЙ

36. КӀэлэцӀыкӀум, нысэ къэщэгъакӀэм, шъуз лъфэгъакӀэм цыф бзаджэр афэкъаигъ.

37. Кіэлэцікыкыум нэ темыфэным пае фагъэтхэщтыгъэх. "Тхыль фябгъэтхынышъ, джабгъу тамэм хэплъхъан фае", ало.

38. Кіалэм нэ темыфэным пае, кушъэм щыгъжъыехэр палъэщтыгъ, кушъэ шъхъантэм Къурлан чіалъхъэщтыгъ. Кіалэр изакъоу унэм кыинэн зыхъукіэ, кушъэм пхъэнкыпхъэр раусэищтыгъ.

39. Кіалэцікыкыум нэ темыфэным фэшлыкіэ, апэрэ Іэбжъанэр зыпаупкыкыіэ, мэшло жьоукіэ агъэстышъ, яжъэ хъугъэр кіэлэцікыкыум ышъхъагъыкыіэ кыыщырахъакыі. Етіуанэ яжъэр чыгу чіэгъым чіатіэжъы.

40. Мэфэ 40 кіалэр охъуфэ, ышъхъэ дэжъ гъучі такъырырэ Къурланрэ агъэтілъыщтыгъ. Кіалэр изакъоу кыинэн зыхъукіэ, кушъэм дэжъ пхъэнкыпхъэр дгъэлылъыщтыгъ.

41. Кіалэр изакъоу унэм кыыранэн хъумэ, кіалэм ышъхъэ дэжъ гучі, Къурлан тыралъхъэщтыгъэх, кушъэм пхъэнкыпхъэ раусэищтыгъ. Пхъэнкыпхъэр гъусэ дэгъу алощтыгъ.

42. Кіэлэцікыкыум ихъэдэн тыгъэр къомыхъэзэ, унэм кыипхъа- жьын фае. "Кіэлэцікыкыуми шъуз лъфэгъакіэми шэйтаныр афэбзадж" алошъ, ящыгъынхэр Іэгум кыыданэрэп.

43. Кіэлэцікыкыур унэм изакъоу кыинэмэ, пхъэнкыпхъэ раусэищтыгъ, мыщынэным пай алошти.

44. Чэщым кіэлэцікыкыу щыгъынхэр Іэгум кыыдагъанэщтыгъэп, "Чэщым жъуагъор кыыхэплъэу къеплъымэ хъуцтэп".

45. Кіэлэцікыкыур апэдэдэу унэм рахыны зыхъукіэ, нэ кыы- темфэным пай ынатіэ щыуан шлой щафэ.

КУШЪЭХАПХЭР

46. Кушъэ Іаплэхэр: кушъэ шъхъант, къэбжъый, бэкъудадз, кушъэпсыр, кушъэ бэщыр, кушъэ шашыфыр, Іэтэгъутелъхэр.

47. Шъэожъыер кушъэм хапхэн зыхъукіэ, бэкъудадзэ фашыщтыгъ. Губгъом цырбыжъ кыырахыти, зэпаупкыти, гъуанэ фашыщтыгъ щауцікыу рикынэу. Етіанэ ар дадзэти, кушъэм хапхэщтыгъ. Пшъэшъэжъыеми джащ фэдэу бэкъудадзэ фашыщтыгъ.

Кушъэхапхэ ашы́н зыхъуклэ, кушъэлаплэхэр ныхэм агъэхъа-зырыщтыгъ. Гъажьом теклрэ плоныр кушъэ шъхъантэм ратакъощтыгъ. Ар тыгъэмклэ агъэгъути, ратакъощтыгъ шъхъантэм.

48. Пшъэшъэжъыеми шъэожъыеми кушъэ къамыл бэкъудадзэ фашыщтыгъ. Калэр мыуцлыныным пае, кушъэм кушъэклэт илэщтыгъ. Хьалжъые гъуанэ лутлэнклэ тшыщтыгъэ. Зэманым алыркъэбхэр клэгъэуцощтыгъэх.

Клэлэцлыклым кушъэхапхэ фашыщтыгъ. Клэлэцлыклым къурмэн фашыщти, мэулыд фашыщтыгъ. Клэлэцлыклар хапхэным ыпэклэ, кушъэм чэтыур рагъэгъуальхъэщтыгъ. "Чэтыум ичъые кырерэн", алоти.

49. Клэлэцлыклар кызыыхъуклэ, хьаблэм тес ныхэм къяджэхэшъ кушъэхапхэ фашы. Къехъугъэ сабыир клэлэ мафэ хъунэу тхьам фелъэлх. Клэлэцлыклар къэхъумэ, гушыапклэхэр атыщтыгъ. Кушъэхапхэр мэфэ 7-15-м кыыриубытэрэм ашы.

Клэлэцлыклар анахъыжъым кушъэм хипхэщтыгъ. Калэр илъэсри хэлъэу кыхэклыщтыгъ. Мэзитф-хы хэзгъэлъи щыл.

50. Кушъэхапхэ ашы́н зыхъуклэ, чэтхэр ауклыхэти, нахъыжъхэр къаугъойхэти агъашхэщтыгъэх. Ныхэм анахъыжъым клалэр кушъэм ригъэгъуальхъэщтыгъ оред кыфилозэ. Кушъэм чэтыур апэу хагъэгъуальхъэщтыгъ, "клалэм чъые дэгъу илэу орэхъу", алоти.

51. Клэлэцлыклым кушъэхапхэ фашыщтыгъ. Калэр кушъэм рагъэгъольхъаным ыпэклэ чэтыур халъхэщтыгъ, "чэтыум фэдэу орэчъый", алоти.

52. Кушъэхапхэр мэфипшы́мрэ тлокымрэ азфагу кыыдафэщтыгъэ мафэхэм ащыщ горэм ашыщтыгъ.

53. Клэлэцлыклархэр къэхъухэмэ, къурмэн афашыщтыгъ, кушъэ-хапхэхэр ашыщтыгъэх. Кушъэхапхэхэр ашы́н зыхъуклэ пцэрахъхэти ныхэр къаугъойхэти, шхэщтыгъэх. Оредхэр фалощтыгъэх. "Клэлэцлыклу дахэр къэрэхъу, къэхъумэ тигъэтхъэжъыщт", алощтыгъэ.

54. Кілэлэціыкүр хъэдэн фыжь кѡабзэхэм аклоцлащахыщтыгъ. Кіалэр мѡфібл зыхъуклэ, кушъэхапхэ ашыщтыгъ. Кілэлэціыкүм шлухѡафтынхэр зэклэми кѡыфахыщтыгъ.

Ащ гъунэгъу - іахыылхэр кѡаклощтыгъэх, орэдхэр, илахыхэр кѡалоштыгъэх. Кѡаклохэрэмэ кушъэм дышъэхэр кѡыпашлэщтыгъэх. Кушъэм сабыир рагъэгъолъхъаным ыпэклэ чэтыу ралъхъэщтыгъ. Сабыир унэм изакъоу кѡыранэщтыгъэп. Тетлысхѡаплэхэр унэм рагъэуцощтыгъэх, пхъэнкыпхъэр раусэищтыгъ. Джынэрэ шэйтанрэ кѡимыхъаным пае, дуахыхэр ралъхъэщтыгъэх.

55. Кілэлэціыкүр тхъэмафэ зыхъуклэ, кушъэм хапхэщтыгъ.

Кілэлэціыкүр кушъэм хэзыпхэщтыгъэр бзылъфыгъэ анахыжъэу унэм исыр ары. Гъунэгъу зытлуц кѡяджэщтыгъэх. "Тхъам ины уеші, тхъам хъяры уеші" алоті, кілэлэціыкүр кушъэм хагъэгъуалъхъэщтыгъ.

56. Мы унагъом сыкѡызехъэм, илъэсищрэ кіалэ сымыгъотэу сисыгъ. Згъотыныя, сишъхъэгъусэ аскэрым щылагъ.

"Мыщ кіалэ кѡыфэхъуштэп", нѡохэмэ алоштыгъ. Етланэ пшъэшъэ нахыжъыр кѡысфэхъугъ. Пшъэшъэ нахыжъэр кѡызысфэхъум, гу- шлуагъэх, кушъэхапхэ фамышыгъа! Кушъэм илъэр зэклэ фыжьэу зэрагъэфагъ. Кѡаклохэрэм зэклэм зыгорэхэр кѡыфахыщтыгъ, дышъэхэр бэу кѡыфахыгъэх, боу агъэшлуагъ, дэнэ джанэхэр, дэнэ іэплъэкхэр кушъэм изэу кѡыфахыгъэх. Апэдэдэу кушъэм чэтыу хагъэгъуалъхъэ "ыныбжъ клыхы хъушт", алоті. Чэтыур хапхэшъ, тлэкүрэ хагъэлъы, етланэ кіалэр агъэпскышъ хагъэгъуалъхъэ. Кіалэр синысэгъу хипхагъ, іаятхэм яджэзэ. Ар зыхъугъагъэр илъэс 64-рэ хъугъэ (1935-р ары)

57. Пшъэшъэціыкү кѡызысфэхъум, сипщ силагъэти, кѡурмэн зы мэл фэтшыгъагъ. Шхынхэр тшыхи, гъунэгъу нахыжъхэр кѡэтыугъойхи, кушъэри дгъэхъазыри зэшхахэхэм, кіалэр кушъэм хапхагъ. Кушъэм шъхъантэ итлъхъагъ, ыгузэгу гъуанэ тшы, ащ банкэ члэдгъэуцуагъ. Кушъэидзэхэр, кушъэ шашыфхэр итлъхъагъэх. Кушъэллэпсхэр шхъонтлашъоу дахэу сшыгъэх, шъхъантищ, іэдадзэхэр тлоу, ылъакъо пайи зы. Кіалэр занклэу хъуным пай пытэу зыфэтпхыщтыгъэр. Туазэ кѡызысфэхъум кіалэхэр хэспхагъэп.

Кіалэмрэ пшъэшъэжъыемрэ якушъэпсыхэр зэтэкых, ашъохэм-клэ. Пшъэшъэкушъи шъэокушъи ашых.

КІАЛЭМ Е ПШЪАШЪЭМ ЗЭРЕПЛЪЫЩТЫГЪЭХЭР

58. Унагъом кІалэ кѣихъомэ, кѣое плъыжъ кІэрышІэ ашыщтыгъ. Кѣуаер онджэкъым щагъэгъущтыгъ. Пшъашъэ кѣэхъумэ, ашыщтыгъэп. Кѣуаер лъагэу кІапсэм пашІэщтыгъ, ащ дагъэ щафэщтыгъ.

А кІапсэр цІэнлъагъощтыгъ. Кѣуаер чыжъэу палъэщтыгъ. Ащ пай кѣин дэдагъ унэсынклэ. Ащ дэкіуаещтыгъ Шыбзыхъо Хъабас Лыкѣо ыкѣор илъэс 60 ыныбжъэу. Ащ кѣыщалоштыгъ:

"Шъуикушъэпс алахъым пытэ ешІ, кѣыщагъэу тхъам шъуегъэ-лъэгъу". Ар зашыщтыгъэр шъаор кушъэм хапхэ зыхъукІэ ары.

59. Шъаор унэм кѣихъомэ нахъ щэгъушІукІых. "Тым иунэ кѣи- нэщт, пшъашъэхэр хъакІэх, икІыжъыщтых", аІо. Етіани зэхэсхыгъэ: нысэм апэ пшъашъэ кѣызилъфыклэ, нысэр мафэ алоштыгъ.

60. КІалэр унэм кѣызыхъокІэ, кѣыпыклэу чъыг фагъэтІысыщтыгъэ. "НасыпышІо хъушт", алоштыгъ чъыгэр дэгъу зыхъукІэ.

61. Пшъэшъэжъые кѣызыхъукІэ, лъым щыщ ынэгъушъхъэ щафэщтыгъ " нэгъу шъхъаплъы хъушт", аІоти.

62. Пшъэшъэжъые цІыклум мээих горэ ыныбжъ зыхъукІэ, тхъа-клумпылъ палъхъэ нахъ шІэхэу кІыжъыщт алошъ, етіани, "пасэу ытхъакІум зымыугъонклэ, ахърэт мафэм, блаклэкІэ аугъоныжъыщт", аІо.

УНЭМ ЗЭРЭРАХЫЩТЫГЪЭР

63. КІэлэцІыклур мэфэ тіокІитІу мыхъоу унэм рахырэп, зырахыклэ апэдэдэу мамыкум дэжъ ахъы шІухъафтынхэр алыгъэу. Ежъ мамыкуми джащ фэдэ кѣабзэу зыгорэхэр кІалэм кѣыретых.

64. КІалэр кѣызыхъурэм ыуж мэфэ 40 темышІэу унэм рахыщтыгъэп. Апэдэдэ кѣыблэ лъэныкъомклэ ынэлу бгъэзэнышъ, джа лъэ-ныкъомклэ щыс унагъо горэм дэжъ ахъыщтыгъ. КІэлэцІыклур зы-дахърэм кІэнклэ кѣыритын фэягъ. "Мы кІэнклэм фэдэу ышъхъэ фыжъы охъуфэ щэрэл", ыІоти.

65. КІэлэцІыклур гъунэгъухэм адэжъ апэдэдэу захъклэ, чэт кІэнклэ кѣыратыщтыгъ. "КІэнклэм фэдэу фыжъы охъуфэ ерэгъашІ" аІоти, кІэнклитІу ыгужъуакІэ далъхъэщтыгъ. Ахъщэ кѣыратэуи кѣыхэкІыщтыгъ. Сэ садэжъ Стамбул кІэлэцІыкІу горэ кѣызахъклэ кІэнклитІу есэтышъ, сэгъэщых. ЗыфэкІэнклитІор сшІэрэп.

ІЭБЖЪАНЭМ ФЭГЪЭХЫГЪЭ ІОФЫГЪОХЭР

66. Кіэлэціклым ыібжъанэхэр шіэх дэдэу паупкыштыгъэ- хэп, ащ пай лэныстэ цыкыу къащэфыштыгъ. Цэкілэрэ янэ пишхыкыу хъуштыгъ, етіанэ чладзыжбыштыгъ.

67. Кіэлэціклым ыібжъанэ паупкыным ыпэкіэ, ятэ иджыбэ рагъалабэти, ахъщэ кырырагъэхыти, етіанэ янэми е ятэми яз іэбжъанэр пиупкыштыгъ. Мэзихы охъуфэ ыібжъанэ паупкыштыгъэп. Апэрэ іэбжъанэр зыгорэм члатіэштыгъ.

68. Кіэлэціклым ыібжъанэ апэдэдэу янэ пиупкыштыгъ. Мазэ зыхъукіэ зешъукыжыы алошті. Акъщэ кырихынэу алошті, ятэ иджыбэ рагъалабэштыгъ "сыд фэдиз кырихыгъэми, тхьам ышъхьапэ еш", алоштыгъ.

69. Кіэлэціклым ыібжъанэ апэдэдэу паупкын зыхъукіэ, хьаджыгъэ дзыом ыіэ хагъэбы "бэрэчэт орэхъу алошъ", етіанэ паупкы.

70. Кіэлэціклым ыібжъанэ зыпаупкыкіэ, тхылъыплэм клоцлащахышті, ахыти джамыешхом дэжъ члатіэштыгъ. Ащкіэ еджэгъэшхо хъуным щыгугъуштыгъэх.

71. Кіэлэціклым апэдэдэ ыцэ кыыхэкіэу залъэгъукіэ, чэм цоим хагъэуцощтыгъ. Апэу зылъэгъурэм кіалэм зыгорэ фищэфыштыгъ. Апэу цэр іузмэ, унашъхъэм дадзыештыгъ: "Цыгъо цыкыу, цыгъо цыкыу, мы цэжъыр хыи, цэ дахэ кыисфахъ", алоштыгъ.

72. Кіэлэціклым ыцэ кыыхэкіы зыхъукіэ, "хьацэр къэлъэгъуагъ", ало.

73. Кіэлэціклым апэдэдэ ыцэ зылузкіэ, хъэдэным клоцлащахышъ, унашъхъэм тырадзэштыгъ, "Бисмилахыи рахъмани рахым", алошті.

Кіэлэціклым ыцэ апэу кыыхэкіэу зылъэгъурэм, зы шлухъафтын горэ фишын фэягъ.

74. Кіэлэціклым апэдэдэу ыцэ зылузкіэ, унашъхъэм дадзыештыгъ.

75. Кіэлэціклым ыцэ зылузкіэ, унэм ыкыб фэгъэзагъэу мэуцухэшъ, унашъхъэм зэпырадзы.

76. КіэлэціыкІум ыцэ зылузыкІэ, кІашъом дэтыдзыещтыгъ.

ШЪХЪАЛЪЭШІОИР ЗЭРЭХАХЫЩТЫГЪЭР, ШЪХЪАЦЫМ ЕХЪЫЛІЭГЪЭ ФЭІО-ФАШІЭХЭР

77. КіэлэціыкІум ышъхъэ шъхъалъэшІой хэлъы зыхъукІэ, зэйтун шафэ, агъэушъэбы, ажъыжъышъ хагъэкІы. Ар щэ фэдизрэ ашы. Бэдэдэрэ ужъынэу щытэп ягъэ хъукъомэ алошъ.

78. КіэлэціыкІум ышъхъэ шъхъалъэшІой хэлъы хъумэ, сабыныр щыпфэнышъ бэу, етІанэ птхъакІыжъын фай.

79. КіэлэціыкІур мэзитІу-щы зыхъукІэ, ышъхъэ аупсы, "цыгъо шъхъацыр бэрэ тебгъэtmэ шІоп", аІо. Шъхъацыр чІым чІа- тіэ.

80. КіэлэціыкІум хъушъэншъхъацыр зытырахкІэ, зэкІуацІэщахъыти агъэылыщтыгъ.

81. Хъушъэн шъхъацыр аупхъу, "нэ тефалэ хъукъомэ", алошъ.

82. Хъушъэн шъхъацыр пхъотэрым далъхъэщтыгъ.

83. Хъушъэн шъхъацыр чІатэкъужъы.

ЛЪЭТЕГЪЭУЦО

84. КІалэм икІогъу зыблэкІыкІэ, хъалыгъу цІыкІухэр ашыхэти, кІэлэціыкІухэм афагощыщтыгъ "орэкІо", аІоти.

85. КіэлэціыкІур хэкІукІы зыхъукІэ, лъэтегъэуцо фашІыщтыгъ. Ащ пае Іанэхэр ашыщтыгъ, унэгъо зытІушъ горэ къақІошътыгъ. Пшъашъэ хъумэ, пшъэшъэжъые Іэмэ-псымэхэр Іанэм тыралъ- хъэщтыгъэх, кІалэ хъумэ - кІалэ Іэмэ-псымэхэр. "Ащыщэу къахихырэм елъытыгъэу сэнэхъат иІэ хъушът", аІошътыгъ.

86. Лъэтегъэуцор ашыр зыхъукІэ, тхъацу зэфым хашІыкІыти лъэтегъэуцо хъалжъые ашыти, агощыщтыгъ. Ащ ужым кІалэр ылъа- къо теуцошътыгъ.

ШъхъалъэшІоир щэтэ цІынэкІэ пчэдыжърэ агъэулэбмэ, мажъэм- кІэ хахыщтыгъ.

87. Лъэтегъэуцо хьалжъые агъажъэщтыгъ. Іанэм пкъыгъо зэ-фэшъхьафхэр тыралъхьэщтыгъэх. Пшъэшъэжъыемэ - пшъэшъэжъые Іэмэ-псымэхэр, шъэожъыемэ - шъэожъые Іэмэ-псымэхэр. "Ащыщэу къа- хихрэм елъытыгъэу сэнэхьат фэхъущт", алощтыгъ.

88. Лъэтегъэуцохэр ашыщтыгъэх.

Хьалжъыехэр агъажъэхэти, кІэлэцІыкІухэр тырагъэуцошты-гъэх. Етіанэ, къырагъэуцохыжъызэ, щэ ашыщтыгъ. Етіанэ, Къу-рІан, лэныст... хэта зышІэрэр, бзылъфыгъэм илоф ехьылагъэхэр, хъульфыгъэми илоф ехьылагъэхэр тыралъхьэщтыгъэх Іанэм. Джахэм адэжъ сабыир Іуащэшти ахагъадэщтыгъэ, - "шъхьадж къыхихырэр сэнэхьат фэхъущт", - алощтыгъ. КІэлэцІыкІур кІоу зежъэкІэ, къалоштыгъ:

"Лъабтый, тый, тый,
Лъабым панэ хау,
Уинанэ хехыжъ,

Уятэ цокъэ дахэ къыпфехъ", алоштыгъ.

КІЭЛЭ УЗХЭМ ЗЭРЯІАЗЭЩТЫГЪЭХЭР

89. КІэлэгъэщынэ къызэутэкІырэр умыгъэкощэу зыдэщысым гъуцІунэ хэплумэ ишІуагъэ къако ало.

КІэлэгъэщынэ зиІэм ыпашъхъэ зыгорэ итымэ, игъончэдж зыщихэу зытеуцокІэ ишІуагъэ къекІы.

90. КІэлэцІыкІум кІэлэгъэщынэ къеузмэ, хъуаджэхэр агъат-хэщтыгъэх. КъурІаныр ынэгу тыралъхъэ.

91. КІэлэцІыкІум кІэлэгъэщынэ къеутэкІымэ, кІалэм янэ игъончэдж зыщехышъ, "непэ укъэслъфыгъ" елошъ, иджэнакІэ чІе-гъаплъэ.

92. КІалэм кІэлэгъэщынэ иІэ зыхъукІэ, кІалэм янэ игъончэдж зыщехышъ, "непэ фэдэ маф укъызыслъыфгъэр" елошъ, тырехъо.

93. КІэлэцІыкІум кІэлэгъэщынэ къеутэкІмэ, янэ иджэнакІэ къалэтышъ, ыбэкъу дагъаплъэ, "укъыздэкІыгъэм кІожъ", алошъ. Шъхьатехъо шъуцІэ кІалэм тырахъо, етіанэ мэхъужъы.

94. КІэлэцІыкІум кІэлэгъэщынэ къеутэкІмэ, шІуцІэ горэ ты-рахъоштыгъ, ащкІэ зымышъукІэ, ефэндхэр фырагъаджэх.

95. Кіалэм кілэгъэщынэ илэ зыхъуклэ, хьадэр агъэпскы зыхъуклэ псэу кьелыжьырэм щыщ рагъашъошъ, ишлуагъэ кьакло.

96. Шьоплбы хьурэм лэшлу плъыжь рагъэшхы. "Ащ дерэгъаз", ало.

97. Кіэлэцлыкыр шьоплбы зыхъуклэ, шьоуцыгъу ебгъэшхыщт, шьоупс ебгъэшъошът. Шьоплбыр мэфибгъурэ пэлъы. Мэфищрэ кьыхэ- кы, мэфищрэ мэсымаджэ, мэфищккэ хэхъажьы. Лы ебгъэшхы хьушътэп, щылъын фай, мэшлшохо кьыхегъанэшъ.

98. Шьоплбы хьурэм шьоуцыгъу плъыжь кьутэгъэ цыкыхэр псы ашлыти, рагъашъошътыгъ, алэхэм хьэдэн плъыжь цыкыхэр ара- шлэшътыгъ.

99. Шьоплбы зыхъуклэ, лэшлу ебгъэшхын фэягъ, унэм ибгъэ- кы хьушътэп, лы унэм щыбгъажьуи ебгъэшхи хьушътэп. Лыр зебгъэ- шхыккэ, нэшъу мэхъу. Гьожъ узы зыхъуклэ, уелэзэн фэягъ.

100. Кіэлэцыклым ышъхъэ клахы мыхъуным пай алоты апхышътыгъ. Кіалэр гырынэ, гьэгусалэ хьумэ, хьэр ыныбэ тырагъэшхы- кышътыгъ.

101. Кіэлэцыклым ышъхъэ хьураеу, зэшъузэлэу хьуным пае, кьызэрэхъугъэм тетэу пэлэ хьурэе цыкыу щалъэшътыгъ.

102. Кіэлэцыклым ыпкъхэр зэрыпкыгъэу кьэхъумэ, уцхэр щафэхэзэ агъэхъужьышътыгъ.

Кіэлэцлыкыр назэу кьэхъумэ, зи рашлэшътыгъэу сшлэрэп, ар тхьэм илоф.

Кіэлэцлыкыр лье хьумэ, уц дагъэ щафэшътыгъ.

103. Кіэлэцлыкыр лье зыхъуклэ, ккэтыуклэр ыжэ далъэшъу.

104. Кіэлэцыклым ыклапцкэ узы зыхъуклэ, агъэфабэшътыгъ.

105. Кіэлэцыклым ынэ узы зыхъуклэ, ынэ быдзыщэ кырагъа- щэ.

106. Гьожъуз зилэм чэтгьожъ лъакьо рагъэшхы.

107. Кіэлэціыкүр кэгъутхъэ зыхъукіэ, "бэнтехъо ыклап-цлэкіэ епщэкыімэ хъужыщт", аю. Е "хъадэр зэрагъэпскыинэу агъэжъорэ псым кыыхэпхэу ебгъашъоми хъушт", аю.

108. Кіэлэціыкүр кызыхъугъэр мэфищы охъуфэ чыщ зепло-кіэ, кэгъутхъащтэп.

109. Кіэлэціыкүр гъэгусалэ хъумэ, ыныбэ хъэ къарэ ты-рагъэшхыкыщтыгъ. Хъалыгъу клалэм ыныбэ тыралъхъэти, хъэм ты-рырагъэхыти, етланэ хинэжыщтыгъ.

110. "Кіэлэціыкүм ыпшъэ кэтлэй ещэкыгъэу кызыхъукіэ, шхончым ыукыщт", аю.

111. Кіэлэціыкүм джанэ щыгъэу кызыхъукіэ, ар агъэгъу (плокіэ цыкы ар), етланэ агъэтакъошъ клалэм е ным шлохэлъагъэу хэты. Кіэлэціыкүм "ар щыгъэу кызыхъукіэ, насыпышо хъушт", аю.

112. Кіэлэціыкүм псы епты хъуштэп, мэлаличмэ псы рагъэ-шъоштэп аюти, рытагъэтыщтыгъэп.

Кіэлэціыкүр ылэхъуамбэ клэшъу хъумэ, "мэлаличмэ псы рагъашъо", ающтыгъ. Кіалэр кыинклэрэ шагъэсэхъукыщтыгъ. Сянэшыпхъум иклалэ кыинклэ щигъэсэхъукыжыгъ ылэхъуамбэ псыгъуабзэ хъугъэу.

113. Тлолъфэныкыуитлүмэ язэу ыуж къэхъурэр нахъыжъ, ыпэ къэхъурэр нахъыкы.

ЛЫТЭКІЭ-ДЖЭГУКІЭХЭР

114. Мацы-цыу, цыу гуагуа,

Гуаго янысакла,

Чэм къэрэ клэпэфа,

Нэфшъагъом кыырадза,

Пшъэ зэхэтэкъуи етэкъуа.

Мыкы, мыкы,

Мыкы къакъ,

Къан сан, салхъа,

Хъатма, Хъутма,

Дагъ, дагъ.

Пчэнклэшъу, клэлъэшъужъ, елъэшъуажъ.

къоджахъ - къоджэшх

Мэзышху, мэз цыкы
Цыу, цыу, лыт, лыт,

Хьам, хьам.

(Нэгү)

115. Нэшъурэупыцлэ тешлэн зыхъуклэ, кыызэрэтлгытэщтыгъэр:
Хьатри, кьутри сэдагъэ,
Дэгъэщыкы, щыкыуанэ,
Бэгъэлыдж, клэгъагъмэ,
Кукумэ, хэлъэшъумэ,
Хэшъуклэ зытлоклэ, аужырэ гуцалэр зытефэрэм зиупыцлэщтыгъ.

V. КӀэлэцыкылум ифэлэ - фашлэхэр

Шагудж Назир. 1, К. N1, 5, Б; 11, 56, К. N1, 4, Б.

Хьамыт Назик. 2, К. N12, 6, А.

Абрэдж Куац. 3, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IV.

Ешъуталъэ Адила. 4, 8, 19, 30, 41, 50, 64, 67, 71, 82, 84, 100, К. N13, 1, А.

Ешъуталъэ Щангул. 89, К. N13, 3, А.

Жъаукъо Садие. 4, 21, 26, 37, 43, 63, 69, 74, 83, 93, 97, 103, 105, 106, 109, 110, 111, К. N14, 2, Б.

Беданэкъо Шахъри. 5, 15, 29, 62, 68, К. N13, 4, А; 90, 99, К. N13, 5, А.

Лышэ Гугъо. 6, 14, 23, 52, 61, 113, К. N12, 3, А.

Тыгъужъ Садия. 7, 12, 17, 64, 77, 81, К. N15, 9, Б.

Тыгъужъ Хъарие. 92, 107, К. N15, 4, Б.

Карасума Хьыдает. 9, 12, 18, 22, 27, 33, 36, 42, 45, 47, 55, 65, 66, 80, 98, 101, 102, К. N14, 1, А.

Хъуакло Саудэт. 10, К. N16, 7, А; 16, К. N16, 3, А; 22, К. N16, 7, А; 64, К. N16, 4, А; 108, 112, К. N16, 7, А.

Нэтлахъо Аджилэт. 15, 25, К. N2, 13, А.

Батмэт Маскулэ. 15, 38, 51, 70, 86, К. N9, 4, Б.

Хьаратлэ Эрсен. 15, 20, 24, 48, К. N6, 1, Б; 87, К. N6, 3, Б; 104, К. N6, 4, Б.

Дачъэ Пэмбэ. 13, 46, К. N7, 1, А.

Апыщ Хъурие. 28, 73, К. N9, 11, А; 49, 85, 94, К. N9, 10, А. Цэй Сэмиор. 53, 88, 90, К. N5, 4, Б.

Цые Хьабиб. 59, 95, К. N15, 7, Б.

Быдж Исхъакъ. 31, 78, К. N4, 3, А.

Шъау Фатимэт. 31, 54, К. N3, 3, А.

Нэмэрыкъо Азиз. 32, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл. V.

Къуанэ Сэбихъат 34, 35, 57, К. N13, 6, А.

Кlэкlыкъо Эда. 39, К. N16, 15, А.

Шыбзыхъу Фуат. 58, 72, 75, 79, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл.V. Брыцу
Эрсен. 76, К. N12, 6, Б.

Кушъу Нимэт. 91, К. N16, 13, А.

Гусэр Фуат. 114; К. N2, 12, А.

Къэрэщай Тунай. 115, К. N8, 3, Б.

VI. ХЬЭДАГЪЭМ ИФЭЮ-ФАШЭХЭР

1. Хьэдагъэм зэрэтхьаусхэхэрэр:

Шъуихьадэ тхьам зыдэкӀагъэм шы щешӀ.

Алахьым игонахь фегъэгъу.

Ужыпкъэ мафэ тхьам шыуфешӀ

Адэ къэнагъэхэм шыутхъэу бэгъашӀэу тхьам шыуешӀ.

Мэфиблырэ хьадэ зэрыкӀыгъэ унэм машӀо щыхагъанэрэп. Гъу-нэгъухэм агъашхэх унэм къахьзэ. Хьэдагъэр зы тхьэмафэкӀэ аухы. Зы чэщ-зы мафэкӀэ хьадэр агъэтӀылы. Гонахьышху хьадэр мэфитӀурэ ибгъэлъымэ. ЛъыплъэжъакӀо къакӀохэрэм шхыныхэр къыздахьых. Тхьэмафэм къыкӀоцӀ лъыплъэжъакӀохэр къызыкӀохэрэри.

Хьульфыгъэхэм пӀо ащыгъыныр хабзэу ахэлъэп, джэнэ гъопӀако ащыгъымы емыкӀу хьурэп. Ау джынэзэ нэмазым зэкӀэхэми хьэджэ пӀо фыжъ цыкӀухэр яджыбэхэм къарахьышъ зыщальэ. Бзылъфыгъэхэм зэкӀэхэм шъхьатехьо атехьогъэн фай, лэпцӀэнэ дэди къекӀурэп.

Хьадэр пӀэм хагъэлъырэп, пӀэм хахышъ, джэхашъом агъэтӀы-лъыжы, ылэхэр гуаушхох, ыжэпкъ кӀапхэ, ылъакъохэр лъэгупашъом дэжъ щызэгупахэх. Чэщым щагъэлъышъ, хьадэгъэпскӀыр къащэшъ рагъэгъэпскӀы.

Чылэ пэпчъ гъэпскӀылъэхэр ялэх. Пхъэм хэшӀыкӀыгъ, лалъэм фэд, илъэгагъэкӀэ цыфым ыныбыдж нэс къэсы. Псыр гъоплъэ лъэгъупэкӀэ агъэстыры. Зыгъэстырыщтым лӀоф пылъэп - хэтми хьуцт.

Хьадэр хьадэгъэпскӀ ланэм тырагъэгъуалъхъэ, нэбгыритӀу зэделэхэзэ зэдагъэпскӀы. Зы нэбгырэм къумгъаным псыр къырегъахьо, адрэм ареты, ящэнэрэми ящыкӀагъэ горэ ылыгъ. ЗэкӀэмкӀи нэбгыритф е пӀы зэрэхьухэрэр. Хьадэм щыгъын щыгъыгъэмэ, зэгъуа-

тхьышъ, аупцӀэны, етӀанэ шэкӀ фыжъ тырахьо мыукӀытэным пай алошъ.

КъумгъанитӀумэ псыр арагъахьошъ, гъэпскӀыныр рагъажъэ: бгым щегъэжъагъэу ылъэгунджэ нэс атхьакӀы. Ащ ыужым ылэ джабгъукӀэ къырагъажъэшъ ылэ патхьакӀыкӀы, ыжэ атхьакӀы, ыпэ атхьакӀы, етӀанэ ынэгъу атхьакӀы. Ащ ыужым лэшъхъэ джабгъумкӀэ къырагъажъэшъ, лэтэгъум нэс атхьакӀы. ЕтӀанэ зыгъэпскӀырэм ылэ егъэуцӀынышъ, ышъхъэшыгу лэ щэфэ.

ЫтхьякIумхэр IэхъомбэжъыемкIэ атхьякIы. ЕтIанэ IэкIыбхэмкIэ пшъэтыкъыр къалъэкIы.

Ащ ыуж лъэшъхьитIур зэрэхэтэу лъэкъуитIур атхьякIы.

Ышъхьэ афыкIэшъ, джабгъумкIэ кыкIаIэхэшъ ылъакъо - ылъэ-хъуамбэхэм анэс атхьякIы.

Джащ фэдэ къабзэу ашы сэмэгубгъумкIи. Ар щэ кIашIыкIыжъы.

Хьадэр агъэпскIы зыхъукIэ, дуахъ къэпхьын фак, ау КъурIан уеджэ хъуштэп. Хьадэр загъэпскIыкIэ, IэплъэкIкIэ агъэгъушъыжъы.

ЧЭФЫНЫР КЪЫЗЭРЭРАЩЭКIЫРЭР

Чэфын фыжъ аубгъу тIоу зэтелъэу, лIагъэм фикъуштым фэдизэу, етIани кырагъэхъу ылъакъокIи ышъхьэкIи пыппхыкIыжъын плъэкIынэу. Ящэнэрэ шэкI фыжъым хашIыкIышъ, джанэ фашIы. Шэ-кIым икIыхагъэкIэ нахъ кIако ашы - лъэгуанджэр ыгъэбылъэу. Джанэм кIуацIащахышъ, етIанэ ылъакъокIэ, ышъхьэкIэ, ыбгыкIэ апхы.

Жэкъ кIапхэр кIахыжъы. Ышъхьэ запхыжъырэм хьадэм зи рагъэплъыжъырэп.

Бзылъфыгъэ хьадэм иджанэ ныбыджым къэсы. Джанэр зыщалъа-хэкIэ, етIани зы фыжъ къат кытырахъошъ, кIоцIащахы. Бзылъфыгъэ хьадэм метрэ 11 фыжъэу ештэ, хъулъфыгъэм - метри 9 ештэ.

Бзылъфыгъэ бэныр хъулъфыгъэ бэным нахъ куоу ашы. Хъулъ-фыгъэ бэныр цIыфым ыныбыдж къэсэу, бзылъфыгъэм ыбгъапэ нэс ашы. АщкIэ бзылъфыгъэр агъэбылъы аIо.

Хьадэр тыгъэ къохъапIэм ышъхьэ гъэзагъэу агъэтIылъы. Къыблэм ынэлү фэгъэзагъэ фэдэу бэным далъхьэ. Бэным ышъхьэ пхъэмбгъу тепIо фашIыжъы. ЗычIалъхьэкIэ, ефэндыр КъурIан феджэ, ащ ыуж етIанэ бэным ыкIыIу псы тIэкIу тыракIэ, темыкIэми хъушт.

Бэн пхъэмбгъур зыхашIыкIрэр чъыгай е шхъомччъыг.

Хьадэр къэм пхъаблэмкIэ ахы. Хьадэтехъо чылэ пэпчъ иI, ары хьадэм тырахъорэр. Бэным нэбыритIу дыдахъэ иIахыылхэм ащыщхэу. Бэным дыдахъэхэрэм хьадэм ышъхьы, ыбги, ылъакъуи къатIэтэжъы.

Бзылъфыгъэми хъулъфыгъэми якъэнэтIэхэсхэр зэфэдэх. Къэ-нэтIэхэсым къэм чIэлътым ыцIэ тыратхэ.

Быслъымэн диным мэфищкIэ хъулъфыгъэм кыщэжъынэу изын реты.

Бзылъфыгъэр мэфи 120-рэ зытешIэкIэ дэкIожъын фит. (Бзылъ-фыгъэр лъэрмыхъымэ ащ фэдиз уахътэм къэошIэ).

Хъулъфыгъэхэр амакъэ Iоу гъыхэрэп.

Бзылъфыгъэхэр Iахыыл дэдэхэр мэгъых, ау пчъэхэрэп.

КъурIан бэу уфеджэн фай.

Дунаим ехыжыгыэр зыщымылэжыым мэфибл тешлэмэ жъамэ агъэу. Мэфэ 40-р ашлэуи амышлэуи мэхъу - диным хэтэп ащ фэдэ. Щыгынтелъхыи щыгынихыжыи щылэп.

2. Бзылъфыгъэ хъадэр загъэпскыхэкӀэ, хъульфыгъэр бзылъ-
фыгъэм дэжъ ихъажьрэп, ау бзылъфыгъэр ихъан фит амдэз ыштагъэмэ.

* * *

Зы клалэ горэ Стамбул щылэу шъузэр лӀагъэу къызэкӀожыым, занкӀэу хъадэр зэрылъым ыхыи еплъыгъ. "Амдэз умылыгъэу уеплъ хъуштэп", сӀуагъэ. "Изын къыостырэп", зысӀом, "ахэр сищыкӀагъэп сэ", ыӀуагъ. Сэ хъадэр згъэпскыгъэу щытыгъэти ары арэуштэу сызыкӀыхэгущылагъэр.

3. Хъадэм ынэ зэкӀэхыгъэ фэдэу щыты зыхъукӀэ, зыгорэ ылъэгъу шлоигъоу лӀэжыыгъэ аӀо, ау клӀэтыкӀожыышт аӀоу сшӀэрэп.

Хъэдагъэм зызгъэкӀэракӀэу кӀохэрэр акъыл зимылэхэр ары. Зыщыщ лӀагъэхэм илӀэс охъуфэ джэгу ашӀырэп, пшъашъэр даклорэп. Сэ ситхъэматэ зӀлӀэм, илӀэсы охъуфэ цӀыфхэм сахэхъагъэп. Угу узымэ ушъыгъошт.

4. Хъадэр дахы зыхъукӀэ, щыгъурэ, чэтрэ, хъаджыгъэрэ атыщтыгъ. Ар шъузабэ горэ хъаблэм е чылэм дэсы зыхъукӀэ раты. Унагъом щыщ горэм ар еты.

Хъадэр къэм ахынэу зырахыжыэкӀэ, ицуакъэхэр унэм рагъэ-
тысхыкӀы ыкӀыб унэм фэгъэзагъэу. ЛӀагъэм ищыгъын зи унэм къырагъанэрэп. Унэм исхэм ащыщхэм алэжъэжы. Щыгынтелъхыи зыфӀэпӀощтхэр тилэхэп.

5. Хъадэр загъэлылтыкӀэ, къэм псы къумгъан дахыи амдэз лӀэплӀэкӀ игъусэу. Бэным псыр тыракӀэ, лӀэплӀэкӀыр къэхалъэм дэт унэм идэпкӀ палъэ, къумгъаныр къыздахыжыи.

6. "ТхъаусхакӀо къикӀыжьрэр уиунэ къихъэмэ шӀоп", аӀо. ТхъаусхакӀо къакӀохэрэр агъэкӀотэжьрэп. Хъадагъэм чэфыни, бэнтехъуи зи тхырэп. Ахэр зышӀыхэрэр унэгъо кӀоцӀым исхэр арых.

"Хъэдагъэ мафэм угыкӀэмэ шӀоп", аӀо. "Зыгорэ гыкӀэу плъэгъумэ, зэрэгыкӀэрэ псэр ипкӀутын фай", аӀо.

7. Чылэм къэхалъэу дэтыр къушъхъэ лъапэм дэжъ щыт. Ӏуа-
шъхъэм псэу къечъэхэрэр къыкӀэмылъэдэнэу шӀыгъэ. Бзылъфыгъэ

бэнымрэ хульфыгээ бэнымрэ зэфэдэу щыт, шъхьадж ыцлэ тетхагъ. Къэчэухэр ашыщтыгээх, зышыхэри ахэт, ау зытемытыр нахьыб. Сэ сшынахьыклэ икээ чэу тет, саугъэт тырашлахьэрэп, мыгъощэным пай алошъ, мыжъо ылъапэклэ е ышъхьэклэ чласэшъ, бэным дэлъым ыцлэ тыратхэ. Бэным уцыжъ кытеклэмэ тырачы, къэгъагъи тырагъэ-тысхьэу, кыыхэклэ. Къэм псы дэмылъэдэнэу, зи нэмысынэу ашы.

Хъэдагъэм къаклохэрэр зэклэри агъашхэрэп, унэм кынэжъыщтхэр гъунэгъухэм агъашхэх. Хьадэр зэрыкыгээ унэм исхэр мэфищым кыклоцлы гъунэгъухэм агъашхэх. Бзылъфыгээхэм амакъэхэр лухэу шлагъоу хъэдагъэм щыгъыхэрэп. Зэрэугъоихэшъ, хьадэм бэу Къурлан феджэх. Быслъымэн динымклэ бзылъфыгъэм ымакъэ loу гыныр хьэрам. Хульфыгээхэр мэгъых, ау амакъэ лурэп.

8. Лым кыщэжъын зыхъуклэ, ишъузыгъэу ллагъэм ибэны ахьышъ псы тыраклэ.

VI. Хъэдагъэм ифэло - фашлэхэр

Хьаткъо Суат. 1, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П. 165, бл. VI.

Тыгъужъ Хъарие. 2, 8, К. N15, 3, Б.

Карасума Хьидает. 3, К. N14, 3, А.

Ешъуталъэ Адила. 4, К. N13, 2, А.

Лъэцэрыкъу Измэт. 5, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П. 165, бл. VI.

Жъаукъо Садие. 6, К. N14, 2, А.

Къуаджэ Кязим. 7, К. N1, 2, А.

VII. ШЭН-ХЭБЗЭЗЭХЭТЫКІЭХЭР

1. Адыгэхэм лъэпкъ хабзэ дэхабэ ахэлъыгъ. "Егупшыси гущыл, зыплъыхы тӀыс". Уемыгупшысэу пӀорэр бэрэ лые хъоу мэхъу. Зымыплъыхъэу утӀысымэ, узыщымытӀысыпхъэм утӀысыгъэу мэхъу.

Арышъ, адыгэ хабзэм нахь дахэ щылэп.

Ощ нахьыжъым ыпэ зэпыпчы хъуштэп. Гъогум урыклӀ хъумэ, джабгъумклӀ уклонэу щытыгъ, гъогу гузэгум утемытэу. ЦӀыклур гъогу гузэгум тетэу клӀ зыхъукӀэ, ур ины хъугъэми цӀыфы хъуштэп аӀощтыгъ. Джащ фэдэхэм алъыплъэщтыгъэх. "Ныжърэ тыжърэ зимылэр

сыдэуштэу гъэсагъэ хъушт?" аӀощтыгъэ. "Унагъом тхъэматэ имылэмэ, ащ емыдэлухэмэ, унагъор сидэуштэу унагъо хъушт?" аӀощтыгъ. МашӀоми шӀомыкӀыр итхъэмат, унагъоми анахьыжъыр итхъэмат. Нахьыжъым хабзэ рахмэ, хабзэ ахэлъы хъун, ащ къакӀэхъухъэрэ са-быйхэми ащ фэдэ хабзэ ахэлъы хъун. Тянэ-тятэхэми абдзэхэ лӀы-ныо фэдэу тӀаплъыщтыгъ, тянэжъ-тятэжъхэр нахь шӀу тлӀэгъуштыгъэх, ахэм такӀарыплъыщтыгъ.

2. Нысэхэр пщы-гуащэхэм апашъхъэ итӀысхъэщтыгъэхэп, адаш-хэтыгъэхэп, типщырэ сэрырэ илӀэсипшырэ зэдэдгъэшлагъ, ыпашъхъэ сыщытӀысыгъэп. КӀэлэцӀыкӀу егъашӀи апашъхъэ щытӀысыгъэп. Кушъэ нэклӀ ядгъэлъэгъуштыгъэп. Ятэ-янэхэр щысхэу кушъэр зэрытым титхъэматэхэр ихъэщтыгъэхэп. СикӀалэхэм ясэлӀо: "ЕгъашӀэм тятэ ыкуашъо тытетӀысхъагъ шъулонэп", сэлӀошъ.

3. Сянэ сымаджэ зэхъум, сымэджэщым сыдычӀэлъыгъ. Ащ ифэлӀо-фашӀэхэр фасшӀэщтыгъэх. Пчэдыжъ къэс лӀазэр къычӀахъэти, сянэ къеплъыщтыгъ. Ар къычӀахъэрэм къэс сыкъэтэджыщтыгъ. Арыти, лӀа-

зэр къыслъыплъагъ ыкӀи къысэупчыгъ "Уадыга?" ылуи. "Хъау, сы-адыгэп", сӀуагъэ. "Уадыг, сыда пӀомэ а цӀыф лъэпкъым щэхъу а шэныр хэлъэу щылэп зыгорэ къыхъэмэ къэтэдджхэу".

Джащ фэдэу ГӀенэным тучаным сычӀэхъагъэу зыгорэ къысэт сӀуи тучантесым сельӀэлугъ. "Уадыга?" ылуи къызсэупчымы, "Сыадыгэп" сӀуи есӀуагъ. "Хъау, уадыг о, сыда пӀомэ адыгэхэр ары нылэп ауштэу гущылэхэрэр", ылуагъ. Сызэрэдэгущылэгъэ шыкӀлэр шӀодэхагъ.

4. Адыгэхэм тхэматэр агъашло, нахьыжъыр тхэм кынэу-жыпкъэкӀэ адыгэхэм сыдигъокӀи агъашлощтыгъ. Жъыгъэм игъэшло-ныгъэрэ цыклум идэхэлонигъэрэ.

5. ХъульфыгъитӀумэ бзыльфыгъэ ягъусэ хъумэ, бзыльфыгъэр лыхэм яджабгъукӀэ щыт. Лыхэм анахьыжъыр бзыльфыгъэм кыгот.

БзыльфыгъитӀумэ хъульфыгъэ ягъусэ хъумэ, хъульфыгъэр джабгъумкӀэ щыт, бзыльфыгъэм анахьыжъыр гузэгум дэтышт.

Ӏэпэубытыр нахьыжъымкӀэ кырагъажьэ.

6. Нэбгырищ гъогум рыкӀо зыхъукӀэ (бзыльфыгъитӀурэ хъульфыгъэрэ зэгъусэхэмэ), хъульфыгъэр сэмэгубгъумкӀэ щытэу, бзыльфыгъэхэр джабгъумкӀэ щытхэу макӀох.

ХъульфыгъитӀумэ бзыльфыгъэ ягъусэ зыхъукӀэ, хъульфыгъитӀор бзыльфыгъэм исэмэгубгъукӀэ щытынхэ фай.

Унэгъо кӀоцӀым исхэр зэхэтхэу кӀохэ зыхъукӀэ (ятэ пхъумрэ къомрэ игъусэхэ хъумэ), тымрэ шымрэ азфагу пхъор дэты, джабгъумкӀэ тэр щэты, сэмэгумкӀэ къор щэты.

Шыр, шыпхъур, шынахьыкӀэр зэгъусэхэмэ, шынахьыжъэр

джабгъумкӀэ, шыпхъур агузэгоу, шынахьыкӀэр сэмэгоу кӀоцтых.

ЗэшыхъуитӀумэ ягъусэ зыхъукӀэ, шыр анахьыкӀэми е анахьыжъыми шыпхъухэм ясэмэгубгъукӀэ кӀоцт.

Лъэуяным, къатым дэклаехэ зыхъукӀэ, бзыльфыгъэр ыужэу, хъульфыгъэр ыпэ итэу дэклоенхэ фай. Хъульфыгъэр кызэплъэкӀмэ, бзыльфыгъэм ышъхъэшыгу ылъэгъоу щытын фай.

Джэгум пшъашъэхэмрэ кӀалэхэмрэ зэфэшъхӀафэу щэтых. КӀалэм ышыпхъу шъыпкъэм зыгорэ рилон фаеу хъумэ, кӀэлъырыхъэу дэгущы-Ӏэжъын фитэп. ХъатыякӀом рилони къахищынышъ, унэ горэм рицӀэнышъ дэгущыӀэн фай.

7. НахьыкӀэр нахьыжъым дыщысмэ Ӏизын Ӏимыхэу икӀыныр дэгъоп.

8. Псыунэм уихъэ хъумэ, лъэкъо сэмэгумкӀэ уихъащт, лъэкъо джабгъумкӀэ укӀыкӀыжъыщт, псыунэм бэрэ уисы хъуцтэп, ар джынэ кӀуаплэшъ.

Джамыем лъэкъо джабгъумкӀэ учӀэхъащт (ыпэ ибгъэшъыщт), сэмэгумкӀэ укӀычӀэкӀыжъыщт.

9. Псыхъэ тыкӀоу тыкъэкӀожьы хъумэ, ттамэ телъ псыр едгъэуцохыти, блэклӀэр блэдгъэкӀыщтыгъэ.

10. Нысаклэм псыхьаклэрэуклэ псы кыхьыныр хьайнапэ алоштыгь. Къошынклэ псы кыхьын фэягь. Пшъашъэри джащ фэдэ къэбзагь.

11. Псыр имыклутэу къэпхьымэ, мыш лъэшэу дэгъу ало. Ащыгъум къэзыхьырэм лэдэб хэлъ.

12. Бзылъфыгъэм сыдигъокли уапэ зэпичыштэп, зэпичмэ мыгъо ало. Ащ фэдэ хабзэ тил. Бзылъфыгъэр щысмэ, хульфыгъэм фэтэджышт.

13. Уихьэдэхьылъэ кыкклээн зылъэкышты хульфыгъэм ыпэ зэпыпчы хуштэп. Хульфыгъэр сыд фэдизэу цыклуми, ыпэ зэпыпчыныр шлоп.

14. Зэкласэ нэбгырэхэр хуштыгъэх. Калэм пшъашъэр шыклэм тыригъэтисхьэти, нысащэм клоштыгъэх. Ныбжьыклитлор зы плэ хэлъынхэу хуштыгъэх, сэшхор агузэгу илъэу щылъыштыгъэх. Тэ тлъэгъугъэу щытэп, ау тинахьыжъхэм афэдэу щытыштыгъэх алоштыгь.

15. Зэгъунэгъу пшъашъэхэмрэ калэхэмрэ мыш кыщызэрэщэхэрэп. Ар шыпхъум фэдэу кыращэклы.

16. Хьагъу-шъугъухэр тилэх. Къин щылэ хъумэ, тыдэ щылэри кызэрэугъоитых, къинэр зэфэтэгощы, гушлуагъори зэфэтэгощы. Гъунэгъухэмклэ непэ бэдэдэрэ тызэхыхъэ, зэхъэрамхэу, зэдэмгущылэхэу щытхэрэп.

17. Гъогу техьагъэм "гъогумафэ уежъ", рало.

18. Хьайуанэхэр агъэху зыхъуклэрэ, бэхъуапщ ало.

19. Бысымыр зэблэзыхъурэм ачъэ фауклы.

VII. Шэн-хэбзэзэхэтыклэхэр.

Цэй Сэмиор. 1, К. N5, 7, Б; 2, К. N5, 3, Б.

Брыцу Эрсен. 3, К. N12, 7, А.

Мэлыщэ Осмэн. 4, 14, 16, К. N8, 1, А.

Шыбзыхъу Фуат. 5, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VII.

Нэмэрыкъо Азиз. 6, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VII.

Шъау Фатлимэт. 7, 15, К. N3, 2, А.

Дачъэ Пэмбэ. 8, К. N7, 1, А.

Ешъуталъэ Адила. 9, К. N13, 1, А.

Алэбыекъо Назихъ. 10, 11, К. N7, 1, Б.
Хьамтэч Мурат. 12, К. N8, 7, А.
Нэтлахъо Аджилэт. 13, К. N2, 13, А.
Абрэдж Куац. 17, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VII.
ЧэмыкI Нэбихъат. 18, К. N13, 4, Б.
Апыщ Хъурие. 19, К. N9, 14, А.

VIII. НЭШАНЭХЭР, ШЮШИХЭР

1. Унаклэ пшынуэ зебгъажьэклэ, къурмэн пшын фай, унэ лъакъор затыклэ, къурмэнэу ашырэм ылъ дэбгъэлъэдэн фай. Унаклэм ихъэжыхэ хъумэ, апэдэдэу лэятэ рагъаджэщтыгъэх.

2. "Хъантларкъохэр къакъэхэу апэдэдэу зызэхэпхыклэ, щэ упклэн фай", алощтыгъ. Гъэмафэ кыызэрэхъужыгъэр ащклэ кыуагъашлэу алощтыгъ. "Тхьам гъэмэфэ псынклэ тфеш", алощтыгъ.

3. Хъантларкъохэр къакъэхэу апэдэдэу зызэхэпхыклэ, "Узи, бзаджи силэр кыиосэты", плонышъ щэ удэпклэен фай.

4. Хъантларкъор къакъэу апэдэдэ зызэхэпхыклэ, шъхъатехъо цыпэми е лэплъэкл цыпэми зэкъуадзэ, цыфэр узыгъэлы мыхъуным пай алошъ.

5. Хъантларкъор къакъэу апэу зызэхэпхыклэ, техъэгъу кып-техъагъэу щытмэ, "ситехъэгъу гъэхъужы!" плэмэ ишлуагъэ къакло.

6. Хъантларкъохэр къакъэхэу унэм исхэм апэдэдэ зызэхахклэ, - унэм кыбдисым уеупчышт "Сыд тилэр?" плонышъ.

Джэуап кыуатыжын фай: "Ахъцэр хъоеу, шъоур хъоеу, бэрчэт хъоеу илъ".

7. Хъантларкъохэр къакъэхэу апэдэдэ зызэхэпхыклэ, лэгум дэтыр унэм исы хъурэм еупчы: "Сыд унэм илъыр?" елошъ. Етланэ, унэм исым кьеложы: "Шъоу илъ, тхъу илъ, дышъэ илъ", елошъ.

Ащ фэдэу нысэмрэ пщыпхъухэмрэ зэфэгубжыгъэхэу хэтхэзэ, пщыпхъур къаджи, нысэм кьеупчыгъ: "Нысэ, унэм сыд илъ?" ылуи, арыти, нысэм "кьо илъ" ылуагъ. Пщыпхъухэр цлэцлагъэх "кьо илъ кытэплуагъ", алуи. А илъэсым унагъом кыфэклыгъэ натрыфыр къохэм ашхыгъ.

* * *

Хъантларкъохэр къакъэхэу зэхэпхымэ, чэтэщым уклонышъ чэтхэм тхъацуфыклэ уяон, уяпыджын фай. Джащ фэдэу зыпшыклэ, чэтхэр гьольхъанхэшъ, чэтжыябэ кыращышт.

8. Хьантларкьохэр кьакъэхэу зызэхэтхыклэ, чэтэщмэ, хьамбармэ тхьацуфклэ тьоштыгъ. Чэтэщхэмэ япчъэхэр лутхыти, тьоштыгъ "чэтхэр орэкъуртэх", тлоти.

9. Мазэм сеплэы зыхьуклэ, махъшэ сурэтхэр исэлъагъох.

Мэлахьом бэщ ылыгъэу ыпэмклэ алъэгъуштыгъ, ау джы алъэгъужьырэп, дунаер зэхьоклыгъэ хьугъэти, мазэри зэхьоклыгъэ хьугъэ.

10. Мазэм сурэт горэ ит - ар пцланэшъ уеплэы хьуштэп, гонахь.

11. Мазэр кьихьагъэу апэ зыплъэгъуклэ, "Яалахь, зэклэхэм мээ мафэ афэгъэхьу плонышъ, зэклэ псэ кызыпигъэклагъэу дунаем тетхэм тхьэ уафелъэлун фай", ало. Мазэм бэрэ уеплэы хьуштэп. Ащ мэлахьо ит ало.

12. Мазэр кьихьагъэу апэдэдэу зыплъэгъуклэ, "Яалахь, хья-рилэ, огъурылэ тфэшл" плонышъ дуахь кьэпхьын, тхьэм уелъэлун фай.

13. Мазэр кыубытымэ, шхончыклэ оштыгъэх.

14. Тыгъэр кызыубытыклэ, тенэчхэм атеоштыгъэх, шъэлэуат кьалощтыгъэ.

15. Тыгъэр кызыубытыклэ, еджэштыгъэх, клэрахьоклэ оштыгъэх.

16. "Тыгъэ кьохьэгъум учъыеныр шлоп", ало.

17. "Учъыезэ тыгъэр кыптепсэмэ шлоп", ало.

18. "Тыгъэр кыптепсэу хьэр пчэдыжьрэ чъые хьумэ шлоп", ало.

19. "Шыблэр гъуагъо зыхьуклэ, чъыг закьом учлэуцо хьуштэп", ало.

20. Апэу шыблэр гъуагъо зыхьуклэ, псы щалъэр пштэнышъ тасыр дэплыгъэу хьамбарым псыр епкылэн фай "Алахьым гъэбэжъулъэ уешл", плонышъ. Натрыф гулъэм псыр тыраклэштыгъ "Ала- хьым гъэбэжъулъэ уешл", алозэ. Хьакум, былымхэр зэрытым, зэ- клэхэм псы атыраклэ.

21. Шыблэр гъуагъоу апэу зызэхахыклэ, унэм псы тыраклэ, тхьацуфыклэ чэтэшым еох, етлэргъойхэр чэтэшым ратакьох.

22. **Мыт шыным илоф**

Мытхэр ялэщтыгъэх. Гущылэм пае, мыт ашын зыхьуклэ, бэщ цыкы зэпакыкыти, унашъхэм дадзыещтыгъ, тхэа щалоштыгъ "Непэ щегъэжъагъэу чэт мыт тэшлы", алоты.

23. Цыехэмэ мыт ялагъэу къэсэшлэжъы: машлом зимылъку хэс-тыхъагъэм етэщтыгъэхэп.

24. Къэрэщай лъэкъуацлэхэр зилэхэр мэшло стыгъэм клэуп-члэхэрэп. Бэрчэшхо мафэм ятлэ ашлэрэп.

25. Сятэжъ нэплосэу Дадыхъужъ Джанхъот Къэфкъасым къиклы-жъыгъагъ. Ахэмэ ащыщэу зыгорэ слъэгъунэу сэрэшли, зыпэ къэсы-мыштэн щылэп. Тятэжъ шъыпкъэр сшлэрэп. Дыхъумэ япхъу сянэжъым къехъулагъэ горэ къэслотэщт. Сянэжъ ныбжыкылэу зы шъаорэ зы пшъашъэрэ зэуж итэу шлолагъэх. Ащ къынэужым сянэжъ лугъэ ышлыгъагъ "хъэдагъэ зэрыт унэм дэшхын ымыхъынэу". Джащ къыщегъэжъагъэу джыназэ унэм дэшхын тхьырэп. Сэри ащ сытетэу сэкло.

26. **Къабылым ехылагъ**

Лэпэй-лъэпайхэр мэхъух. Е лэбжъанэр щынэу, е лэхъуамбэм шхы хахъоу. Джащ фэдэ зыхьуклэ, "ныо е лыжъы горэ оллэфэ нэс чэтыпкъым щыщ горэ тшхынэп" алоты, лугъэ ашыщтыгъ. Нахъыбэрэмклэ чэт лъакъо, е былым лъакъо агъэнафэщтыгъэр. Джащ фэдэ тхъэрыло зытшыкылэ хъужыщтыгъ. Ар къабылэу аштэти, ишлугъэ къаклоштыгъ.

27. Нэузырыр бгъэцэклэжъын фай. Къурмэн птелъымэ, адрэ къурмэныр къэсыфэ бгъэцэклэжъын фай, ахъцэ птын фай.

28. Тинысэ клалэ ежэ зэхъум, тэнэ зытырилъхъажыгъагъ "тинысэ псаоу клалэ къыфэхъумэ, зы мафэ сынэкыжъыщт", ылуи. Къызфэхъум, ынэкыжъыгъагъ.

Клалэр псаоу, сэри сыпсаоу клалэр къызысфэхъуклэ, зы мафэ сынэкыжъынэу зытеслхъажыгъагъ. Ау джыри сынэкыжъыгъэп, клалэр быдз есэгъашъошъ.

Къурмэн ышлын фаеу зыгорэм зытырилъхъажъэу зимышыжыкылэ, ятлонэрэ къурмэн мафэм нэс къурмэным телъытагъэу дышъэ ытыжъын фай.

29. Къандыс зэдешлэх къэщэн-дэклон лфхэр ралъхъэхэшъ. Къандысыр зимышыжыкылэ хъуштэп.

30. Плупэ хъумэ, лэшлү пщхыщт.
31. Птхьаклүмэхэр хъу хъухэмэ, цыфмэ уигугъу ашы.
32. Пэбг къечъэхы хъумэ, хьаклэ къыпфэклощт.
33. "Уплъызмэ, хьаклэ къакло" ало.
34. "Уилүлхьэ плүзмэ, хьаклэ къэклощт", ало.
35. "Атакъэр къаломэ, хьаклэ къэклощт", ало.
36. Джынэ чэт цыклухэр тилагъэх, ахэр пчъэшхьалум теуцохэу loхэ зыхъуклэ, хьаклэ къаклощтыгъ.
37. Лъэкьо джабгъур хъумэ, окло, сэмэгур хъумэ, хьаклэ къыпфакло.
38. Плэгу хъумэ, акъщэ бгъотыщт.
39. "Джабгъу lэгур хъумэ, акъщэ бгъотыщт", ало, "Сэмэгур хъумэ, икыщт", ало.
40. lэ сэмэгур хъумэ, акъщэ къакло, lэ джабгъур хъумэ, клэкы.
41. Нэ сэмэгур хъу хъумэ, зыгорэ плъэгъу пшлоигъу, ало, джабгъур хъу хъумэ, гухэkl горэ зэхэхы.
42. "Унаплэ хъумэ, плъэгъу пшлоигъор плъэгъущт", ало.
43. Узыплъызклэ, плъэгъунэу узфаер плъэгъущт.
44. Нэпцэшлур хъумэ, зы шлү къыбдэхъущт.
45. Къэбарэу къалуатэрэм напцэр зыщыхъуклэ, loфыр хъущт. "Сынэпцэшлү ехъугъ", ало.
46. "Лъэгур хъу хъумэ, зыгорэм уклощт", ало.
47. "Уицуакъэхэр зэтетlысхьэмэ, зыгорэм уклощт" ало.
48. "Унэгушхьэ хъумэ, зыгорэ лlэщт, зы гухэkl горэ зэхэпхыщт, угъыщт", ало.
49. "Сабыир лlэмэ, угъыныр шлоп, гонахь" алощтыгъ.

50. "Пцлaшхъом щaгур бэрэ кыбыбахы зыхъуклэ, зыгорэ ллэшт", ало.

51. "Чэщбзыур унашъхъэм кытеттысхъэу зыджэклэ, зыгорэ ллэшт", ало.

52. Кукмяур кызыклоклэ, мыголу горэ кхехы.

Сянэ ышнахыжъ нысащэм шым тесэу клуагъэ. Нахъ байхэм ащыщыгъ нысэу къащэщтыгъэр. А нысащэм клохэ пэтзэ, кукмяухэр бэу лэгум кытезэрэгъэтакъохи, куохэу фежыагъэх. А шъузыщэм сянэшыр етланэ кыщаули, улагъэу къащэжыагъагъ. Ащ щегъэжыагъэу кукмяухэм сэ сащэщынэ.

Сянэ ытыщхэм кукмяур афэшлугъэп. Сянэ ллэн зэхъуми, кукмяур къафэклогъагъ.

* * *

Кукмяур кызыклоклэ, гъунэгъухэм ащыщ горэ маллэ.

Ащ фэдэ кызэклом, сшыпхъу иклалэ сымаджэ хъугъагъэ.

53. "Кукмяур унэм кытеттысхъэмэ, унагъом хъадэ икышт", ало.

54. "Кукмяур чыгым кытеттысхъэмэ, ар зыпэблэгъэ унэм хъадэ икышт", алоштыгъ. Синысэгъу ар зызэхихыклэ, яунэ кложы-шъуштыгъэп, "кукмяур къэклуагъ, сыллэшт", ылоты.

55. Чылэм хъадэ дэклын зыхъуклэ, хъадэкъазыр маджэ.

56. Хъадэкъазыр зиунашъхъэ щыбыбырэм иунагъо хъадэ икышт.
"Хъадэм ынэ кыззэтырихыклэ, шлэхэу хъадэ лъэкложы", ало.

57. Кукмяум кыло зыхъуклэ, шлоп, джыназэ хъушт", ало. "Азэнаджэр джэзэ, хъэр зыпэбыуклэ, хъадэ дэклышт", алошъ, мэмэхъашэх.

58. "Унагъом ихъэ быу зыхъуклэ, унэм хъадэ икышт", ало.

59. "Хъэр ыпэ дигъэзыеу быу зыхъуклэ, унагъом дегъэзые, унагъомклэ шлу" ало, ыпэ ригъэзыхэу быу зыхъуклэ, ыпэклэ шлу хъурэп".

60. "Бэрскашхо мафэм чхлэн клэлъашъор зыклэплъхъажыклэ, унэм хъадэ икышт", ало.

61. Хъэдагъэм къаклорэр агъэклотэжырэп.

62. "Чэтмэ боу сапэм зыхагъэуклорэяхы зыхъуклэ, зыгорэ лIэшт", ало. "Хэт шло зытефэщтыр?" - алощтыгъ.

63. Хьадэм ыпэ зэпыпчыныр шлоп.

Хьэдагъэм укъыкIыжъызэ, зыгорэм иунэ уихъаныр шлоп.

64. "Хьэдагъэм цуакъэхэр зызэбгъээзэкIыкIэ шлоп", ало.

65. "Чылэм хьадэ зыдэкIэу оцх къызещхыкIэ - ар шIу", ало. "Джэнэт осэпс къыфехыгъ, ар цыфышIу", ало.

66. "Хьадэр зыдахыгъэ пчыхъэм угыкIэмэ, зыбгъэпскIымэ, упхъанкIэмэ шлоп" ало. "Хьаблэм тес унэгъуиблэ псы раклутын фай. Псэхэхым ицэжъые ретхъакIы", алошъ.

67. "ДжэнакIэ апэу зыщыплъэу хьэдагъэм уклэмэ шлоп", ало, "етIанэ хьэдэгъэ джанэ мэхъу", алошъ. "КIэр гушIогъо IофкIэ зыщыплъэн фай", ало.

68. "Цыфыр бэрэ щылъэу, ыпсэ хэкIыгъуае зыхъуклэ, зыгорэм паплъэшъ ары", ало. Зыпаплъэрэр къэмыкIошъу зыхъуклэ, ыбгъэ чъыг тхъапэ тыралъхъэ.

69. Зишъуз лIэгъэ хьульфыгъэм къыщэжъын зыхъуклэ, ибэн уклонышъ псы тепкIэн фай къызщищэжъышт мафэм.

70. "Псыхъор къаджэмэ, оцх къещхышт, е зыгорэ ытхъалэшт", ало. "Хыр къэукъубиймэ¹ зыгорэ ытхъалэшт", ало.

¹ уальэмэ

71. Джэнэ зэпыргъэзагъэр шлоп.

72. "Джанэр зызэпырыбгъазэкIэ, Iофэу узпылъыр пхэнджы хъушт", ало.

73. **Чыгусысыным ехъылIагъэхэр**

Чыгум лъынтфэхэр хэлъых. НэкI - нэмаз зыщамышырэ чыпIэм чым илъынтфэхэр къудыигъэ мэхъухэшъ, чыгур мэсысы.

74. "Гъэмафэр имыгъоу фэбэ дэдэ зыхъуклэ, чыгур къэсысышт", ало.

75. "Чэтхэр кьакъэхэу, чэмхэр быухэу, хьэхэр хьакъухэ зыхьуклэ, чыгур кьэсысышт", ало.

76. "Чэщныкъом чэмыр зыбыурэм, чыгу хьые хьушт", ало.

77. "Чыгур кьэсысын зыхьуклэ, пстэури мащтэ", ало.

78. "Зыгорэм уежъагъэу шъуз кьызыплъыджэклэ, узфаер кьыб-дэхьуштэп", ало.

79. "Пшъашъэр дакло хьумэ, кьызэплъэклымэ дэгъоп", ало, улъыджэнри шлоп.

80. "Унэгу умытхьаклэу пчэдыжьым унэм уикли хьуштэп", ало. Гонэклэу цыф зебгъэлъэгъунри шлоп.

81. Бзылъфыгъэ нашхьо улуплъэмэ, кьэгъэзэжъ.

82. "Къопцлэ нэшхьуантлэм бэрэ уилъэгъуныр дэгъоп", ало.

83. Бзылъфыгъэ нэшхьуантлэр зэплъырэр сымаджэ мэхьу (е пкыгъомэ мэубатэ, мэклоды). "Ащ фэдэу нэ зытефэрэр тезгъэфагъэм зебгъэлъэгъужьклэ, мэхьужьы", ало.

84. "Нэ кьыптемыфэным пай, лушъхьэ зыхэптэкьонэр дэгъу", ало. "Нэм нахьы хьагъушъугъор нахь дэй", ало.

85. Унагъом чэт е былым горэ зиуклыклэ, лы тыкьыр пытэу, зыми щымыштэу кьыхэклэу мэхьу. Ащ "нал" рало. Ар кьыхэпхэу хьэдэн горэмклэ чыгым зепхыклэ, "налыр мафэ зыхьуклэ", чыгыр шхьонтлагъэмэ зэрэшхьуантлэу кьанэ, ау мыгъо зыхьуклэ, чыгыр зэрэпсаоу егъэгъу. "Ар мафэу кьызычлэклыклэ, унагъоу былымыр зыуклыкъэм шлу щэхьу кьехьулэщтэп", ало, "ау мыгъо хьумэ дэй", ало.

86. Чэмэу унагъом ыщэфыгъэр лэгум апэдэдэу кьыдахьэ зыхьуклэ, хьульфыгъэ гъончэдж зэпыргъэзагъэу чладзэ, "унагъом фэбэгъошт", алошъ.

87. Псэушъхьэ къащэфыгъу апэдэдэ лэгум кьыдагъахьэ зыхьуклэ, "яалахь, тфэгъэбагъу", ало.

88. "Чэм Іэхьогъур ахъшамым кызыщыдэхьажьыщтым чэтыр зыбгъэгъуалъхьэкІэ, чэм Іэхьогъум фэдэу, бэу чэтым кыырищыщт", аІо.

89. "Былымэу уіІэр чэмахъом ежъыр-ежъырэу кыкІыжъмэ, мафэ мэхъу", аІо.

90. Былым Іэхьогъум щыд ахэтмэ, мэбагъо. Мэлыр былымышІу.

91. "ПхъэнкІыпхъэкІэ былымым уео хъущтэп - нэ тефэщт", аІо.

92. "Къамзэгухэр гъатхэм бэу шъхьангъупчъашъхьэм е пчъэм адэжъ кыздэкІыкІэ, гъэр гъэбэжъу хъущт", аІо.

93. КІэнкІэу чэткъуртэм кІэплъхьанэу щытыр псым зызэпы-рыпхыкІэ, шъущт - чэты хъущтэп.

94. Чэткъуртэр сабыим ыгъэгъуалъхьэмэ, дэгъу хъущт. "КІэнкІэр птхьакІымэ кыырищыщтэп", аІо.

95. "Уичэткъуртэ умыгъэгъуалъхьэзэ, кІэнкІэ пты хъущтэп", аІо, чэт хъубгъи пты хъущтэп, атакъэ птымэ иягъэ екІыщтэп.

"Тхьачэтыхъур гъуалъхьэмэ шІоп, зао къежъэщт", аІо.

96. Хатэм атэкъэ фыжъ дэтмэ - бэрчэт мэхъу.

97. "Чэтыр піэ кыибгъэкІацІэмэ, уигыкІыгъэ дахэ, фыжъы мэхъу", аІощтыгъ.

98. "Хьаджэбабэр¹ быбэу зыплъэкъукІэ, псынкІэ ухъущт" аІо, "Щысэу плъэгъумэ, сымаджэ ухъущт", аІо. Хьаджэбабэхэр хьаджэм къекІыхэшъ, март мазэм къакІох. "Ахэр зыплъэгъукІэ, щэ упкІэн фай", аІо.

99. "Хьаджэбабэр быбэу плъэгъумэ, гъэр псынкІэ пфэхъущт", аІо, "Щысэу плъэгъумэ, шІоп", аІо.

100. "Чэтыу шІуцІэм уапэ зэпичмэ дэи", аІо.

101. "Унагъо пэпчъ зы блэ иІэн фай", аІо. Ар уимыІэмэ шІоп. ТиунагъокІэ гъэ къэс блэ кыытфакІо. ТыукІырэп, умыукІымэ нахъышІу.

102. Унэм блэр кызихъэкӀэ, "Сэламунэ, хьаланухьын, финхьалэмын" епӀоу икӀыжъмэ, уукӀы хъуштэп.

103. Тыгъэ кӀохъэгъум блэ кыпфакӀомэ, уемыу, игугъу умышӀ.

104. Блэр кыпфэклоныр шӀоп, унэм кыихъанри шӀоп.

105. "Ужыым чэтжъыехэр ешых, ехьых, уукӀымэ шӀоп, зыуу-кӀыкӀэ кӀэклоны уиапс зыгорэ кыришӀэнышъ уигъэлӀэт", аӀо. Плъэгъумэ, "кӀожь, кӀожь плӀозэ, дахэу удэгущыӀэзэ бгъэкӀожьын фай.

¹Хьаджэбабэр - кӀэрэу

106. "Ужь кыстеплъагъэмэ сшӀэрэп, сиӀоф зэпыфэрэп", аӀо.

107. "ПӀэбжъанэ чэщэу пыуупкӀы хъуштэп", аӀощтыгъ. ПӀэбжъанэрэ плъэбжъанэрэ зэдыпыуупкӀы хъуштэп, зыӀэбжъанэ кӀэбгъэнэн фай", аӀощтыгъ.

"Ӏэбжъаныр пыуупкӀымэ, зэкӀоцӀыпщыхъанышъ, мыжъо горэм чӀеплъхъан фай", аӀощтыгъ.

108. Ечэндым хэкӀ иптэкъу хъуштэп.

109. "Чэщым хэкӀыр иптэкъу хъуштэп, упхъэкӀэныри шӀоп", аӀо.

110. Чэщым яжъэ унэм ратэкъурэп.

111. "Чэщрэ орэд кӀаплӀомэ, шэйтӀанхэр кыппыхъашт", аӀощтыгъ.

112. "Пчыхъэшъхъапэм хъалыгъу яптэу кӀалэхэр Ӏэгум дэкӀыхэмэ шӀоп", аӀощтыгъ.

113. "Пчыхъэм псы стыр Ӏэгум ракӀутырэп - шӀоп", аӀо.

114. "Пчъэшъхъалум утетэу угущыӀэныр шӀоп", аӀо.

115. Пчъэшъхъалум утеуцӀоныр шӀоп.

116. Пчъэшъхьалум утемыттысхь - шлоп, лэдэкъитлу уадэплъ-
ынри шлоп.

117. Пхъэнкыпхъэм утеттысхьэмэ шлоп.

118. "Нэмаз зыщашлырэ унэм сурэтхэр, гъунджэхэр итымэ гонахь",
ало.

119. "Азанэ мэфищрэ зыщымыджэрэ чылэм гъаблэ кыщыхъущт",
ало.

120. "Шыум сэмэгумклэ къамыщыр ылыгъэу, сэмэгумклэ къе-
псыхмэ, тихьаклэ къэбарышу кытфихьыгъэп", ало.

121. Шым иджабгъуклэ къехрэм икъэбар шу, исэмэгу кыины.

122. Зыгорэ гъогу техьэмэ, псы лъакы.

123. Гъогу утехьэмэ, къэмыгъэзэжъ, - шлоп.

124. "Зышы закъо зилэм чэт тамэ ышхы хъущтэп", ало.

Хьапсэм кыдэкыжырэм ышъхьэ шъхьатехьо фыжъ тырахьо,
етланэ дэмыфэжынынэу алошъ.

125. "Пхъаблэм зеуусэймэ, цыфмэ уиунашъо ашлэщт", ало.

VIII. Нэшанэхэр, шлошыхэр

Жъаукъо Садие. 1, 4, 27, 75, 79, 87, 93, 98, К. N14, 2, Б.
Хъуакло Саудэт. 2, 97, 99, 101, К. N16, 10, А.
Тыгъужъ Садия. 3, К. N15, 10, Б.
Цэй Сэмиор. 5, 20, К. N5, 8, А; 14, К. N5, 14, А; 22, К. N5, 5, А; 23, К. N5, 2, Б; 26, К. N5, 6, Б; 94, К. N5, 13, А; 109, К. N5, 7, Б.
Абрэдж Куац. 6, 34, 37, 40, 43, 56, 58, 60, 63, 64, 67, 68, 71, 75, 86, 91, 95, 104, 108, 114, 117, 122, 124, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. VIII.
ЧэмыкI Нэбихъат. 7, К. N13, 4, Б; 28, К. N13, 7, Б; 66, К. N13, 5, Б.
ХьамытI Назик. 8, К. N12, 2, Б; 73, К. N12, 2, А.
Шагудж Назир. 9, К. N1, 5, Б; 12, К. N1, 9, Б; 54, 62, 116, К. N1, 3, Б.
Хъуакло Назми. 11, К. N16, 11, Б; 59, 84, 89, К. N16, 1, А. Шъау
Фатимэт. 13, 80, К. N3, 2, А.
Дачъэ Пэмбэ. 15, 115, К. N7, 1, А.
Шыбзыхъу Фуат. 9, 16, 33, 77, 78, 103, 120, 123, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VIII.
Ацумыжъ Нимэт. 17, 125, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл.VIII. Апыщ
Хъурие. 18, К. N9, 9, А; 42, К. N9, 14, А; 85, К. N9, 13, А.
Хьабрацу Гунай. 19, 74, К. N8, 11, Б.
Къэрэщай Тунай. 24, 110, 113, АРИГИ-м иархив. Ф.1, П.165, бл.VIII; 50, 51, К. N8, 5, Б.
Паткъуай Ферухъ. 25, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. VIII. Хьамтэч
Мурат. 29, К. N8, 10, А; 57, К. N8, 7, А.

Емзэгъ Нэджмэтдин. 30, 35, 38, 45, 46, 61, 70, 71, 76, 81, 90, 96, 100, 106, 121, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VIII. Алэбыекъо Назихъ. 31, 32, 39, 48, 72, К. N7, 1, Б; 105, К. N7, 8, Б.
Карасума Хьидает. 32, 33, 38, К. N14, 3, А; 80, К. N14, 2, А. Бэтмэт
Маскулэ. 32, 39, 44, 46, К. N9, 2, Б.
Ешъутальэ Адила. 32, 35, 44, 47, 48, 111, К. N13, 1, А.
Дыхъу Рэджэб. 36, К. N15, 11, А.
Нэзихъат Рамзи. 41, К. N9, 6, А; 92, К. N9, 5, А.
Хъурым Наджмия. 49, 88, К. N8, 11, А.
Лъэцэрыкъу Сами. 52, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VIII. Къуаджэ
Кязим. 53, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VIII. Тыгъужъ Хъарие. 55, 65, 102, К. N15, 2, Б.

Лъэцэрыкъу Измэт. 69, 119, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VIII.

Нэмэрыкъо Азиз. 83, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.VIII.

Брыцу Эрсен. 107, К. N12, 6, Б.

ЩэхэлI Элмэс. 118, К. N4, 6, А.

IX. МАФЭХЭМ ЯХЬЫЛІАГЪ

1. "Бэрскэшхо мафэм умыпсэоу, іоф умышлэу, уеджэу, намаз пшымэ псэпэшху", аіо.
2. Бэрскэшхом бэрэ Къуріан уеджэн фай.
3. "Бэрскэшхо мафэм тхьэ уелъэлун фай", аіо.
4. Бэрскэшхо мафэм ищэджэгъуанэ тхьаусхакіо уклоньр шіоп.
5. "Бэрскэшхо мафэм унэм хэкі іпхъэкыкымэ шіоп", аіо, "тхьамыкіэ ухъушт", аіо.
6. Бэрскэшхом угыклэнкіэ шіоп, упхъэкіэнри шіоп.
7. Бэрскэшхо мафэм ятіэ ашлэрэп.
8. Дыхъухэр бэрскэшхо мафэм тхъу еоштыгъэхэп. Джащ фэдэ іуагъэ ашыгъэу шытыгъ.
9. Гъубдж мафэмрэ бэрскэшхо мафэмрэ іоф ебгъэжъэныр шіоп.
10. "Гъубдж мафэм іофэу ебгъажъэрэр хъуштэп", аіо.
11. Гъубдж мафэм упхъакіэ хъуштэп, уііоф кыбдэхъуштэп.
12. Губдж мафэм удэнэу, убзэнэу шіоп.
13. Гъубдж мафэу укъысфэмыбз.
14. Дэмыкшошт пшъашъэм гъубджыр іплэлъэтыгъу.
15. Гъубджымрэ бэрскэжъыемрэ мэфэ куамэх.

16. Бэрскэжые бгыбзэ кыисэмыу.

17. "Бэрскэжые мафэм пшъхъэ пфыклэ хъущтэп, - хъупцылэ мэхъу", ало. Ар хинэжыынэу уфаемэ, зыгорэ лагъэу бэрскэжые мафэм тефэу зыпфыклэжыклэ, хъупцыныр хинэжыыщт.

18. "Бэрскэжые пчыхъэм атакъэхэр пасэу зыджэхэрэм, къэбармышу къэлущт", алощтыгъ.

19. Блыпэ мафэр мэфэ дэгъоу ало.

20. "Блыпэ мафэм ебгъэжыэрэ лофыр псынклэ", ало.

21. "Блыпэ пчыхъэу пшъашъэ бгъэунэфымэ дэгъу", ало.

22. А мафэм лофэу ашлэрэр къадэхъу.

23. "Блыпэ пчыхъэу е мэфэку пчыхъэу чэтыр бгъэгъуаль-хъэмэ дэгъу", ало.

24. Мэфэкур шлу.

25. Мэфэкур мэфэ лъаплэшъ, убзэнкли, узеклонкли дэгъу.

26. Мэфэку мафэм Къэрэщай лъэкъуацлэ зилэхэр мэшло стыгъэм клэупчлэщтыгъэхэп.

27. "Шэмбэтыр - мэфэ закъу", ало.

28. Мэфэ закъор мафэхэм анахь дэгъугъ.

29. Шэмбэтыр мэфэ дэгъу.

30. Тхъаумафэр мафэ дэгъу.

31. Тхъаумафэр - мэфэ дэгъоп.

32. Сэфэр (июнь) мазэм гьогу утехьаныр шлоп.

Сэфэр мазэм удэклоныр шлоп.

Бирамырэ - Къурмэнымрэ азфагу уахътэм джэгу пшыныр шлоп.

33. Бирамым ыуж Къурмэныр къакло. Ар зытефэрэр Бирамым иапэрэ мафэ ыуж мэфэ 70 къинэмэ.

34. **Маим и 6 мафэр зэрагъэмэфэклыщтыгъэр**

"Маим и 6 мафэм пегъымбарэу Илясэрэ Хъызыррэ зэлоклэх", ало. А мафэм ипчыхъэм машлохэр агъэстых. Машлом епклэх гонахь шлагъэ ялэмэ тхьам къафигъэгъуным пай. Узыфаеу къыбдэхъу пшлоигъор зэклэри сурэт ошышъ, чъыгми е къэгъагъ члэгъми члэотлэ.

А мафэм пчэдыжъым жъэу-жъэу псылушъом уклон фай. Угу илъыр зэклэ зытешыхъагъэ тхылъыплэр плыгъэу псылушъом уклон фай, атхылъыплэр (члэотлэ), щэ дуахъ къэохъышъ, уадэжъы укъэкложъы. "А мафэм уиунэ ипчъэ-шъхъанчгъупчъэхэр зэлупхымэ, пегъымбар Хъызырым улуклэшт", ало. Гуцалэу "Хъызырым фэдэу укъысфынэсыгъ"

зыфилорэр къэзхэклыгъэр а мафэр ары. Цыфыр гузажъоу лэпылэгъу цыф горэ къызыфэхъуклэ, ар ало. А мафэм клэнклэхэри бэрчэт фэшлэу плъыжъышъоу агъалэх.

35. Маим и 6 мафэм Хъыдрылэз имаф рало. Пегъымбар Хъызырыр пегъымбар Илясэм псышъхъэм щылоклэ. А мафэм пчэдыжъым зы тхьапэ сысырэп. Пчэдыжъ нэмазым укъызыкыжъклэ, дунаер рэхъа- тэу- рэхъатэу щэты. А пчэдыжъым сыд угу илъми пшлэн фай. Гъо- рекло тигъунэгъухэр псым тыклохи, пшахъом тэзфаер сурэтэу тетшыхъагъ. Зым иклалэ къыщэнэу фаети, нысэ сурэт тетшыхъыгъ, адрэм ипшъашъэ клалэ къыфэхъурэпти, кушъэ сурэт тшыгъэ клэлэ- цыкы хэлъэу. Тлуми ягухэлъхэр къадэхъугъэх.

36. Маим и 6 мафэм жъэу къэтэджихэшъ, клэим псым маклох. Пчэдыжъым шъхъаныгъупчъэхэр зэлуахых. "Псыниблэ къарыхыгъэ псымклэ зыбгъэпсклымэ, ишлуагъэ лъэшэу къеклышт", алощтыгъ. "А мафэм пегъымбар Хъызырым узэрелъэлурэр къыпфишлэшт", алощтыгъ. Къадэхъумэ ашлоигъоу зыфаехэр атхыщтыгъ, чъыг члэгъхэм ачлалъ- хъэщтыгъ.

37. "Маим и 6 мафэм къуладжэм уклоу, къамзэгухэм къыращыгъэ ятлэ къэпхъэу узщыпсэурэ члыплэм пыплъэмэ, лъэшэу дэгъу дэд", ало. "Хъэдэн цыкы горэм клоцыпщыхъэу ахъщалъэм

даплъхъэмэ, щымылэ умылъэгъунэуи" (зыми уфыщымыклэщтэу - Дж.М.) ало.

38. "Мартым иапэрэ тхъэмафэм уашъом псэ кыхахъэшъ, дунаер къэфэбэщт", алощтыгъ.

Ятлонэрэ тхъэмафэм псым псэ кыхелъхъэшъ, псым плэ клэуу-бытэмэ кымыстэу щэты.

"Ящэнэрэ тхъэмафэм ятлэм фабэ кыхелъхъэ, дунаер кыгъэщ-тыжыщтэп, сыд хэплъхъагъэми кыхэкыщт", алощтыгъ.

IX. Мафэхэм яхъылагъ

Хьамтэч Мурат. 1, 28, К. N8, 7, А.

Лъэцэрыкъу Измэт. 2, 32, 33, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Тыгъужъ Хъарие. 3, 12, 25, 29, 31, К. N15, 2, Б.

Емзэгъ Нэджмэтдин. 4, 11, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Нэзихъат Рэмзи. 5, К. N 9, 5, А.

Цэй Сэмиор. 6, 13, 16, 19, К. N5, 9, А.

Хъурым Наджмия. 6, 19, К. N8, 11, А; 36, К. N8, 13, А.

Къэрэщай Тунай. 7, 26, К. N8, 5, А.

Дыхъу Нэджмэтдин. 8, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Абрэдж Куац. 9, 20, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Шыбзыхъу Фуат. 10, 39, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Ацумыжъ Нимэт. 12, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Хъапай Сахъдэтин. 14, 15, 18, 22, 27, 30, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Жъаукъо Садие. 15, 19, 24, 29, 30, К. N14, 2, Б.

Алэбыекъо Назихъ. 17, К. N7, 4, Б.

Апыщ Хъурие. 23, К. N9, 9, А.

Бжъашло Ихъсан. 21, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. IX.

Шагудж Рамзия. 34, К. N2, 8, А.

Брыцу Эрсен. 35, 37, К. N12, 9, А; 38, К. N12, 8, А.

Х. ПЧЫХЫЫМЭ КЪАРЫКЫРЭР

1. Пчыхыплэу плъэгъурэр кыюхъуэлэжьэу бэрэ мэхъу. Ащ фэдэ сэри кыисэхъулагъ.

Сэ бэмышлэу ситхэматэу лагъэр пчыхыккэ слъэгъугъэ. Дахэу фэпагъэу, сянэ иунэжъхэм адэжъ щысэу, мы лъэныкъом плъэу кыыздэгущылэу. Шъо шъукъыздэккыгъэ бгъумккэ плъэщтыгъ. "Лагъэр плъэгъумэ, хъаккэ къещэ", ао. Шъо шъукъызэрэккыщтыр пчыхыплэу слъэгъугъагъэ сэ.

Сиккэлэхэр къэккыонхэ зыхъуккэ, ятэ пккыхъккэ сэлъэгъу.

2. Нычэлэ пчыхыплэу слъэгъугъэр, джы нэфаккэ хъугъэ. Сипщыпхъоу лагъэм нэбгыриткы игъусэу садэжъ къэккыуагъэу слэгъугъэ, ау нэбгыриткы игъусагъэр сшкэн слъэккыгъэп. Ла- гъэр къэккыуагъэу зыплъэгъуккэ, ащ хъаккэ кыыхыщт, уемынэгугах. Пчэдыжъ телефонккэ кыыздэгущылэхы кызысалом, гуцафэ сшыгъэ. Шъуигъусэ сэшкэ, шъо шъусшкэщтыгъэп.

3. Сшъхъэ кыырыккыщтыр зэккэ пчыхыккэ слъэгъугъагъэ.

Илъэс пшыккыупккы ситэу сянэ пчыхыккэ слъэгъугъагъэ. Зыгорэм сыккыонэу пчъэлум сылутэу. Къэлэбыхы сиккэлэмкъ кыыситы, кыысылуагъ "Бырамыджэхъаблэ уккыщт", ылуи. "Сшкэрэп", зысэлум, "умышкэрэм фэдэу зымышк", кыысылуагъ. Еткэнэ илъэс 18-м ситэу Бырамыджэхъаблэ сыдэккыуагъ. Сыдаккы зэхъум, сыздаккыорэр къэ- ккыгъагъэп, пшъэшъэ тхэматэ горэ кум кыыздисэу сащагъ. Ар шъузыщэхэм кыыздащэгъагъ. Сыдаккы зэхъум, унэм сызэрисыгъэ джанэхэмккэ сыдэккыуагъ. Сэ сагъэчъэгъагъ¹.

¹ Ахыгъагъ

4. Убыбэу плъэгъумэ, дэгъу.

5. Угъэу плъэгъумэ, гушкы къехъы.

6. Еткэ шкыцккэ зыгорэ игъэу зыплъэгъуккэ, гухэккэ къе- хъуэлэщт хэтми унагъоу плъэгъугъэм.

7. Нысэщэ бырсыр зыплъэгъуккэ, ари дэгъоп, гухэккэ къехъы.

8. Хьадэр кыютэныр шы, ау уетэныр шлоп, шы плъэгъу горэ маллэ.

9. "Хьадэ плъэгъумэ, хьаклэ кьещэ", ало.

10. Кымафэм клэнклэ зыплъэгъуклэ, ос кьехьы.

11. Шъхьац клахь плъэгъумэ, гьогу утехьашт.

12. "Пшъхьац пыуупкыгъэу плъэгъумэ шлоп, уинасып клако мэхъу", ало.

13. Зы бзылъфыгъэ горэм иунэ дэпкыты лузыгъэу пчыхьыплэ ылъэгъугъ. Зы дэпкыр унэ клоцымклэ фагъэу, адрэ дэпкыр унэ кыбымклэ. Арыти, бзылъфыгъэр мэхъашагъэ, пчыхьыплэхэр зышлэрэ ефэндым зеупчымы кырылуагъ: "Къызэрэсшлэшлрэмклэ зы клалэрэ зы пшъашъэрэ уи. Уиклалэ кыщэшт, уипшъашъэ дэклошт бэрэ пэмытэу". Зэрылуагъэу хъугъэ.

14. Силахьылхэр Къэфкъас кыызщызгъотыжь ужым, сятэшыпхъум сызылоклэ ужым, сятэу лагъэр пкыхьыплэ слъэгъугъэ. Дэгъоу фэпагъэу, гъэклэрэклагъэу. Къэлаби, ылэ сшъхъэ кытырилъхьы, "Тхьар разэ пфэхъу, кыптефэрэр бгъэцэклагъэшъ", ылоу пкыхьыплэклэ слъэгъугъэ. Ащклэ сятэ кыисфэразэ зэрэхъугъэр кыызгурлуагъ. Пкыхьыплэр "хъяр" зымылорэм фэплатэ хъуштэп. Къэплатэмэ шы хъуштэп. Чэщым пкыхьыплэр плуатэ хъуштэп. Плутэ зыхъуклэ, "мэфанэклэ сэлэ плон фай". Пкыхьыплэ дэй зыплъэгъуклэ, укъэтэджнынышъ цуакъэр зэпрыбгъэзэнышъ уулубышт "Цокъэ члэгъ тхьам ешл", плонышъ, тхьэм уелъэлун фай. Шы хъумэ, "силъэныкьо тхьам шы ешл", плон фай. Ар лъэкьо джабгъу цуакъэр ары зэрэпшынын фаер.

15. Пегъымбар заор зыщэлэм, чэщым пкыхьэу алъэгъурэм елъытыгъэу мафэм заощтыгъэх. Ялоф мыхъунэу алъэгъумэ, пкыхьыплэр алуатэщтыгъэп, агу рихьмэ алуатэщтыгъ. Джумахь мафэм¹ плъэгъурэ пкыхьыплэр щэджагъо нэс зымылуатэклэ, мэхъу, щэджагъо нэс плотагъэмэ, зи кыкырэп. Пкыхьыплэклэ "лъы" плъэгъумэ, зи кыкырэп.

16. ПКЫХЬЫР - УАХЬЫЕМ ФЭД

Хьаклэхэр кытфэклагъэхэу, пщэрахьыплэм сипшъэжъые цы-

кӀу сигъусэу ситыгъ. А чэщым "мазэр ыубытышт" алуи, къэбар къытэлугъ. Мазэр зиубытырэм Къурлан уеджэн фай, ау сэ сызэрэ-пшъыгъэм къыхэкӀэу семыджэшунэу сыщытыгъ.

Сызэрэгъолъыжьэу

пкӀыхьыплӀкӀэ къушъхьэшхо горэм сахьыгъ. Дунаер кӀым-сым. "Ма-

¹ Бэрскэшхо маф

зэр къэукъуагъэшъ къакӀо" алоу, цыфхэр щытых. КъэукӀорэйи-къэукӀорэйи - къакӀозэ, къушъхьэм изэфӀэдитӀу къэсыгъ. Пчъэр къылуахи, чэсэйхэр атехъуагъэу мазэм нэбгыритӀу кыкӀыгъ. Ахэр тыгъэ кыкӀыкӀыплӀэм кӀуагъэх. Пчъэр къыфашлыжьи, мазэр къакӀомэ къакӀозэ, слъэкъуитӀу къанэси къатехъагъ. Пчъэр къылуахи, къыздэгущылагъ: "НычӀэпэ сэщ пай боу упаг, боу упшъыгъ", ылуагъ.

"Мо икӀыгъэхэр къэплъэгъугъэха?" зелом, "Слъэгъугъэх, ахэр цыфых", слугъэ. Арыти, "ахэр цыфхӀэп", - ылуагъ, - "ахэр мэ- лӀичых", ылуагъ.

"Ахэмэ ятехъохэр къыстырахъохи, саухъумагъ, арышъ, зыми земыгъэгъап", ылуагъ.

Х. ПкӀыхьымэ къарыкӀырэр

Карасума Хыдаат. 1, К. N14, 4, А.

АлӀэбыекъо Назихь. 2, К. N7, 2, Б.

Шъау ФатӀимӀэт. 3, 4, 5, К. N3, 5, А.

Нэзихъат Рамзи. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, К. N 9, 7, А.

ТхъазӀплъыжь Бурхъан. 14, 15, К. N10, 1, А.

ХьамытӀ Назик. 16, К. N12, 2, Б.

XI. ОМ ФЭГЪЭХЫГЪЭ ЮФЫГЪОХЭР

1. Ощх къемыщхы зыхъуклэ, хъуаджэхэр (ефэндхэр) аугъойхэти, дуахъ къахъыти, еджэщтыгъэх. Етланэ тхэщтыгъэх, етланэ "къытферэщх" алоты, тхъэм елъэуцтыгъэх. КIалэхэр псым хэзэрэдзэщтыгъэх. Етланэ къещхэуи къемыщхэуи къыхэкIыщтыгъ.

2. Огъу зыхъуклэ, пхъэнкIыпхъэр псыхъом ахышъ халъхъэ, зыгорэ тырагъаошъ. Етланэ оцхыр къекъэ, къыхэпхыжъыфэ къекъхы.

3. "Тыгъэ къыкъокIыплэм лэгъупкъопс къыщыкъокIмэ, ошIу хъуцт", аIо.

4. Пчыхъэшъхъэ шэплъыр мэфибл ошIу, пчэдыжъ шэплъыр мэфибл уай.

5. "Пчыхъэшъхъапэр шэплъы зыхъуклэ, дунаем, ом зызэбли-хъуцт", аIо.

6. Мазэр ошъогум къызихъэкIэ, дунаер оцхыщтмэ е огъуцтмэ къэпшIэн плъэкIыщт.

"Мазэм ыцыпэхэр дэгъэзыягъэ хъумэ, огъу хъуцт", аIо.

"Мазэр бгъунджы хъумэ, бэрчэт мазэ хъуцт", аIо.

"Мазэр къекъэзыхыгъэ хъумэ, оцхы хъуцт", аIо.

7. "Мазэр ошъуапцэмэ къакIухъэмэ, уае хъуцт", аIо.

8. Тыгъэр цакъэмэ, къекъхыщт.

9. "Ошъогур гъуагъо хъумэ, оцх хъуцт", аIо.

10. Iэпкъ-лъэпкъыр зыятэрэм, ом зызэблехъу.

11. Ом зизэблихъун зыхъуклэ, былым пашъэхэмклэ къэпшлэн плъэкыштыгъэ. Чылэ хъун зыхъуклэ, мэлхэр къакъырым къеклу- жых, фабэ хъун зыхъуклэ, члэкых.

12. Сятэ мэл-чэмхэр бэу илэщтыгъэх. Былымхэр къэкложьхэу имыхъажьхэу, уцым етхъохэу замгъэшхэклэ зыхъуклэ, уае щыл, ос щыл, былымхэр имыхъажьы зыхъуклэ, джащ фэдэ нэшъэ-уашъэхэр арашыллэщтыгъ.

13. "Мэлхэр пчыхъашъхэм лъэшэу хъухэ хъумэ, чылэ, уае хъушт", ало.

14. "Былымхэм аклапэхэр дэщэягъэу къачъыхъэ хъумэ, къещхышт", ало. "Ачъэм ыклапэ едзыхыгъэмэ, оцх къещхышт, дэдзыягъэ хъумэ, фэбэшт", ало.

15. "Пчэным ыклэ едзыхыгъэ хъумэ, къещхышт, дэдзыягъэ хъумэ ошлу хъушт", ало.

"Чэщныкъом щыдыр зыкуорэм, неущ къещхышт", ало.

16. Тхьаркъор дэшхо чыгым тесызэ (инабгъо тетыгъ) мафэм чыбгъэм (унэ члэгъым) къычлэхъагъ. Унэм сыкъыхъажьы, сянэ ес- лугъ: "Нан, нычэпэ къещхышт е къесышт". Зэрэслугъэу чэщым къесыгъ. Ащ фэдэ хъумэ ары фэлуагъэр.

17. "Чэтхэм атамэхэр аубгъухэу, ратэкъуахы зыхъуклэ, кымафэм осыбэ къесышт", ало.

18. "Чэтхэмэ яжьэм зыхагъэуклорэяхъэу, заутхыпкы зыхъуклэ, ом изытет зызэблихъушт - оцх къещхышт", ало.

19. "Чэт-тхьачэтхэр зэтлэхъужьхэ хъумэ, оцх къещхышт", ало.

20. Ом зыкъызэблихъун зыхъуклэ, атакъэхэр зэдждэжъхэзэ ма- лох.

21. Псычэтым ылъэкъо лъэныкъо клиупклэу, ышъхъэ тамэм зы- тырилъхъэклэ, къещхышт шлэхэу.

22. Нэклимазэр аухынклэ мэфищ къэнагъэ зыхъуклэ, къадыр- чэщ рало. Къадырчэщым уашъор зэкъоу. "Ор зэкъоугъэу плъэгъумэ,

еплуалэрэр кыбдэху", ало.

Хьаджэ, джэнэт, акьыл, насып плоны тхьэм уельэлун фай.

23. "Уашьор зэкьоугьэу плъэгьумэ, еплуалэрэр кыбдэхушт", ало.

24. "Уашьор зэкьоугьэу зыплъэгьуклэ, пхьапэми е гьучлунэми пштэу чыгум хэпюу, зыгорэ зеплуалэклэ, кыбдэхушт", ало. Сыд еплотлагьэми, ащ фэдэм кыбдэху хабзэ. Хэпю хьумэ, "Бисмилахь" плон фай.

25. Уашьор зэкьоугьэу зыплъэгьурэр бэдэдэп. Мы кьэбарыр Къэфкьас кыщыхуьгьэу кьалотэжьи. Ныуитлум япхьорэлъфы клэлэ-цлыкьу горэ ягьусэу нэмаз ашы. Нычэпэ уашьор зэкьоунышь тлъэгьунэу алозэ, тхьэм елъэлух. Алахьталым ятхьалъэу кьабыл ешы. Залъэгьум, зыр штагьэ, адрэр тхьэм елъэлугь: "Синасыпыр силупэм халъхь", ылуи. Етланэ а ныор зышлэхэрэм алоштыгь: "Марджы хьужьын, а ныом ыгу хэшъумыгьэкь, шъумыгьабгэ, сыда зыплоткьэ ыlorэр эклэри мэхъушь ары". Ощх кьемышхы зыхьукьэ, тхьэм рагьэлъэлущтыгь, итхьалъэу кьабылы хьущтыгь.

26. Зы ныо горэ унэм исэу шъхьангьупчъэм ышъхьэ кьыригьэщи уашьор зэкьоугьэу зельэгьум, "шъхьэмафэ сыш" ылоным пае "шъхьэматэ сыш", ылуагь. Арыти, ышъхьэ матэм фэдэу кьэнагь.

27. Иорданием зы пшъашъэ горэ Ирвасэмэ ялагь. Пшъашъэм ышъхьац дышъэм фэдэу жьыюу, кьыхьэу щытыгь, етланэ ллакьом щышхэм эклэм шъхьац дэгьу кьатеклэщтыгь. Ащ ябзылъфыгьэ горэм шъхьац тетыгьэп. Арыти, уашьор зэкьоугьэу ябзылъфыгьэ елъэлугь тхьэм "Алахь, шъхьацышхо кьысэт", ылуи. Джащ щегьэжьагьэу Ирвасхэм япхьухэм шъхьацышхо кьатеклэ.

Угу хьэрамыгьэ илэу уашьор зэкьоугьэу плъэгьущтэп.

28. Унэ кьыбым дэжь маркло чьыгитлу щыт. Сэ шъхьангьупчъэм дэжь сыщысэу седжэщтыгьэ. Пчэдыжь сэбахьым сызэплъэм уашьом жьуагьо кьыдэклэу слъэгьугьэ. Ащ фэдэу пчэдыжьитлурэ

слъэгъугъэ. Ау ар къызщыдэклырэ уахътэм фэдэм жъуагъо щылэжьи-
гъэп. Уашъом щыхъурэм нахь тэрэзэу сеплъынэу унэм сыкъикли ща-
гум сыдэхьагъ. Къыблэм дэжъклэ жъуагъо къыхэкли, тыгъэ къоклы-

плэмклэ клуагъэ. Джащ фэдэ къабзэу тыгъэр къызщыкъоклрэмклэ
жъуагъо къыхэкли, къыблэм дэжъклэ клуагъэ. Ащ къиклрэр сэ
сшлэщтыгъэп, "зы хъуаджэ горэм сеупчыгъэмэ" слозэ, зы бзылъ-
фыгъэ хъоджэшхо горэм сылуки сеупчыгъ. "Ащ къиклырэр боу
гъэшлэгъоны", ылуагъ. Зы пшъашъэрэ зы клалэрэ зэпылхэзэ, шлу
зэрэлъэгъухи, жъуагъо хъухи уашъом дэклыгъэх. Ахэр илъэсым зэ
зэлөклэх. Зыщзэлуклэхэрэр къадыр чэщыхэм ащыщ.

XI. Ом фэгъэхьыгъэ юфыгъохэр

Хъамтэч Мурат. 1, К. N8, 7, А.

Абрэдж Куац. 2, 3, 4, 9, 23, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XI.

Емзэгъ Нэджмэтдин. 4, 8, 10, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XI.

Нэзихъат Рэмзи. 5, 19, К. N9, 6, А.

Цэй Сэмиор. 6, 12, К. N5, 8, Б.

Батмэт Маскулэ. 6, К. N 9, 2, А.

Шыбзыхъу Фуат. 7, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XI.

Мэлыщэ Осмэн. 11, 16, К. N8, 2, А.

Хъапай Сахъдэтин. 13, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XI.

Дыхъу Рэджэб. 14, 21, К. N15, 11, А.

Дачъэ Пэмбэ. 15, К. N7, 5, А.

Шагудж Назир. 17, К. N1, 5, Б.

Алэбыекъо Назихъ. 18, К. N7, 1, Б.

Тыгъужъ Хъарие. 20, К. N15, 3, Б.

Жъаукъо Садие. 22, К. N14, 2, Б.

Брыцу Эрсен. 24, К. N12, 8, А.

Тхъазэплъыжъ Фухъат. 25, 26, 27. К. N10, 7, А.

ХъамытI Назик. 28, К. N12, 1, Б.

ХII. ХЪОХЪУХЭР, ТХЪАЛЪЭIУХЭР, МЭУЛЫДХЭР

1. Тихэку чыналъэм укъиклэу,
Пклэ къытфэшлэу укъытфэкIуагъэшъ,
Алахьым пклэ къыпфешI.
Шэныгъэу уилэр тлъэгъугъэшъ,
Алахьым лъэгъуныгъэ код¹ урегъэхьылI,
Уидэхагъэм фэдэу, уинасыпыри дахэу,
Уилофи дахэу, хэбдзын хэмылъэу,
Адыгэ хабзэм тефэу къэбгъэгъунэжьи́нэу узэрэпылъымклэ, Алахьыр
Iэпылэгъу къыпфэхъун.
Хэкум тыпэчыжьэу тэпсэу,
Тэ тыкъэмыкIошъуми, шъо шъукъытфэкIуагъэшъ,
Хэкум ынапэу тыоплъы укъытфэкIуагъэшъ,
О алахьым мэээ нэфэу укъытфэкIуагъэшъ,
Сыдигъуи оц фэдэ нэфхэр къытфаклоу,
Оц фэдэ дахэхэр къытфаклоу,
Дунэе дахэ тыхъужьи́нэу,
Тызэхэхъажьи́нэу, зы куп тыхъужьи́нэу тхъэм къытфешI.
Зымрэ зымрэ тызэщыгушIукIэу,
Гугъэхэр тыгу зэдилъэу,
ЛъэгъуныгъэкIэ тызэхэхъажьи́нэу
Тызэхэтынэу тхъэм насып тферэшI.
Тиадыгэ насыпынчъэ губгъом итэкъуагъэшъ, ялоф хъурэп.
Унагъо къутагъэм фэдэу сэ сыщыл, сикъошхэр хэкужъым кьи-
нагъэхэшъ.

¹ Код - бэу

Мыдклэ зэшищ тэхъу, шыпхъуитIу тил. Мыщ сыкъыщальфыгъэми,
хъакIэу зысэлъытэ.

"ШъузыслъэгъукIэ, тихэкужъым къикIыгъэхэм анахь насыпы-
шIорэ нахь цIыф тэрээрэ щылэжъа?" cloу сызэупчыжьы.

Тэри тыфай джащ фэдэу хэкужъыр къыжъудэдгощэу дахэмрэ
шIугъэмрэ апай, тихэкужъ ыпэкIэ зыгъэкIуатэхэрэм тахэхъан.

Ары шъхъай, тэ тыбзэрэ тихабзэрэ тымышIэжьэу, губгъом
тыкъинагъэу тис. Адыгэ лъэпкъыр тыгъэм фэдэу, тыкъэнэфэу

алахьым мафэ кытет. Шуагээр тиунашъоу, хабзэу шылэм анахь дахэр тэ тиешъ, адыгабзэ дахэри зетхъэу, тызэдэтхъэжъэу тыщы-
лэнэу алахь дахэм ешл.

Удэ нэс шъукыикли шъукыитфэклагъэшъ, ащ нахь кьин тхъэм кыышъуемыт. Алахьым шлоу шылэр кыышъуегъэхъул.

Тэщ фэдэ насыпынчъэхэри зы маф нэмылэми гушложьхэу, шъори ар шъульэгъоу алахьым мафэ кыитфегъаклу.

Арашъ, тыгъэм фэдэу укыитфепсыгъэшъ, алахьым псапэ кыыуе-
тыжъ. Тэ хъохъуклэ тшлэрэп, ау тхъэр зыфэхъохъухэрэм ащыщ уешл.
Шъуишлэныгъэ алахьым ихъяр шъуегъэлъэгъу, лъэгъуныгъэклэ
шъуцегъал шъуузынчъэу.

2. УЗЫГЪОЛЪЫЖЪЫКІЭ ДУАХЪЭУ КЪЭПІОН ФАЕР

Рэхъатэу очъые мыр къаплоу угъолъыжъымэ:

"Бисмилахы рахьмани рахым,
Сыгъолъмэ сиджабгъу,
Зызгъазэмэ сисэмэгъу,
Бисмилахыр сиплошъхъагъ,
Мэлаличыр кыиспэблагъ,
Шэйтаныр кыиспэчыжъ,

Акъыл - бэлыгъым сашымгъэгузажъу,
Гузэжъогъум псэр щыхэмых,
Сидиныр сиеу, сихъадэ нурэу,
Синурэ дахэу сизылалахьым
Ыпашъхъэ сихъажъын.

3. АДЫГЭ МЭУЛЫД

Зы гущалэу къалотагъэм тежъугъэдэлъ.
Шъыпкъэ дэдэу къалотагъэм кьерэдэлъ.
Ныо горэ Бэгъыдадым дэсыгъагъ.
Шугъэлажъэм ар фищагъэу шытыгъагъ.
Ихъэдагъур къэси, рэлли члалъхъэгъагъ.
Ащ джэнэтыр ахъырэтклэ фэшъошагъ.
Мы дунаем кыитехъагъэр текыжъыщт.
Ащ гу лъыптэу улорышлэу уитхъэ шыщт.
Зы кьо къелышъ, ар дунаем текыжъыгъ.
Сомэ плланэм къехъоу ащ зи къемылыгъ.
Сомэ плланэр кыызэлыгъэм сыд фэсшлэн?
Шугъэ псапэу сянэ гуащэ сыд фэсшлэн? -

Егупшысэу а къори къэнэгъагъ.
Ащ фэдэ къо кыюлыми уунагъ.
Кіэлэ бзаджем джихьынэмым ухидзэн.
Хьакъ иными ихьэзабы ухидзэн.
Мыщ кіэлэжъэу къэслотагъэр къэнэгъагъ.
Мафи чэщи егупшысэу къэнэгъагъ.

4. Шъыпкъэ дэдэу, къалотагъэм тежъугъэдэлү,
Ныо горэ Багдададым дэсыгъагъ,

1.9

Шугъэлажъэм ар фэщагъэу щытыгъагъ,
Ихьадэгъур къэси, рэлли члалъхьэгъагъ.
Ащ иджэнэт ахърэткиэ фэшъошагъ.
Нэужым сьд хъугъэ?
О къедэлү джы, Фатимэри тэ хъугъэ.
Мафи чэщи гъызэпытэу щытыгъагъ,
Ешхэ-ешъо имылэжъэу рэгъыгъагъ,
Утэшъуагъэу, зимышлэжъэу къэнэгъагъ.
Ыгу рэпэу, мафэ къэсы рэгъыгъагъ,
Игуклэгъум тэ тыкъотэу тыщылагъ,
Гъогу зафэм тыфырищэу ар щылагъ,
Ыдж сэ сыгум зы мэшлэшхо кыыхэнагъ,
Сигъэллэнэу гуклэешхом сыкъхэнагъ.

5. Ла илахьэ-илэлахь,
"Алахь" шъулоба, быслъымэн!
Тхьам шъуелъэлуба, цыфы цыкы!
Ком етхэуи къэпхъуант,
Цагэр пхъуанти, нэтым идз,
Зитхэ разэ зыфэхъун,
Ныоу исым хьалыжъый хъун,
Лыжъэу исым пэрэ¹ тлокл,
Пшъашъэу исым дэнэ чыс,
Нысэу исым гъончэдж шъхьапс,
Ла илахьэ-илэлахь,
"Алахь" шъулоба, быслъымэн!
Тхьам шъуелъэлуба, цыфы цыкы!

¹ Парэ - ахъщэ

XII. Хъохъухэр, тхьалъэлухэр, мзулыдхэр

Тхьазэплъыжъ Бурхъан. 1, К. N10, 2, А. ХъамытI Назик. 2, К. N12, 1, А.

Тыгъужъ Хъарие. 3, К. N15, 12, Б.

Шъау ФатIимэт. 4, К. N2, 1, Б.

Къэрэщай Тунай. К. N8, 1, Б.

ХIII. ГУЩЫІЭЖЪХЭР, ГЪЭСЭПЭТХЫДЭХЭР

1. Уижъ ыlorэр шлэ, уиклэ ышырэр шхы.
2. Гупшыси псалъэ, зыплъыхы тlыс.
3. Гущылэ дахэм блэр гъуанэм къырещы.
4. Уилоф зыхэмылътым урымыгуцал.
Узфыклэгъожьын гущылэ умыло.
5. Унэ нэшъум фэдэу плъэ, усымаджэм фэдэу щыс.
Гъогум урыкло хъумэ, оц нахъыжътым ыпэ уимышъ.
Оц нахъыжътым ыlorэм едэлү.
6. Узщагъэтэджыжыщт чlыплэ умытlыс.
7. Умыуцумэ, къиуцукл уlуклэн.
8. Чэщэу гъогу утемыхъ.
9. Сиунэ сэкложьы ploу, мэлаклэ улlэу uiунэ умыкложъ.
10. Сагъэшхэнэу сащэ ploу, мэлаклэ улlэу зыми умыкlу.
11. Узхахъэрэм уямыклумэ, uiунэ умыкложъ (Узхахъэрэм уяклун
фай).
12. Узхэшъукlыщт псым хъэ хэмыукlыхъ, хэмынэжъыщт шъузым
уфэмыус.
13. Шъузэу умыбгынэжъыщтым цlэ фэмышl.
Лlэу уздэкlощтыр ежъ къыплъэрэхъу, о улъымыхъоу.
14. Уигъусэ ущыгугъэу мышъэм уемыбэн.
15. Плэ имылъ мышъашъом гуащэр щымыгъэгугъу.
16. Мыжъокlэ къыуаорэм къуаекlэ еожъ.
17. Зы лъэубэкъу фэзыдзырэм лъэубэкъуитlу фэдзыжъ.

18. Уапэклэ мыжьо бгъачъэмэ улуклэжьышт.
19. Уапэ икырэм удэмышъащх.
20. Зышъхъэ мызыгъэм уишъхъэуэ емылуат.
21. Уныбэ измэ, псэр тхъэм ихьакл.
22. Клэмыклмэ гъаблэ.
23. Гум дафэрэр псым хэфэштэп.
24. "Цыф бзаджэр блэ зэраукыгъэ бэщым фэд", ало.
25. Хьэр ябгэшъы, бэгъашлэп.
26. Куцэр теуцогъу-теуцогъу, лажьэр къэклогъу-къэклогъу.
27. Чэм лъакъо шклэ ыукырэп.
28. Цыгъор гъуанэм имыкышлузэ къэбыр зыпишлагъ.
29. Зыпэ мышлум ыужи шлу хъуштэп.
30. Нэр - нур, нэм лажьэ илэп.
Хъагъушъугъум махъшэр щыуаным ригъэхъан,
Лышлор бэным дигъэхъан.
31. Ышъхъэ емыплъыжьышъурэм иш къеплъы.
32. Калэр хъэмэ аблэкышъу зыхъуклэ, кыюмыдэлужьы мэхъу.
33. Псым хэлъ мыжъохэр сыд фэдизэу зэпэчыжьэхэми зэутэ-
кых.
34. Зэфэмыдэ зэдешъорэп, зэфэмыдэ зэрэщэрэп.

XIII. Гушылэжъхэр, гъэсэпэтхыдэхэр

Къуаджэ Кязим. 1, 29, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIII.

Къэрэщай Тунай. 2, 23, К. N8, 2, Б.

Лъэцэрыкъу Измэт. 3, 14, 15, 19, 27, 28, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIII.

Тхъазэплъыжь Фухъат. 4, 6, 8,9,10, 11, К. N11, 3, Б.

Дачъэ Пэмбэ. 5, К. N7, 2, А.

Алэбыекъо Назихъ. 7, К. N7, 1, Б.
Къуанэ Сэбихъат. 12, К. N13, 3, Б.
Гусэр Фуат. 12, 14, 26, К. N2, 10, А.
Тыгъужъ Хъарие. 13, К. N 15, 2, Б.
Шыбзыхъу Фуат. 18, 21, 24, 33, 34, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIII.
Емзэгъ Нэджмэтдин. 20, 29, 31, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIII.
Шъау Фатимэт. 22, К.N3, 2, А.
Цэй Сэмиор. 25, К. N5, 7, Б.
Хъаратлэ Эрсен. 30, К. N6, 4, Б.
Ацумыжъ Нимэт. 32, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIII.

XIV. КЪЭБАРХЭР, ПШЫСЭЖЪХЭР

1. Гуцылэжъэу "Нартми зыгъэпсэфыгъо мафэ я!" зыфалорэр къызтеклыгъэр

Зы лъэхъан горэм клэмгуехэмрэ нартхэмрэ зэзаохэ зэхъум, клэмгуепщым зы пшъэшъэ закъо илагъ. Зэзаохэмэ нартхэми ахэ- клэу, клэмгуехэми ахэклэу щытыгъ. Клэмгуемэ япшъашъэ нартхэм яклалэ дэклагъ. "Уипшъашъэ фэмыяхэу нартхэм яклалэ ыхьыгъ" алуи, клэмгуехэм япщы ралуагъ. "Пшъашъэр фэмыеу ахьыгъ" алошъ, клэмгуехэр нартхэмэ язаох. Арыти, а къэбарыр пшъашъэм зешлэм, ятэ макъэ ригъэлугъ: "А ситэтэ дах, сэщ нэмыкл о зи уилэп, сэри оц нэмыкл силэп. Арышъ, о уитхъагъор сэри ситхъагъу, сэ ситхъагъор ори уитхъагъу, ащ пай зы мэфэ закъу нэмылэми машлор пышъуупкли, зыжъугъэпсэф". Арыти, а зы мафэм загъэпсэфынэу хахыгъ. Бахъсымэ пхъэчай агъэхъазырыгъ. Нартхэмэ ябжъэхэмэ бахъсымэр арагъахъоти зэрагъэутэклыщтыгъ. "Нартмэ зы мэфэ тхъагъо я!", алозэ арары а гуцылэжъыр къызтеклыгъэр.

Клэмгуехэр ыпэрэмклэ кимерийцы зыфалощтыгъэхэр арых зы- теклыгъэхэр.

2. Пщыжъхъаблэ икъэбар лэпэ-цып

Чылэм ыцлэр Пщыжъхъабл (Къэрадэрэ), ар къызтеклырэр: апэдэдэу мы чылэм къыдэтлысхъагъэхэр къыздэклыжыгъэхэр Къэфкъасклэ Пщыжъхъабл ары. Мы члыгур армян горэм Аурамен ыцлэу ыцэ зэхъум, адыгэу къэкложыгъэхэм ащэфыгъагъ. Мыщ унэгъо 27-рэ къэ- кложыгъагъ. Къэклагъэхэмэ пщиппл ахэтыгъ. Ахэр пщыжъ Мос, пщы Мыхъамэт, пщы Къэсэй, пщы Зэчэрий. Пщы Зэчэрий - Хъутлыжъмэ ащыщыгъ. Ащ етлани Нарклэ еджэщтыгъэх, ахэмэ зи атеклыгъэ щы- лэжъэп. Пщы Къэсэй "хэкужъым сэкложы" ылуи, унэгъо 12 клыгъоу

дэклыжыгъ. Ахэр зыдэклыжыгъэхэм щэгъэжъагъэу зи якъэбар къэ- лужыгъэп.

3. Чылэу Тыгъужъкой мэщытэу дэтыр языгъэшлыгъэр Тыгъужъ Ибрахым ары. Ар сэ сипщыгъ. Арары апэдэдэу мы чылэм къыдэ- тлысхъагъэр. Ащ пай "Тыгъужъкойклэ" зыкледжэхэрэр. Сэ чылэу Щынджыеклэ, Абреджмэ сыряпхъу. (Мыхэмэ яунэ адыгэ унэ кыхь, бгыкъухэр, клэсэнхэр унэм ил, унэм лъэгуц ил, пчыищ хэлъ. А унэр ипщы аригъэшлыгъагъ, адыгэ унэ шъыпкъэу щыт - Дж.М.)

4. Дюзджэм ис адыгэхэм, абхъазхэм тырку тхъэматэ горэм игущылэ мышыу ыгъэгубжыхи зыкъаригъэлэтыгъ. Ахэр ыгъэлэсэжбын-хэу щылэгъэ клочлэ закъор адыгэ клалэу Этхъам ыкӀуачлэти, ащ елъэлауагъэх. Этхъам Дюзджэ дэжкӀэ цыф хыябэ паригъэлаагъэх. Ахэмэ ащыщыгъ Бэрзэдж Сэфэрбый, абхъазэу Кязым Бейр. Ахэмэ къяхъулагъэ тхъамклагъом ехылаагъэу гыбзэ абхъазыбзэкӀэ щыл.

5. ХьакӀэщхэр зэрэщытыгъэхэр

ХьакӀэщым пчӀэлупэ цыкӀу илагъ хьырахъышъэхэр лушыхьагъэу. ХьакӀэщыр зы ун нылэп зэрэхъуцтыгъэр. Ащ ыкӀоцӀ ятӀэм хэшлыкыгъэхэу гъолъыплӀэхэр итыгъэх, ахэм цыфхэр атетӀысхъэщ-тыгъэх. ХьакӀэщыр адрэ унэхэм ахэдзыгъэу щаум изакъоу дэтыгъ.

ГъолъыплӀэм шъхъантэ цыкӀухэр бэу телъыцтыгъ. Шъхъангъу-пчӀэхэр хэлъыцтыгъэх, хьакӀэщым хьаку итыцтыгъ, ащ шхынхэр ахьыцтыгъэх.

6. ЛъэкъуацӀэу Къязыкъор къызтекӀыгъэр

Зы лӀакъо горэм икӀалэ зекӀо кӀуагъэ. КъэкӀожьы зэхъум

былым лӀэхъогъу къыдифыгъ. Къыфыхэ зэхъум, былымхэр псым къызэп-рифын фаеу хъугъэх. Ар къызэрэкӀожьрэр клалэм янэ-ятэхэм ялугъэти, ахэри пэгъокӀыгъэх. Ахэр псылушъом лутхэу былымэу псым кьыхэхьагъэхэр, "къазым фэдэу къесхэу, дахэу къакӀох", ылаагъ ащыщэу плъэрэ горэм. Ар зылаагъэм "Къаз" ралуй, клалэ къызыфэхъум "Къязыкъо" ралаагъ. Арары лъэкъуацӀэу Къязыкъор къызхэкӀыгъэр. Тэ тичыли Къязыкъохэр дэсах.

7. ЗэкӀэ лӀакъоу щылаагъэхэм тамгъэхэр ялаагъэх. Тамгъэхэр зэфэшъхьафыгъэх. Тихъайуанэхэм алъакъохэм, алъэкӀаплӀэхэм ате-тыдзэцтыгъэх.

УзӀлахьылэу укъэзэрэщэныр боу хьайнапэкӀэ алъытэ. Сэ сятэ илъэс 17 ыныбжьэу къыщагъ. Коим дэсхэр зэрэщэжбыщтыгъ. Илъэс 37 хъугъэу мыш дэсхэр къэзэрэщэжхэрэп. Дэсыр зэкӀэри лӀахьыл зэфэхъугъэх. Джы нэмыкӀ коим макӀошъ къащэ. Зэныбджэгъухэр къэзэрэщэжыхэрэп.

8. Кушъумэ япхъоу Чэбэхъан (Хьалъэкъуай), ПцӀэгъошлӀумэ яныу илъэс 90-рэ ыныбжь. Гъэмафэм Стамбул къыращышъ къащэ. Чэ-бэхъан пчӀэлупэм лусэу блэр клашъом кьехыгъ. Къызехым, "Укъэ-кӀуагъа, дах укъэкӀуагъа?" ылуй Чэбэхъан блэм еплъыгъ. "КӀо, кӀо, сэ зи кьысэпшӀэн щылэп, одэ ХьакӀуцу коим джэгу щашлышъ, джащ кӀори

ахаплъ", - ылуи рилуагъ. Етланэ блэр зэкӀэкложы, кложыгъэ. "Адэ, Чэбэхъан, блэр зыолъэгъум, а чэщым унэм уилъыгъа?" сӀуагъэти, "силъыгъ" ылуагъ. "Тхьэм удигъэлъыми щагум удэлъын", - ылуагъ. "А пчыхъэм зысэгъэбылъыкӀэ, тхьэм уимыгъэбылъымэ, къэкӀощт", - ылуагъ.

9. Мы чыплэм блэхэр бэу щылагъэх. Ау хэгъэгужъыми бэу блэхэр щыӀэщтыгъэхэу къалотэжы. Тыгъужъхэри бэу исыщтыгъэх хэгъэгужъым.

Тыгъужъ бын шьофым кыкӀыщтыгъ. Нычэпэ лыхэр хьакӀэщым щызэрэугъоищтыгъэх, щызэхэсыщтыгъэх. Ащ фэдэу зы чылэм кыкӀыхэти, нэмыкӀ чылэм клощтыгъэх. Зэгорэм зы лы горэ нэмыкӀ чылэм клозэ, тыгъужъ быныр ыпэ къэкӀыгъ, ахэмэ кырафыжъагъ. Лыр зы чыг цыкӀу горэм лукӀагъ, ащ шыр рипхи лыр чыгым дэкӀоягъ. Лыр чыгым тесзэ, шыр тыгъужъхэм ашхыгъ. Тыгъужъхэр чыгым дэплъыхэу уцугъэ. Лым ыгу клодыгъэ. "Ярэби, сьд сшӀэн?" - ылуи лыр егупшысагъ. Етланэ къамэу ылыгъыр кышти, ылэ е ылъакъуа зыгорэ ылуи, лъы кыыригъэчъыгъ. Лыр чыгым ечъэхи тыгъужъым телъэдагъ. Тыгъужъ купыр а лыр зытелъэдэгъэ тыгъужъым тебанэхи алыгъ, аузэрэ чэщреным тыгъужъ купыр зэрэлъыжыгъэх.

Тыгъужъхэмэ лъымэр зяукӀэ зэрэшхыжы.

10. Пегъымбарыр шъузыщэ кӀуагъэ ятӀонэрэ шъузыр кыщэн ихьисапэу. Шъузэу унэм кынагъэм щае ышӀэу щытзэ, ылэ кыыстыгъ, ау шъузым кышӀагъэп. Ащ дэжымы лыр кылухъажыгъ, къеплъакӀо. Етланэ бзылъфыгъэр лӀгум кыкӀыгъ. Къэхъэпщагъ пегъымбарымэ ягуащэ къехъулӀэрэр шӀотхъамыкӀагъоу, хатэм дэтыр зэклӀэри джащ ыжэ жъэу кыдэкӀыгъэм ыстыгъ. Етланэ пегъымбарым ар зельэгъум, шъузыщэмэ апэгъокӀи аригъэгъэзэжыгъ, сыфэежэп ылуи.

11. КъурӀаныр зэгохыгъэу псыунэм ехъэхэшъ, джащ зыгорэм кыщеджэхэшъ, джауцтэу аушхъухъэх, хъуаджэм кызэриӀорэмкӀэ.

12. Джэнчдыным илоф

Джэнч плырыплӀ закӀэу пшӀэ пыолъытыкӀышъ, етлани зы джэнч закъо ахэогъэхъожы. ЗэкӀэмкӀи джэнчыцэ 41-рэ. Ар дэгъоу зэлэошӀэ. Зыгорэ еолуалӀэшъ, бдзынэу зебгъажьэкӀэ, "Айщэ дахэ, Фатмэ дахэ, ахэмэ алӀклӀэрэ сэри сэдзы", аӀо.

13. Илъэс 25-рэ фэдиз хъугъэу чыгур сысыгъагъ. Ащыгъум хъайуанэхэр быугъэх, лъэшэу гумэкIыгъэх, чэтхэр къэкъагъэх.

14. Джынэфым зэрэIуIагъэр

СызэцIыкIум сятэ натрыф бэу ышIэщтыгъ, ар аупкIэпкIыным фэшIкIэ шIыхъафхэр ашIыщтыгъэх. Ащ пшъашъэрэ кIалэрэ нахъыбэу хэлажъэщтыгъэх. Ар заухрэм, ешхэщтыгъэх, ешъоштыгъэх, зэхахъэхэти, пщынэ ахэтэу джэгущтыгъэх. Ащ фэдэу, мафэ горэм сянэтхэм шIыхъаф ялэу, сэ зы пшъэшъэжъые цIыкIу горэ сигъусэу "къэзыягъэ къэшъухъ" (нэфынэ дагъ) аIуи, мычыжъэу тагъэкIуагъ. ТыкIо зэхъум, тыджэгоу тытетыгъ. Ащ фэдиным чэщ къэмышъу хъуна, чэщ къэхъугъ. Тянэ-тятэхэр гумэкIхэу къытлъыхъоу къежъагъэх, тэ тэджэгущъ, чыг лъапсэ горэм тычIэс. Тыздэщысым пэмычыжъэу псы орыжъ цIыкIу горэ щытэу, ащ мыжъохэр хэсых урыкIонэу. Сапэ ит пшъэшъэжъыем ылъэгъугъэп, сэ ыуж ситыгъ. Псы гъунэм пшъэшъэжъые дэхащэ горэ Iут, джанэ фыжъыбзэ щыгъ.

Мы пшъэшъэжъыер тыдэ къикIыгъ сэIо, ежъри къысэплъы, къызблэкIы. ЕтIанэ коим щыщ лIы горэм Рэщыд ыцIэу сыIуIагъ. Ар бэрэ тадэжъ къихъэщтыгъ. "Рэщыд, мы тIэкIум пшъэшъэ цIыкIу горэ щытыгъ, ар хэт?" - сIуагъэ.

- Иягъэ къэкIоштэп ай, ар загъорэ ауштэу хэты, - ыIуагъ Рэщыдэ. - Адэ пшъэшъэжъые дэхащэр хэт? - сIуи сыщыхъагъ. Сыщыхъагъ шъхъай, шэйтанэр зэрэслъэгъугъэр ышIагъэти, сигъэ-щынэнэп ыIуи, къысIуагъэп. А тIэкIум зэужмэ щалъэгъущтыгъ.

Джащ дэжъым лIым тэ къэзыягъэу тIыгъыр тIихи, тятэжъхэм адэжъ тицэжъыгъ. Тятэтхэри гумэкIэу щытыгъ, къэбарэу щылэр афилотагъ. Ащ сэ лъэшэу иягъэ къысэкIыгъ. Тадэжъ кIалэрэ пшъашъэрэ бэу дэсэу натрыф аупкIэпкIы, сэ чIыIэлIэшхо къысэутэкIыгъ, сыдехъые. "Мы кIалэр сымадж, шъуеплъыба", аIо. Сянэ къы-спэлъын лъэкIрэп, чэтхэр шIыхъафым пай еупIэлIух, щыпсыхэр, пластэхэр ашIых, цIыфхэр агъэшхэщтышъ. Ащ ыужым чылэм хъуаджэ горэ дэсти къысфащагъ. Хъуаджэр къысфеджагъ, къысэпцагъ, тхыль горэ къысфитхыгъ. "Мыр щынагъэ", ыIуагъ хъуаджэм. "ЗыIуIагъэр зэрэфыжъыгъэм пай макIэ иягъэ къызэрэкIыгъэр", ыIуагъ хъуаджэм. "Мыщ уфеджэн, уепщэн фай", ыIуагъ. ЗэриIуагъэу, хъуаджэр чэщ-реным къысфеджагъ, къысэпцагъ. Ащ ыужы егъашIи сымаджэ сыхъужъыгъэп. Шэйтан фыжъым иягъэ бэу къыюкIырэп, сэри сызыIуIкIэ-гъагъэр шIуцIагъэп, фыжъыгъэ нахъ.

15. Тутын сешъонэу къызэрэсштагъэр

Бзыф щай къэтыугъоинэу хъуаджэшхоу чылэм дэсым ягуащэ сигъусэу тыкӀуагъэх. А лъэхъаным сэ спкъы сыфитыгъэп, кӀалэ сшъо хэлъыгъ. Ащыгъум чъыгэу тызычӀэсым иятӀэ къэсэштэшъ сыжэ дэсэлъхъэшъ, игъуамэ къыскӀао, ау сшхырэп. А сшӀэрэр хъуаджэмэ ягуащэ къылъэгъугъ. "Сыд пшӀэрэр?" - ыӀуи къысэупчӀыгъ.

- Зи сшӀэрэп, - сӀуагъэ, - етӀэгъуамэр гъэшӀэгъонэу си-
кӀас, - сӀуагъэ. ЕтӀанэ бзылъфыгъэр ятэ еджагъ (ятэ тигъусагъ):
"Юсыф, мо зы сигарэ (сигарет - Дж.М.) горэ къыхэгъани тадэжъ
къэгъэтӀыль", - ыӀуи елъэлугъ. Сигарэм къыхигъани къызегъэтӀы-
лъым, хъуаджэмэ ягуащэ "ма, мыш ешъу", ыӀуи къыситыгъ. "Мыш
ешъу, ятӀэ умышхы. ЯтӀэм тыхэхъажьышт, ятӀэ пшхымэ, цыфыл
пшхыгъэ фэдэу мэхъу", ыӀуагъ. "ЯтӀэр умышӀэу тӀэкӀу ехышт. КӀалэр
къызыхъухэу, узышӀокӀыжьырэм хэунэжьышт", ыӀуагъ. "Ныбжьи
сешъонэп, къэрэхъуи", сӀуагъэ. Сипшъэшъэ анахъыжъ къы-
ныбжьым сигарэ сешъо. Ар илъэс 64-рэ мэхъу. Хэсынэжьышъугъэп. МэфитӀу-
мэфищэ зы пачкэр сфэхъу. УешъонкӀэ хъарамэп ыкӀи хъа-
лэлэп. СынэкӀы хъумэ сешъорэп.

16. КӀалэ горэ псэлъыхъоу тичылэ къэкӀуагъ. "Сыд узлъыхъурэр?"
ыӀуи кӀалэ горэ еупчӀыгъ. "Пшъашъэ сылъэхъу" зелом, "сэ зы шыпхъу
сиӀ, уфаемэ къыостын, ау боу бзаджэ", ыӀуагъ.

"Зэ сэгъэлъэгъу", ыӀуагъ. Ядэжъ ыщи, ригъэлъэгъугъ. Пшъашъэр
пшъэшъэ дахэу къычӀэкӀыгъ. Напцэхэр пцӀэшхъуакӀ, лупшӀэ-
хэр чэрэзым фэдэх, нэкӀушъхъэхэр мэлэрысэм фэдэх. КӀалэ псэ-
лъыхъом пшъашъэр ыгу рихъыгъ. Пшъашъэр ыщи, кӀожьыгъэ.
Нысащэм къынэужы унэм исхэр къэтэдджхи, пчэдыжьым пӀастэ ашӀи
ашхи, нысэр чъыезэ, ӀофшӀэным кӀуагъэх, чъыезэ къэкӀожьыгъэх. Ащ
фэдэу мафэ зытӀуц кӀуагъэ. Къэзыщагъэм къэбарэу щыӀэр ралотагъ.
ЛӀым къариӀуагъ: "Пчэдыжърэ ышхын къыфэшъумыгъан", ыӀуи. ЛӀым
зэри-Ӏуагъэу ашыгъ. Нысэр къэтэдджыжьи, лъыхъоу унэм иуцуагъ, ау
зи ригъотэжьыгъэп. Ащ ыужым нысэр жьэу къэтэдджыжъэу фежъагъ.

Нысэм ыш къылъыплъэнэу къэкӀуагъ, къызыкӀэупчӀэм, "сышӀу", ыӀуи
риӀуагъ. КӀалэр зыщычъыегъэ унэм къикӀыжьи зэхъум, ышы мажъэ
ритыгъ цы тыкъыр игъусэу: "Ужърэм фэдэу шӀы мыр, амырмэ мыхэмэ
Ӏоф зымышӀэрэр агъэшхэрэп", ыӀуи.

17. Акъылыжърэ Делэжърэ щыӀагъэх. Ахэр зэшыгъэх. Мыхэм
чэмыр бэу яӀагъ. Чэмхэр зэхэмыфэжъхэ зэхъум, тӀоу агощи, чэ-
махъо кӀуагъэх. Акъылэр ышнахъыжъ Делэ еупчӀыгъ: "Тарары узфаер
чэмэщыжърэ ара, хъауми кӀэр ара узфаер?" - ыӀуи. Делэжьым "кӀэм
сыфай", ыӀуагъ. Акъылыжъ ыӀуагъ: "СшынахъыкӀ, ащыгъум, шъхъадж

ичэмэщ ихъажьрэ чэмыр ий", - ыуагъ. Адрэми "хъун", ыуагъ. Чэмхэр кыизэкложьхэм, зэклары чэмэщыжъым ихъажьыгъэх, чэмэщыклэм зы чэм горэ ихъагъ. Пчэдыжъым нэхъутэр тырильхыи, хъуакло ыфыгъ. Псыгъунэм щыхъутыгъэти, хъантларкъохэмэ "уакъ, уакъ" ало. Яплъи-яплъи, "ащклэ кыишъостышъущтэп", ыуагъ. "Тлоклитлур пыут шъхъай, "уакъ-уакъ" ало зэхъум, чэмыр псым хидзагъ губжи. Зы мафэ тыригъаши зэклом, етлани хъантларкъо- хэм "уакъ" алоты, псым хахыи, яоу ригъэжъагъ. Яоу хэтзэ, ылъа- къо зыгорэм кыишлонагъ. Зеплъым, дышъэ изэу хъэдэн кыишлэ- кыгъ. Къыхыи къэкложьы, ыш рилуагъ "Зэфэтэгъэгощ" ылуи. Хъуа- джэм дэжъ клуи, щэчалъэ къахъ, ау "сыд бгощыщт?" зилоклэ, "натрыф луи" елу, дышъэ зэрэбгощыщтыр емылу, ыуагъ. Ау Делэжъ ыгощыщтыр зырелом, щэчалъэм тлэтлэй кыирильхъагъ. Зехъыжъым, тлэтлэйим дышъэ хэпклагъэу кыишлэкыгъ. Зэшитлур дышъэ зэрялэм щыщынахъыхыи хэхъажьыгъэх. Клохэзэ чэщ хъугъэ, чыг горэм члэсхэу, дышъэр агощэу аублагъ. Тлүмэ яз щауцлыклу иклымэ шлоигъэу ыуагъ. Сыд ышлэщт? Зыр лүклэу, адырэр кыилуинэнэу фаеп. Арыти, зыдэщысым щысэу ышлэщтыр ышлагъ. Джауштэу дышъэу ялэр агощи, псаоу, тхъэжъыхэу къэнэжъыгъэх.

18. Абдзэхэ къуаджэм имэщэу къэкыгъэр махъшэм ышхэу алъэгъугъ. Мэщыр махъшэм зэришхырэр залъэгъум, "зышхырэри оры, къэзгъэкларыри оры, сиалахъ, шхы, мэщыр шхы", алоштыгъ.

19. Адыгэхэм шыхэр къатыгъущтыгъэх. Ащ фэдэу зы мафэ горэм зы адыгэ лы горэ шы имылэу къэнагъэу егупшысэу щысыгъ. Арыти, мыжъошхо горэм ылъапсэ кыишлэхъэу лутызэ, зы тырку горэ шыоу кыишлэхъагъ. "Сыд пшлэрэ?" ылуи тырку кыизеупчлым, "тхъэм селъэлү сигухэлъ кыиздэхъунэу", ыуагъ. "Адэ мэхъуа?" - ылуи зелом, "Къахъ уиш сэ кыисэти, еплъ кыиздэхъумэ", ыуагъ. Шыр зырегъэубытым адыгэр шым тетлсхыи, ежъэжъыгъ. "Къэплъэгъугъэба сигухэлъ зыфэдэр: шы сыфэягъэти, згъотыгъэ", ыуагъ. Тыркум мыжъор кыишлэхъэу лутэу кыишунагъ.

20. Клымэфэ чэщ клыхъхэм пшъэшъиблы горэ зэхэсхэу онджэ-къымклэ натрыф мыгужъохэр ашлэщтыгъэх. Зыгорэ а унэу пшъашъэхэр зэрысым лухыи джагъэ: "А плы-плыплл, пшъэшъиблыр тыдэ щыл?" - ылуи джагъэ. Етлани джагъэ. Пшъэшъиблым ар зызэхэхым, онджэкъым ыпаклэ члэпшыхъажьыгъэх. "А синынэ гуш, тэ тызэрэблыр сыдым фэлшлагъ?" - алуагъ. "Типллы-плыпллым кыилуагъ", - ылуи

къариложьыгъ. Япсэлъыхъохэр джауштэу къяпсэлъыхъощтыгъэх, чэщ кыхъэхэр агъакощтыгъэх.

21. Бзылъфыгъэ горэ хъушъэн ихъагъэу мэщэлъу. Гуащэм "алахъ lo, нысэ, алахъ lo", елошъ релo. "Алахъым бэлахъыр тырелъхъ пкъошъ къысэзышлагъэр", ылауагъ нысэм.

22. Къэфкъас мыр зыщыхъугъэр. Нэр lэгум дэтэу пшъашъэу унэм итым еджагъ: "Сипшъашъэ, щыуаным щэу итыр къимыгъэкI", ылуи. Арыти, пшъашъэм янэ къыриложьыгъ: "Тян, мары пчъэлъушъ- хъэм сытет, къызгъэкIыштэп".

23. Къэйнар чылэу сэ сызщыщым зы къэбэртэе къуаджэу Къэ- рэпэгъуаз ыцлэу щылагъ. Мы къуаджэм дэсхэм хъакIэхэр якIэсагъэхэп. Пчыхъэрэ клалэхэр а чылэм клохэти, япчъэхэм атеоу фежъэщтыгъэх. Къэбэртаихэр гъолъыжьыщтыгъэх, Къэйнар клалэхэм къэбэртаихэм якъэртопхэр къатыгъухэти, агъажъэти ашхыщтыгъэх.

24. Цыфхэр Къэфкъас къызекIыжьхэм, пщы, пщылыхэр алохэзэ, цыфхэр зэтырафыщтыгъэх. Зы пщылы горэ tlэкIу лажьы, мэлбылым tlэкIухэри илэу щытыгъ. Шымрэ щыдымрэ зэрэзэфэдэм фэд, пщымрэ пщылымрэ зэрэзэфэдэри. Ащ фэдэ къабзэу зы бжыхъэ горэм шымрэ щыдымрэ зэфэдэ къабзэу ыплухэзэ, клэр кIуи гъатхэр къэси къызретIупщыхэм, шэр шъофым илъади хэхъажьыгъ. Щыдыми ежъэ лъанэ лъыхъуи къыгъоти, зигъэукIорэеу хэгъолъхъагъ. Ыужым оркъыр къэгущыли къылауагъ. "Щыдым сыд фэдизэу зызфаши, щыдэу къэнэжьыгъ, пщылыми сыд фэдизэу зыфэпшыгъэми, пщыллэу къэнэжьы. Пщылыхэм агу къырарэмыгъау".

25. Ижъырэ адыгэхэм "пхъур къакоmэ, пхъэнкIыпхъэмрэ мыжъохъураемрэ загъэбылъыжьы", алощтыгъ.

"Пхъорэлъфхэр къакохэ зыхъукIэ, бгыкъумэ загъэбылъыжьы", алощтыгъ. Тянэ илахъэу къытефэщтыр алоты, бгыкъухэр къапчъыщтыгъ.

26. Зы нахъыжъ горэ тилагъ коим дэсэу. "Джырэ пшъашъэхэр мастэкIэ Iащэхэу, щатэкIэ бэшхыхэу, бын гъэунэхъух", ылощтыгъ.

27. Тэ тыцIыкIу дэдэу Батэкъу Ахъмэд алоу зы лы горэ тичылэ дэсыгъ. Мы лыжъыр тыгъокуагъ. Шы къытыгъуми, мэл къытыгъуми, пчэн къытыгъуми кушъэм хэгъуалъхъэти, еtlанэ кушъэм

кыхэкыти, чыгум лъапцлэу теуцощтыгъ. Етланэ хыкумэм зыратыклэ, "сэ кушъэм сыкызыыхэкли чыгум сызытеуцуи зыгорэ сымытыгъугъэклэ", тхъэ ылоты хэкыжыщтыгъ.

28. Бурсэм дэс Кемал - Пашам тыгъуакло горэ клуи цуитлу кыытыгъугъ. Чэщым цухэр кыфыхэзэ, кынмыгъуае ылъэгъугъ, пклатлэ бэу кыытыриклэгъ, пшъыгъэ. Цухэр кыфыхи, лэщым дигъэхьагъэх. Цухэр зиер мэфэ зытлуц тешлагъэу къэклуагъ.

Цухэр зиягъэхэр тыркути, къуаджэм нахъ зигущылэ пхырыкыщтхэр тыгъуаклом ригъэлъэлугъэх "псыцухэр кысерэтыжых", ылуи. Арыти, тыгъуаклом ылуагъ: "Янэ хьам егъэлыцлэжъ, а псыцухэр сэ къэсэфыхэфэ нэс боу сагъэпшъыгъ". Ащ пай цухэр римытыжъэу ежъ кыызфигъэнагъэх.

29. Тэ тикъуаджэ къоджэ ин (Къэйнар), ахэр зытесхэм къоджэ цыкылу зытлуц щысыгъ. Адыгэхэр мыщ къаклохи кыызэтлысхэм, ахэм апай алуагъ:

"Ежъхэр кыхъэхэу, анэхэр нашхъоу, цыфхэр ашыхэу зы цыф лъэккъ горэ къэклуагъ", алуи. Джащ щысыгъэхэр зэклары щтэхи, ялэ мылкур раутыжы, ежъэжъхи клодыжыгъэх. Джа чыплалъэм тэ тикъуаджэ щыс, къэнагъэхэу джащ къэхэлъитф ил.

30. Къэбэртаыхэм абзэ орэдым нахъ къеклоу щыт. Тэ орэд къатло хъуми, къэбэртэябзэклэ къэтэлэ, сэ сыхъатикъуай нахъ мышлэми.

31. Кавказы мэзым ыклоцлэ зыгорэм коц щышлагъ. Зэ коцхэр зэрэхъугъэм сеплъын ылуи зэклом, зы махъшэ горэ коцыр ышхэу итэу ылъэгъугъ. Зэклэм етысэхы, чыгум ышъхъэ тырилъхы, тхъэм елъэлугъ: "Я сиалахъ, кысэзтыгъэри оры, сызыхыжырэри оры", ылуи.

32. Зы адыгэрэ урысырэ гъусэ зэфэхъугъэх, зэшъэогъу хъугъэх. Урысыр адыгэм дэжъ клорэм къэс адыгэм дэгъоу кыхъаклэщтыгъ, лэнэ дэгъу кыыфишыщтыгъэ. Ауштэу хэтхэзэ, адыгэм унашъо ышлыгъ "зэ урысым дэжъ хъэклакло сыклон", ылуи. Урысыр лъэшэу гушлуагъэ, ланэ кыыфишыгъ, ау урысым адыгабзэ ышлэщтыгъэп, адыгэми урысыбзэ ышлэщтыгъэп. Адыгэр ланэм зыпэтлысхэм, урысыр къэгущыли "Ешь, черкес", ылуагъ. Адыгэм "еж" ело шлошли, мышхэу щысыгъ, урысыр дэгъоу машхэ, къаплъэшъ кырепелэ: "ешь, черкес" - адыгэр щыс. "Сэ садэжъ укызыклорэм, сэ еж клорэп, сэ сеогъажэ. О ошхэшъ ущыс", - ылуи лым ыгу къеуагъ. Лыр

чылэм зэкложым, ариуагъ урысыр ыдэжъ къакломэ зэримыгъэшхэ-
жыщтыр. "Сэ сызэклом сыкымыгъашхэу сыкыгъэкложыгъ" зелом,
урысыбзэ зышлэрэм къыриуагъ: "Ащ зи ылъэкI къэнагъэп, шхэ, шхэ
ылотI" къыолъэлущтыгъ ылуи. Лым ыуагъэр зэкIхъажыгъэ.

33. Силы ицуакъэ зыщыслыи сызекым къысфадэгъагъэп, "а
цуакъэхэм ащэху зыщыплъэн зи бгытыгъэба", алуи. "Хъайнэпэ
цIэлужь, ащ нахъыбэрэ зыщымылъэжъ", алуи.

34. Сятэрэ сянэрэ егъаши зэдэшхагъэхэп. Сянэ шхэу егъаши сятэ
ылъэгъугъэп. Сэ сятэ сыдашхэщтыгъ.

35. ЕгъашIэм сыкъэшъуагъэп, егъашIэм пщынэ зыщеохэрэм
сихъагъэп, сятэ хъаджэщтыгъэти.

36. Пшъашъэу дэмыклорэм еупчыгъэх "Сыд узфыдэмыклорэр?"
алуи. "Сызфэе клалэр сызыфэмые унэм ис, сызфэе унэм сызыфэмые
клалэр ис", ыуагъ.

37. Пэсэр нысэ цыклум дэпкъыр ыи зэхъум, еупчыгъэх: "Сыдым
пай ыныкьорэ нахъ умыирэ?" алуи. "Сызынэсырэр ары", ыуагъ.

38. ЛЫМ ЫКЪУИЩ

Зы лы горэм къуищ илагъ. Лым ыкьохэм бэрэ арилощтыгъ:
"СызылIэкIэ, чэщ зырызрэ шъукъыспэсыщт", - ылотI. Лыжъыр ла- гъэ
къохэри зырызэу пэсынхэу рагъэжъагъ. Апэрэ чэщым анахы- жъыр
пэсынэу кIуагъэ. Чэщныкьо хъугъэу зэплъэм, гъогу напцэм Iут уцхэр
ылыгъоу, мэшIо тэпэр къыIутэкъоу зыгорэ къаклоу ылъэ-
гъугъ. Арыти, "сятэ лIэгъахэ ныIэп, ерэшх еблэми, сэ зезгъэшхынэп", -
ылуи къыкIили къэкложыгъ. Ащ ыужырэ пчыхъэм гурыт клалэр кIуагъэ.
Нэфшъагъохэм афэдэм, апэрэм фэдэ къабзэу, къа- клоу зелъэгъум, -
"сятэ лIэгъахэ ныIэп, ерэшх еблэми, сэ зезгъэшхынэп", - ылуи къежы
къэкложыгъ. Ящэнэрэ чэщым къуй- жъый - анахыкIэм бэщхэр
зыдихыи кIуагъэ. Апэрэ чэщхэм афэдэу, мэшIо тэпэр Iутэкъоу
къызэсым жэхэбани еозэ, бэщхэр зэпыригъэу-
тэу еуагъ. Арыти, къеупчыгъ: "Сыда сыуукIрэ?" - ылуи. "Узыфэ-
сыукIырэр о узыфаер сшIэнэу ары" - зелом, къыриуагъ: "Мыр сэ
сигъогу, сытIупщыжъ", - ылуи къелъэлугъ. - СытIупщыжыи, шъуищ
къыпфэсхыщт. Шъор цыф зыдэщымыIэ чыплэ горэм машIом зы-
щэбгъэукIэ, шыхэр къыпфэкIоштых - зыр пцIэгъоплъ, адрэр пкIэ-
гъуалэ, ящэнэрэр шыгъо. Къэсынхэшъ, ащыщ горэм узытетIысхъэ-

клэ, чыгуми уашъоми уанэмысэу, узыфаем уклони, укъэкложьышт",
- ылуагъ. Къуйжъыем шъохэр клалэм къылихи къэкложьыгъ. Щылэхэу зэшхэр псэухэзэ, чылэ горэм джэгу дэтэу зэхахыгъ. Нахьыжъхэм Къуйжъые унэм къырани, джэгум клуагъэх. Ащ ащыщ шъо горэ къышти, зэралуагъэм фэдэу зешлым, шыр къэси, тетлысхыи джэгум клуагъэ. Шэу зытесыр чыгуи уашъуи анэмысэу джэгум хахыи, анахь пшъэшъэ дахэр къышти, къыхыи къэкложьыгъ. Шынахьыжъхэр къызэкложьхэм къалотэжъыгъ: "Укъызэрэмыклуагъэр дэгъу, ащ зы шыу горэ къэклогъагъэшъ, анахь пшъэшъэ дахэр ыхыи кложьыгъэ", - алуи. Къуйжъые пшъашъэу къыхыгъэр ыгъэбылтыгъ.

Ятлонэрэ пчыхъеми, ящэнэрэми ауштэу ышлыгъ. Джэгур аухи, ышхэр унэм къызенэжъхэм арилуагъ: "Ма мы пшъэшъэ дахэхэр сэ шъузклэ къышъуфэсхыгъэх" - ылуи. Ащклэ къыделагъэм икъэбари къафилотагъ.

39. Ауджэ Ахьмэд

Ауджэ Ахьмэд мэзым клоти, зыгорэхэр къыуклыти къыхыщтыгъ.

Зы пчыхъэ горэм чэтым (шъофым мэлхэр зычлэтхэрэр) Ахьмэд члэтзэ, тыгъужъхэр къэбыухэу зэхихыгъ: "Нычэпэ ошх къещхынышъ, псым мэли былыми щылэр зэклэри ыхышът", - алоштыгъ тыгъужъ быухэм. Лым тыгъужъымэ абзэ ышлэщтыгъ. Мэлхэр къырифыжыи, къуаджэм къыфыжъынэу къызезежъэм, ауж ит шъынэ цыклу горэм янэ екуагъ: "А нынэ, уаер къэсыгъ, къельэклон, псым уихышът", - зелом, шъынэ цыклум къыриложьыгъ: "А тьян, хъяри, бэрчэти пстэури сэ сыныбэ илтышъ къысфахърэп". Ахьмэдым ари зэхихи, шъынэр ыгъэунэфыгъ. Етланэ тыгъужъхэр къэбыухэу фежъагъ. "Тышъухэонышъ, пстэури шъузэтетыуклэшт", алуагъ. Зыныбэ из хъэхэм зи къалуагъэп. Пхъатэ памыхърэ хъэжъым: "Сэ сыныбэ из ашыгъеймэ, мэлы лъабжъэр къурмэн шъуфэсшыи", - ылуагъ. Къуаджэм къызэсыжъхэм, ятлонэрэ пчэдыжъым мэлхэр зие тхъэматэм Ахьмэд къырилуагъ: "Мы мэлхэр сэ къысфэбгъэнэжъыгъэшъ, узфаер къалуи къыпфэсшлэшт", ылуи. А шъынэ цыклоу хъярыр зыныбэ илтыр къахихыгъ. Шъынэр ыгъэжъони, ышхын ыгу хэлъызэ, хъэжъым зыгорэ ыпхъотагъ. Ар ятхъэматэ зызэхехым, "джыри узыфаер къалуи, къыюстышът", ылуагъ. А хъэжъымрэ шъынэцыклум янэрэ зы тлы ягъусэу къалихыгъ. Тымрэ мэлымрэ губгъом ригъэтлысхъэхи, мэлэр бэдэдэ хъугъэ. Ахьмэд ягуащэ ыгъэшлэгъуагъ: "Мыщ фэдэу мэлэр тэ къипхыгъа? Уимэлхэр ллэхэрэп, ренэу мэбагъох, къысалу", - ылуи елъэ-лугъ. "Мыр къыуасломэ сылэт" - ылуагъ Ахьмэды. "Ащ пае о псы гъэхъазыри, сэ мэлхэм зэ сыкъяплъынышъ, сыкъэкложьмэ ошлэшт",- ылуагъ. Мэлхэм адэжъ зэклом,

зы тѣжъ горѣ пстѣуми ауж кѣинагъѣу якуо: "Къэжъугъази шъукъэкложь", елошъ. Адрѣ мѣлхѣри къаджѣх: "Уадыжъклѣ уц тетѣп, о тадѣжъ къакло", алошъ кѣырало. "Сѣ сыкъызыклѣкложтыр сыда? Шъо шъукъаклоба", алозѣ, зѣклѣ мѣлхѣм къагъзѣзѣжи къэкложьых.

"Мы мѣл хъущѣр зы тѣжъым егъѣлорышлѣх, сѣ зы шъуз сфѣгъѣлорышлѣрѣп" - ылуи, къамыщ дѣгъу кѣышти, шъузѣр лъѣшѣу ыуки, къѣдѣлу хъужьыгъѣ.

XIV. Къѣбархѣр, пшысѣжъхѣр

Гъунчѣкъо Джумалдин. 1, К. N5, 10, А; 2, К. N5, 1, Б.

Тыгъужъ Хъарие. 3, К. N15, 1, Б.

Шагудж Назир. 4, К. N1, 2, Б; 11, 33, 34, К.1, 5, Б; 14, К.1, 7, Б; 15, К. N1, 6, Б.

Нѣзихъат Рѣмзи. 5, К. N9, 4, А.

Бѣгъѣгушло Мѣлѣхъат. 6, К. N2, 8, А.

Гусѣр Фуат. 7, К. N2, 9, А.

Кушъу Нимѣт. 8, К. N16, 12, А.

Цѣй Сѣмиор. 9, К. N5, 10, Б.

Жъаукъо Садие. 10, К. N14, 1, Б.

Щѣхѣлѣ Элмѣс. 12, К. N4, 8, А.

Батмѣт Маскулѣ. 13, К. N9, 3, Б.

Щѣхѣлѣ Музафер. 16, К. N8, 9, Б; 17, К. N8, 10, Б.

Къѣрѣщай Тунай. 18, 19, К. N9, 1, Б; 23, 24, 25, 26, К. N9, 2, А; 27, К. N8, 4, Б; 28, К. N8, 6, Б; 29, 30, К. N8, 7, Б.

Хъатамкъо Къадыр. 21, 22, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIV. Быдж Исхъакъ. 31, К. N3, 5, Б; 32, К. N4, 2, А.

Шъау Фатимѣт. 35, К. N2, 2, Б.

Карасума Хъидает. 37, К. N14, 1, А.

Къѣрѣщай Тунай. 1, К. N9, 3, А; 2, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XIV.

. ЩЫГЪЫНЫМ ЕХЪЫЛІАГЪ

1. Адыгѣхѣр лѣпѣласѣщтыгъѣх. Мыщ дышъѣ пѣлохѣр щылагъѣхѣп. Къѣфкъас ары пѣлохѣр зыдѣщылѣхѣр.

2. Лы шъуашѣм игъончѣдж лъѣпѣхѣр псыгъоу, ышъхъагъ быхъоу щытыщтыгъ.

3. Лым джэнэ быхуу шыгыштыг ылашхьэхэр кыхьэу. Джэнэ кыхьэм ычлэгъ джэнэ къэлэпот¹, шьэгъэ дэхабэ тедагъэу, члэлъыштыгъ.

4. Бзылъфыгъэ адыгэ шьуашэм джанэхэр пыгъэутылаухыгъэу шытыштыгъ. Басмэм е дэнэ плөклэ шэклым хашыкыштыгъ. Сэ сыкызащэм, дэнэ шхъуантлэм хэшыкыгъагъ джанэу сшыгыгъэр шхъай, ссцагъэгъыгъэп, нысэтынэу ахыгъагъ.

5. Маистэрэ цокъээзэкладэрэ - аитлур зы купырэ сшыгыгъ сынысаклэ зэхъум. Ар сыдыштыгъ кысагъэлъэгъузэ. Маистэр шьом хашыкыштыгъ. Тхэматэмэ афэсыдыштыгъ, ащыгыштыгъ. Ахэр пщы-гуащэхэр ары зышыгыштыгъэхэр хашьом клохэ зыхьуклэ. Кы-зыкложыхэклэ, тлэпыхьыгъэхэу къэкложыштыгъэх. Ахэр етланэ тыдыжыштыгъэх. "Ахэр умытхьаклхэу, умылъэклхэу, зымыдыжыкклэ, нысэр пшхъапэп", - алоштыгъ.

6. Адыгэ цуакъэхэр шьоу зышыхэрэри шылагъэх, хьэдэнэу

¹ Къэлэпот - бырсыр, гъэшлэгъон.

зышыхэрэри шылагъэх. Напэм шьо хэзыдзэхэрэри шылагъэх. "Хьа- цоим ухэуцомэ, шьор мэсты", алоты, клэлэцыхьыкхэр фагъэсакъыштыгъэх. Етланэ былымышьохэр къежъагъэх.

7. Сэ Шынджые сыщыпхъу ыкли сыщыныу. Шьофым тыкло зыхьуклэ, цокъээзэкладэхэр тшыгъэу тыклоштыгъ. Сигуащэ ахэр ыдыштыгъэх. Цокъэ напэр сэхътан (мэлышьо плуаклэм хашыкыштыгъ) ылъэгъу шьо пытэу зэклідэти, ышыштыгъ.

Хьульфыгъэхэм былымышхо шьор цуакъэ ашыты, шырыкъу ащыгытыгъ. Клэп луданэклэ тыдыштыгъэ. Клэпыр етыутыты, къэкыштыгъ. Клэпыр итыупкыжыты, псы жьуагъэм хатлхьэти, хэдгъэлъыштыгъ, етланэ ар къэкытэщтыгъ. Къупшхьэ плуаклэхэмклэ тыукъэбзыты, дгъэщыты, тырыдэщтыгъ.

8. Клэпыр чым фэдэу шхъуантлэу къэкы. Ар раупкы, агъэ- гъу, етланэ псым халхьэшъ, кышъоу телъыр текы. А кытекырэр тырагъэлэнтхьымэ цокъэнджыер куашьомклэ агъэщызэ, адыгэ цуакъэхэр ашыштыгъэх.

XV. Шыгыным ехьылагъ

Хьаратлэ Эрсен. 1, К. N6, 4, Б.

Шагудж Назир. 2, 3, 4, 5, К. N1, 9, Б.

Цэй Сэмиор. 6, К. N5, 3, А; 8, К. N5, 2, А.
Алэбыекъо Назихь. 7, К. N7, 5, Б.

XVI. ПШЪАШЪЭХЭМ ЯЗЫГЪЭДЭХЭН

1. Дышъэ джанэм игъом дышъэ джанэ зыщалъагъ. Хъыгъэ кыхъэхэр атехъуагъэщтыгъэх, тыжъын бгырыпхыхэр арылбыщтыгъэх, джанэхэр кыхъэщтыгъэх, щыгъыжъыехэр апылбыщтыгъэх. Тэтэр па-
лохэр зыщалъэщтыгъэхэп. Пшъашъэхэм плъыжъхэр алушлэхэм аща-
фэщтыгъэх, анапцэхэр агъалэщтыгъэх.

2. Тшъхъацхэр ежъэпсыклэ тфыклэщтыгъэх.

3. Нахъыпэм тцэхэр шломыкыклэ тлъэкыщтыгъ. "Зэйтун чъы- гым
пыупкыгъэ къутэмэ цыкыклэ плъэкми дэгъу", алощтыгъ.

4. Шъхъацыр зэрагъалэрэм пкъынэ (хна) рало. "Джэнэтыр
пкъынэджэ игъэ", ало. Ащ пай хъаджэм клохэрэм зэкми пкъынэ
къызыдахы. Ныохэм лэбжъанэхэр пкъынэклэ агъалъэх.

5. Сызэныбжъыклэм зызгъалэщтыгъ. Пудрэ шылагъ. Мыжъом фэ-
дэу пытагъэ, ар дгъэткыти, тхъум фэдэу зыщытфэщтыгъ. Тхъэпэ
плъыжъхэр тилэщтыгъэх, ахэмэ тлушлэхэр арыдгъалэщтыгъэх. Ты-
начлэхэр сырмэджэ дгъалэщтыгъэх. Тынапцэхэр клэтчыщтыгъэх.
Тшъхъацхэр мастэ е гъучыпэ горэ дгъэплъыти, ащ пытыущэрахыти,
дгъэтыргъощтыгъэх. Пшъашъэр джэгум зыкыклэ, дахэ кыратын
зыхъуклэ, зырагъэтхъакыщтыгъ.

6. Пшъашъэхэр джэгум ацэхэ зыхъуклэ, мэ лэшлу апыуным пай
натрыф гъэтыплэгъэ арагъэшхыщтыгъ. Натрыф цитлу нэмылэми
машлом падзэти, агъэтыплэти арагъэшхыщтыгъ. Нысэр ихъаклэщ
ихъажъын зыхъукы, джар рагъэшхыщтыгъ.

Цэхэр щыгъуклэ е шломыкыклэ алъэкыщтыгъэх. Дэшхор мэшло
тэпклэ дгъэстыти, тынапцэхэр дгъалэщтыгъэх. Тшъхъацхэр гъучл
стырхэм ятцэкыти дгъэтыргъощтыгъэх.

XVI. Пшъашъэхэм языгъэдэхэн

Цэй Сэмиор. 1, 2, К. N5, 4, А.

Хъурым Наджмия. 3, К. N8, 15, А; 4, К. N8, 14, А.

Шагудж Назир. 5, К. N1, 9, А.

Хъуакло Саудэт. 6, К. N16, 5, А.

XVII. ГЫНЫР, УЦЫР, УЗ ІЭЗЭГЪУХЭР, КІАПЩЭХЭР

1. Уз горэ цыфым илэ зыхъуклэ, нэузыр зытыралъхъэ чылэм дэс цыф горэ (ыцлэ кыралошъ), ар олэфэ мышх ашы чэтым ыпкыыхэм ащыщ горэ. Етланэ узыр мэхъужьы.

2. Бгыузым илэзэгъу

Кіэнкищым ифыжыыпс оутэшъ, сабынныкъом кышлрэ тхъурбэм хэошлахы. Ар дэгъоу хъэдэн фыжъ горэм щыпфэнышъ, узырэ чы-плалъэм тебгъэпклэщт, тебгъэлъыщт ежъ-жыырэу кытеклыжыыфэ нэс. Узыр джащ дэклодыжыы (а шыклэм тетэу зытло-зыщэ горэм пшымэ дэгъу).

3. "Ыныбыдж изыгъ", алоу уз щы. Зыныбыдж изыгъэр агъэ-гъолъышъ, ныбыдж гъуанэм зыгорэм ылъэдакъэ рагъэуцошъ, тлэкly кыырагъэклокы. Тлэкly утелуклэщт. Ар ащ ыуж шлэхэу мэхъужьы.

4. Нэклэбыдз кызыкляклэрэм бзэгуклэ клэбзаех, е хьалыгъу щафэшъ, хъэм раты, рагъэшхы. Етланэ мэхъужьы.

5. Нэклэбыдз кызыкляклэклэ, дуахы феджэх.

6. Ужъуз - Дэхэуз. Ужыыр ауклышъ, агъэгъу. Етланэ агъэсты. Ар шъоум халъхъэ. Етланэ зэрытыплэу цыфым илэм пчэдыжыищы тыгъэр кыкъомыкыизэ ащафэшъ, мэхъужьы.

7. Хьабжыыным (лъагэу къэкly) ылъэдакъэ, пхъыр¹ бгъэжъонхэшъ, лимон, зэйтун дагъ зэхэбгъэкlyхъанхэшъ уешъомэ, ишlyагъэ къакло.

8. Удпэнэ чыгым пчэныбжъэу кыпыклэрэр бгъажъоу уешъомэ, мыжъор кыпхегъэкly.

9. Къанцыч птеты зыхъуклэ, сэрнэшъхъэ къутамэ кыпыоуп-кышъ, къанцычэу птетым фэдизэу зэпыоупкly. Ахэмклэ къанцычыр къэублахыщт. Етланэ зыгорэм клоцыпщыхъанышъ бгъэгъушъ, зыгъухэклэ, къанцычыр птеклыжыыщт. Джащ фэдэ къабзэу пшымэ хъушъ хьамщхутлэ панэмклэ. Къулфуалахъ къэплон фай, къанцыч пэпчъ щэ уеджэщт.

10. Къанцыч уц щыI "къанцыч уц" аюу. Мэзлѡпѡхѡм къашѡкы. Ар агъѡгушъ аубы, шхыным халъхъѡ. Былымым къытекѡгъѡми е цыфыр арыми, ишѡгъѡшхѡ къакѡ. Къутѡмѡ-къутамѡу ышъхъагъ зыгорѡхѡр къыпѡклѡх. А къыпыклѡхѡрѡр къыпытѡчы, тѡгъѡгу, тѡубы, шхыным хѡтѡлъхъѡ. Мѡфѡ 15 горѡм тѡшхышъ, етѡнѡ къан-цычыр текѡжы.

11. Гъожъуз зилѡм бзѡгур зыщыклѡшѡлѡгъѡм дѡжъ лъы чѡлахы. Узыр зилѡм ымышѡлахѡу ынѡклѡшъѡ "клѡч" ѡу уѡн фѡй. Іѡдѡабгъумклѡ зѡ уѡощт, сѡмѡгумклѡ зѡ уѡощт.

12. Гъожъуз къызѡузырѡм ынѡгу дѡнѡ гъожъ тырахъѡ, гъут-хъапс рагъашъѡ, чѡт гъожъ рагъѡшхы.

¹ Пхъы - морковь

13. Гъожъузыр. (Кертѡнкели).¹ А уцым псы гъожъ къѡутхы, ащ фѡдѡу псы гъотклѡуитѡу сымѡдѡжѡм ыпѡ зибгъѡтклѡклѡ, шѡхѡу егъѡхъужы. Ар Гермѡниѡм, Ангѡлиѡм ис Іѡзѡклѡхѡм къѡушыхъѡты.

14. Блашъхъѡм ишѡуагъѡ къѡклѡщтыгъ жѡгъубѡгымклѡ.

15. Жѡгъубѡгым илѡзѡгъур

Дѡшхом ышъѡ плѡакѡм фѡдѡу стакан, зы стакан спирт къѡбзѡ - ар ѡд мѡхъу. Дѡар щыпфѡмѡ, ишѡуагъѡ къѡклѡ.

16. Жѡгъубѡг клѡлѡхѡм ѡлѡ зыхъукѡлѡ, лѡшъхъѡм илъытфѡшхѡ къѡззгъѡтыти, дѡгъѡу сщытѡлѡщтыгъѡх.

17. Цыфыр зѡ закъѡ шъѡплъы зѡрѡхъурѡр. Щыгъу хѡмылъѡу бгъѡшхѡщт, псыбѡ ебгъѡшъѡщт, шъѡущыгъу плъыжъ ебгъѡшхыщт. Шъѡплъым мѡфѡипшырѡ псы нѡбгъѡсы хъущтѡп.

18. Шъѡхъѡ-тѡхъѡр. Цыфыр зѡтѡлѡхъужъѡу, шъѡхъѡ-тѡхъѡ зыхъукѡлѡ, пчѡнылыр, щѡр, щыур пшхы хъущтѡп ѡѡ.

19. Бѡгур еѡжѡпсыклѡ агъѡхъужыщтыгъ.

20. Жъэныпэуз (геморрой) зилэм лэджабгъум илэхъомбэ цлэ-
рамылклэ ыкыпкыы кыкылаэщтыгъэх. Тэ тичылэ а узымклэ хъульфыгъэ
лази, бзыльфыгъэ лази дэсыгъэх.

¹ Кертанкели (тырку гуш.) - гъожьуз

21. Улагъэ клалэхэм ялэ зыхъуклэ, щыгъу тестакъоштыгъэ. Улагъэр
ыстыштыгъэп. Клалэр ныбачъэ зыхъуклэ, гъунэгъу ныо горэ тилэщтыгъ,
ащ пчэдыжъым тыгъэр кыкыомыкызэ, сабийхэр кыфахыштыгъэх.
Яжъэр хъакум кырихыти, лапищым кыубытрэ яжъэр бгъу хъоу
зырызэу ыгъэтлысыштыгъэ. Лэ джабгъум лэхъомбэ гурытымклэ яжъэм
хаомэ ныбэм еозэ, ащ фэдэу пчэдыжыштырэ тыгъэр кыкыомыклэу
зишыклэ хъужыштыгъэ. Ащ дэжъым тлэклуй дуахы еджэщтыгъэ.
Яжъэр лапэм тырилхъэщтыгъэ.

Яжъэхэр зэлэмычыжъэу ыгъэтлысыштыгъэ.

22. Псыклунацу зыцлэ уцыр тихатэхэм бэу арытыгъ, джыри арыт. А
уцыр сянэ-сятэхэм аугъоишти, псы клэгъэклышти, чэщ мэзагъом унэм
рахышти, жъуагъохэр хагъаплэщтыгъэх. Джаш рагъашъоштыгъэх
пкыуыз, медэуз (ныбэуз), лъэкъоуз, нэуз зилэхэр. Ащ лъэшэу ишлуагъэ
къаклоштыгъ.

23. Сэрмалыч - ар уз лаеу, плъыр - стыр лэе дэдэу шытыгъ.
Унагъом исыр зэклэ ыгъалэу кыыхэклыштыгъ. А узыр мыщ шыла-
гъэп, ар хэгъэужъыр ары зыдэшылагъэр.

* * *

Шъорэклым нэгум уж лаехэр кытыринэщтыгъ, нэгур шъугъэм
фэдэу хъуштыгъ. А шъугъэ чыплэм натрыф хъаджыгъэ тыратакъош-
тыгъ нэгур ыгъэчъэпхъыным пай, ынэ кычлаклэмэ, нэшъу ышыштыгъ.
Шъорэкл зилэм клапщэ фашлэу къэсшлэжъырэп.

Блэ зэуагъэми клапщэ фашыштыгъэу къэсшлэжъырэп.

24. Пегъымбар уц зыфалорэр гуузымклэ дэгъу.

25. **Клэпцлэузым икъэбар**

Блэм ыжэ хъантларкъор дэлъэу кызыебгъэтлупшыжыклэ, ахэм
азфагу щэ удэклызэ, "блэмрэ хъантларкъомрэ зэгосэгъэзы", плөзэ
къэплон фай. Джаш фэдэу хэтми кыезгъэтлупшыжърэр клэпцлэузымклэ

дэгъу ало. Сымаджэм ыкыбклэ укъэтысы, сымаджэм ыныбэ члэгъ плэ зэрыудзэзэ укытелабэ. Ар ащ фэдэу щэ пшымэ ишло- гъэшхо къакло.

26. Тигъунэгъухэм ящагу тутынхэр щашлэщтыгъэх, тутынхэр лэгум щагъэгъущтыгъэ. Ащ етлани псыуцагъэ ялэгу дэтыгъ хъан- тларкъохэр хизхэу. Тутыным блэшхо къахэки, хъантларкъор кыи- зэ ыубыти, ыжэ дэлъэу ыхьызэ сеуи, хъантларкъор къыдэзгъэзы- жьыгъ, блэр сыукыгъэ. Хъакурынэяпхъу ыцлэу гъунэгъу ныом къы- сиуагъ: "Орышъ блэр зыукыгъэр, блэу уукыгъэмрэ хъантларкъоу къэптлупщыжыгъэмрэ азфагу щэ икI", ыуагъ. Джащыгъум къало: "Блэмрэ хъантларкъомрэ зэпызгъэзыгъ, клэпцлэузымклэ лэзэгъу сэхъу луй". Щэ азфагу сиклэ, ныом зыфиуагъэри къэсIуагъ. Джащ ыужым ащклэ сылазэу сыхъугъ.

27. Блэмрэ хъантларкъомрэ зэгозыгъэклъжъэу, азыфагу икы- гъэ цыфым клэпцлэузымклэ, чый ефэхыгъэр ылэтыжыныклэ ишлуагъэ къакло.

28. Сятэ хъамлыу хагъоклэ лэзэу щытыгъ. Сипщи ащ нахъ лэ- зэжыгъ. Чылэр къеклущтыгъ, ыпклэ къалимыхэу лэзэщтыгъ. Щэр къыхихыжыщтыгъ, уц дагъэр ышлыти щифэщтыгъ. Чыплэ гъэнэ- фагъэу уцхэм ялэхэр сипщы сигъэлъэгъуи, сыклоти къэсхьыти сшыщтыгъэх. Сипщ лэн зэхъум сищи, къыситыжыгъ узхэм узэря- лэзэщт шыклэхэр. Зэпыкыгъэр сабынрэ клэнклэрэклэ сигъэщ- хэжыщтыгъ. Бырыкусэнэуц - чыркIу. Ар лэхъомбэ улагъ е шхы зыхэхъуагъэмклэ лэзэгъугъ. А уцым шъхьибл къыфишыщтыгъ. Етланэ щын къиклыти хъужыщтыгъ.

29. Сэ сиклэлэгъум панкреатитыр нyo горэм ыгъэхъужыщтыгъ. Сымаджэм ылъакъо дэшхо чъыгым ригъэпкыщтыгъ. Ылъакъо фэдизэу къыгъэчъахьыти, чъыгым ышлуаплэ тырихыти, унэ клашъом тыридзэщтыгъ. Етлани узыри хъужыщтыгъ. Ар зышыщтыгъэр сятэ- шым ишъузыгъ. "Нэнэжъ" тIозэ теджэщтыгъ.

Нэнэжъ къысаджи къысиуагъ: "Ужэ зэтэх", ылуи. Зызэтесэхым, сыжэ къыдэужъунтхагъ. Къысиуагъ: "Джы къыщегъэжъагъэу мы Iофыр о пшлэщт". А лэзаклэр къыситыжыын зэхъум къысапщи, сыжэ къыдэужъунтхагъ. Ащ къынэужым зы сымаджэ горэ ыдэжъ къызэклom, къарилуагъ "А узым сэ сеплъыжыырэп, шъукIу ащ дэжъ", ылуи садэжъ къыгъэкIуагъэх. Садэжъ сымаджэ горэ къызэклom, ылъакъо дэшхо чъыгым тесыубыти, къэзгъэчъахы, кышъор тесыупкIи, клашъом

тесыдзагъ. Мэзитф, хы фэдиз хъугъэу а бзылъфыгъэр къэ- кӀуагъ садэжъ, сыбгъэхъужьыгъэшъ ыӀуи.

ЛъэкъуитӀум язми хъушт, ау лъакъор лъэпцӀэн фай.

30. Уц кӀэгъэоныр

Цыфым уц кӀагъэон зыхъукӀэ, плуаблэр хъураеу кыращэ- кыщтыгъэ сымаджэм. Сымаджэр агъэтӀысыти, ышъхъэ зыгорэ тыра- хъоштыгъ.

31. Лъэон Ӏофыр

Лъаохэр чылэхэм адэсыщтыгъэх. Ахэр лъы едгъаоштыгъэх.

Ежъхэри къежъэхэти, чылэхэр къакӀуахьызэ, лъы еоштыгъэх. Ахэр гъатхэр ары нахъэу зашӀыщтыгъэр, гъэмафэм пшхыщтыр кычӀэмыкӀ- зэ аӀоти. Анахъэу заоштыгъэхэр Ӏэлджанэхэр, плӀӀӀухэр, лъэ- кыуашъохэр арых. Ар зэрашӀыщтыгъэр: цэхэр Ӏутыхэу гъучӀ парч, ащкӀэ "цакъ" Ӏоу лъынтфэм зеокӀэ, лъыр кычъыщтыгъэ.

Лъыр макӀэ зыхъукӀэ, кӀэнкӀэ кургъум шъоушыгъу хэптакъоу мэфэ 40 удырэу, щэ утешъухъажьмэ дэгъу мэхъу, ишӀуагъэ къакӀо.

Лъаом нэмыкӀэу дыохэри зэдгъашъоштыгъэх. Цыфхэм аӀупэхэр гъэмафэм зэгоутхэмэ къамылымкӀэ тырагъэтӀысхъэхэти рагъашъош- тыгъэх.

Лъаом е дыом ауж бардакъ¹ тырагъэуцоти, лъыр а чыплалъэм дэгъоу кыкӀырагъэщызэ агъэуцужьыщтыгъ. Сэ пчэнхэр силагъэх. Ахэр сщыхэ зыхъукӀэ, слэхэр утабжъэхэу зэхъум, "плэ лъы бзаджэ кӀэтышъ" аӀуи, лъы езгъэогагъэх.

32. Цыфым е былымым нэ зытефэкӀэ

Цыфым нэ зытефэкӀэ, лъэшэу ыжэ зэкӀэкӀэу мэхъу. Былымыми нэ тефэ. БэмышӀэу сянэшхэм адэжъ сыкӀуагъэу сыщысзэ, ягъунэгъу бзылъфыгъэр къакӀуи кыхъагъ. Сянэшхэм якӀали, сэри, гъунэгъу шъузыр аӀоу тызэрэгъэгущыӀэу тыщысзэ, шъынэ дэгъу цыкӀу (мыгъэрэ шъынэ) Ӏэгум дэтэу слъэгъугъэ. Шъынэр лъэшэу кӀэзэзэу, кӀэзэзэу щытыгъ. КӀалэм сызеупчӀым кысыӀуагъ пчэдыжъым хъуакӀо дифы пэтзэ, арэуштэу кызэрэхъугъэр.

Сыкыкыжъыгъ сыкъэкӀожьынэу. Шъынэ цыкӀум тыригъэпщэнэу кӀалэм есӀуагъ. КӀалэр фэчэфэу шъынэр кыубытыгъ, сэри шъынэм ышъхъэ сыубытыгъэ сепщэнэу. Шъынэр, цыф псаум фэдэу, сынэмэ

¹ Бардакъ (тырку гуш.) - стакан

къаклаплъэзэ сепщагъ, сызепщахэм шъынэм зи имылажьэ фэдэу ечъэ-
жьэжьыгъ. Гъэшлэгъоныр, ащ сэ сызепщахэ нэуж, ошлэ-дэмышлэу
сыкъэсымэджагъ. Чэщым сынаплэ къефэхыгъэп, "Сыд къысэхъула-
гъэр?" слозэ, сыгу къэкыжьыгъ шъынэм сызэрепщагъэр. Етланэ сэри
сызэпщэжьэу езгъэжьагъ. "Тхьар къысауи, а шъынэм ишэйтан
къыспыхьагъэмэ", - слуй, сыгучлэ изыжьыгъ. Аузэ тхьамэфэ псаурэ
сызэридзэу сиыгъыгъ. Джар сэ сшъхьэклэ къысэхъулагъ. Ащ ыуж зими
семыпщэжьынэу слуагъэ.

33. Клапцэхэр ашыщтыгъ сымаджэр хамыгъэчъыеным пай.

34. Зыгорэм зыгорэ зиулэклэ, клапцэ фашыщтыгъ. Ащ цэлдаохэр
щашыщтыгъэх. Ар хьалжъыем фэдагъ, ыгузэгу клапсэ ищыгъэу
клашъом пашлэщтыгъ, ар мыдэ-удэ адзызэ, лупэклэ гуашхыкызэ,
чэщреным сымаджэр агъэчъыещтыгъэп. Сымаджэм пшъэшъэ пэсакло
фашыщтыгъ гъунэгъуми, фыщытми, фыщымытми. Ащ дае ралоштыгъ.
Цэлдаор пчыхъэ къэс клэу къахыщтыгъ. Клапцэ ашын зыхъуклэ,
хьаблэр къарагъэклуахыти арагаалоштыгъ.

35. Клапцэхэр афашыщтыгъэх лэ зэпыкыгъэ, пкъы фыкъуагъэ
зилэхэм. Клапцэ оредхэр къалоштыгъэх сымаджэр амыгъэчъыеным
пай. Сымаджэр хъужьымэ, джэгу фашыщтыгъ. "Тхьам зэпэшы
уешыжь", алоштыгъ. Улагъэу симэджэ дэим "Зэпэшэу тхьэм уегъэ-
тэджыжь", - рало.

36. Чылэу Щынджые аужырэ клапцэ зыщашыгъагъэр илъэс 20-25-
рэ фэдиз хъугъэн фае. Ащ лупаохэр щашыщтыгъ.

37. Блэ зэуагъэм, шъорэклэ зилэм клапцэ фашыщтыгъэп, зэпыкыгъэ
зилэм клапцэ фашыщтыгъ. Оредхэр къалоштыгъэх, пщынэм
еощтыгъэх.

38. "Блэ зэуагъэм ылъакъо пхъэчагъэм дагъэклэ" алоштыгъ.

XVII. Гыныр, уцыр, уз лэзэгъухэр, клапцэхэр

Алэбыекъо Назихъ. 1, К. N7, 3, Б; 14, К. N7, 1, Б; 37, К. N7,
1, Б.

Ацумыжъ Нимэт. 2, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XVII.

Быдж Исхьакъ. 3, 29, 35, К. N3, 2, Б.

Апыщ Хъурие. 3, 11, 17, 19, 20, К. N9, 12, А.

Тхьазэплъыжь Фухьат. 6, 12, 16, 21, К. N11, 5, А.

Тхъазэплъыжь Бурхъан. 7, 10, 13, 15, К. N10, 1, А.

Беданэкъо Щэхъри. 5, К. N13, 5, А.

Брыцу Эрсен. 8, 9, К. N12, 5, Б.

Шагудж Назир. 22, К. N1, 8, А.

Цэй Сэмиор. 23, 24, 34. К. N5, 9, Б; 25, К. N5, 11, Б; 26, К. N5, 12, Б; 30, К. N5, 13, Б; 31, К. N5, 14, Б; 32, К. N5, 15, Б.

Абрэдж Куац. 27, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XVII.

Шъау Фатимэт. 28, 33, 38, К. N3, 1, А.

Дыхъу Рэджэб. 36, К. N15, 10, А.

XVIII. ШЭКЮНЫР, ШЫМ ИФЭЮ-ФАШИЭХЭР

1. Зы блэм зы блэр ыдырызэ ыжэ кыдэслэшъужыгыагъ. Ыш-хыщтыгъэр см.15 горэмклэ нахъ цыкӀугъ.

Блэм ышъо тесэхышъ, сэгъэтэджы, бгырыпх хэсэшлыкы.

Адыгэмэ шъор зэрагъэтэджырэр

Шъом щыгъу теотакъо. Мэфэ 15 горэм щыогъэлъы. ЕтӀанэ натрыф хъаджыгъэм щхыу хэфэ хэошӀахы. Ар етӀанэ шъом щыофэ зы лӀхъуамбэм фэдиз илужъуагъэу, ащ ыужым зэкӀоцӀыошахы цэр кыдэгъэзыагъэу, унэ жъау горэм иолъхъэшъ, иогъэлъы мэфэ 15 горэм. Ар кыохыжышъ, дэгъоу къэолъэкӀыжы. Лыр теогъэкӀышъ, фыжыбзэу, шъэбабзэу кычӀэкӀыжы.

Блашъор бгъэтэджын зыхъукӀэ, апэу щыгъу тептэкъонышъ щыбгъэлъын фай. Щыгъур зытебгъэтэкъужыкӀэ, етӀанэ мыжъуашхъор уубынышъ тептэкъошт.

Блашъом бэ хэшлыкыгъэу силэр: бэщым тегъэлъэдагъэу сил, бгырыпх сил, ахъщалъэ сил.

Блашъор плуакӀэшъ, изакъоу цокъапхъэкӀэ хъуштӀэп. Ащ фэдэ блэ щыӀӀӀӀӀӀ. Кобрэм ышъо лужъу шъхъай, ащ фэдэ блэ щыӀӀӀӀӀӀ. Блэр сыукӀырӀӀ, къэсэубытышъ, блашъор тесэхышъ, блашъо темылъыжъэу, плӀтӀӀӀӀӀӀ сӀтӀупщыжы. МэфипшыкӀэ узӀкӀӀӀӀӀӀӀӀӀӀ, блашъор тесхыгъэу щылъ. "Блэр сыдигъо уукыгъэми, мазэр къэмынӀфӀӀӀ ыпсӀ хӀкӀырӀӀ", аӀощтыгъ. Ар адыгӀ гущыӀӀӀӀ. ЫпсӀ сыхъатныкӀокӀӀ хӀкӀы. Хъамплъыжыым узеоӀӀӀ, ыкӀӀ кыӀпегъэзышъ, джӀэгузэ утырегъӀплъыкышъ мӀкӀожы. КӀӀӀ етӀанэ кыӀпӀӀӀӀӀӀ. Блэм сешӀӀӀӀ сызыкӀокӀӀ, къэсэубытышъ, ыпшъӀӀӀ сӀупӀӀӀ, шъор къе- сӀӀӀӀӀӀӀ. ЕтӀанэ шъом шыгъур бӀӀ тесӀубӀшъ, сӀӀӀӀӀӀӀ кыи- сӀдзӀ.

2. Хъэм чыгум зыхигъӀукӀорӀӀӀӀ зыхъукӀэ, зыгорӀ къэ- мыхъӀӀ укъӀӀӀӀӀӀӀӀ.

ШӀкӀуахъэм лы цыӀӀӀ ебгъӀшхы хъуштӀӀӀ, щӀ бӀӀӀ ебгъӀшъон фай.

ШӀкӀогъу уахътӀӀ хъэр рапхы.

ШӀкӀогъум хъӀджашъо аплӀрӀӀ.

ИжыкӀӀӀӀӀ шакӀо кӀохӀӀӀӀ щӀӀбзищ зыдахыштыгъ: уашъом щыбыбӀӀ зы, псым щесӀӀ зы, чыӀм щыкӀоу зы къаукӀын зыфитыгъӀхӀ.

3. ТхъакӀумкыхъэм ешӀӀӀ хъэм хъакупай рӀӀо. Бзыум ешӀӀӀ хъэм бзыухъ рӀӀо. Бзыур зауӀыкӀӀӀ, макӀошъ бзыухъэм къехы- жы.

Тхьаклумкыхьэм ешэрэ хьэм тхьаклумкыхьэр куандэм кьы- хефы. Къом, тыгъужьым ешэхэ зыхьуклэ, шаклохэр мэшъуех.

4. Сызэцлыкүм тятэ шакло зэрэклоштыгъэр дэгъоу къэсэшлэ- жьы. Сэ джыри шакло сэкло, шхонч сил, ау хьэ силэп. Шакло клон- хэ зыхьуклэ загъэхьазырыштыгъ. Ежъэнхэ зыхьуклэ, дуахь кьа- хьыштыгъ. Шэклуахьэхэр ялэштыгъэх. Чылэм зыдэкыхэклэ, шхончым щэхэр ралъхьэштыгъэх, кьо шакло зыклохэклэ, куоштыгъэх кьор къагъэтэджын алоты. "О-о-о", алоты куоштыгъэх. Мэзыр пыр- пыцу зыхьуклэ, бэщклэ хаоштыгъэх. Тхьаклумкыхьэм ешэрэ хьэм хьакупай рало. Ар куандэм еклушъ, тхьаклумкыхьэр кьыхефышъ, етланэ шаклор еошъ еуклы. Бзыум ешэрэ хьэм бзыухъ рало.

* * *

Зэшэштхэм елъытыгъэу шакло клоштыгъэх. Сыд къауклыгъэми, къауклырэр аукъэбзыты, зэдашхьыштыгъ. Шакло клохэрэм ашхын дахьы. Шакло зыклоштыгъэхэр тхьаумафэр ары. Клымафэ зыхьуклэ, псычэт, чэт зыфэплоштхэм яох, гъэмафэ зыхьуклэ, кьохэмэ яох.

Тадэжъ паргуи щешэх. Псэр цыккы хьумэ, матэхэр хэтэгъэуцох, нахь ины хьумэ, хьытыуклэ ешэх. Матэхэр чэщрэ хэтэгъэуцох. Ашхын итэлъхьэшъ, матэм зихьэхэклэ, кьиклыжышъухэрэп.

5. Шым ифэлэ - фашлэхэр

Шым пэгъупчъэ кьызхэклыклэ, ар шым ыпэ лъапсэ ыккылыккэ кьыхэккы. Ащ дыды цыккы хэтэлүшъ, кьупшъхьэ цыккы фэдэу кьы- хэтэупккы. Шыр еппхын фай, ыпэбзыджын плонтлэн фай. Шыр жьы зыхьуклэ, ынэхэр курбы мэхъу, иплъаклэ зэблехъу. Шыр къащэфын хьумэ, ылъабжъэхэмэ, ыцэхэмэ яплъых.

Шыр зызэкклоцлынэккэ, тебгъээзеклүхьан фай. Шым ыккэ пауп- ккы, псынжъы хьумэ зэкъуадзэ. Шхор, шхомлаккэр, нахьтэр шьом хашлыккых.

6. Шыгъэчъэшмэ лъэшэу дахэу адэзеклоштыгъэх. Шыгъачъэм клошт шым изюм рагъэшхыштыгъ, фыгу, коц алъэсыты, рагъэшхыш- тыгъ. Пшъэшъэ ягъэщэным фэдэу алыгъыштыгъ. Мэкъу рагъэшхыш- тыгъэп, - "къэчъэшъуштытэп", - алоты. Бащэ ышхыгъэ хьумэ, кьыра- щэккыштыгъ, тырагъээзеклүхьаштыгъ.

7. Шы горэ тиунагъоккэ тилагъ. Ащ Сэбхьат ыцлагъ. Шыр зытэщэм, кьежъэжьи кьэкложыгъ. Зэтцагъэхэм макъэ ядгъэлүй, ащэжыгъагъ. Шыр лъэшэу кьыуасэ, укъешлэжьи, цыфым фэдэу шыр мэгы. Шым

къемыклун горэ зепшлэклэ кыюцэкъэшт, куощт. Ащ фэдэ шы горэ тилагъ тэ.

* * *

Къэлэ пстэоу мы хэгъэгум итым илъэс къэс былым бэдзэр щэ- лэ. Ащ былым щэхуэ щашэрэп. Ащ фэдэу шыщэфы тыкӀуагъ. Бэдзэ-

рым тызехъэм, чыжъэкӀэ зы шы горэ сыгу рихъыгъ, лэ фэсшыгъ, - "Урары шэу сызфаер", - сӀуи. - "Некло, кыпфэсщэфын", - ыӀуагъ сятэ. Шым дэжъ тыӀухъагъ. Шыр аркъэ рагъэшъуагъэу кычӀэкӀыгъ. Шыр зэрэемылычыгъэм пай агъэлэсэнэу. Сэ зэкӀэ шыр къэсплъы- хъагъ, ысэкуи, ылъакъуи, ылъабжъи, ыци. Зыпари кыысиӀуагъэп, сэ лъэшэу сыгу рихъыгъ. Шыр къэтщэфи, сыкъытетӀысхы сыкъэкӀо- жьыгъ. СыкъэкӀожьы зэхъум, шыр тӀэкӀу къэзгъэчъагъ. Шэщым чӀэс- щэжъи чӀэтыгъ. ЯтӀонэрэ мафэм шыр къэсшлагъ, ау ащ фэдэу шы сфэмыгъэсагъэу сырихъылагъэп.

Сышэсыгъэу сыкъызэлэбэкӀэу ытх сытелабэмэ, къэтхыоти, кыи- зыбгырыоу зыдидзыещтыгъ.

Шыр къащэфын зыхъукӀэ, апэдэдэу зэплъыхэрэр цэхэр арых. ЕтӀанэ ылъабжъэхэр узынчъэмэ еплъых. Нахъыжъхэр шым зэплъыхэ- клэ, ыныбжъ къашӀэщтыгъэ, ау кыизэрашӀэщтыгъэр сшӀэрэп. Шым илъэс 30 егъашӀэ. Шыр анахъэу шыплэм зиуцорэр илъэсищыр - тфыр ары. Ащ ыужкӀэ нахъ гъэсагъэу мэхъу. ШыкӀэр зыпаупкӀыкӀэ, ар пызыупкӀыгъэм уиукӀыгъэ фэд. ХъакӀакӀо кӀуагъэхэу зыдэкӀуагъэ- хэм шым ыкӀэ кыизпаупкӀыкӀэ, ащ лъэпкъ зао къекӀы. Шым ысэку ныбжъи цӀэ хэсэу хэслъэгъуагъэп, ау шым ыбэкъу, ылъабжъэ шы бадзэ адэсэу мэхъу. А бадзэр зы чыплэм тепфмэ, адрэ чыплэм тетӀысхъажъэу бэрэ кыыхэкӀы. Гъэтхапэм мэлхъэплацӀэр хахъоу кыыхэкӀы. Ар ыбэкъу ары анахъэу зыхахъорэр. Цы зытемытыр ары. Уц ДДТ ыцӀэу тетэутэ. Адыгэхэм ащ фэдэ ыгъэкӀодэу уц ялагъэу къэсшӀэжъэрэп.

Улагъэм тэот щафэ, шым ылъабжъэ зызэгоутыкӀэ, къэтраным хагъэуцо. Ӏус къегуаомэ, лъао фашӀы лъакъом е пэм дэжъ лъынтфэм еохэшъ. Пэгъупчъэ - ар пэм зыгорэ къекӀэ жьы кыыримгъащэу, ари ауӀэу лъы кыырагъэкӀымэ, мэхъужьы. Лъы кыимыгъэкӀыми хъужьыщ-

тэп. Шыр пкӀэнтлагъэу псы зебгъашъокӀэ ары а пэгъупчъэр зы- хъурэр. Шыр пкӀэнтлагъэу, пагъэу зыхъукӀэ, улъыплъэн фай псы чъылэ емышъоным. ЗешъокӀэ, пскэу кыырегъажъэ. Ащ фэдэу кум зы- клапшӀэкӀэ, фэшӀэжърэ щылэп.

Шым бэ зишхыкӀэ, ылъакъохэр мэбэгых, еубытых. Ащ фэдэ зыхъукӀэ, шым ылъакъохэр псычъылэм хэбгъэуцоныхэшъ, хэбгъэтын фай.

Шклэплъ - е шклэнэплъ ыцлэу уц лъапсэ плъыжьэу кычлэклэу щыл.
Ар агъажьо зэйтун дагъэклэ зэхашыхьэшъ, улэгъэ, бэгыгъэ чыплэхэм ащэфэ.

Аркъэныр шыклэмрэ шы сэкумрэ ахашыкы. Пчэныцыри аркъэн мэхъу. Аркъэныр агъэщызэ ашыщтыгъ. Шыр емлычы зыхьуклэ, лъахъэ тыралъхьэти, агъасэщтыгъ. Щэлъахъэхэр ашыщтыгъэх - ыпэрэ лъакъохэмрэ ыуж зы лъакъомрэ. Шы емлычыр имыуутэу зи епшлэн плъэкыщтэп.

Шыр илъэсы къэс малъфэ. Мээзибгъурэ кырехьакы.

Шым анахь ышхынэу къезэгъырэр зэнтхьыр ары, хьэуарзэ. Сятэжьэу Къэлэжьэкъор лъэшэу шым фэлэзагъ.

Ащ исурэт Иорданием имузей члэт.

8. Сэ сянэ ятэ Мамилэс Къэлэжьэкъор Иорданием пачъыхьэм дэжь лутыгъ. Сэ сятэжь шы дэгъухэр илагъэх. Ащ ишыхэр шыгъачъэмэ ахэлажьэхэу, хахьэхэу чыплэ заубытклэ, "чэмышэр оры зифэшъуашэр" ыломэ, пачъыхьэм кыритэу щытыгъ. Адыгэ шы лъэпкъыр Иорданием щагъэлъаплэу щытыгъ. Пачъыхьэм иапэрэ инджылыз шъузым

тлэфэныкьохэр кызыфэхъухэм, щитлу ратыгъагъ. Адыгэ шы лъэпкъэу Къандур Мухьадин илагъ (ар Иорданием щыл). Шы тилагъ. Сабхьат ыцлэу. Шыхэмклэ шыгъачъэм клощтыгъэх. Сятэ шыгъэчъэш имылэу кыхэкыгъэп.

Адыгэ шыр дахэп уеплъынклэ, ау лъэшы. Инджылыз шы лъэп-

къыр шы кыхьэу, лъагэу щыт. Арап шы лъэпкъыр ыпшъэ псыгъоу, ытхьаклумхэр тегъэпллагъэу щыт. Хьэр гъэлыгъуагъэу, изюмыр гъэгъугъэу ебгъэшхын фай шым.

XVIII. Шэклоньр, шым ифэлэ-фашлэхэр Тхъазэплъыжь

Бурхъан. 1, К. N11, 3, А; 7, 8, К. N11, 4, А. Дыхъу Хьидает. 3, К. N15, 2, А.

Шыбзыхъу Фуат. 2, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.XVIII.

Мэлыщэ Осмэн. 3, К. N8, 3, А.

Хьабрацу Гунай. 4, К. N8, 12, Б.

Хъуакло Назми. 6, К. N16, 2, Б.

ХІХ. ЧЫПІАЦІЭХЭР

1. Бжъэдыгъухэр тлоу гошчыгъэхэу къало - хъымщэйхэмрэ чэ-чэнайхэмрэ.

Хъымщэйхэр нэгү лыцлагъэх, чэчэнайхэм апшъэхэр лыцлагъэх. Къалэу Бигэ психъоу Кочэбэщ зэпырэкы, тлоу егошчы. А психъом елъытыгъэмэ, тыгъэ къохъажьыплэмклэ щылэхэр хъымщэйх, тыгъэ къокыплэмклэ щылэхэр чэчэнаих. Хъымщэйхэри чэчэнайхэри къалэм клэхэ зыхъуклэ, тыгъэр зэрафыштырэм елъытыгъэу къало: хъымщэйр нэгү лыцлагъ, чэчэнаир пшъэ лыцлагъ. Щынджые чылэр хъымщэйхэм ащыщ.

2. Щынджые ичлыплэхэм ацлэхэр:

1. Хэгъуашъхъэ - коим пэблагъэр.
2. Мыжъуалъэ - мыжъоклэ закл.
3. Клэе клапэр - клэе чъыг зэклагъ.
4. Клэтыкор - нахъ чыжъэр.
5. Нэшэпкъэжъхэр - нашэ боу щашлэщтыгъ.
6. Мэзталэ - чыгоу мэзхэм ахэлъхэр.

Щынджыехэр псэу зашъорэр км 5 зилъэгэгъэ луашъхъэм къе-чъэхы. Ащ коитф ешъо.

3. Тырку хэгъэгум пай сянэжъ ылоштыгъ: "Цэр шлэхэу щэклоды, нэр шлэхэу щэклуасэ, гъашлэр щымакл". Ащ ылогъагъэр зэклэри шъыпкъэ.

4. Тятэжъхэм ренэу къалотэжъыштыгъ Къэфкъас ичыгу зэрэ-дэгъур, натрыфыр дэгъоу зэрэщыхъуштыгъэр.

5. Къэфкъас алахъым серэмыгъэлъэгъу. Ситэтэжъхэр зэрысын амыдагъэм сьд есэбгъэшлэщт.

6. Мы чылэр апэдэдэу унэгъуишъэ хъоу къэтлысыгъ. Апэдэдэу къэтлысыгъагъэр Щэхэлл Мурат ары, ар сэ сипшыгъ. Арары чылэм ыцлэу Шэхэллхьабл къызтеклыгъэр. Чылэм дэсхэр дэгъоу зэрэшлэх, унапчъэхэр рагъэтырэл.

7. Тлэклү сыныбжъыклэгъагъэмэ, Къэфкъас боу сыклонэу сыфэени.

8. Сянэ янэжъ Хъуажъмэ ащышыгъ, илъэсишъэ ыныбжъэу хэгъэ-гужъым къиклыжъыгъэу щытыгъ, ащ ылоштыгъэ: "Етлэ унэмэ тары-

сыгъ", - ылоти. "Етіэ унэ зэпытэм тарысыщтыгъ, пхъэ шылагъэп, пчэдыжъым чэмхэр дэкіхэ зыхъукіэ, шъузхэр ауж итэу чэмцойхэр къаугъоити, агъэгъути, кымафэм джар дгъэстыщтыгъ, хьалжъыехэр дгъажъэщтыгъэх, кіапщэхэр тшыщтыгъэх", - ылоти кылотэжъыщтыгъэ.

XIX. Чыплацлэхэр

Дыхъу Хыдает. 1, 2, К. N15, 1, А.

Тхъазэплъыжъ Фухъат. 3, К. N10, 8, А.

Хъапай Сахъдэтин. 4, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл. XIX.

Нэтлахъо Аджилэт. 5, К. N2, 13, А.

Щэхэлі Элмэс. 6, К. N4, 6, А.

Хъурым Наджмия. 7, К. N8, 11, А.

Цэй Сэмиор. 8, К. N5, 7, Б.

XX. ЧЪЫГЫХЭР

1. Бэщым ишлу хьамщхутлэ чъыгыр ары.
2. Хьамщхутлэр дэгъу, ащ ибэщ бдзымэ, нэ кыптефэщтэп.
3. "Гъэбэжъу хъушт" алоты, лэжыгъэу къаугъоижьрэм хьамщхутлэ чъыгым икъутамэхэр халъхъэщтыгъэх.
4. Хьамщхутлэ чъыгым хэшлыкыгъэ щыгъыр былымхэм арашлэщтыгъ нэ атемфэным пай.
5. Заер чъыгышлор ало. Пхъэ къатщэ зыхъуклэ, сятэшым кум зэяпхъэ кырытигъалъхъэрэп, ащ кур егъэуклорэи елошъ.
6. "Зэяшъхъо чъыгыр зиуупкыклэ, зыоуулэжы", - алоты щыщнэщтыгъэх. "Мыщ фэдэ бэщклэ псэушъхъэм узеоклэ, лъы кыгъутхъышт", - алощтыгъ.
7. Къызыпымыклэрэ зэе бэщклэ былымым уемыу.
8. Зэечыр кушъэ бэщ ашы зэрэпытэм пае.
9. "Дэшхо чъыгыр уилэнэр шлор", - ало.
10. "Дэшхо чъыгыр бгъэтысхъэ хъуштэп, ар ежъ-ежъырэу къэклын фай, зыгъэтысрэм ыпшъэ фэдиз зыхъуклэ маллэ", - ало.
11. Дэе чъыгым ычлэгъы шыблэр гъуагъэу учлэсыныр шлор, етлани "дэе чъыгым онтэгъу уешы", ало.
12. "Дэжъыер былымым дэплыгъынэр шлу", алощтыгъ.
13. Чэщым дэ чъыгымрэ ахъо¹ чъыгымрэ уачлэхъаныр шлор.
14. "Ахъо чъыгыр бгъэстыныр шлор", ало.
"Зыгъэстырэм иунагъо клосэшт", ало. "Шъузабэм ыгъэстымэ, фэлугъэ щылэп, ау лы зилэм ыгъэстымэ, иунагъо клосэшт", ало.
15. Ахъо чъыгым укьефэхмэ, сэкъат, узыгъэлы охъу.
16. Мые чъыгыр иуупкыныр шлор.

17. "Кіе чыгыр зиуупкыкіэ, псэолъапхъэкіэ мыгъо хъущт", алощтыгъ.

18. "Остыгъаер² зыдэт щагур лъэпкъгъушъэ мэхъу", алошъ тагъэгъэтысхъэрэп. Ащ фэдэу сэ бэ згъэунэфыгъэр. Унагъор мэклодыжыпэ. Розэ къэгъагъыр, хъамткӀуалэр - ахэри тхъагъоу щытхэп.

¹ Ахъо - инжир

² Остыгъае

XX. Чъыгыхэр

Хъапай Сахъдэтин. 1, 2, 6, 8, 11, 15, 17, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.ХХ.

Мэлыщэ Осмэн. 3, К. N8, 6, А.

Шыбзыхъу Фуат. 4, 7, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П. 165, бл.ХХ.

Дыхъу Рэджэб. 5, К. N15, 5, А.

Апыщ Хъурие. 9, К. N9, 9, А.

Шъау Фатимэт. 9, К. N2, 2, Б.

Брыцу Эрсен. 10, 14, К. N12, 4, Б.

Абрэдж Куац. 13, 16, АРИГИ-м иархив, Ф.1, П.165, бл.ХХ.

XXI. ОРЭДХЭР

1. Бахъсымэ орэдхэр зэраусыщтыгъэхэр

Зэшъзогъоу зэхэтхэм ащыщ горэм тазыр тыралъхъэщтыгъ бахъсымэ кыгъэхъазырынэу алоты. Бахъсымэр кызыгъэхъазырыхэкӀэ, яунэ къакӀохэти, зэшъзогъухэр щызэхэсыщтыгъэх. ЕтӀанэ джащ орэдхэр кыщалоштыгъэх. Ахэмэ ащыщэу бахъсымэ орэдхэри къалоштыгъэх. Бахъсымэ орэдхэр зыусыщтыгъэхэр кӀалэхэр арых, ахэмэ сыдигъокӀи бзылъфыгъэ ахахъэщтыгъэп. Орэдхэр къалоштыгъэх, къашъоштыгъэх. Бахъсымэ мэфэзэхэсхэр яӀэщтыгъэх. Джа мафэм агъэнафэщтыгъэх кыкӀэлъыкӀорэ бахъсымэ мэфэзэхэсыр зыгъэхъазырыщтыр.

2. Нахъыпэм пшъашъэхэр ахъыщтыгъэх. Ащ фэдэу зы пшъашъэ горэ рахъыжъагъэу ахъызэ, шым тесэу мэзым зыхахъэхэм, мэзатакъэр кыхэлъэти, шэр кыгъащти кӀэбгъулъи, пшъашъэр лэпызи ыу-кыгъ. Арыти, кӀалэр тӀыси, игууз кырилотыкӀэу орэд ыусыгъ. Пшъашъэм ыцӀагъэр Адыиф. Орэдыми ары ыцӀэр: "Адыиф".

Тыдэ гуцэм усхъыжъын,
Ор си Адыиф.
Тыдэ мыгъом усхъыжъын,
Ор си Адыиф.

Мэзатакъэр кычӀэлъэт,
Ор си Адыиф,
Шы кӀэлъэтым усшӀуеукӀ,
Ор си Адыиф.

Тыдэ гуцэм усхъыжъын,
Ор си Адыиф,
Тыдэ мыгъом усхъыжъын,
Ор си Адыиф.

Тыжъын пхъэчӀасэр мыесас,
Ор си Адыиф.
ГъобзыикӀэм зыхисагъ,
Ор си Адыиф.

Сятэ-сянэмэ уафэсхьынти,
Ор си Адыиф,
Хымэ хьадэр алонба,
Ор си Адыиф.

Чыгы шъхьапэм упыслъхьанти,
Ор си Адыиф,
Къолэбзыумэ усшъуашхынба,
Ор си Адыиф.

Тыдэ гуцэм усхьыжъынти,
Ор си Адыиф,
Тыдэ мыгъом усхьыжъынти,
Ор си Адыиф.

Типчъэшъхьалум учлэслъхьанти,
Ор си Адыиф,
Хьацлэ-плацлэмэ усшъуашхынба,

Ор си Адыиф.

Тыдэ гуцэм усхьыжъынти,
Ор си Адыиф,
Тыдэ мыгъом усхьыжъынти,
Ор си Адыиф.

Уятэ - уянэмэ яслотэнти,
Ор си Адыиф,
Уидэльфиблым сауклынба,
Ор си Адыиф.

Тыдэ гуцэм усхьыжъынти,
Ор си Адыиф,
Тыдэ мыгъом усхьыжъын,
Ор си Адыиф.

Гъоплъэ бэныр пфязгъэшынти,
Ор си Адыиф,
Ахъэцэ - бохъцэри имыкъу,
Ор си Адыиф,

Ахъщэ - бохъщэри имыкъу,
Ор си Адыиф.
ПкӀэгъолэжъыр атеслъхъан,
Ор си Адыиф.

3. Силахъыл кӀалэ горэм орэд фэсыусыгъэу зы гъыбзэ сӀ.

Ар зыфэсыусыгъэр сянэ янэшыхъум икӀэлагъ. Бжъэмыхъухэм якӀэлагъ, Рэшад ыцӀлагъ. Ежъ янэ къыльфыгъэ шыхъухэм анахы нахъ шӀу силъэгъущтыгъ. Ащ шӀу ымылъэгъоу зы пшъашъэ горэ къыра- гъащи, илъэсрэ исыгъ. Ятэ фэмыеу къыригъэщэгъагъ ар. Къызещэ илъэсым мэфищрэ илэгъунэ ихъажьыгъэмэ бэдэдагъ. Ащ фэдизэу шӀу ылъэгъущтыгъэп. Пшъашъэр икӀыжы зыхъукӀэ, нэчахъэу фатыгъагъэм фэдиз акъщэ раты. КӀалэр фэмые зыхъукӀэ, кӀалэм тыралъхъэ, ау пшъашъэр кӀалэм къыфэмые зыхъукӀэ, пшъашъэм тыралъхъэ. Ащ фэдэ хабзэр зыдэщылэр Иорданиер ары.

А уасэр сомэ 350-рэ зэрэхъущтыгъэр. КӀалэр къызхэкӀыжыым ябынхэм арыуагъ: "Шъо шъуфаемэ ижъугъэс, сэ сыфаеп", ыӀуи. "Узфаер зэкӀэри их", ыӀуи, бзылъфыгъэми рӀуагъ. ЗырегъэкӀыжы ужим, Хъэрей ыцӀэу бзылъфыгъэ Сирием къырищи, къыщэгъагъ. Джэрэщ чылэр (Иорданиер) ары а кӀалэр зыщыщыгъэр. Нэужым кӀалэр игъонэмысэу лӀагъэ. Мы орэдыр илъэс 16-м ситэу сыусыгъэ. Орэдыр зэрэсыусыгъэр кӀалэм янэ зэхихыгъ. КъысэлъӀухи ядэжъ сацагъ, орэдыр къасӀозэ, янэ зэхихыгъ, зэужмэ хъадэгъэшхо ашыгъ. ЕтӀанэ а орэдыр гугъэузэу къэсымӀожьынэу унашъо сшыгъэ. Орэдыр уусы зыхъукӀэ, ор-орэу угу къыдэкӀы.

1. Бжъэмыхъухэ шъуикъэлэпчъэшхо гуцэри
Пчэдыжыпэм къызэлусэхы,
Рэшадэ узызэхихырэ гуцэми,
Адэ мыгъо, ыгури мэузы гуцэри.
2. О уилэгъунапчъэ гуцэри
Пчэдыжыпэм къызэлух
Рэшадэ узызэхихырэ гуцэми,
Адэ мыгъо, ыгури мэкъути.
3. Адэ мыгъоу пшыпхъу цыкӀуитӀухэр,

Ар алахъ, гур мэузы шъхъай,
Адэ мыгъо, шъхъафапчъэ гуцэуи
Хъэрер¹ къызэбэнэкӀыгъа,
Адэ мыгъо, шъхъафапчъэ гуцэуи
Хъэрэр къызэбэнэкӀыгъа.

4. Адэ мыгъо, инджылыз аскэры гуцэхэр,
Ар алахь, шышъхьэ зэшлуадз,
Аскэрым шлухэдзые гуцэри.
Гушъхьэпсыр рагъэчъэхыгъ.

4. Мы орэдыр нэмыц заом илъэхъан заусыгъэр. Тятэ заом зэ-
римгъээжъышъугъэм ехьылагъэу аусыгъ. Заом Чэрим ыцлэу зы лы
горэ тятэ игъусагъ. Мы орэдыр заом маршым фэдэу кыщалоштыгъ
агухэр агъэлэсэнэу.

1. Сипщынэ шлуцлэми пцлэри кысэгъэкы,

Сыгум укъэкймэ пщынэм сыпфеуи.

Ар сэ сыгум кьеохэри сымыгъотыжъмэ,

Мы дунэе дахэ мыгъор сихьадырыхи.

2. Мы тутнакыжъхэми лунклыбзэ щашлы,
Мыщ кыщыташлэрэр сыгум къемыуи,
Ау сэ сыгум кьеорэр силахьыл тлэклухэм
Якъэбар маклэхэри жьыбгъэм кытфехь.

3. Уисыхъат цыклухэри уисаугъэтышъ,
Уирестораным щысэгъэкъутэ,
Ар насып къутагъэхэм ягъэуцужьын
Лыгъашлэ тхьам гъашлэ кыует.

Хъэрей¹ - ишъуз ыцлагъ.

5. Пшъэшъэ дахэ горэ Рэфые алоу Годжэнмэ ялагъ. Мы чы-
плэм нысэцэшхоу шылагъэм а пшъэшъэ дахэр щалъэгъугъ. Зы лы
цлэрыло горэ Маяс кыikli, а джэгум къэклуагъ. Ащ Дыкьо Зэчэрий
ыцлагъ. Апшъэшъэ дахэр ащ зельэгъум, лъэшэу ыгу рихьыгъ. Аи-
тлур лъэшэу агухэмклэ зэпэблагъэ хъуи, лэужхэр зэлахыгъэх. Калэм
лэлынэ пшъашъэм кыыритыгъ. Пшъашъэм шъхъатехъо калэм
кыыритыгъ. Зэчэрые кыыздиклыгъэ Маясым ылопщыжьи, шъузыщэхэр
къэклуагъэх. Пшъашъэм янэ лэфыр лыгъэклэ зэрэхъущтыр ешлэшти,
мэшлэшхо ышыгъ шъузыщэхэр кыыдимыгъэхъан ыгу хэлъэу. Дыкьо Зэ-
чэрые кыызэсым къарилуагъ тхьарыло кыышынынэу, пшъашъэр къадэ-
мыклонэу зэрилорэм пай. Янэ зэрэщыщынэрэм пай калэм дэмыклонэу
пшъашъэм ылоштыгъ. "Калэм сыдэклохэцтэп", пшъашъэм зелом,
шъузыщэхэу къэклуагъэхэр Маяс кложьыгъэх. А пчыхъэ дэдэм пшъэ-

шъэ дахэр коным дэкуае пэтзэ, кьефэхи ылэлджанэ зэпыутыгъэ. Ащ етланэ орэд фаусыгъ. Ащ Рафыем иорэд рауагъ.

Рэфыем итахътэу, еу мыгъо, тахътэр кьецфыцла,
Коным ицлэцлэ макъэм
Чылэри ыудэгугъагъ.
Ой-ра-орэд...

6. Къуаджэу Бэйрамыдж щыхъугъэ къэбар.

Хьаджрэт горэ мыщ щылэгъэ джэгум кыхэхъагъ, ащ бэрэ ахэтыгъ. Етланэ онджэкъым зеом къэлъэтэжьи, пшъашъэу нысэм клэрытым тефи ыукыгъ. А чыплэм щыхъугъэр къэлотэгъуай.

Джэгур аухыгъ. Лыри мэзым хэхъажьыгъ. Тыужь ыцлагъ а лэу а орэдхэр зэхэзылхъагъэм.

Хьалаумэ яунэ ныбджэгъу зэлуклэ,

Ныбджэгъу зэлуклэм сыхэунэхъуагъи сэ.

Ныбджэгъу зэлуклэм сыхэунэхъуагъи сэ.

Ныбджэгъу зэлуклэм сыхэунэхъуагъи сэ.

Рабет тхъэ зэуагъ, сэ.

7. Лыжъхэр зэрэхапхэжьищтыгъэр

Нахыпэм цыфхэр бэгъэшлэ дэдэу зыщэтхэм, лыжъхэр кушъэм хапхэжьиэхэти, нысэхэм агъэхъыештыгъэх. Ахэмэ орэдхэр къафалощтыгъэх.

Абы - рай - рай- рай, сипщэу,

Къушъхъэ къамылыр зикъамылыри, сипща.

Абы - рау - рау, къысфалоба, синыс.

Лъыжъыр жъэу-жъэу хъуи, кушъэм хапхэжьиыгъ, лыжъыр мычъыешъу зэхъум, нысэм елъэлугъ: "А синысэ дах, орэд къысфалу", ылуи.

Абы - рау - рау - раур зыфашлыныр сипщы,

Абы - рау - рау - раур зыфашлыныр сипщы дах.

Лыжъым былымым икъупшъхъэ кушъэ къамылы (бэкъудадзэ) фашлыжьиыгъ зимыгъэуцлыныжьиныу.

8.

1. Дэнэпсылуашъхъэм, ей,

Псыцухэр щэлыды, о-уи-уиу.

Чэу зэкъо лыдыр, еу-мыгъо, Мэрджан,

Мурзэ Мурати, нынэ.

О-ны-нэ рына,

- О-ны-нэ-рына, ей.
2. Мы чылэ нысэм, ей-ей,
Шъэохъур къальфи, о-уи-уи,

- Орзэм янысэ, Мэрджан,
Блэнэхъур къелъфи, нынэ.
3. МураткIэ заджэхэрэр, ей-ей,
КIэлэ шIуцIэ къогъуи, о-уи-уиу,
Къалэм ипытапи, ой-мыгъо,
Мэрджан Мурат цэтIасхъи,
О-ны-нэ-рына,
О-ны-нэ-рына, ей.

Мы орэдыр Къэфкъас щаусыгъэ орэд. Орзэхэм янысэ бланэм фэ-
дэу кIалэ къылъфыгъ. Мы кIалэр кIэлэ зэуаклоу, зэкIэхэм ате- клоу
щытыгъ. Орэдыр зыусыгъэр сшIэрэп, ау Къэфкъас кIикIыжыгъэ
лIыжъмэ сагъэшIагъ.

9. Шулъэгъуныгъэ орэд

1. Дарые машинэ гуцэм уарзэр зэлетхъи,
Тибынмэ сашIэмэ сызэлатхъын гуц сэ.
А-ей-ей-ей-ей-ей, самбырба аIозэ,
Сагъэунэхъугъэ гуци сэ.
2. Дарые къутэри къутэрэ псыгъуа,
Сыпшъэшъэ псыгъоти сагъэунэхъугъи сэ.
А-ей-ей-ей-ей-ей, самбырба аIозэ.
Сагъэунэхъугъэ гуци сэ.
3. Дарые нyoжъым тхъачэтыр къехъуа,
Наныур къэхъумэ, шкIахъо дгъэкIот гуц тэ.
А-ей-ей-ей-ей, самбырба аIозэ,
Сагъэунэхъугъэ гуци сэ.
4. Тыжъын бгырыпхыр сыбгым къекIокIа,

КъемкIокIы зэхъум, сенэгугъэ гуц сэ.
А-ей-ей-ей-ей, самбырба аIозэ,
Сагъэунэхъугъэ гуци сэ.
Мы орэдыр Къэфкъас щаусыгъ. Ари нахъыжъхэм тагъэшIагъ.

10. Дыхъухэм яорэд

1. Джэхъфарэ илэгъунэ фабэ гуцэм
Мэзищэ сынысэбгъуси,

- Къасимэ къызэрэнэсэу
Дыхъумэ сырянысакIи.
2. Дыхъумэ сырянысакIэ, сэрмыгъо, сыдыр силажъ,
О-ра-ра-ра

Шульэгъуныгъэ орэд

1. О Хаджмэтым пщынэр къегъэгъа,
Къызфыригъэгъыхрэр Цыемэ я Къар.
О-ры-нэ-ры-на, о-ры-нэ-ры-на,
Цыемэ я Къарэ гуш, нынэ.
ЧыжъэкIэ сыплъэмэ, шъузышэр къакIуа
Бирьшхоу¹ къакIорэр Къарэм фэмыхъу.
О-ры-нэ-ры-на, о-ры-нэ-ры-на.
Цыем я Къарэ гуш, нынэ.

Мы орэдыр Къэфкъас къыздырахыжъыгъ.

¹Бирьшхоу- файтон.

11. Шульэгъуныгъэ орэд

Ер-алахъ, уидэнэ джанэ гушэр,
Ер-алахъ, дахэуи кыюкIуа,
Ер-алахъ, сэ сыгум ихъагъэ гушэр,
Ер-алахъ, зы бын япшъашъ.
О-ны-нэ-рына-нэ-райнэ гуш, а,
О-нэ-рынэ-рын,
Яалахъ, сыбгъэстыгъахи.
Ер-алахъ, уибасмэ джанэ гушэр,
Ер-алахъ, жьыбгъэм зэрехъэ гуш, а.
Ер-алахъ, сэ сыгум ихъагъэ гушэр,
Ер-алахъ, НакIэм япшъашъэ гуш, а
О-ны-нэ -рына-нэ - райнэ гуш, а,
О-нэ-рынэ-рын,
Яалахъ, сыбгъэстыгъахи.

12. Ыпэрэ чэщ¹гушэми мазэм ыныкъуи, си Хъагуш,
А сыбгъашъо фыжъ гушэр исэбгъэшъукIы гуш, а, сиушэжъ.
ЫпэкIэ сыплъэмэ, - Iэпсэ лъэрыгъ гуш, си Хъагуш,
ЫужкIэ сыплъэмэ, - тыжъын лъэрыгъ гуш, сиушэжъ.

13. Германием пэшлеклоу адэзаохи, кэкложьыгэ адыгэхэм кэауагэ орэд

1. Пшыплэм секлужьымэ, сиклэкло шлуцлэри

Синэклурыхъури, о-уи-у

Ощхэу тырипхээрэм сыклэдэлукызэ,

Сикласэ Нагъори санэлу кьетаджэри, ей.

2. Мыгэ мэзихыми сьдэмысыжьэу, о-рэудэ-ридай-дэ-ридэ-ри-ей,

Зигъэгушлупцлэуи кьызыдэхъажьырэм, ей,

Гум жьы дигъэоуи уахътэ кьысэклури сэ.

(Орэдыр Клубэ Щэбанэ иорэд).

"Драу" ылозэ зы усэ горэм Щэбан кьытфеджэгагэ. А усэм зэклэри тигъэгыгагэ. Клубэ Щэбан мы хэгъэгум кьидгъэнэнэу тыфэягэ, ау итхылъхэр мыхъухэу Сирием кложьыгагэ.

14. Зэшиблымэ зы шыпхъу ялагэ. Ар зы клалэ горэм лъэшэу шлу ылъэгущтыгэ. Арыти, ышхэм адэжь клуи ялъэлугэ шъхъай, кьыратыгэп. Етланэ, клалэм пшъашъэр ыгъэшыгэ (ытыгъугэ). Шыхэр пшъашъэм ыуж ихъагэх.

Пшъашъэмрэ клалэмрэ гьогум тетхэзэ, пшъашъэр сымаджэ хъугэ. Пшъашъэм Асиет ыцлагэ. Чьыг члэгэ горэм кьэсыгъэхэу, пшъашъэр клалэм ыкокл ригъэгъуалъхы, зэрэсымаджэр ыгу кьызэ-реорэр кьыхэщэу орэд кьыфилоу щысзэ, ышхэр кьэсыгъэх. Калалэм кьинэу ыщэчырэр шыхэм залъэгъум, клалэми пшъашъэми кьяшлу-жьхи, ядэжь зыдащэжьыгэ. Джа хъугэ-шлагээм ехьылагэу Асиетым орэд фаусыгэ.

Асиет иорэд

1. Клэлэгъэстыр кьысалонти, е-оу, Асиет,

Тыдэгущэм усхьыжьынти, е-оу, Асиет.

15. Нахьыпэм чыжьэклэ узэклэлэбэжьмэ, зы клалэрэ пшъашъэ-рэ мэзым хэтхэу зы шы зэдытесхэу клохэзэ, мэз атакъэр куандэм кьызыхэлъэтым, шэр щтагэ. Калалэр кьефэхы, укыгэ хъугэ. "Пшъашъэу кьэнагъэти, орэд ыусыгагэ", алоти кьаложьэу сшлэщтыгэ шъхъай, сщыгъупшэжьыгэ. Ау щытми, мыхэр кьэсэшлэжьы.

"Тиунэми усхьыжьынти, е-о-оу, дахэ,

Зэшиблыр бланэм фэд, е-о-оу-дахэ.

Сыгужьуаклэм удэслъхъанти, е-о-оу, дахэ,

Хъэдамэми сигъэллэн, е-о-оу, дахэ.

XXI. Орэдхэр

Тхъазэплъэшлү Бурхъан. 1, К. N10, 3, Б.

Тхъазэплъэшлү Фухъат. 2, К. N10, 5, Б; 3, К. N11, 1, Б.

Тхъазэплъэшлү Жанет. 4, К. N11, 4, Б.

Хъамытl Назик. 5, 6, К. N12, 3, А.

Хъаратэ Эрсен. 7, К. N6, 2, Б.

Хъатамыкъо Къадыр. 8, 9, 10, 11, 12, АРИГИ-м иархив Ф.1,
П.165, бл. XXI.

Быдж Исхъакъ. 13, К. N3, 3, Б; 14, К. N4, 4, А.

Шэхэлl Элмас. 15, К. N4, 7, А.

КЪ Э Б Э Р І У А Т Э Х Э Р :

1. Абрэдж Куац Хьарунэ ыпхъу, (Лыфмэ япхъу) илъэс 70-рэ ыныбжь, ч. (чылэу) Думба.
2. Алъэбыекъо Назихь Юсуф ыпхъу, илъэс 72-рэ ыныбжь, къ. (къалэу) Бурса.
3. Апыщ Хьурие Якъубэ ыпхъу, илъэс 84-рэ ыныбжь, ч. Балыкледере.
4. Ацумыжь Нимэт Яхьям япхъу, илъэс 67-рэ ыныбжь, ч. Нэгъужь-хьабл.
5. Бжьашло Ихьсан, илъэс 44-рэ ыныбжь, ч. Пэложькой.
6. Батмэт Маскулэ Хьусен ыпхъу, илъэс 90-рэ ыныбжь, ч. Хьаджэчапэ (Учкунар).
7. Беданэкъо Щэхьри Иусыф ыпхъу, илъэс 76-рэ ыныбжь, ч. Нэгъойцыкьлюкой (Паштебэ).
8. Брыцу Эрсен Саддетин ыпхъу, илъэс 50 ыныбжь, ч. Шхьаплъэкьокьой (Чынарлы).
9. Быдж Исхьякь Музафер ыкьу, илъэс 80 ыныбжь, къ. Дюзджэ.
10. Бэгъэгущло Мэлэхьат Умарэ ыпхъу, илъэс 60 ыныбжь, ч. Шхьэлэхьохьабл.
11. Гусэр Фуат Кямал ыкьу, илъэс 72-рэ ыныбжь, ч. Шхьэлэхьохьабл.
12. Гьуклэжьый Назир Умар ыпхъу, илъэс 83-рэ ыныбжь, ч. Шагуджхьабл.
13. Гьунчэкъо Джумалдин, илъэс 57-рэ ыныбжь, ч. Пщыжьхьабл (Къэрадэрэ).
14. Дачъэ Пэмбэ Яшар ыпхъу, илъэс 77-рэ ыныбжь, къ. Энегол.
15. Дыхъу Нэджмэтдин Махьмудэ ыкьу, илъэс 72-рэ ыныбжь, ч. Хьа-клэмзыежьый (Тэтэнджэ).
16. Дыхъу Рэджэб Махьмудэ ыкьу, илъэс 35-рэ ыныбжь, ч. Щынджый.
17. Дыхъу Хьыдает Мосэ ыкьу, илъэс 80 ыныбжь, ч. Щынджый.
18. Емзэгъ Нэджмэтдин Оркъан ыкьу, илъэс 59-рэ ыныбжь, къ. Дюзджэ.
19. Ешъуталъэ Адила Осмэн ыпхъу, илъэс 75-рэ ыныбжь, ч. Хьаджмэттэщ.
20. Ешъуталъэ Щангул Кавир ыпхъу, илъэс 44-рэ ыныбжь, ч. Хьаджмэттэщ.

21. Жъаукъо Садие Хъаджэбий ыпхъу, илъэс 75-рэ ыныбжъ, ч. Гъобэ-къуай (Осмэные).
22. Карасума Хыдаёт Муссэ ыпхъу, илъэс 85-рэ ыныбжъ, ч. Гъобэ-къуай (Осмэные).
23. Кушъу Нимэт Мэмэт ыпхъу, илъэс 65-рэ ыныбжъ, ч. Хьалъэкъуай.
24. Къэрэщай Тунай Шукри ыкъу, илъэс 30 ыныбжъ, къ. Балыкесыр.
25. Къуаджэ Кязим Даутэ ыкъу, илъэс 78-рэ ыныбжъ, ч. Бrame-джэхъабл.
26. Къуанэ Сэбихъат Якъубэ ыпхъу, илъэс 71-рэ ыныбжъ, ч. Бэйрамыдж.
27. Кіэкыкъо Эда, илъэс 17 ыныбжъ, ч. Хьалъэкъуай.
28. Лъэцэрыкъу Измэт Юсыфджэмал ыпхъу, илъэс 80 ыныбжъ, къ. Дюзджэ.
29. Лъэцэрыкъу Сами Махьирэ ыкъу, илъэс 62-рэ ыныбжъ, къ. Дюзджэ.
30. Лыщэ Гугъо, илъэс 66-рэ ыныбжъ, ч. Шъхъаплъэкъокой (Чынарлы).
31. Мэлыщэ Осмэн Ахьмэд ыкъу, илъэс 77-рэ ыныбжъ, ч. Орхъание.
32. Накі Эрсен, илъэс 60 ыныбжъ, ч. Тыгъужъкой.
33. Нэгъуцу Хыкмэт, илъэс 40 ыныбжъ, къ. Дюзджэ.
34. Нэзихъат Рэмзи, илъэс 65-рэ ыныбжъ, ч. Балыкледере.
35. Нэмэрыкъо Азиз Рыза ыкъу, илъэс 54-рэ ыныбжъ, къ. Дюзджэ.
36. Нэтлахъо Аджилэт Осмэн ыпхъу, илъэс 72-рэ ыныбжъ, ч. Убыхъабл.
37. Патікъуай Ферухъ, илъэс 50 ыныбжъ, ч. Хьакіэмзыежъый (Тэ-тэнджэ).
38. Тхъазэплъыжъ Бурхъан, илъэс 43-рэ ыныбжъ, къ. Бандерма.
39. Тхъазэплъыжъ Жанет, илъэс 35-рэ ыныбжъ, къ. Бандерма.
40. Тхъазэплъыжъ Фухъат Мамилэс ыпхъу, илъэс 68-рэ ыныбжъ, къ. Бандерма.
41. Тыгъужъ Садия Хъаджиусыф ыпхъу, илъэс 59-рэ ыныбжъ, ч. Тыгъужъкой.
42. Тыгъужъ Хъарие Хъусен ыпхъу, илъэс 83-рэ ыныбжъ, ч. Тыгъужъкой.
43. Хъуакіо Назми Яхъям ыпхъу, илъэс 75-рэ ыныбжъ, ч. Хьалъэкъуай.
44. Хъуакіо Саудэт, илъэс 54-рэ ыныбжъ, ч. Хьалъэкъуай.
45. Хъурым Наджмия, илъэс 77-рэ ыныбжъ, ч. Эврите.
46. Хъабрацу Гунай, илъэс 38-рэ ыныбжъ, ч. Орхъание.
47. Хъамтэч Мурат Илясэ ыкъу, илъэс 67-рэ ыныбжъ, ч. Орхъание.
48. Хъаратіэ Эрсен Асхъад ыпхъу, илъэс 73-рэ ыныбжъ, ч. Быр-

сырхъабл.

49.ХъамытІ Назик Хъасанчэуш ыпхъу, илъэс 85-рэ ыныбжь, ч. Шъхъаплъэкъокой (Чынарлы).

50.Хъапай Сахъдэтин, илъэс 70-рэ ыныбжь, ч. Хъамыдий.

51.Хъатамкъо Къадыр Хъусен ыкъу, илъэс 64-рэ ыныбжь, ч. Хъа-
кІэмзыежъый (Тэтэнджэ).

52.Хъаткъо Суат Индрысэ ыкъу, илъэс 64-рэ ыныбжь, къ.

Дюзджэ. 53.Цые Хъабиб, илъэс 60 ыныбжь, ч.Тыгъужъкой.

54.Цэй Сэмиор Сами ыпхъу, илъэс 78-рэ ыныбжь, ч.

Пщыжъхъабл

(Къэрадэрэ).

55.ЧэмыкІ Нэбихъат Махъирэ ыпхъу, илъэс 42-рэ ыныбжь, ч. Бэй-
рамыдж.

56.Шагудж Назир Омар ыпхъу, илъэс 83-рэ ыныбжь, ч. Шагуджхъабл.

57.Шагудж Рамзия, илъэс 45-рэ ыныбжь, ч. Шагуджхъабл.

58.Шагудж Фарзия Иусыф ыпхъу, илъэс 65-рэ ыныбжь, ч. Шагудж-
хъабл.

59.Шыбзыхъу Фуат Цыу ыкъу, илъэс 78-рэ ыныбжь, ч. Мэджидие.

60.ЩэхэлІ Музафер, илъэс 73-рэ ыныбжь, ч. Къадырчэщмэ.

61.ЩэхэлІ Элмэс Расим ыпхъу, илъэс 66-рэ ыныбжь, ч. ЩэхэлІ-
хъабль.

62.Шъау ФатІмэт Алэджыкъо ыпхъу, илъэс 81-рэ ыныбжь, къ.Дюз-
джэ.

Д Э Т Х Э Р

Редакторым игуцылап	5
Тыркуем ис адыгэхэм ядунэететыкл, ягупшысакл	7
Къэцэн-дэклоныр, нысацэ джэгухэр	58
Сабыим ифэло-фашлэхэр	80
Хьэдагъэм ифэло-фашлэхэр	93
Мэфэкл мафэхэр	103
Ом изытетыцтыр къэшлэгъэныр	105
Бзылъфыгъэхэм зызэрагъэдахэрэр	107
Орэдым ехылагъ	111
Ущызыгъэгъуаз	113
ЛЪЭПКЪ-ШЭН ХАБЗЭХЭМ ЯХЬЫЛІЭГЪЭ ЮРЫУАТЭХЭР	
I. Кавказ зэрикыжыгъэхэр	115
II. Шхыным ехылагъэхэр	121
III. Адыгэ псэлтыхъуаклэр	132
IV. Нысэм, нысацэм яфэло - фашлэхэр	137
V. Клэлэцлыкълум ифэло - фашлэхэр	154
VI. Хьэдагъэм ифэло - фашлэхэр	175
VII. Шэн-хэбзэзэхэтыклэхэр	181
VIII. Нэшанэхэр, шлошыхэр	186
IX. Мафэхэм яхылагъ	203
X. Пкыхымэ къарыкырэр	209
XI. Ом фэгъэхьыгъэ юфыгъохэр	213
XII. Хьохъухэр, тхьалъэлухэр, мэулыдхэр	218
XIII. Гуцылэжъхэр, гъэсэпэтхыдэхэр	223
XIV. Къэбархэр, пшысэжъхэр	227
XV. Щыгыным ехылагъ	243
XVI. Пшъашъэхэм языгъэдэхэн	245
XVII. Гыныр, уцыр, уз лэзэгъухэр, клапщэхэр	247
XVIII. Шэклоныр, шым ифэло-фашлэхэр	256
XIX. Чыплацлэхэр	262
XX. Чыгыхэр	264
XI. Орэдхэр	267
Къэбарлуатэхэр	280
Сурэтхэр	284